

ΑΡΙΣΤΟΥ ΚΑΜΠΑΝΗ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ
ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΚΡΙΤΙΚΗΣ

ΑΘΗΝΑ — 1935
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ „ΝΕΑΣ ΕΣΤΙΑΣ“

Ἐκ τῆς «Ἱστορίας τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας», τρίτη καὶ τέταρτη ἔκδοσι, ἔλειψαν δυὸ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ κεφάλαιου. Τὸ πρῶτον, ποῦ ἱστορεῖ τὰς περιπέτειας τῆς κριτικῆς μας στὸ 19^ο καὶ τὸν 20^ο αἰῶνα, δίνω σήμερον.

Θὰ δώσω, ἴσως, ἀργότερον τὸ κεφάλαιον γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Α. Κ.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

(1800 — 1900)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις καὶ ὁ Κοραΐς

Ἡ Εὐρωπαϊκὴ κριτικὴ ἀρχίζει μὲ τὴν Ἀναγέννησι τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν στὴ Δύσι.

Κοραΐς

Οἱ λόγιοι τῆς Ἀναγεννήσεως βρέθηκαν στὴν ἀνάγκη νὰ συντάξουν ἓνα Εὐρετήριο τῶν Ἑλληνικῶν πνευματικῶν θησαυρῶν. Τῶν θησαυρῶν ποῦ ἔφεραν, μεταναστεύοντας ἀναγκαστικὰ στὴ Δύσι, οἱ Βυζαντινοὶ λόγιοι: Τῆ σύνταξι Εὐρετηρίου ἀκολούθησε ἡ προσπάθεια γιὰ μιὰ ἀξιολογικὴ ταξιθέτησι τῶν Ἑλληνικῶν πεζῶν ἢ στιχῶν ἔργων. Ἐπρεπε νὰ βρεθοῦν καὶ νὰ ξεχωριστοῦν τὰ καλὰ πρότυπα. Ξεκινῶντας ἀπ τὴ μελέτη τοῦ κειμένου, τὴ γλωσσικὴ, προχώρησαν οἱ λόγιοι τῆς Ἀναγεννήσεως στὴν αἰσθητικὴ ἐκτίμησι τῶν ἀρχαίων ποιημάτων, δραμάτων, λόγων, φιλοσοφημάτων.

Ἡ Ἀναγέννησις τῶν Ἑλληνικῶν σπουδῶν, ὑποστηρίζουν οἱ ἱστορικοὶ τοῦ πολιτισμοῦ, συγχρονίζεται μὲ τὴ χειραφέτησι τοῦ ἀτόμου. Ἐν ἔξαιρέσουμε, λένε, τὸ Δάντη καὶ τὸν Πετράρκα, οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ τεχνίτες τοῦ μεσαιῶνα δὲν ἔβαζαν στὰ ἔργα τους σφραγίδα ἀτομικότητος. Ἄπ τὰ μεσαιωνικὰ ἔργα ἀπουσιάζει ὁ ἔθνικὸς ἢ φυλετικὸς χαρακτήρας. Ἐνα «μυστήριον» Γαλλικὸ μοιάζει μ' ἓνα «μυστήριον» Γερμανικὸ ἢ Ἰταλικό. Ὅσο γιὰ τὸ Δάντη καὶ τὸν Πετράρκα, ποῦ προαναφέραμε, ἀποτελοῦν κατὰ τοὺς ἴδιους ἱστορικοὺς, πρὸ πολὺ τὴ λαμπρὴ μετάβασι ἀπ τὸ μεσαιῶνα στὴν Ἀναγέννησι: Μποροῦμε νὰ υἱοθετήσουμε αὐτὴ τὴν κάπως σχηματικὴ διατύπωσι.

Μὲ τὴν Ἀναγέννησι ἔθνη καὶ ἄτομα χειραφετοῦνται — ἀποχτοῦν αὐτοσυνείδησι. Οἱ ποιηταὶ κ' οἱ συγγραφεῖς θέλουν νὰ δοξαστοῦν, γίνονται στόχοι ἀμοιβαίας κριτικῆς — στόχοι κριτικῆς γιὰ ὅλους τοὺς μορφωμένους καὶ τοὺς εὐαίσθητους.

Ὅπως ἡ Εὐρωπαϊκὴ κριτικὴ — ὅπως συγκεκριμένως ἡ Ἰταλικὴ καὶ ἡ Γαλλικὴ, ἡ νέα λογοτεχνικὴ μας κριτικὴ πηγάζει ἀπ τὴ φιλολογικὴ κριτικὴ. Ὁ ἀξιώτερος ἀπ τοὺς κριτικοὺς τῆς προεπαναστατικῆς ἐποχῆς, ὁ Κοραΐς, εἶναι μελετητὴς κ' ἐκδότης ἀρχαίων κειμένων. Στὰ προλεγό-

μενα τῆς «Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης» του, στοὺς «Ἀὐτοσχέδιους Στοχασμούς», βρίσκει ἀφορμὴ νὰ συγκρίνῃ τὸ κλασσικὸ παρελθὸν μὲ τὸ κακὸ ἐθνικὸ παρὸν, — τὴν ἀρχαία μὲ τὴ σύγχρονη γλῶσσα — βρίσκει ἀφορμὴ νὰ μιλήσῃ γιὰ τὴ διόρθωσι τῆς γραφομένης νεοελληνικῆς. Καὶ νὰ δώσῃ μαθήματα εὐγλωττίας καὶ ὕφους.

Ὁ δέκατος ὄγδος αἰώνας, ἦταν ὁ αἰώνας τοῦ ἐθνικοῦ φωτισμοῦ. Βιβλία φιλοσοφικῆς στοιχειώσεως καὶ βιβλία μαθηματικὰ ἢ φυσικὰ, ἐγχειρίδια ῥητορικὰ, κάθε λογῆς βιβλία, τυπώθηκαν στὰ πενήντα ὕστερα χρόνια τοῦ 18ου αἰώνα. Ὁ Βούλγαρης, ὁ Μπαλάνος, ὁ Θεοτόκης, ὁ Ραζῆς, ὁ Κωνσταντᾶς, ὁ Φιλιππίδης—τόσοι καὶ τόσοι, πασχίζουν νὰ ξυπνήσουν ἀπ τὸν ὕπνο του τὸ Γένος. Ὁ Κοραῆς, ποῦ γεφυρώνει τὸ 18^ο μὲ τὸ 19^ο αἰώνα, φλέγεται ἀπ τὸν πόθο νὰ κἀνῃ προσιτοὺς τοὺς ἀρχαίους ποιητὰς, ῥήτορας, ἱστορικούς, φιλοσόφους, στὸ Γένος. Ἀρχίζει μὲ τὸ συγγραφέα τῶν Αἰθιοπικῶν, τὸν Ἡλιόδωρο—μ' ἓναν προσιτὸ στοὺς πολλοὺς μυθιστοριογράφου. Ἐπειτα ἐκδίδει ἔργα τοῦ Κλαύδιου Αἰλιανοῦ, τοῦ Ἡρακλείδη τοῦ Ποντικοῦ, τοῦ Νικόλαου τοῦ Δαμασκηνοῦ, τοῦ Ἰσοκράτη—ἐκδίδει τοὺς Παράλληλους Βίους τοῦ Πλουτάρχου, ἐν' ἀπὸ τὰ ἐλκυστικώτερα καὶ ἠθοπλαστικώτερα βιβλία τοῦ ἀρχαίου κόσμου. . . Πόσα ἄλλα ἀκόμη! Καὶ λυπᾶται γιὰ τὴν Ἐπανάστασι, ποῦ νόμιζε πῶς δὲν ἦρθε στὴν κατάλληλη ὥρα, αἰφνιδίασε τὴ φιλολογικὴ του προσπάθεια. Θὰ ἦταν εὐτυχής, ἔλεγε, ἀν οἱ ἐκδόσεις του εἶχαν συμπληρωθῆ ἄπ τὴν Ἐπανάστασι, γιὰ τὴν ἔτσι πολιτικοί, στρατιωτικοί, λόγιοι θὰ εἶχαν στὴ διάθεσί τους τὴν κάθε λογῆς προγονικὴ σοφία!

Οἱ ἀρχαῖοι

Ἐχει βέβαια κάποια ἀφέλεια αὐτὴ ἡ ἀπόλυτη πίστις τοῦ Κοραῆ στὸς ἀρχαίους. Ἀλλὰ πόσοι Ἑλληνισταί, παλαιοὶ ἢ νέοι, δὲν εἶν' ἔτοιμοι νὰ ὑποστηρίξουν πῶς στοὺς ἀρχαίους βρίσκεται κάθε σοφία, καὶ πῶς οἱ νεώτεροι ἐπαναλαμβάνουμε ὅτι ἔχει εἰπωθῆ ἔδῳ καὶ πολλοὺς αἰῶνες; Ἑλληνομαθεῖς ἢ Ἑλληνοπαθεῖς δὲ σαλπίζουν κάθε τόσο τὴν ἐπιστροφὴν στοὺς ἀρχαίους; Μόνο ποῦ δὲ μᾶς συμβουλεύουν, οἱ Ἑλληνολάτρες τῆς ἐποχῆς μας, νὰ γυρεύουμε ἀπ τοὺς ἀρχαίους διδάγματα γιὰ τὸν ἀεροχημικὸ πόλεμον, τὴ ῥαδιοφωνία, τὴν ἀεροπορία ἢ. . . τὴ συγκριτικὴ γλωσσολογία. Ὑπάρχει λοιπὸν ἀφέλεια στὴν ἀντίληψιν τοῦ Κοραῆ—στὴν ἀντίληψιν πῶς οἱ ἀρχαῖοι μποροῦν νὰ μᾶς διδάξουν γιὰ ὅλα ἀνεξαίρετως τὰ πράγματα, καὶ πῶς ἡ ἀνθρώπινη πεῖρα δὲν πλουτίστηκε διόλου, ἢ πλουτίστηκε ἐλάχιστα, στοὺς αἰῶνες ποῦ ἀκολούθησαν τὴ δύσει τοῦ ἀρχαίου κόσμου. Ἀλλὰ δὲ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ τὸν κατηγορήσῃ γιὰ τυφλὸν καὶ ἄγνοον θαυμασμό. Προσεχτικὸν διάβασμα τῶν «Ἀὐτοσχέδιων Στοχασμῶν» δείχνει πῶς ὁ Κοραῆς, χωρὶς νὰ εἶναι βαθὺ φιλοσοφικὸ πνεῦμα, καὶ χωρὶς νὰ εἶναι μεγαλοφυῆς συγγραφέας, εἶχε πάρει ἀπ τοὺς Ἀττικὸς πεζογράφους τὴν ἀγάπην τῆς σαφήνειας, τῆς ἐκφραστικῆς ἀκρίβειας, τῆς λιτότητος. Ἐὰν χαριτωμένα του

δοκίμια, τὰ γράμματά του ἀκόμη, ἂν καὶ γερασμένα ὅλα αὐτὰ γλωσσικῶς, εἶναι καλὰ δείγματα ἀπέριττης πεζογραφίας.

Ἀντιθέτως πρὸς τοὺς ἄλλους Ἑλληνιστὰς τῆς ἐποχῆς του—ἐννοῶ τοὺς ντόπιους,— ὁ Κοραῆς δὲ γύρευε νὰ μιμηθῆ τὸ Ἀττικὸ τυπικόν, τὴν Ἀττικὴν σύνταξιν, τὴν γραμματικὴν τὴν Ἀττικὴν. Τὸν ἐγοήτευε τὸ Ἀττικὸ ὕφος τοῦ Ξενοφῶντος καὶ τοῦ Λυσία. Ἡ τουλάχιστον οἱ ἀρετὲς τοῦ Ἀττικοῦ ὕφους ποῦ κατῴρθωσαν ν' ἀφομοιώσουν οἱ πεζογράφοι τοῦ 17ου καὶ τοῦ 18ου Γαλλικοῦ αἰώνα.

Ἡ κριτικὴ τοῦ Κοραῆ, ὅπως ἐκδηλώνεται στοὺς Ἀὐτοσχέδιους Στοχασμούς, ἀναφέρεται Α') στὴν ἀναμόρφωσιν τῆς «Γραμματικῆς Τεχνογραφίας». Προτείνει μιὰ καλύτερη μέθοδον γιὰ τὴν «παράδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν μαθημάτων». Δ') Στὸν τρόπο, ποῦ παρέδιδαν τότε τὴ ῥητορικὴ. Γ') Στὴν ἀνάγκην Λεξικοῦ τῆς Κοινῆς. Δ') Στὴν ἐκπαιδευτικὴ ἐνότητα. Ε') Στὴ σύνταξιν καλύτερου ἀρχαίου λεξικοῦ. Ἀλλὰ γενικώτερα ἀπασχολεῖ τὴν κριτικὴν τοῦ Κοραῆ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα καὶ τὸ ζήτημα τοῦ ὕφους.

Ὅλες οἱ γραμματικὲς τοῦ 15ου, τοῦ 16ου, 17ου, καὶ 18ου αἰώνα —οἱ γραμματικὲς ποῦ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Ἕλληνες εἶχαν τρία, κατὰ τὸν Κοραῆ, βασικὰ σφάλματα. Τὸ πρῶτον καὶ τὸ κυριώτερον: Ἦσαν γραμμὲς στὴν ἀρχαία γλῶσσα. Δίδασκαν τ' ἄγνωστα «δι' ἄγνωστων».

Γραμματικὴ

«Ἄν εὐρίσκεται ἴσως κανεὶς ἀκόμη, ὅστις ἐλησμόνησεν ὕσας δυσκολίας, ὕσας ἀηδίας, καμμίαν φορὰν καὶ ὕσας μαστιγώσεις ἐδοκίμασεν εἰς τὴν νεότητά του διὰ τῆς Γραμματικῆς τὴν μάθησιν, ὡς παρατηρήσῃ τὸν τρόπον διὰ τοῦ ὁποίου τὰ σοφὰ τῆς Εὐρώπης ἔθνη μανθάνουσι καὶ παραδίδουσι ἄλλοι ἄλλων τὴν γλῶσσαν. Ὁ Γάλλος μανθάνει τοῦ Ἄγγλου τὴν γλῶσσαν εἰς Ἀγγλικὴν γραμματικὴν γραμμὴν Γαλλιστί, καὶ οὗτος πάλιν τοῦ Γάλλου εἰς Γαλλικὴν γραμματικὴν γραμμὴν Ἀγγλιστί». Καὶ οἱ ἀρχαῖοι Λατῖνοι θὰ μάθαιναν τὰ Ἑλληνικὰ σ' Ἑλληνικὴν γραμματικὴν γραμμὴν Λατινικά. Ἀνάγκη λοιπὸν κ' οἱ Νεοῦ Ἕλληνες νὰ μαθαίνουν τὴν ἀρχαία γλῶσσαν σὲ γραμματικὴν γραμμὴν νεοελληνικά. Θὰ ἴδοῦμε παρακάτω πῶς ἐννοοῦσε τὴ νεοελληνικὴ—τὴν «κοινὴν» ὅπως τὴν ἔλεγε—ὁ Κοραῆς, καὶ ἴσαμε πῶς σημεῖον ἔφτανε ἡ μεταρρυθμιστικὴ διάθεσις του.

Δεύτερον σφάλμα τῶν Γραμματικῶν εἶναι ἡ διεξοδικότης. Ἀλλὰ ἡ γραμματικὴ δὲν εἶναι αὐτοσκοπός. Εἶναι τὸ κλειδί μιᾶς γλώσσας. Ἡ γραμματικὴ εἰσάγει «εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων ἐκ τῶν ὁποίων μανθάνεται ἡ γλῶσσα». Γιὰ τοὺς ἀρχαίους ἡ γραμματικὴ πρέπει νὰ εἶναι σύντομη. Τρίτον σφάλμα: Ἡ ἀμεθοδία. «Ὁρθὴ μέθοδος εἶναι καὶ λέγεται ἐκείνη κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ μαθήματα τάσσονται εἰς τρόπον, ὥστε νὰ γίνωνται προοδοποιήσις τὰ πρῶτα εἰς τὴν κατάληψιν τῶν δευτέρων, ταῦτα τῶν τρίτων».

Οἱ συγγραφεῖς γραμματικῶν τὸν στενοχωροῦν. Εἶναι ἀκαλαίσθητοι,

Εἶναι θιασῶτες τοῦ μακαρονισμοῦ. Θὰ ἰδοῦμε τῶρα τί ἐννοεῖ λέγοντας ὁ Κοραῆς «μακαρονισμός».

«Ποίησιν ἢ χαρακτηῖρα λόγου μακαρονικόν, γράφει,—proesia maccheronica—ὀνομάζουσιν οἱ Ἰταλοὶ τὴν γελοῖαν καὶ διὰ τὸ γελοῖον ἔξεπίτηδες σύγκρασιν τῆς Λατινικῆς μετὰ τὴν Ἰταλικὴν γλῶσσαν. Εὐρετῆς τοῦ μακαρονικοῦ τούτου χαρακτηῖρος ἐχημάτισε κατὰ τὴν δεκάτην ἔκτην ἑκατονταετηρίδα μοναχός τις ἐκ τοῦ τάγματος τῶν Βενεδικτίνων, πολίτης τῆς Μάντουας. Αὐτὸς ὀνομάζετο Θεόφιλος Φολέγγιος. Ἄλλ' εἰς τὸ μακαρονιστὶ γραμμένον ἕκτον σατυρικὸν ποίημα μετωνομάσθη—καὶ τοῦτο διὰ τὸ γελοῖον—Μερλῖνος Κοκάιος.»

Ὁ Κοραῆς παραθέτει δείγματα ἀπὸ τῆ μακαρονικὰ στιχουργήματα τοῦ Ἰταλοῦ καλογέρου, καὶ τονίζει τὸ γελοῖο καὶ παράδοξο χαρακτηῖρα τους μεταφράζοντας τὰ Ἑλληνικὰ εἰς τὴ γλωσσικὴ νὰ ποῦμε . . . τεχνολογία τοῦ Δαπόντε.

Φαντασία εἰς ἐμένα ἦλθε τις φανταστικὴ
Ἱστορίαν τὴν τοῦ Βάλδου ἔπεσιν ἔσαι χονδροῖς.

Σ' ὅλους τοὺς Γραικοὺς ποιητὰς τοῦ δέκατου ἑβδόμου καὶ τοῦ δέκατου ἕκτου αἰῶνα πολλὰς ὑπάρχουν τέτοιες ἀνωμαλίαι «καὶ σφύζονται μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν, ἕως νὰ ἔλθῃ μέρος ἐξ αὐτῶν νὰ καταργήσῃ καὶ μέρος νὰ κυρώσῃ, ἢ μέλλουσα τῆς γλώσσης τελείωσις». Καὶ προσθέτει: «Τίς δὲν ἐπαρατήρησεν ὅτι οἱ προειρημένοι ποιηταὶ ὡς τὸ ἀπαιτήσῃ τὸ μέτρον τῶν συγγραφέων, ἢ ἢ ὁμοιοκαταληξία τῶν στίχων, λέγουσιν ἀδιαφόρως . . . , ἔλεγον καὶ ἔλέγασιν, λέγεις καὶ λές, λέγει καὶ λέ, λέγομεν καὶ λέμεν, λέγουσιν, λέσιν, λένε καὶ λέν . . . ;» Ἄλλ' ἄς παραμερίσουμε προσωρινὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ὁ Κοραῆς κρίνει μὲ δίκαιη ἀυστηρότητα τὴν Ἑλληνικὴν ἐκπαίδευσιν τῆς ἐποχῆς:

«Ἡ παιδεία τῶν νέων δὲν εἶναι ἔργον πλινθουργίας, μήτε οἱ διδάσκαλοι πρέπει νὰ μεταβάλλωνται εἰς ἐργοδιώκτας μαστιγοφόρους, παρομοίους τῶν ἐργοδιωκτῶν τῶν Φαραῶ. Εἶναι ἔργον ἡμερώσεως». Κάτω λοιπὸν ὁ βούρδουλας.

Διδακτικὰ βιβλία: Οἱ χρηστομάθειες πρέπει νὰ συντεθῶν μὲ προσοχή. Οἱ τυπωμέναι εἰς τὴ Βενετία ἐγκυκλοπαιδεῖαι πρέπει νὰ παραμεριστοῦν. Ἡ νέα χρηστομάθεια μπορεῖ νὰ περιλάβῃ μύθους τοῦ Αἰσώπου χωρὶς τὸ βίβιο τοῦ μυθογράφου—χωρὶς ἐπιμύθια. Πρέπει νὰ περιλάβῃ, λέει, γνῶμες ἀπὸ τὴ συλλογὴ τοῦ Χρυσολωρᾶ—μονόστιχα τοῦ Θεόγνη, γνῶμες ἀπὸ τὸ Στοβαῖο—ἀπὸ τὴν παραίνεσιν τοῦ Ἰσοκράτη πρὸς τὸ Δημόνικο. Καλὸ θὰ ἦταν εἰς τὴν χρηστομάθειαν νὰ μπουῦν ὁ μῦθος τοῦ Προδίκου ἀπὸ τὸν Ξενοφῶντα, τὰ ἀστεῖα τοῦ Ἱεροκλῆ, κάποιοι διάλογοι τοῦ Λουκιανοῦ, μερικοὶ χαρακτηῖρες τοῦ Θεόφραστου, ὁ Πλοῦτος τοῦ Ἀριστοφάνη, τὰ «Χρυσᾶ ἔπη» τοῦ Πυθαγόρα, μερικὰ ἀποφθέγματα τοῦ Πλου-

τάρχου, κάποια ἀποφθέγματα ἀπὸ τὸ Ἑγχειρίδιον τοῦ Ἐπίκτητου, ὁ Πίνακας τοῦ Κέβητος καὶ μιὰ σύνοψις τῆς μυθολογίας.

Τί, πρὸ πάντων, ἐπιθυμεῖ ὁ Κοραῆς; Νὰ γεννήσῃ στοὺς νέους τὸν πόθο τῆς πρᾶξις, τῆς φραστικῆς ἀκρίβειας, ὅπως τὴ μεταφράζει. Ἐκατὸν περίπου χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸν Κοραῆ, ὁ Ψυχάρης διακηρύττει τὴν ἴδια ἀνάγκη εἰς τὸ λίβελλό του ἐναντίον τοῦ Παλαμᾶ.

Πρέπει, γράφει ὁ Κοραῆς «νὰ μάθουν οἱ νέοι νὰ ἐκφράζουσιν οὕτω τὰ καλῶς νοούμενα, ὥστε μήτε νὰ λείπῃ μήτε νὰ περισσεύῃ τι εἰς τὴν ἐκφρασιν... Ὅλα τὰ καλὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης δύνανται νὰ μιμοῦνται εἰς τὴν Κοινήν... Ὅστις σπουδάζει νὰ μεταφέρῃ τὰ καλῶς Ἑλληνιστὶ ἐκφρασθέντα εἰς φράσιν καλὴν τῆς Κοινῆς γλώσσης καὶ τὴν κρίσιν τοῦ γυνάξει καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γλῶσσαν φέρει εἰς τελείωσιν».

Καὶ προσθέτει: «Ἐλπίζω ὅτι θέλει εὐρεθῆ ὅστις μέλλει νὰ καθάρσῃ, ὡς ἄλλος Ἡρακλῆς, τὴν μέθοδον τῆς παραδόσεως ἀπὸ τὴν κόπρον, τῆς ὁποίας ἡ δυσωδία μακρύνει ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν παιδείαν τοὺς νέους: Οἱ νέοι πρέπει νὰ μάθουν τὰ στοιχεῖα τῆς φιλοσοφίας—τὴ Λογικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν πολιτικὴν, ὅτι διορθώνει τὸ νοῦ καὶ τὴ θέλησιν τοῦ ἀνθρώπου.

* *

Ἐχθρὸς τοῦ «ἀρχαϊσμοῦ» τοῦ «μακαρονισμοῦ» καὶ τοῦ «χυδαῖσμοῦ» ὁ Κοραῆς θέλησε νὰ χαράξῃ δικό του δρόμο. Θέλησε νὰ ῥυθμίσῃ τὴ γλῶσσαν τῆς λογικῆς παραδόσεως. Πῶς ἐννοοῦσε αὐτὴ τὴ διορθῶσιν;

«Διορθῶσιν ὀνομάζω τῆς γλώσσης, γράφει στὸν πρόλογον τῶν Αἰθιοπικῶν, ὄχι μόνον τὸν μετασχηματισμὸν τῶν διαφορῶν βαρβαροφώνων λέξεων καὶ συντάξεων, ἀλλὰ καὶ τὴν φυλακὴν (=διαφύλαξιν) πολλῶν ἄλλων, τὰς ὁποίας ὡς βαρβάρους σπουδάζουσιν νὰ ἐξορίσωσιν ἀπὸ τὴν γλῶσσαν, ὅσοι μετὰ προσοχῆς δὲν ἐρεῦνησαν τὴν φύσιν τῆς γλώσσης. Τοιαύτη διορθῶσις εἰς τοῦ Εὐσταθίου τοὺς χρόνους ἦτον ἀδύνατος. Ὁ καιρὸς τῆς πτώσεως δὲν εἶναι ἐπιτήδειος ἀνοικοδομῆς. Κλαίει θεωρῶν μακρόθεν ὁ φρόνιμος οἰκονόμος (=νοικοκύρης) τὴν ἀφρευκτον καταστροφὴν τοῦ οἴκου του· καὶ ἀφοῦ καταπέσωσιν τὰ κλονηθέντα καὶ διασκεδασθῆ ὁ κονιορτός, τότε πλησιάζει καὶ συναθροίζει ὅσην ὕλην εἶναι δυνατόν ἀπὸ τὰ ἐρείπια, διὰ νὰ κτίσῃ νέον ἄλλον οἶκον. Ἐφθασε τέλος πάντων ὁ τόσον ἐπιθυμητὸς καιρὸς τῆς ἀνοικοδομῆς· καὶ τὸ γένος καθόσον πλουτίζεται ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ἀπὸ Εὐσταθίους, ἐλευθεροῦται ἀπὸ Θεόδωρους καὶ Νικήτας. Οἱ νέοι οὗτοι Εὐσταθιοὶ, μεταχειριζόμενοι, τὸν παραλληλισμὸν τοῦ ὁποίου δίδω τὸ παράδειγμα, καὶ τὴν κοινήν εἰς ὅλους γλῶσσαν θέλουν κανονίσει, καὶ τὴν μάθησιν τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς εὐκαλοτέραν καὶ ἐντελεστέραν θέλουν καταστήσει. Καιρὸς εἶναι ν' ἀφήσω-

μεν τὰ πολυθρόλητα Διαβατικά καὶ τὰ Συγκείμενα εἰς τοὺς διαβάντας καὶ κειμένους καὶ ν' ἀρχίσωμεν νέαν ζωὴν. Εἰς τὴν παροῦσαν τοῦ γένους κατὰστασιν δὲν εἶναι πλέον συγχωρημένον νὰ καταδαπανᾶται ἀσυμπαθῶς τῶν ταλαιπώρων νέων ἢ ἡλικία εἰς τὰς μωρολογίας».

Ἀπαραίτητη γὰρ τὴν προκοπὴ τῶν νέων εἶναι ἢ μάθησις τῆς ἀρχαίας. Κ' ἔν' ἀπὸ τὰ μέσα γὰρ τὴν εὐκολώτερον μάθησίν της εἶναι τὸ νὰ τὴν παραβάλλῃς, διδάσκοντας, μὲ τὴν νέα μας γλῶσσα-τὴ γλῶσσα ποῦ βυζάξαμε μαζί μὲ τὸ γάλα τῆς μητέρας.

Ἡ νεοελληνικὴ Ἡ νέα γλῶσσα ὅσο καὶ ἂν βαρβαρῶθηκε, προσθέτει ὁ Κοραῆς, διασώζει πολλές λέξεις Ἑλληνικῆς, πολλές σημασίαις λέξεων ποῦ δὲν περιέχουν τὰ λεξικά—πολλὰ παράγωγα «τῶν ὁποίων εἰς τοὺς συγγραφεῖς δὲν εὐρίσκονται παρὰ μόνον τὰ πρωτότυπα» καὶ πολλὰ πρωτότυπα «τῶν ὁποίων εἰς τοὺς συγγραφεῖς δὲν εὐρίσκονται παρὰ τὰ παράγωγα»—κοντολογῆς διασώζει πολλά στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας, «τῶν ὁποίων ἢ καταφρόνησις ἐγέννησε τόσους μωροὺς κανόνας γραμματικῆς, τόσας γελοιώδεις ἐτυμολογίας λέξεων, τόσους ἀμαθεῖς διδασκάλους καὶ τὸ χειρότερον κατέστησε τόσον ἀηδῆ τῆς (ἀρχαίας) Ἑλληνικῆς γλώσσης τὴν μάθησιν».

Γιατὶ ὅλες—διερωτᾶται—οἱ μεταφράσεις τοῦ καιροῦ του εἶναι ἄνοστιες; Γιατὶ ἐκεῖνοι ποῦ μεταφράζουν, δὲν ἔχουν μελετήσῃ τὴν προγονική, ὅπως δὲ μελέτησαν οὐδὲ τὴ γλῶσσα ποῦ μιλιέται.

«Ἡὔξησε τὴν ἄγνοιαν ταύτην καὶ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς νέας γλώσσης ἢ ἐπικρατήσασα ἕως τῶρα συνήθεια νὰ καταφρονῶμεν τὴν νέαν, τὴν ὁποίαν μόνην εἶναι δυνατὸν νὰ φέρωμεν εἰς τελειότητα, γράφοντες εἰς τὴν παλαιάν, τὴν ὁποίαν ἂν καὶ μυριάκις περισσότερον ἐννοοῦμεν, δὲν εἶναι τρόπος νὰ γράψωμεν ἐντελῶς, καθὼς ἐγράφετο εἰς τοὺς εὐτυχεῖς αἰῶνας τῆς Ἑλλάδος. Καιρὸς εἶναι νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπὸ ταύτην τὴν πρόληψιν, ἣτις μᾶς κατεδίκαζε νὰ γράψωμεν Ἑλληνιστὶ ἑμμέτρους καὶ πεζοὺς λόγους, διὰ τοὺς ὁποίους ἤθελεν ἀδστηρῶς μᾶς κολάσει κανὲν Ἀρεοπαγιτικὸν Ἑλληνισμοῦ δικαστήριον». Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς ὁ Εὐγένιος Βούλγαρος εἶχε μεταφράσει τὴν Αἰνειάδα σὲ Ὀμηρικὸς ἑξαμέτρους!

Καλὲς εἶναι βέβαια οἱ θεματογραφίαι. «Ἡ γυμνασία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι ὠφέλιμος εἰς τοὺς νέους, ὅταν σπουδάζουν εἰς τὰ φροντιστήρια . . . Ἄλλ' ἀφοῦ ἀφήσωμεν τὰ φροντιστήρια ἢ καὶ πρὶν ἔτι τ' ἀφήσωμεν, πρέπει νὰ γυμναζώμεθα ἑξαιρέτως εἰς τὸ νὰ καλλύνωμεν καὶ νὰ διορθώνωμεν ὅσον εἶναι δυνατόν τὴν Γλῶσσαν τὴν ὁποίαν ἐθηλάσαμεν μὲ τὸ γάλα . . . Ἐχομεν χρεῖαν μεγάλην νὰ γράψωμεν εἰς τὴν γλῶσσαν εἰς τὴν ὁποίαν καὶ νοοῦμεν, ἐὰν θέλωμεν καὶ τὰ νοήματα τῆς ψυχῆς ἡμῶν νὰ κανονίσωμεν καὶ τὴν γλῶσσαν ἱκανὴν νὰ τὰ ἐκφράζῃ νὰ καταστήσωμεν . . . Οἱ Ἴταλοί, οἱ Γάλλοι, οἱ Ἀγγλοί, τότε ἀληθῶς ἀρχισαν

νὰ ἐλευθεροῦνται ἀπὸ τὴν βαρβαρότητα, ὅταν οἱ κατ' ἀρχὰς ὀλίγοι λόγοι αὐτῶν ἄνδρες κατεχέρησαν νὰ γράψωσιν εἰς τὴν κοινὴν αὐτῶν γλῶσσαν».

Ὁ Κοραῆς δὲν πιστεύει στὴ γλωσσικὴ νεκρανάστασι. «Καλὸν ἦτον βέβαια νὰ εἴμεθα εἰς ἐκείνους τοὺς χρόνους, ὅταν καὶ νεκροὶ ἀνίσταντο καὶ τὸ χάρισμα τῶν γλωσσῶν ἀκόπως διεδίδετο· θαύματα ὅμως δὲν γίνονται καθ' ἡμέραν. Ὅστις χωρὶς ἀνάγκην γράφει Ἑλληνιστὶ, ὅσον ἄμεμπτα καὶ ἂν ἤθελεν εἰς τὸ φαινόμενον γράφει, καταφεύγει εἰς γλῶσσαν τῆς ὁποίας τὴν σήμερον δὲν εἶναι πλέον κριταί. Καὶ δεικνύει μὲ τοῦτο, ὅτι φοβεῖται νὰ γράφῃ εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον, τῆς ὁποίας τὸ δικαστήριον εὐρίσκεται εἰς τὸ ζῶν ἔθνος. Τὸν τοιοῦτον προσφυνῶς ἔμπορεῖ τις νὰ παρομοιάσῃ μὲ τοὺς θρασυδέλους, ὅσοι μὴ τολμώντες νὰ βλέπωσι κατὰ πρόσωπον τοὺς ἀνδρείους, περιέρχονται ζητοῦντες γυναικῶν συνελύσεις, διὰ νὰ τὰς καταφοβίζωσι μὲ τὸν ἄπρακτον κρότον τῶν ὄπλων». Θὰ ξεχαστῇ γρήγορα ὅποιος γράφει στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ. Γιατὶ, ἄλλωστε, νὰ τὸν θυμηθοῦν οἱ μεταγενέστεροι. «Διὰ τὰ πράγματα περὶ τῶν ὁποίων γράφει; Ἄλλ' αὐτὰ μὲ τοῦ καιροῦ τὴν πρόοδον θέλουν ἐξηγηθῆ σαφέστερα καὶ ἐντελέστερα ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους ἡμῶν. Διὰ τὴν φράσιν αὐτῶν τὴν Ἑλληνικὴν;» Μὰ ποῖος θὰ εἶναι τόσο κουτός, ἢ σὲ ποῖον θὰ περισσεύῃ καιρὸς ν' ἀφήσῃ τὸν Ὅμηρον, τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ξενοφῶντα, τὸ Δημοσθένη καὶ τόσους ἄλλους θαυμαστοὺς συγγραφεῖς καὶ ποιητάς, γὰρ νὰ διαβάσῃ ἕνα θεματογράφο; Ἐξεναντίας ὅποιος γυμνάζεται στὴ νέα Ἑλληνικὴ «ἐὰν ἢ ἐπιμέλειά του συνοδεύεται μὲ κρίσιν, δυνατὸν εἶναι νὰ φθάσῃ εἰς τὸν βαθμὸν δὲν λέγω δοκιμωτάτου συγγραφέως κτλ., ἀλλ' ἐκείνων τῶν συγγραφέων τοὺς ὁποίους ἢ ἐρχομένη γενεὰ θέλῃ ἐξετάζει, διὰ νὰ μάθῃ τὴν σημερινὴν τῆς γλώσσης κατάστασιν . . . Εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ γράψῃ τις ὀρθῶς ὅταν δουλοπρεπῶς μιμῆται τοὺς ἄλλους καὶ μάλιστα ἂν οὗτοι ἔγραψαν εἰς γλῶσσαν, ἢ ὁποία ἔπαυσε πλέον νὰ λαλῆται». Γιὰ νᾶχῃ ὁ λόγος μας «χαρακτῆρα» πρέπει νὰ γράψουμε στὴ φυσικὴ μας γλῶσσα.

Δὲν εἶναι λοιπὸν Ἀττικιστὴς ὁ Κοραῆς. Δὲ θέλει τὸν ἑξαττικισμό τοῦ λόγου. Θεωρητικῶς εἶναι θιασώτης τοῦ προφορικοῦ λόγου τῶν μορφωμένων. Πιστεύει πῶς ἢ χρῆσις εἶναι *nomina loquendi* . . .

Ὁ Ἀττικιστὴς, παρατηρεῖ, περικυκλωμένος ἀπὸ Λεξικογράφους, ἀπὸ κάθε εἶδος γραμματικῆς, γράφει, σβύνει, ξαναγράφει, ξανασβύνει, διστάζει σὲ κάθε φράσι, ἀπορεῖ σὲ κάθε περίοδο. Τώρα συμβουλευέται τὸν ἕνα, τώρα ρωτᾶει τὸν ἄλλο. «Ποτὲ μὲν ἀποβάλλει παντάπασιν τὰς εὐτυχεῖς τοῦ νοός του συλλήψεις, διότι δὲν ἔχει πῶς νὰ τὰς γεννήσῃ Ἀττικῶς, ποτὲ δὲ τὰς κολοβώνει, διὰ νὰ τὰς κάμῃ ἰσομέτρους, μὲ καμμίαν ὀῆσιν παλαιάν, τῆς ὁποίας τὴν ἀνάμνησιν στοχάζεται ὡς εὐτυχέστατον εἶρημα καὶ

Ἡ νεκρανάστασις

προβαίνει ἢ μᾶλλον σύρεται μὲ κόπον πολὺν καὶ μεγάλην βραδύτητα εἰς τὴν τελείωσιν τοῦ ἔργου του κατὰ τὸν ὀμηρικὸν Σίσυφον... Καὶ μ' ὄλους τοὺς Σισυφείους ἰδρωῖτας καὶ μόχθους, μ' ὄλας ταύτας τὰς ἄνω κάτω μετακινήσεις καὶ μετακυλίσεις τῶν φράσεων καὶ περιόδων τί γράφει ὁ τελαίπωρος; Ἄρα γε τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος; Ὅχι βέβαια. Τὴν γλῶσσαν ἣτις ἐλαλεῖτο εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πολυβίου, ἢ τοῦ Διοδώρου; Ὅχι βέβαια. Ἐκείνην εἰς τὴν ὁποίαν ἔγραψεν ὁ Πλούταρχος, ὁ Γαληνὸς καὶ οἱ σύγχρονοι αὐτῶν; Ὅχι βέβαια. Τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἡρωδιανοῦ καὶ τῶν συνακμασάντων μ' αὐτόν, ἢ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τῶν συνακμασάντων μ' αὐτόν; Οὐδεμίαν ἐξαιρέτως ἀπ' αὐτάς, ἀλλ' ὄλας αὐτάς, ἦγουν ἓν ἄμορφον, τερατώδες καὶ ἀνύπαρκτον μείγμα ὄλων αὐτῶν, γλῶσσαν τὴν ὁποίαν αὐτὸς πρῶτος δημιουργεῖ ἀπὸ τὰ λεξικά του, ἐρανισμένα ἀπὸ δεκαπέντε τοῦλάχιστον ἑκατονταετηρίδων λέξεις καὶ φράσεις, τὸ ὁποῖον θέλει νὰ εἴπῃ ἀπὸ δεκαπέντε γλώσσας». Ἐκεῖνος ὅμως ποῦ γράφει στὴ «μητρικὴ» του γλῶσσα δὲ χρειάζεται λεξικά, δὲ χρειάζεται τὸ Φρόνιχο καὶ τὸν Ἀμμώνιο γιὰ νὰ μάθῃ τοὺς Ἀττικισμούς. Δὲν τὸν ἐνδιαφέρουν οἱ Ἀττικισμοί. Τοῦ σώνει τὸ χαρτί καὶ ὁ κονδυλοφόρος γιὰ νὰ ἐκφραστῇ ζωντανά, γιὰ νὰ γράψῃ στὴ γλῶσσα τῶν «καλῶς ἀναθραμμένων». Τρέχει «ἐλεύθερος ἀπὸ δεσμοῦς εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔργου του»—τρέχει ὅπως τὸ Ὀμηρικὸ ἄλογο περήφανος, μὲ τὸ κεφάλι ψηλά.

Δεοντολογία

Καὶ νὰ ἡ γλωσσικὴ καὶ αἰσθητικὴ δεοντολογία τοῦ Κοραῆ:

Πρώτη τοῦ γράφοντος ἀρετὴ εἶναι ἡ σαφήνεια, ἦγουν νὰ γράφῃ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ καταλαμβάνεται ἀπὸ τοὺς διὰ τοὺς ὁποίους γράφει, καὶ μετ' αὐτὴν δευτέρα, νὰ γράφῃ μὲ εὐφράδειαν, μὲ τοιαύτην σύνταξιν καὶ συμπλοκὴν τῶν λέξεων, ἢ ὁποία νὰ προξενῇ ἠδονὴν εἰς τὴν ἀκοήν». Ὅσοι ἄκριτα συμπλέκουν τὶς ἀρχαιοελληνικὰς συντάξεις μὲ τὶς κοινὰς (νεοελληνικὰς) καὶ συνθέτουν «ἐκ τῶν δύο σκοτεινόν, τραχύν, ἀηδῆ εἰς τὴν ἀκοήν, τερατώδη καὶ ἀληθῶς ἐρμαφρόδιτον λόγου χαρακτῆρα», δὲν ὑπηρετοῦν οὔτε τὴ σαφήνεια οὔτε τὴν εὐφράδειαν.

Τῆς ἀσάφειας, τοῦ ἀηδιαστικοῦ ἀνακατώματος ἀρχαίων καὶ νέων συντακτικῶν ἢ τυπικῶν στοιχείων φέρνει παράδειγμα μιὰ περικοπὴ ἀπὸ ἓνα βιβλίον τοῦ 1796 (Λόγοι Δεκαεπτὰ παιδείας φυσικῆς θρησκείας Ἐνετίησιν):

«Ἐπειδὴ κατ' ἀλήθειαν, εἴτ' οὖν ὁ Θεὸς εἶχε τὸν ἐπικαλέσεται, εἴτε οὐ, οἱ ἄνθρωποι χρεωστοῦσι, ἂν νοῦν ἔχωσιν, ἀναγκαίως νὰ ἀκολουθοῦσι τὰς αὐτοῦ εἰσηγήσεις· καὶ οὐδ' ὀτιοῦν ἀξίωμα, ὁποσοῦν ἐκεῖνος δύναται νὰ ἐπέχῃ καὶ νὰ ἐκφοβῆ, ἢμπορεῖ νὰ τοὺς ποιῇ νὰ πιστεῦσιν ἀστινασοῦν ἀρχάς, ἢ νὰ κρίνωσιν ἀξίας συγκαταθέσεως ἀστινασοῦν πράξεις οἷα δικαίας καὶ εὐθείας, αἵτινες ἑναργῶς μάχονται ἐκείνῳ». Σὲ τέτοιο λόγου χαρακτῆρα, παρατηρεῖ ὁ Κοραῆς, εἶχαν μεταφραστῆ στὸν

καιρὸ τοῦ ἀξιόλογα συγγράμματα. Ἄλλὰ μόνο ἓνας Ἀφρικανός, ὄχι ἓνας Ἕλληνας, θὰ μποροῦσε νὰ ἐντροφήσῃ σ' αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὶς μεταφράσεις. Φαίνεται παράδοξο στὸ χαλκέντερο σοφὸ πῶς οἱ «μιξελληνίζοντες» συγγραφεῖς δὲ συλλογίστηκαν ποτέ τους πῶς ἡ γλῶσσα εἶναι ἓν' ἀπὸ τὰ πιὸ ἀναπαλλοτριώτα τοῦ ἔθνους κτήματα». Πῶς «ἀπὸ τὸ κτήμα τοῦτο μετέχουν ὄλα τὰ μέλη τοῦ ἔθνους μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα». Πῶς κανεὶς ὅσο κι ἂν εἶναι σοφὸς «μὴτ' ἔχει, μὴτε δύναται ποθεν νὰ λάβῃ τὸ δικαίωμα νὰ λέγῃ πρὸς τὸ ἔθνος: Οὕτω θέλω νὰ λαλήσῃ, οὕτω νὰ γράφῃς. Ὅστις ἐπαγγελλόμενος νὰ γράφῃ εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, μακρύνεται τόσον ἀπὸ τὸν κοινὸν τρόπον τοῦ λέγειν, ἐκεῖνος ζητεῖ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον μὴτ' ὁ σκληρότερος τύραννος δὲν εἶναι καλὸς νὰ κατορθώσῃ. Γυμνώνει ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντά του τὸν πολίτην ὁ τύραννος, δύναται καὶ τέκνα καὶ γυναῖκα νὰ τοῦ ἐπάρῃ, ἔμπορεῖ νὰ τὸν ἐξορίσῃ ἢ καὶ νὰ τὸν θανατώσῃ. Ἄλλὰ δὲν ἔμπορεῖ νὰ τοῦ ἀλλάξῃ τὴν γλῶσσαν· αὐτὴν λαλεῖ εἰς τὴν πατρίδα του, αὐτὴ τὸν συνοδεύει καὶ εἰς τὴν ἐξορίαν. Μόνον ὁ καιρὸς ἔχει τὴν ἐξουσίαν νὰ μεταβάλλῃ τῶν ἔθνων τὰς διαλέκτους. Καὶ ὅστις πρὶν τοῦ καιροῦ σπουδάζει μὲ τὴν βίαν νὰ ἀλλάξῃ τὴν γλῶσσαν, εἰς αὐτὸν δύναται τις νὰ προσαρμόσῃ ὅτι ἔλεγεν ὁ τελαίπωρος Αἴμων πρὸς τὸν τυραννικὸν αὐτοῦ πατέρα:

«Ὅστις γὰρ αὐτὸς ἢ φρονεῖν μόνος δοκεῖ—ἢ ΓΛΩΣΣΑΝ, ἣν οὐκ ἄλλος ἢ ψυχὴν ἔχειν,—οὔτοι διεπτυχθέντες ἠφθῆσαν κενοί».

«Ὅλα αὐτὰ μοιάζουν μὲ κήρυγμα δημοτικισμοῦ. Ποῦ φαίνεται ἀντίθετο πρὸς τὸ κήρυγμα τῆς διορθώσεως». Γι' αὐτὸ ὁ Κοραῆς βιάζεται νὰ ἐξηγηθῇ—νὰ συμβιβάσῃ τ' ἀσυμβίβαστα. «Ἐὰν τὸ νὰ μακρύνεται τις ἀπὸ τὴν κοινὴν τοῦ λέγειν συνήθειαν τόσον, ὥστε νὰ γίνεται ἀσαφὴς εἰς τὴν διάνοιαν, καὶ παράξενος ὁλότελα εἰς τὴν ἀκοήν εἶναι τυραννικόν, τὸ νὰ χυδαίωσῃ πάλιν τόσον, ὥστε νὰ γίνεται ἀηδὴς εἰς ἐκείνους ὅσοι ἔλαβον ἀνατροφὴν, μὲ φαίνεται δημαγωγικόν. Ὅταν λέγω, ὅτι ἀπὸ τὴν γλῶσσαν μετέχει τὸ ἔθνος ὄλον μὲ δημοκρατικὴν ἰσότητα, δὲν νοῶ ὅτι πρέπει ν' ἀφήσωμεν τὴν μόρφωσιν καὶ δημιουργίαν αὐτῆς εἰς τὴν ὀγκρατικὴν φαντασίαν τῶν χυδαίων. Ὁ ὄχλος εἶναι πανταχοῦ ὄχλος· καὶ ἂν εἰς τὰ φωτισμένα ἔθνη καὶ εἰς τοὺς φωτισμένους αἰῶνας ἦταν «ἀγροικὸν δύσκολον καὶ ὑπόκωφον γερόντιον, ὡς ἔλεγεν ἓνας ἀπὸ τοὺς κωμικούς, εἰς τοὺς δυστυχεῖς αἰῶνας τῆς βαρβαρότητας ἐκκωφοῦται καὶ μωραίνεται παντάπασιν. Ὅθεν μὴτε δίκαιον εἶναι νὰ κολακεύωμεν τὸν χυδαϊσμὸν τοῦ γεροντίου τούτου καὶ νὰ τὸν μεταχειρίζομεθα ὡς κανόνα τῆς γλώσσης... Ἐὰν δὲν ἔχωμεν τὸ δικαίωμα τῆς τυραννικῆς προσταγῆς οὕτω θέλω νὰ λαλήσῃ, οὕτω νὰ γράφῃς, ἔχομεν ἔξ ἀπαντος τὸ δικαίωμα τῆς ἀδελφικῆς συμβουλῆς, οὕτω πρέπει νὰ λαλώ-

Κήρυγμα
δημοτικισμοῦ

μεν. Γράφομεν, ἤθελεν εἰπεῖ τις διὰ τοὺς ἀμαθεῖς καὶ πρέπει νὰ συγκαταβαίνωμεν εἰς τὴν κατάληψιν αὐτῶν, ἀλλὰ μόνον οἱ σπουδαῖοι χρεωστοῦν νὰ συγκαταβαίνωσιν εἰς τοὺς ἀμαθεῖς; Μὴ δὲν ἔχουν κ' ἐκεῖνοι χρέος νὰ συγκαταβαίνωσιν ὀλίγον μὲ τοὺς σπουδαίους; Ἐπειτα διὰ ποίους ἀμαθεῖς γράφομεν; Ὅχι βέβαια διὰ τὸν χυδαῖον ὄχλον, οἱ ὅποιοι μὴτ' ἂν εἴμεθα εἰς τὸν κόσμον ἔχουν εἶδησιν. Ἀλλὰ διὰ τοὺς ὅσοι τοῦλάχιστον ἐξεύρουσιν νὰ ἀναγινώσκωσι κ' ἔχουν ὁπωσδήποτε ἐπιθυμίαν νὰ φωτισθῶσι. Οἱ τοιοῦτοι ἀναγινώσκουν μὲ προσοχήν, καὶ ἐὰν τὸ βιβλίον εἶναι γραμμένον εἰς γλῶσσαν μετριῶς καλλωπισμένην, μανθάνουν καὶ αὐτοὶ κατὰ μικρὸν νὰ καλλωπίζωσι τὴν ὁμιλίαν των καὶ προοδοποιῦν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους συγγραφεῖς τὴν εἰς τὸ ἕξῃς περισσοτέραν τῆς κοινῆς διαλέκτου διόρθωσιν. Γράφε μετὰ προσοχῆς καὶ μελέτης: ἐκρίζωσον ἀπὸ τὴν γλῶσσαν τὰ ζιζάνια τῆς χυδαιότητος, ὅχι ὅμως ὅλα πάραυτα μὲ τὴν δίκελλαν, ἀλλὰ μὲ τὴν χεῖρα καὶ κατὰ μικρὸν τὸ ἐν ὀπίσω τοῦ ἄλλου. Σπείρε εἰς αὐτὴν τὰ ἑλληνικὰ σπέρματα, ἀλλὰ καὶ αὐτὰ μὲ τὴν χεῖρα, καὶ ὅχι μὲ τὸν σάκκον. Καὶ θέλεις ἀπορῆσει πῶς εἰς ὀλίγον καιρὸν αἱ λέξεις καὶ αἱ φράσεις σου ἐπέρισαν ἀπὸ τὸ βιβλίον εἰς τοῦ λαοῦ τὰ στόματα. Οἱ λόγιοι ἄνδρες τοῦ ἔθνους εἶναι φυσικὰ οἱ νομοθέται τῆς γλώσσης, τὴν ὁποίαν λαλεῖ τὸ ἔθνος. Ἀλλ' εἶναι, πάλιν τὸ λέγω, δημοκρατικοῦ πράγματος νομοθέται: εἰς αὐτοὺς ἀνήκει ἡ διόρθωσις τῆς γλώσσης, ἀλλ' ἡ γλῶσσα εἶναι κτῆμα ὅλου τοῦ ἔθνους, καὶ κτῆμα ἱερόν. Ὅθεν πρέπει νὰ ἀνακαινίζεται μὲ εὐλάβειαν καὶ ἡσυχίαν, καθὼς ἀνακαινίζονται τὰ ἱερά τῶν θεῶν»...

Οἱ λόγιοι
καὶ τὸ ἔθνος

Ἡ Γραμματικὴ κάθε ἔθνους εἶναι ἡ συλλογὴ τῶν κανόνων σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους γράφει ἢ μιλάει, σὲ μιὰ ὁρισμένη χρονικὴ περίοδο, τὸ πιὸ μορφωμένον μέρος τοῦ ἔθνους — λέει ὁ Κοραῆς. Ὅταν ἡ γλῶσσα τῆς ὁποίας συντάσσεται ἡ γραμματικὴ ζῆ, οἱ μορφωμένοι τοῦ ἔθνους δὲν ἔχουν σχεδὸν ἀνάγκη μιᾶς τέτοιας συλλογῆς, — ἐπειδὴ αὐτοὶ ἔχουν νομοθετήσῃ τοὺς γλωσσικοὺς κανόνες. Ὅσο γιὰ τοὺς ἀμόρφωτους τί χρειάζονται τὴ γραμματικὴ; Τοὺς σώνει πῶς ἀκοῦν καὶ πῶς διαβάζουν τοὺς ζωντανούς της νομοθέτες. Ὅταν ὅμως ἀπὸ ἀφροντισία τῶν μορφωμένων, ἢ ἀπ τὴ φυσικὴ κλίσι τοῦ ἀνθρώπου νὰ πάη ἀπ τὴν τελειότητα στὴν παρακμῆ, οἱ κανόνες ἀρχίζουν νὰ παραβιάζονται καὶ νὰ καταφρονοῦνται ὅταν ἡ γλῶσσα γερνή, τότε ἕνα μέρος τοῦ ἔθνους θέλοντας νὰ ἐμποδίση τὸ θάνατον τῆς γλώσσας ποῦγμασκον οἱ δοξασμένοι συγγραφεῖς, μαζεύει ἀπ τὰ συγγράμματά τους «ὅλας τὰς χρήσεις, εἰς τὰς ὁποίας ἐκεῖνοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συμφωνοῦν, τὰς ἀνάγει εἰς τόσα κεφάλαια ὅσα εἶναι τὰ μέρη τοῦ λόγου, ἐκθέτει τοὺς κανόνους τῆς πρὸς ἄλληλα τούτων ὁρθῆς συντάξεως, καὶ κάμνει οὕτω τὴν λεγομένην γραμματικὴν. Εἶναι λοιπὸν ἡ γραμ-

ματικὴ ἔμφραγμα τρόπον τινὰ καὶ γῆς ἀνάστημα ἐναντίον τοῦ κατακλυσμοῦ τῆς βαρβαρότητος».

Ἡ φυσικὴ ὅμως τοῦ ἀνθρώπου κλίσις πρὸς τὴ μεταβολὴ δὲ φοβᾶται τὰ «ἔμφραγματα». Στὴν ἀρχή, ὅσο εἶναι λίγοι ἐκεῖνοι ποῦ παραβιάζουν τοὺς κανόνες, «αἱ παραβάσεις ὀνομάζονται ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς καὶ φύλακας τῆς ὁρθῆς γραμματικῆς νεωτερισμοὶ ἢ σολοικισμοί. Καθ' ὅσον ὅμως πολλαπλασιάζονται οἱ παραβάται, συμβαίνει τὸ ἐναντίον, ἐὰν τὸ ἔθνος σφύξη ἔτι μέρος τῆς ἀρχαίας του δόξης, ἢ καὶ τὴν αὐξάνει, ἡγουν γίνονται οὗτοι νομοθέται τῆς γλώσσης καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς παλαιᾶς Γραμματικῆς, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς ἐλαττοῦται, αἱ χρήσεις ὀνομάζονται κατ' ἀρχὰς μὲ συστολὴν ἀρχαῖοι, ἔπειτα τολμηρότερον σολοικοφάνειαι, καὶ τέλος καθαρὰ σολοικισμοί. Τοῦτο, ἂν καὶ παραδοξοφανές, εἶναι ὅμως ὁμοίωτον μ' ὅ,τι συμβαίνει εἰς τὴν πολιτικὴν κατάστασιν τῶν ἀνθρώπων. Παράνομος ὀνομάζεται ὅστις παραβαίνει τοὺς καθεστηκότας νόμους τῆς πολιτείας: ἀλλ' ὅταν ἡ πολιτεία ἀλλάξη, καὶ μεταβῆ, φερ' εἰπεῖν, ἀπὸ Δημοκρατίαν εἰς Ἀριστοκρατίαν, ἢ καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς εἰς Μοναρχίαν, τότε ὁ παράνομος καὶ ὁ ἔννομος τῆς προλαβούσης πολιτείας παύουσι νὰ εἶναι τοιοῦτοι, ἐὰν ὁ πρῶτος φυλάττη, καὶ ὁ δεύτερος παραβαίνῃ τοὺς νόμους τῆς παρούσης». Σ' ἐποχὴ προγλωσσολογικὴ ὁ Κοραῆς διατυπώνει μιὰ γλωσσολογικὴ ἀλήθεια. Μᾶς ἐξηγεῖ μὲ τὸν πιὸ καθαρὸν τρόπο πῶς τὸ λάθος γίνεται κανόνας στὸ ἀδιάκοπον «γίγνεσθαι» τῶν γλωσσῶν. Μόνον ποῦ τὴ μεταβολὴ ταυτίζει κάποτε μὲ τὴ βαρβαρόσιν.

«Κατὰ διαφόρους περιόδους, ἢ ἐποχὰς χρόνου, τὸ αὐτὸ ἔθνος ἔχει διάφορον γραμματικὴν, ἡγουν διάφορον τρόπον τοῦ λαλεῖν καὶ γράφειν τὴν γλῶσσαν του. Ἀκολουθεῖ καὶ συνεχίζεται ἡ τοιαύτη μεταβολή, ἕωσού βαρβαρωθῆ παντάπασιν τὸ ἔθνος: καὶ τότε ἡ γλῶσσα του γίνεται τόσον ἀλλόκοτος καὶ παρηλλαγμένη, τόσον ἐναντία εἰς τοὺς κανόνους τῆς παλαιᾶς Γραμματικῆς, μὲ τόσας ἀνωμαλίας ἀσχημισμένη, ὥστε μῆτε τὴν παλαιάν εἶναι δυνατὸν πλέον νὰ ἀναλάβῃ, διότι ἐμακρύνθη πολὺ ἀπὸ αὐτὴν, μῆτε νέαν ἄλλην νὰ κάμῃ, διὰ τοῦτο, ὅτι ἢ δὲν ἔμειναν ὀλίγελα πεπαιδευμένοι ἄνδρες εἰς τὸ γένος, ἢ κατὰ πολλὰ ὀλιγώτεροι τὸν ἀριθμὸν παρὰ νὰ καταστηθῶσι νομοθέται τῆς νέας γλώσσης». Ὅμως ὁ Κοραῆς δὲν ἀπελπίζεται. Αἰσθάνεται πολὺ καλὰ πῶς τὸ Γένος τὸ Ἑλληνικὸ «ἀναγεννᾶται καὶ αὐξάνεται καθ' ἡμέραν ἀπὸ τὸ καλὸν εἰς τὸ κάλλιον». Καὶ αὐτὴ ἡ «αὐξήσις καὶ προκοπή» προβλέπει, πῶς θὰ γίνῃ πιὸ μεγάλη, ἐντονώτερη, ἂν οἱ λόγιοι, ποῦ δὲν εἶναι λίγοι, τὴν ἐπιταχύνουν μὲ... τὴ «Ρητορικὴ». Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ παρεξηγήσετε τὴ λέξι.

«Ἀπὸ τοῦ Ρητορικοῦ Λόγου τὰ τρία γένη, τὸ Δικανικόν, τὸ Ἐπι-
δεικτικόν καὶ τὸ Συμβουλευτικόν, ἢ παροῦσα τῆς Ἑλλάδος κατάστασις
κτλ., τοῦ τρίτου ἔχει μεγαλυτέραν χρειαν». Αὐτὸ πρέπει νὰ καλλιεργή-

Ἡ Ῥητορικὴ

σουν ὅσοι θέλουν νὰ γίνουν ἐθνοσωτήρες. Ὁ λόγος τους πρέπει νὰ εἶναι ἀληθινὴ εἰκόνα τῶν λογισμῶν ἐλεύθερης ψυχῆς. Δὲν ἐκφράζει κανεὶς καλὰ παρὰ μόνο ἐκεῖνο ποῦ «συλλογίζεται καλῶς». Δὲ θὰ πείσῃ τοὺς ἄλλους, ἂν δὲν πείσῃ πρῶτα, καὶ μὲ τὸ παραπάνω, τὸν ἑαυτὸ του, δὲ θὰ μπορέσῃ ποτὲ νὰ πυρώσῃ τὶς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν μὲ τὶς φλόγες τοῦ ρητορικοῦ λόγου, ἂν δὲ θερμάνῃ πρῶτα τὴ δική του ψυχὴ.

«Εἰς ἀγενεῖς ἀνδραπέδων ψυχὰς τοιαύτη πύρωσις ἢ δὲν ἔχει χώρον παντάπασιν, ἢ καθὼς τὸ πῦρ τῶν ἀχύρων, μόλις ἀναφθεῖσα μαραίνεται».

Τὸ ἀνακείμενον τῶν διαλέκτων *τῶν διαλέκτων* Για νὰ πείσῃς πρέπει ὁ λόγος σου νὰ εἶναι σαφής, δηλαδὴ νοητὸς σὲ κείνους ποῦ σ' ἀκοῦν. «Καὶ αὐτὸς ὁ Δημοσθένης ἠθέλην εἶσθαι τῶν ῥητόρων ὄλων ἀπιθανώτατος, ἔὰν ἐδημηγόρει δὲν λέγω (πρᾶγμ' ἀδύνατον) εἰς γλῶσσαν ἀλλόφυλον, ἀλλ' ἔὰν μόνον τοῦ ἤρχετο εἰς τὴν φαντασίαν, νὰ συγκεράσῃ τὴν Ἀττικὴν διάλεκτον μὲ τὴν Αἰολικὴν, ἢ καμμίαν ἄλλην ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τὰς διαλέκτους. Ὁ ὀρθὸς λόγος, ὅστις ἐδίδασκεν ἐκεῖνον νὰ γράφῃ Ἀττικῶς, ἐπειδὴ σκοπὸς του ἦτο νὰ πείσῃ Ἀθηναίους, διδάσκει καὶ τοὺς Γραικοὺς νὰ γράφωσι τῶν Γραικῶν τὴν γλῶσσαν, ἔὰν θέλωσι νὰ μιμηθῶσι εὐτυχῶς (= ἐπιτυχῶς) τὸν Δημοσθένην. Ἄλλ' ἢ ἀφιλόσοφος Ρητορικὴ ἔκαμε νὰ γράφωνται καὶ τὰ ῥητορικὰ προγυμνάσματα τῶν σχολείων καθὼς τὰ γραμματικὰ θέματα. Καὶ ταῦτα μὲν ἔχουσι κἄν εὐλογον πρόφασιν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ μάθωσιν οἱ θεματογραφοῦντες τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς συντάξεως· κ' ἠθέλαν κατορθώσῃ ὅ,τι ἐπαγγέλλονται, ἂν ἢ θεματογραφία ἐχειραγωγεῖτο ἀπὸ διδασκάλους εἰδήμονας. Ἦ δὲ ῥητορικὰ προγυμνάσματα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι πλέον νὰ γνωρίσῃ ὁ προγυμναζόμενος τὴν κατάλληλον τοῦ λόγου τῶν μερῶν σύνταξιν, ἀλλὰ τὸν τρόπον πῶς, καὶ τὴν αἰτίαν διὰ τί ἢ αὐτὴ γραμματικὴ κατάλληλος σύνταξις θέλγει περισσότερον ἢ ὀλιγώτερον τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκούοντος, κατὰ τὴν θέσιν εἰς τὴν ὁποῖαν τάττονται τὰ μέρη τῆς, καὶ τὸν καιρὸν εἰς τὸν ὁποῖον προφέρονται· ταῦτα λέγω τὰ ῥητορικὰ προγυμνάσματα πῶς εἶναι δυνατόν νὰ καταστηθῶσιν ἀληθῶς διδασκαλικά, ἔὰν δὲν γράφωνται εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν, ἢ γοῦν τὴν γλῶσσαν τοῦ περισσοτέρου μέρους τοῦ ἔθνους; . . .» Ὅποιος θέλει νὰ δώσῃ στοὺς λόγους του ὅλη τὴ δυνατὴ πιθανότητα πρέπει κατ' ἀνάγκην νὰ γράφῃ στὴ γλῶσσα του. Πολὺ περισσότερο πρέπει νὰ γράφῃ ὅπως μιλάει, ὅταν ἢ γλῶσσα του εἶναι ἀκόμη «ἀτελής» καὶ βάρβαρη: «Ἐπειδὴ εἰς τὴν τοιαύτην περίστασιν ἢ ρητορεία τοῦ λόγου γίνετ' ἐν ταῦτῳ καὶ ὄργανον τῆς τελειώσεως τῆς γλώσσης». Γελιέται ὅποιος νομίζει πῶς, ἐπειδὴ ἢ γλῶσσα μας εἶναι ἀτελής, πρέπει νὰ γράφουμε σὲ γλῶσσα τελειότερη—γλῶσσα δηλαδὴ ἄλλης ἐποχῆς. Ἡ γραπτὴ γλῶσσα εἶναι ὄργανο συνεννοήσεως μὲ τοὺς συγχρόνους.

«Ὅσον δύσκολος ἂν ὑποτεθῇ ἢ ρητορεία εἰς τὴν μητρικὴν ἐκάστου

διάλεκτον, δυσκολωτέραν ἀσυγκρίτως θέλει τὴν καταστήσει, ὅστις γράφει εἰς ἄλλην παρὰ εἰς τὴν ὁποῖαν ἐσυνήθισε νὰ συλλογίζεται καὶ νὰ λαλήῃ παιδιόθεν». Ἀπόδειξις οἱ σύντομες δημηγορίαι τῶν ἀγρίων τῆς Ἀμερικῆς, ποῦ ἔχουν συντεθῆ σὲ γλῶσσα ἀτελέστατη, καὶ μολαταῦτα περιέχουν καμμιά φορὰ «ἐνθυμήματα ρητορικὰ» ἄξια ἐνὸς Δημοσθένη. Γιατί; «Διότι εὐρίσκονται καὶ εἰς αὐτοὺς (τοὺς ἀγρίους) ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι ὀδηγούμενοι ἀπὸ μόνην τὴν μετὰ προσοχῆς τῶν κινούντων τῆς ψυχῆς τὰ βάθη παρατήρησιν, ἔφθασαν ν' ἀποκτήσωσιν ὀπωσδήποτε φιλοσοφικὴν θεωρίαν τῆς Ρητορικῆς, ὥστε καὶ τῆς γλώσσης νὰ νικῶσι τὴν ἀπείθειαν, καὶ νὰ γίνωνται—τοῦλάχιστον εἰς ὀλίγας τινὰς ἀναγκαίας περιστάσεις—αὐτοδίδακτοι ῥήτορες».

Καὶ μὴ νομίση κανεὶς πῶς ὁ ρητορικὸς λόγος εἶναι μόνο γιὰ τοὺς πανηγυρισμούς, γιὰ τὶς παραινέσεις καὶ γιὰ τὰ δικαστήρια. «Ἡ Ρητορικὴ ἐμβαίνει εἰς τὴν ποίησιν, εἰς τὸν διάλογον, εἰς τὸν μῦθον, εἰς τὴν ἐπιστολήν, εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν, εἰς ὀλίγα λόγια, ὅπου εἶναι χρεῖα νὰ γράψῃ τις ἢ νὰ λαλήσῃ μὲ σκοπὸν νὰ πείσῃ, ἐκεῖ πάραυτα αἰσθάνεται καὶ τὴν χρεῖαν τῆς τέχνης». . . . Ἡ τέχνη αὐτὴ ἀκμάζει μόνο στὰ ἐλεύθερα ἔθνη. Καὶ ὁ ἐλεύθερος ῥήτορας «συμβουλεύει, ἐγκωμιάζει καὶ δικολογεῖ διὰ συγχρόνους, συμπολίτας καὶ ὁμογλώσσους, ὅχι διὰ τοὺς ζήσαντας πρὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ἀνθρώπους. Τῶν συγχρόνων καὶ συμπολιτῶν αὐτοῦ λοιπὸν τὴν γλῶσσαν ἐξ ἀνάγκης πρέπει νὰ λαλή. Ἐὰν εἶναι ἀκανόνιστος, διὰ τοῦτο μάλιστα πρέπει νὰ τὴν λαλή καὶ νὰ τὴν γράφῃ, διὰ νὰ τελειώσῃ μὲ τὴν Ρητορικὴν τὴν γλῶσσαν, καὶ μὲ ταύτην πάλιν τὴν Ρητορικὴν καὶ ἐντάμα μὲ τὰς δύο, τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τὴν δόξαν τοῦ ἔθνους του».

Σὲ φοβερὴ πλάνη βρίσκονται, τονίζει πάλι, ὅσοι μὲ τὴν πρόφασιν Ὁ Ἀρχαῖσμός πῶς ἢ κοινὴ γλῶσσα εἶναι ἀτελής, προτιμοῦν νὰ γράφουν στὴν ἀρχαία «ἦγουν εἰς γλῶσσαν, ἣτις ἔπαυσε πρὸ πολλοῦ νὰ λαλήται καὶ εἰς τὴν ὁποῖαν, καὶ ὅταν ἀκόμη ἐλαλεῖτο, ἦσαν τόσον ὀλίγοι οἱ γράφοντες καλῶς». Ἀλλά, γιὰ νὰ γράφῃ κανεὶς Ἑλληνικὰ «δὲν ἀρκεῖ νὰ συντάττῃ τὰ ῥήματα καὶ τὰς προθέσεις μὲ τὰς αὐτὰς ὀνοματικὰς πτώσεις, μὲ τὰς ὁποίας τὰ ἐσύνταττον οἱ παλαιοί, καὶ τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ λόγου κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Γραμματικῆς», νὰ πιστεύῃ πῶς εἶναι «ἀσόλοικον, ὅ,τι δὲν παραβαίνει τοὺς κανόνας τούτους». Πρέπει νὰ προσέχη κανεὶς «εἰς τὸ λεκτικὸν μέρος τῆς γλώσσης, ἦγουν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ὀνομάτων, καὶ μάλιστα τὴν εὐάρμοστον αὐτῶν θέσιν καὶ τάξιν πρὸς ἄλληλα».

Δὲν εἶναι γιὰ τοὺς λογίους ἀρκετὸ νὰ κατανοήσωσιν τοὺς ἀρχαίους. Καὶ ὅμως ἐπιμένουν νὰ τοὺς μιμοῦνται—νὰ στιχουργοῦν καὶ νὰ συγγράφουν σὲ γλῶσσα δῆθεν ἀρχαία, δῆθεν Ἀττικὴ, δῆθεν Ὀμηρικὴ! Ἄν κανεὶς ἀπ' τοὺς παλιούς συγγραφεῖς καὶ ποιητὰς γύριζε στὸν ἀπάνω κόσμον, καὶ διάβαζε αὐτοῦ τοῦ εἴδους τὴ φιλολογία, θὰ φώναζε: «Δότε μοι λεκάνην».

Μαθαίνοντας την αρχαία, θὰ μπορέσουμε νὰ πλουτίσουμε τὴ νέα μας γλῶσσα. Πρέπει ὅμως νὰ προσέχουμε στὸν τρόπο τοῦ πλουτισμοῦ. Νὰ δανειζόμεστε ὅ,τι χρειάζεται κι ὄχι ὅ,τι δὲ χρειάζεται. Ἡ ἀρχαία εἶναι «πλουσιωτάτη ἀπὸ συνώνυμα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλὰ ἐφυλάχθησαν εἰς τὴν κοινὴν ἡμῶν γλῶσσαν, δὲν εἶναι ὅμως εἰς ὅλους γνωστά, διότι κανὲν ἀκόμη λεξικὸν δὲν τὰ ἐσυνάθροισεν ὅλα, καὶ ἄλλα χωρὶς δυσκολίαν ἐμπορεῖ τις νὰ ἐμβάσῃ εἰς αὐτήν, ἂν προσέχη νὰ τὰ θέτῃ εἰς τοιοῦτον τόπον ὥστε νὰ ἐξηγῶνται τρόπον τινα ἀπὸ τὰς γειτονευούσας λέξεις, καὶ νὰ μὴ γεννῶσιν ἀκριτον μακαρονισμόν, ὅστις δὲν εὐχαριστεῖ μήτε τὸν ἀπαιδευτοῦ, διότι ἀκούει γλῶσσαν ἀκατάληπτον εἰς αὐτόν, μήτε τὸν πεπαιδευμένον, διότι ἀποστρέφεται τὴν ἀνοστον συμπλοκὴν δύο γλωσσῶν».

Ἐμεῖς, προσθέτει ὁ Κοραῆς, ἐμεῖς ποῦ δὲν ἔχουμε ἀκόμη κλασσικούς, ἂν θέλουμε νὰ ἐπιταχύνουμε τὸν ἔρχομό τους, πρέπει «τὴν μέσην ὁδὸν τῆς γλώσσης νὰ πατήσωμεν, διὰ νὰ μεταδώσωμεν εἰς τοὺς ἀπαιδευτοὺς ἂν ἔχωμέν τι καλόν, καὶ νὰ δώσωμεν εἰς τοὺς σοφοὺς ἀφορμὴν νὰ τὸ μεταδώσωσι καλύτερα. Ἄλλὰ τὴν μέσην ὁδὸν ἐκεῖνος μόνος εἶναι καλὸς νὰ πατήσῃ, ὅστις ἐξέτασεν ἀκριβῶς τὴν κατάστασιν τῆς γλώσσης. Ἄς ἀρχίσωμεν λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἔρευναν αὐτῆς· καὶ ἂς τολμήσωμεν, ὡς ἔλεγεν ὁ Κικέρων, νὰ μιμηθῶμεν τοὺς Στωϊκοὺς φιλοσόφους, οἱ ὁποῖοι ἐξέταζον ἐπιμελῶς τὰς παραγωγὰς τῶν λέξεων».

Πρέπει νὰ μαζευτῇ ὅλο τὸ γλωσσικὸ ὕλικὸ τῆς νέας Ἑλληνικῆς—λέξεις καὶ φράσεις ἀπὸ ὅλους τοὺς τόπους, ὅπου κατοικοῦν Ἑλληνες. Αὐτὸ τὸ μᾶζημα, αὐτὴ ἡ συνάθροισις, τῶν γλωσσικῶν στοιχείων θὰ μᾶς βοηθήσῃ νὰ καθαρίσουμε τὴ γλῶσσα μας ἀπὸ τὶς ξένες λέξεις. Γιατὶ ποῖος δὲν ξέρει, ρωτᾷ ὁ Κοραῆς, πῶς σὲ πολλὰ μέρη ὀνομάζουν τὰ πράγματα μὲ λέξεις Ἰταλικὰς καὶ Τουρκικὰς; «Ὅχι διότι λείπει ἀπὸ τὴν γλῶσσαν ἐμφύλιος λέξις, ἀλλὰ διότι δὲν γνωρίζεται εἰς τὸν τόπον ἐκεῖνον, ὅπου ὀνομάζεται τὸ πρᾶγμα μὲ ἀλλόφυλον. Εἶναι ἐντροπὴ εἰς τὸν Γραικόν, καθ' ὑπόθεσιν, Σμυρναῖον νὰ ὀνομάξῃ Τουρκιστὶ πρᾶγμα, τὸ ὁποῖον ὁ πλησιόχωρος αὐτοῦ Χῖος ὀνομάζει Γραικιστὶ, εἰς τὸν Κερκυραῖον (νὰ ὀνομάξῃ) Ἰταλιστὶ, πρᾶγμα τοῦ ὁποῖου τὸ Γραικικὸν ὄνομα σώζεται εἰς τὴν γείτονά του Πελοπόννησον».

Ἄλλὰ τὸ μᾶζημα τῶν λέξεων καὶ φράσεων τῆς νέας Ἑλληνικῆς θᾶχῃ κι ἐν' ἄλλο καλό. «Ἐπειδὴ εἰς τόπους πολλοὺς πολλὰ πράγματα μὴτ' ἐμφύλιον μὴτ' ἀλλόφυλον ὄνομα δὲν ἔχουσι κανέν, οἱ ἐντόπιοι, λαμβάνοντες ἀπὸ τοὺς ἔχοντας τὰς ὀνομασίας, μανθάνουσι ἐντάμα καὶ τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα ἕως τότε ἔβλεπον, ὡς βλέπει τὸ κτῆνος τὴν βοσκήν του, χωρὶς νὰ ἐξεύρῃ τί εἶναι. Ὀλίγην προσοχὴν δίδει φυσικὰ ὁ ἄνθρωπος εἰς ὅσων δὲν γνωρίζει τὸ ὄνομα. Τὰ ὀνόματα ἐντυπώνουσι μονιμώτερον εἰς τὴν ψυχὴν τῆς ἰδέας τῶν πραγμάτων. Ὅταν ἡ γλῶσσα εἶναι πλουσία ἀπὸ λέξεις, ἀδύνατον νὰ μὴ διαδοθῇ μέρος τῆς ὅλης ἐπιστήμης τοῦ

ἔθνους καὶ εἰς αὐτὸν τὸν κοινὸν λαόν». Ἐκεῖνος ποῦ θὰ γυρίσῃ πιθαμὴ μὲ πιθαμὴ τὴν Ἑλλάδα γιὰ νὰ μαζέψῃ λέξεις καὶ φράσεις, δὲ θὰ εἶναι ἀπλῶς Λεξιθῆρας· θὰ εἶναι γνωσιθῆρας. Γιατὶ, ὅπως εἶπε ὁ φιλόσοφος: «Ἀρχὴ παιδεύσεως ἡ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις». Πῶς θὰ ξαναχτίσουμε τὴ γλῶσσα, ἂν δὲν ἀνασκάψουμε πρὶν τὰ ἐρείπιά της; Πῶς θὰ προσθέσουμε ὅ,τι λείπει, ἂν δὲ μάθουμε τί ἔμεινε σ' αὐτή; Πῶς θὰ οἰκοδομήσουμε χωρὶς ὕλη οἰκοδομήσιμη; Πῶς θὰ μετασηματίσουμε τὰ κακόμορφα καὶ ἄσχημα χωρὶς νὰ ξέρουμε ἂν ἔχουν παντοῦ τὴν ἴδια μορφή; «Ὁ μακαρονισμὸς τῶν κακοτύχων τούτων Ἀττικιστῶν, τῶν ὁποίων ἡ σοφία ἐφθασεν ἕως νὰ μεταφράξῃ καὶ τὸ Ὀργίζομαι διὰ τοῦ Χαλεπαίνω, πόθεν ἄλλοθεν προέρχεται πλὴν ἀπὸ τὴν ἀγνοίαν τῆς γλώσσης;» Μὴν ξέροντας τὴ μητρικὴ τους γλῶσσα καταφεύγουν στὴν προγονικὴ, ὄχι γιατί τὴν ξέρουν καλύτερα, ἀλλὰ γιατί ἔτσι κρύβουν τὴν ἀμάθειά τους στὰ μάτια τῶν ἀμάθεστέρων. «Ὁ ἀπαιδευτὸς ὄχλος ὅσον ὀλιγώτερον τοὺς καταλαμβάνει, τόσον πλατύτερον χάσκει, καὶ κροτεῖ τὰς χεῖρας εὐκολώτερον, θαυμάζων τὴν σκοτεινὴν αὐτῶν σοφίαν: Εὐ νὴ τὸν Ἑρμῆν! Ὅ,τι λέγεις δ' οὐ μανθάνω... Λαλεῖς ὡς ἄγγελος, ἀλλὰ τί λέγεις δὲν καταλαμβάνω».

Ἄκρος λογικὸς—δρθολογιστῆς ἀδυσώπητος—ὁ Κοραῆς δὲν πιστεύει πῶς τὴ γλῶσσα θὰ μορφώσουν οἱ ποιηταὶ—πῶς πρέπει νὰ προηγηθῇ ἡ ποίησις. Καλὰ-καλὰ δὲν πιστεύει στὴν ποίησι. Τὴ βρίσκει κἄπως—ἀσυγχρόνιστη ἀσχολία.

«Ἄκουσα ἢ ἀνέγνωσα, δὲν ἐνθυμοῦμαι τίνα, λέγοντα περὶ τῆς γλώσσης ἡμῶν ὅτι πρέπει ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὴν ποίησιν, ὅθεν ἀρχισαν ὅλα τὰ ἔθνη νὰ προβαίνωσι εἰς τὸν δρόμον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς παιδείας των. Τί λέγει π ρ έ π ε ι! Ἐξ ἀνάγκης ἡ φύσις αὐτὴ ἤθελε μᾶς βοηθήσῃ ν' ἀρχίσωμεν ἐκεῖθεν, ἔὰν εὐρισκόμεθα εἰς τὴν ὁποίαν εὐρέθησαν κατάστασιν, οἱ πρῶτοι κάτοικοι τῆς Ἑλλάδος, κ' εὐρίσκονται σήμερον ἔθνη ἄγρια, καὶ μὲ τοὺς Εὐρωπαίους ἄμικτα πολλά. Ἄλλὰ βλέπετε! ἔσυνέβη εἰς ἡμᾶς τὸ ἐναντίον, ἐπειδὴ ἔχομεν πλειοτέρους λογογράφους παρὰ ποιητὰς. Διότι δὲν μεταβαίνομεν ἀπ' ἀγριότητα εἰς πολιτισμόν, ὡς οἱ παλαιοὶ τῶν προγόνων ἡμῶν πρόγονοι, οὐδ' εἴμεθα ὡς ἦσαν ἐκεῖνοι, περικυκλωμένοι ἀπὸ ἄλλα ἔθνη ἐπίσης ἢ καὶ πλέον ἄγρια· ἀλλ' ἀναλαμβάνομεν πολιτισμόν, τοῦ ὁποῖου νὰ χάσωμεν παντάπασιν τὰ ἴχνη μᾶς ἐμπόδισεν ἡ ὀπασσοῦν φυλαχθεῖσα τῶν προγόνων ἡμῶν γλῶσσα, καὶ νὰ ἐξανεύρωμεν χωρὶς πολὺν κόπον μᾶς βοηθεῖ τῶν γεινόνων φωτισμένων ἔθνῶν ὁ πολιτισμός. Οἱ παλαιοὶ τῆς Ἑλλάδος κάτοικοι αὐτοὶ πρῶτοι ἔγιναν κτίσται καὶ δημιουργοὶ τοῦ πολιτισμοῦ των, χωρὶς ἐξωτέραν βοήθειαν σχεδὸν καμμίαν οὔτ' ἀρχαιοτέραν, οὔτε σύγχρονον. Φυσικὰ λοιπὸν ἠναγκάσθησαν ν' ἀρχίσωσιν ἀπὸ τὴν ποίησιν ὡς πρῶτον ὄργανον καὶ μέσον τελειώσεως τοῦ Προφορικῦ Λόγου. Ἡ παρούσα κατάστασις ἡμῶν εἶναι

Ἡ ποίησις καὶ τὰ πεζὰ

Ξένες λέξεις

ἔργον μιμήσεως καὶ ἀληθινῆς μετακενώσεως· κ' ἐπειδὴ πηγαὶ ταύτης εἶναι ἡ γλῶσσα τῶν προγόνων, πλουτισμένη ἀπὸ ποιητῶν καὶ λογογράφων, καὶ αἱ γλῶσσαι τῶν νῦν φωτισμένων ἔθνων ἔχουσαι ὁμοίως ποίησιν καὶ λογογραφίαν, ἀκολουθῶς μετακενώνωμεν ἐν τούτῳ καὶ τὰς δύο, λογογραφίαν ὅμως, καθὼς εἶπα, καὶ καθὼς καὶ ἡ πείρα τὸ δείχνει πλέον παρὰ ποίησιν. Διαιτί; Διότι ἡ ποιητικὴ τοῦ χρόνου περιόδος εἰς τὰ ἔθνη εἶναι ἡ νηπιώδης τῶν ἔθνων ἡλικία, εἰς τὴν ὁποῖαν βασιλεύει πλέον ἡ φαντασία παρὰ ὁ λογισμός. Ἡ δὲ λογογραφία, ὡς καὶ τὸ ὄνομά της τὸ λέγει εἶναι ἀληθῶς τοῦ λογικοῦ ἢ ἡλικία». Στὸν καιρὸ τοῦ Ὀμήρου δὲν μποροῦσε νὰ γεννηθῇ οὔτε Θουκυδίδης, οὔτε Ἀριστοτέλης. Σύγχρονοι τοῦ Θουκυδίδου κ.τ.λ., ἦσαν οἱ τραγικοὶ καὶ οἱ κωμικοί. «Τοιαύτη σήμερον εἶναι ἡ χρονικὴ περίοδος τῆς φωτισμένης Εὐρώπης, ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνει τὸ Ἑλληνικὸν γένος τὴν παιδείαν του». Λέγοντας «φωτισμένη Εὐρώπη» ἐννοοῦσε φαίνεται, τὴ Γαλλία, ὅπου ἡ ποίησις εἶχε πράγματι πεθάνει—καὶ δὲν εἶχε προφτάσει νὰ φουσηθῇ, πνοὴ ἀναστάσιμη, ὁ ῥωμαντισμός.

Καὶ στὴν ἀλληλογραφία του πολλὰς φορὰς ἀναφέρεται στὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

«... Ἐπιθυμητὸν ἦτο βέβαια νὰ κανονίσωμεν τὴν κοινὴν ἡμῶν διάλεκτον ἀπαρράλλaktως κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἑλληνικῆς, ἀλλ' ἐπειδὴ αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον, πρέπει λοιπὸν τόσον νὰ τὴν προσεγγίζωμεν εἰς αὐτὴν, ὅσον συγχωρεῖ τὸ ἔθνος· καὶ τὸ ἔθνος δὲν συγχωρεῖ ἀρεξ ὅσον δὲν μακρύνεται πολλὸν (sic) τῆς κοινῆς ἀκοῆς καὶ τῆς σαφηνείας, δηλαδὴ πρέπει νὰ λαλῇ τις ὄχι μόνον σοφῶς ἀλλὰ καὶ σαφῶς».

Συμβιβασμός

Καὶ ἀλλοῦ: «Περὶ δὲ τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου ἐπιθυμητὸν ἦτον βέβαια νὰ υπεβάλλετο ἡ κοινὴ εἰς τοὺς αὐτοὺς κανόνας τῆς ἀρχαίας· ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα μὲ φαίνεται ἀδύνατον. Νὰ σὲ εἰπῶ τὴν ἀλήθειαν, δὲν εἶναι τόση ἡ ἐπιθυμία μου νὰ ἰδῶ τὴν γλῶσσαν Ἑλληνίζουσαν, ὅσος εἶναι ὁ φόβος μου μὴ βαρβαρωθῇ ἀκόμη περισσύτερον, ἀφ' ὅτι εἶναι βάρβαρος. Βλέπεις ὅτι δὲν λείπουσιν ἀπὸ τὸ γένος ἄνδρες καὶ μὲ προκοπὴν καὶ μὲ ζῆλον, οἱ ὅποιοι διισχυρίζονται ὅλον τὸ ἐναντίον, ὅτι δηλαδὴ πρέπει καὶ νὰ γράφωμεν καὶ νὰ λαλῶμεν ὡς γράφουσι καὶ λαλοῦσιν οἱ ξυλοφόροι καὶ οἱ ὕδροφόροι. Ἡ γνώμη μου βέβαια ἀπέχει μακρὰν ἀπὸ τοιοῦτον σύστημα, καὶ στοχάζομαι ὅτι ἂν ὁ σπουδαῖος ἔχη χρέος νὰ συγκαταβαίῃ εἰς τὸ μέτρον τῆς καταλήψεως τοῦ ξυλοφόρου, οὕτω καὶ ὁ ξυλοφόρος πρέπει νὰ προθυμηθῇ ν' ἀναβαίῃ καὶ αὐτὸς ὀλίγον εἰς τὸ νὰ καταλαμβάνῃ τὰ λεγόμενα ἢ τὰ γραφόμενα ἀπὸ τὸν σπουδαῖον, καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ συναπαντηθῶσι καὶ οἱ δύο εἰς τὸ μέσον τῆς κλίμακος· ἐὰν τὸ μέσον τοῦτο εἶναι καλόν, ἐξηγεῖται εὐκόλα καὶ ἡ πλάνη τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ χυδαῖσμοῦ· ἀλλ' ἐὰν τὸ ἐπιθυμούμενον εἶ-

ναι δυνατόν, δικαίως ἤθελεν ἀπορήσει τις, πῶς αὐτοὶ ἀπεκλανθήσαν τόσον μακρὰν ἀπὸ τὴν ἀλήθειαν· τοῦτο τὸ ἐπιχείρημα ἔχει σοφίσματος ἔμφρασιν· δὲν εἶναι ὅμως σοφίσμα. Ἐξέτασον, φίλε μου, χωρὶς πρόληψιν, ὅσα ἕως τὴν σήμερον εἶναι γραμμένα εἰς τὴν κοινὴν γλῶσσαν· μόλις εὐρίσκεις ἐν μεταξὺ τῶν δέκα τὸ ὅποιον δύνασαι ν' ἀναγνώσῃς... Εἰς ἕκαστην σελίδα, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν εἰς ἕκαστον στίχον γίνεται προφανῆς ἡ ἀπορία καὶ ὁ κλονισμὸς τοῦ νοῦ καὶ τοῦ καλάμου τοῦ γράφοντος. Εἰς ἕκαστον στίχον αἰσθάνεσαι μὲ βῆρος τῆς ψυχῆς ὅτι ὁ γράφων ἔπασχε τοῦ δυστυχοῦς Σισύφου τὴν κόλασιν...» Καὶ παραθέτοντας τοὺς σχετικοὺς Ὀμηρικοὺς στίχους συμπεραίνει: «... Ἐὰν ἀπὸ καλὴν ἢ κακὴν τύχην ἐγεννᾶτο τις (τὸ ὅποιον δὲν εἶναι ἀδύνατον) μεταξὺ τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ χυδαῖσμοῦ, καλὸς νὰ γεννᾶ τοιοῦτους γραφικοὺς στίχους, μήτε θεοὶ μήτε δαίμονες θέλουσι πλέον δυνηθῆναι νὰ ἐμποδίσωσι τὸν χυδαῖσμόν τῆς γλώσσης, —ἐὰν εἶναι τότε δίκαιον νὰ ὀνομασθῇ γλῶσσα χυδαία, εἰς τὴν ὁποῖαν εὐρίσκονται τοιοῦτοι ποιηταὶ καὶ τοιαῦτα ποιήματα. Τῆς γλώσσης τὸν βαρβαρισμὸν ἐγὼ τὸν ὁμοιάζω μὲ τὴν πυρκαϊάν τῆς Τρωάδος· ἡ πρόοδος του εἶναι πολλὰ μεγαλυτέρα παρ' ὅστε νὰ καταγινώμεθα εἰς τὴν σωτηρίαν τῶν ὄλων· ἱκανὸν εἶναι νὰ σώσωμεν τὸν γηραλέον Ἀγχισην... Ἡ σωτηρία τῶν οἰκειοτάτων εἶναι νὰ ἀποσκορακίσωμεν κἂν ἀπὸ τὴν γλῶσσαν ὅλας τὰς ξενικὰς λέξεις καὶ αὐτὸ δὲν εἶναι πολλὰ δύσκολον».

Μιλοῦν γιὰ νέες Ἑλληνικὲς διαλέκτους. Ἄλλὰ ποῖος τις μελέτησε; Ποῖος διαπίστωσε τὴν ὑπαρξί τους—ρωτᾷ ὁ Κοραῖς. Πόσες εἶναι «κατὰ ποῖον γεωγραφικὸν τρόπον εἶναι περιορισμέναι, τοῦτο χρειάζεται πολλῶν χρόνων περιήγησιν καὶ μελέτην καὶ συνάθροισιν ἂν ὄχι διαφόρων συντάξεων τοῦλάχιστον διαφόρων λέξεων, ἰδιαζόντως λαλουμένων εἰς τοῦτον ἢ ἐκεῖνον τὸν τόπον».

Δὲν τοῦ ἀρέσουν ὁπωσδήποτε οἱ διαλεκτικὲς ἢ ἰδιωματικὲς μορφὲς τῆς νέας Ἑλληνικῆς. Τὸν Ἐρωτόκριτο τοῦ Κορνάρου, γραμμένο Κρητικὰ, χαρακτηρίζει ὡς ἕνα ἀπὸ τὰ «ἑξαμβλώματα τῆς ταιλαιπώρου Ἑλλάδος» (Α' τόμος ἐπιστολῶν σελίδα 562).

Ἄλλοῦ ἀναπτύσσει μιὰ... ἡδονιστικὴ θεωρία τῆς γλώσσης. Ὁ ἄνθρωπος γυρεύει παντοῦ τὴν ἡδονή. Στὸ τραπέζι, στὸ μαλακὸ κρεβάτι, στὰ φορέματα, στὸ θέατρο, στὴ μουσική. «Καὶ πῶς θέλετε νὰ μὴ τὴν ζητῇ καὶ εἰς τὴν διὰ λόγου μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἀναστροφὴν, ἣτις συμπληροῖ τὸ περισσύτερον σχεδὸν μέρος τῆς ζωῆς του;... Ἐπειδὴ ἡ γλῶσσα τὴν ὁποῖαν σπουδάζωμεν νὰ καλλύνωμεν καὶ νὰ διορθώσωμεν εἶναι θυγάτηρ ὀρφανὴ καὶ δυστυχῆς ἄλλης γλώσσης ἐντελεστεράς, πρέπει νὰ προθυμούμεθα (ὅσον εἶναι δυνατόν, πάλιν λέγω, καὶ χωρὶς βίαν) νὰ ἀναπληροῦμεν τὰ ἑλλείμματά της ἀπὸ τὰ μητρικὰ τῆς πλοῦτη, καὶ ὄχι νὰ

Ἡ νέα Ἑλληνικὴ

μιμώμεθα τὰς φρασεολογίας καὶ τὰς συντάξεις τῶν ἀλλοτριῶν ἔθνων. Ἄρκοῦν ἕσα αἴσχη ἐπροσκόλλησεν ἀπὸ τὰ ξένα ἔθνη ἢ δυστυχία καὶ ἢ βαρβαρότης τοῦ γένους εἰς αὐτήν. Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἀνώμαλος Ἰταλισμὸς τοῦ ὀποῦ. Ὁ Πρωτεὺς οὗτος εἰς ἡμᾶς εἶναι βαρβαρότερος παρὰ εἰς τοὺς Ἰταλοὺς. *Εἰς τὸν τόπον ὅπου σὲ ἀπήντησα*, ἢ βαρβαρότης εἶναι ὑποφερτή, ἐπειδὴ εὐρίσκεται εἰς μόνον τὸν τονισμόν (ὀποῦ ἀντὶ τοῦ ὄπου) ἢ δὲ σημασία εἶναι ἢ τοπικὴ καὶ γνησία τῶν παλαιῶν. Ἄλλ' εἰς καιρὸν ὀποῦ, ὁ ἄνθρωπος ὀποῦ, ἢ γυναῖκα ὀποῦ, τὸν ἄνθρωπον ὀποῦ, τὸ δένδρον ὀποῦ οἱ ἄνθρωποι ὀποῦ; Ἄλλοτε πάλιν σημαίνει τὸ ὥστε, ὅσον τόσον ὀποῦ' εἰς τὰς φράσεις ταύτας ὁ Πρωτεὺς μετασχηματίζεται εἰς χρονικὸν ἐπίρρημα, ἔπειτα εἰς ἄρθρον, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ἀντωνυμίαν, ἢ ὀποῖα παριστάνει ὅλα τὰ γένη, ὅλας τὰς πτώσεις καὶ ὅλους τοὺς ἀριθμούς». Καὶ μολαταῦτα συμπεραίνει ὁ Κοραῆς εἶναι πιθανώτατο πῶς θὰ μείνη στὴ γλῶσσα—κι αὐτό, κι ἄλλες «ψῶρες»: Τὸ κάναμε «ποῦ» καὶ τὸ κρατήσαμε, μὰ βλέπουμε τὴν ἀνεπάρκειά του, τίς ἀσάφειες ποῦ γεννάει καὶ τὸ συμπληρώνουμε μὲ τὸ ὀποῖος, ἢ ὀποῖα κ.τ.λ.

Ἡ σαφήνεια

Τίς ἀσάφειες—εἶδαμε καὶ ἄλλοῦ—τίς ἐχθρεύεται ὁ Κοραῆς. Πόσες φορές δὲ στηλιτεύει τοὺς σκοτεινοὺς συγγραφεῖς! Θρεμμένος μὲ τὴ Γαλλικὴ λογοτεχνία, τὴ Γαλλικὴ σκέψι—πνεῦμα Βολταιρικὸ—πῶς μπορεῖ νὰ ἐπιδοκιμάσῃ τὸν Κάντιο; «Περὶ τοῦ Κάντι, γράφει μὲ χαριτωμένο ἀπλοῦσμό, εἶμαι σύμφωνος μὲ τὴν γνώμην τοῦ Β. Οἱ ταλαίπωροι Γερμανοὶ (καὶ μὴ σὲ κακοφανῆ) δὲν ἔμαθον ἀκόμη νὰ ἐκθέτωσι τὰς ἐννοίας των μὲ σαφήνειαν. Καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἀμαθείας ἔρρευσε ἢ κλίσις εἰς τὰ συστήματα καὶ τὰς φιλοσοφικὰς αἰρέσεις, αἱ ὁποῖαι διαμένουσιν ἀκόμη εἰς αὐτούς, εἰς καιρὸν ὅταν εἰς τὴν Γαλλίαν καὶ εἰς τὴν Ἀγγλίαν ἄλλην φιλοσοφίαν δὲν ἐξεύρουσι παρὰ τὴν Ἐκλεκτικὴν. Εἶχε μέγα δίκαιον ὁ μέγας Φρειδερίκος, ὅχι μόνον νὰ καταφρονῆ τὴν γλῶσσαν του, ἢ ὀποῖα ἦτο γλῶσσα μητρικὴ του καὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ νὰ λέγῃ, ὅτι ἔχουσι πάντοτε χρεῖαν οἱ Γερμανοὶ νὰ στρατηγῶνται ἀπὸ κανένα εἰς τὴν φιλοσοφίαν. . . . Εἶχον τὸ πάσαι στρατηγὸν τὸν Λεϊβνίτιον. . . . Τὸν Λεϊβνίτιον διεδέχθη ὁ Οὐόλφιος, τῶρα ἔχουσι τὸν Κάντι, μετὰ πολλὰ ὀλίγους χρόνους ἴσως θέλουσι στρατηγηθῆ ἀπ' ἄλλον σκοτεινότερον ἀπὸ τὸν Κάντι. Ἡ ἀσάφεια γεννᾷ τὰς αἰρέσεις εἰς τὴν φιλοσοφίαν καθὼς καὶ εἰς τὴν θρησκείαν». Ἄρесе, στὸν Κοραῆ, θᾶλεγε, ἕνας ἀντικοραϊκός, ἢ διαφάνεια τοῦ ρηχοῦ ρυακιοῦ. Δὲν εἶχε μεταφυσικὰς ἀνησυχίας. . . Ἦταν ἄνθρωπος τοῦ 18ου Γαλλικοῦ αἰῶνα, ὅσο κι ἂν τὸν διασκέλισε, κ' ἔζησε γιὰ νὰ ἰδῆ τίς ριζικὰς μεταβολὰς στὸν τρόπο τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ αἰσθάνεσθαι. Ἡ φιλοσοφία του ἦταν πρακτικὴ, ἀπλή, φιλοσοφία τοῦ κοινοῦ νοῦ καὶ τοῦ «μέσου δρόμου». Δὲν τὸν ἐνδιέφεραν τὰ γνωσεολογικὰ προβλήματα, καὶ δὲ θὰ μπόρесе νὰ διαβάσῃ ποτέ του ἔστω καὶ μιὰ σελίδα ἀπ τὴν «Κριτικὴ τοῦ Καθαροῦ Λόγου».

Τὸν ἴδιο φόβο τῆς Γερμανικῆς ἀσάφειας δείχνει καὶ σ' ἕνα του γράμμα πρὸς τὸ Βάμβα:

«Ὁ Carlo d'Istria μ' εἶπε πολλάκις ὅτι προτιμᾷ διὰ τοὺς νέους μας τὴν Γερμανίαν ἀπὸ τὴν Γαλλίαν. Κ' ἐγὼ μὲ τὴν γνώμην του εἶμαι ὅτι ὀλιγώτερον κίνδυνον τρέχουσιν οἱ ἐκεῖ διατρίβοντες παρὰ τοὺς ἐδῶ περὶ τῶν ἠθῶν. Ἀλλὰ φοβοῦμαι τὸν σχολαστικισμόν τῶν Γερμανῶν καὶ τὴν ὀποῖαν ἔχουσι κλίσιν εἰς τὸν Νεοπλατωνισμόν' ἤγουν δύο σκοπέλους, εἰς τοὺς ὀποῖους ἐναυάγησεν ἢ δόξα τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐκινδύνευσε νὰ ναυαγήσῃ καὶ αὐτὴ ἢ θρησκεία». Ὁ Κοραῆς αὐτοχαρακτηρίζεται στὴν ἴδια ἐπιστολῇ «φιλαθῆναιος» κι ὀνομάζει τὸ Παρίσι «Ἀθηνοπαρισίους». Δὲν ἦταν Ἀττικιστὴς στὴ γλῶσσα, ἦταν ὅμως Ἀττικιστὴς στὴ νοοτροπία διότι ἔχνος μυστικισμοῦ ἂν, αὐθαίρετα, ἀφαιρέσουμε ἀπ τὴν ἐννοια τῆς Ἀττικότητος κάθε μυστικιστικὴ ἀνησυχία, ξεχνώντας τὸν Αἰσχύλο καὶ τὸν Πλάτωνα. . .

Ἡ σαφήνεια, ἢ διαμόρφωσις τῆς φρασεολογίας ἔτσι ποῦ νὰ μὴ δυσκολεύῃ τὴν κατανόησιν, δὲν εἶναι ὀλόκληρο τὸ γλωσσικὸ καὶ τὸ λογοτεχνικὸ μας ἰδανικόν. Ἀλλοιῶς ὁ Κοραῆς θᾶπρεπε νὰ θεωρηθῆ ὁ καλύτερος μας πεζογράφος καὶ γλωσσοπλάστης. Ὅλοι ξέρουμε πῶς ἢ σαφήνεια δὲν ἀναπληρώνει τὴ ζωὴ, καὶ οἱ διορθώσεις στὸ σῶμα τῶν λέξεων κ.τ.λ.π. πλήγωναν τὸ γλωσσικὸ αἰσθημα τῆς Κοραϊκῆς ἐποχῆς, ὅπως πληγώνουν καὶ τὸ δικό μας.

«Ἄν οἱ μορφωταὶ τῆς νῦν γλώσσης διακρίνωσι μὲ προσοχὴν τὰ φυσικὰ τῆς χαρίσματα, δύνανται νὰ καταστήσωσιν αὐτὴν τὴν καλλίστην ἴσως τῶν σημερινῶν γλωσσῶν. Ὁ καλλωπιστὴς τῆς γλώσσης τοῦ Γραικὸς ἔχει τοῦτο τὸ κέρδος ὑπὲρ τοὺς καλλωπίσαντας τὰς ἰδίας γλώσσας ἄλλογενεῖς, ὅτι ἢ ἀπὸ τοὺς προγόνους εἰς ἡμᾶς διαδοθεῖσα λεξικὴ ὕλη εἶναι ὄχι μόνον πλουσιωτάτη, ἀλλὰ καὶ εὐκολόπλαστος, διὰ τὴν θαυμαστὴν παραγωγικὴν ἀναλογίαν, τὴν ἐλευθερίαν εἰς τὴν σύνθεσιν τῶν λέξεων, καὶ ἄλλα πολλὰ προτερήματα, τὰ ὀποῖα τὸν συγχωροῦν νὰ μορφώσῃ τοὺς γραμμένους κᾶν τοῦ λόγου χωρὶς ξενισμούς. Ἡ σήμερον λαλουμένη δὲν εἶναι οὔτε Βάρβαρος, οὔτ' Ἑλληνική, ἀλλὰ νέα ἔθνος γλῶσσα, θυγάτηρ κληρονόμος παλαιᾶς πλουσιωτάτης γλώσσης, τῆς Ἑλληνικῆς. Συγχωρεῖται ὁ λαλῶν ἢ γράφων νὰ κανονίζῃ καὶ νὰ καλλωπίσῃ εἰς τὸ εὐσημότερον τὰς συνηθισμένας λέξεις, ἀλλ' ὄχι νὰ βάλῃ εἰς τὸν αὐτῶν ἄλλας παλαιὰς, διὰ τοῦτο μόνον ὅτι εἶναι ἀρχαιότεραι. Γράφομεν ὄχι διὰ πρὸ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων ἀποθανόντας προπάτορας, ἀλλὰ διὰ τοὺς σημερινούς ὀμογενεῖς καὶ συγχρόνους ἡμῶν Ἑλληνας».

Καὶ παρακάτω ἐξηγεῖ τί ἐννοεῖ λέγοντας «καλλωπισμὸς εἰς τὸ εὐσημότερον τῶν συνηθισμένων λέξεων»: «Ὅταν γιὰ τὴ διορθῶσι δὲ χρειάζεσθαι παρὰ ἑνὸς ἢ δύο στοιχείων ἀνεπαίσθητη καὶ ὄχι παράξενη μεταβολή,

ὅπως σιὰ βαρβαροκατάληκτα συνάζω, φράζω, φυλάγω, ὁ κανονιστής δὲν πρέπει νὰ διατάξῃ. Τὸ συνάζω πρέπει νὰ τὸ κἀνῆ συνάγω, τὸ φράζω φράττω, τὸ φυλάγω φυλάττω. Τὸ μπορῶ ἢ ἡμπορῶ ἐμπορῶ τὸ ἀντάμα ἐντάμα—στὸ μάτι, φρύδι, ψάρι κ.λ.π. νὰ βάζῃ οὐρὲς κι αὐτιά (ὀμμάτιον, ὀφρύδιον, ὀψάριον)—τὶς οὐρὲς καὶ τ' αὐτιά ποῦ εἶχαν, νὰ ποῦμε, στὸν καιρὸ τοῦ Στωικοῦ Ἐπικτήτου, καὶ στὴ Βυζαντινὴ ἀργότερα περίοδο, τὰ διάφορα ὑποκοριστικά. Καλεῖ τοὺς λογίους νὰ προσέχουν στὴ χρῆσι τῶν μορίων οὐδέ, οὔτε, μηδέ, μήτε, ν' ἀποφεύγουν «ὕσον δύνανται, τὴν φυσικὴν προξενουμένην ἀηδίαν ἀπὸ τὴν ἐπανάληψιν τῶν αὐτῶν συνδέσμων, ἐπιρρημάτων, προθέσεων ἢ ἄλλων μορίων, τῶν αὐτῶν πτώσεων εἰς τὰ ὀνόματα ἢ ἐγκλίσεων εἰς τὰ ῥήματα. . . Ὁ λόγος πρέπει νὰ βαδίζῃ ὡς στρατιώτης θαρραλέος καὶ ὄχι νὰ σύρεται ὡς αἰχμάλωτος».

Ἄλλοῦ ὅμως παραμερίζει τὴ δεοντολογία, (. . . πρέπει νὰ γίνῃ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο), καὶ παρουσιάζεται σκεπτικιστὴς σχετικὰ μὲ τὴν ἀξία τοῦ κανονισμοῦ ἢ τῆς διορθώσεως ποῦ εἶχε ἐπιδιώξει :

«. . . Μολονότι ἔδωκα μέγα μέρος τῆς ζωῆς μου εἰς τῶν τοιούτων τὴν ἔρευναν, ὁμολογῶ χωρὶς ὑπόκρισιν μετριοφροσύνης ὅτι ὅσα εἶπα, λέγω καὶ θέλω εἰπεῖν εἰς τὸ ἔξῃς, εἶναι καὶ εἰς ἐμὲ αὐτὸν ἀβέβαια. Ἐνδέχεται νὰ εἶναι καλὰ, ἐνδέχεται νὰ εἶναι καὶ ἐσφαλμένα. Ἄλλὰ ἐὰν κατὰ δυστυχίαν εἶναι ἐσφαλμένα. . . φρονιμωτέραν ἄλλην συμβουλήν εἰς τὸ ἔθνος νὰ δώσῃ τις δὲν ἔχει παρὰ τὴν συμβουλήν τοῦ χυδαῖσμοῦ ἡγουν : Νὰ γράφῃ (τινάς) καθὼς μιλεῖ καὶ νὰ μὴ γυρεύῃ νὰ σιάσῃ τὴν γλῶσσαν ὅπου ἔλαβε ἀπὸ τοὺς γονιούς του. Ἐπειδὴ αὕτη εἶναι καὶ γλῶσσα τὴν ὅποیان μεταχειρίζονται οἱ Ἀπόστολοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας, ὁσάκις διδάσκουσι τοὺς ἀπαιδευτοὺς νησιώτας Γραικοὺς». Αὕτῃ τὴ διανοητικὴ χρησιμότητα, αὕτῃ τὴν ἀφάνταστη εἰλικρίνεια τὴν ἐκτιμοῦμε βαθύτατα».

Στὴν «Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας» γράψαμε τὴ γνώμη μας γιὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Κοραῖ: Ἡ γλῶσσα αὕτῃ ξαφνίζει. Τὰ «ὀμμάτιον, ὀφρύδιον, θέλω γράφειΝ, θέλω εἰπεῖΝ, θέλει κοινοποιηθῆΝ, καραβοκύριος, ἐμπορῶ, ἐντάμα, ἀποῦ, ἐξεύρω, ἐταιρειάζω, τὴν ὅποیان ἔλαβα ἐλευθερίαν νὰ σᾶς εἶπω», κάποιιοι ἀναδρομικῆς φύσεως μεταπλασμοί, μερικὲς ὑπαγωγὲς νέων λέξεων στὸ παλιὸ τυπικὸ ἐλαττώνουν τὴν ἀπόλαυσι ἐκεῖνου ποῦ διαβάζει τὴν ἀξιόλογη Κοραϊκὴ πεζογραφία. . . Ἐδῶ πρέπει νὰ προσθέσω πῶς χρειάζεται, γιὰ νὰ ἐξηγήσουμε τὶς γλωσσικὲς ἀδυναμίες τοῦ Κοραῖ, νὰ λάβουμε ὑπ' ὄψει πρῶτα-πρῶτα πῶς ἔζησε, ἐκτὸς ἀπ τὴν παιδικὴν κ' ἐφηβικὴν, ὅλη τὴν ἄλλη ζωὴ του μακριὰ ἀπ τὴν Ἑλλάδα—μακριὰ ἀπ τὸ μεγάλο γλωσσικὸ κέντρο τῆς ποῦ θὰ ἦταν τότε ἡ Πόλις. Πῶς στὸ σπίτι του παιδί εἶχε μητρικὴ του γλῶσσα τὸ Χιώτικον ἰδίωμα, ποῦ μιλοῦσαν οἱ ἐγκατεστημένοι στὴ Σμύρνη Χιώτες γονεῖς τοῦ. Τὴν «ἀμβλύτητα» τοῦ γλωσσικοῦ αἰσθήματος τοῦ Κοραῖ καὶ

τὴν ἀνεδαφικὴν γλῶσσα ποῦ σύσταине, πρέπει νὰ θεωρήσουμε συνέπειες ἐνὸς ξεριζωμοῦ, μιᾶς αὐτοεξορίας.

Στὶς περικοπὲς τῶν Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν καὶ τῆς Ἀλληλογραφίας—περικοπὲς ποῦ παρέθεσα παραπάνω—ἓνα προπάντων τονίζεται : Ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ μὴν ἀπομακρύνεται ὁ γραπτὸς ἀπ τὸν προφορικὸν λόγον. Γράφοντας γιὰ τοὺς συγχρόνους μας πρέπει νὰ γράφουμε σὲ γλῶσσα ποῦ νὰ τοὺς εἶναι νοητὴ—σὲ γλῶσσα δημοκρατικὴ.

Ἡ φωνὴ καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Λαοῦ εἶναι φωνή, ἔγραφε, καὶ γλῶσσα τοῦ Θεοῦ. Δυστυχῶς ἡ φωνὴ τοῦ Λαοῦ δὲν ἔφτανε ὡς τ' αὐτιά του. Ἄν ἔφτανε θὰ τὸν συγκρατοῦσε στὴν προσπάθεια τῆς διορθώσεως κ' ἴσως θὰ τὸν προσανατόλιζε πρὸς ἄλλη ριζικώτερη λύσι· θὰ καταλάβαινε, στὴν ἀμεση ἐπαφὴ του μὲ τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα, πῶς μέσος δρόμος δὲν ὑπῆρχε, ἢ τουλάχιστον πῶς μέσος δρόμος δὲν ἦταν ὁ δρόμος τῆς διορθώσεως· θ' ἀβλεπε, στὴν ἀμεση ἐπαφὴ του μὲ τὸ Λαό, πῶς ὄχι μόνο τὸ ὀφρὺς εἶναι τύπος νεκρός, ἀλλὰ καὶ τὸ ὀφρύδιον—πῶς καὶ τὶς δυὸ αὐτὲς γλωσσικὲς μορφὲς πρέπει ν' ἀποφεύγῃ ὅποιος θέλει νὰ μιλήσῃ στὸ νοῦ μαζί καὶ τὴν καρδιὰ τοῦ ἀναγνώστη.

Στὸ ἐνεργητικὸν τοῦ Κοραῖ εἶναι, πῶς διακήρυξε χωρὶς φόβον καὶ δρηγὴ τὰ δικαιώματα τῆς νέας Ἑλληνικῆς, πῶς ἔκανε προπαγάνδα γιὰ τὴν συναγωγὴ τοῦ γλωσσικοῦ τῆς πλούτου, πῶς ἐγκαινίασε ὁ ἴδιος τὴ μελέτη τῶν μεσαιωνικῶν κειμένων, καὶ πῶς εἶχε τὴ διανοητικὴ χρησιμότητα νὰ ἐξομολογηθῇ τὶς ἀμφιβολίες του ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀλήθεια τοῦ γλωσσικοῦ του κηρύγματος. Ἄν ζοῦσε σιὰ Γιάννινα λ.χ. ὅπως ὁ Βηλαρῶς, θ' ἄδινε ἴσως λαϊκώτερη μορφὴ στὸ γραπτὸν τοῦ λόγον, τουλάχιστον δὲ θ' ἀποτολμοῦσε τόσο παρὰδοξα «διορθώματα». Στὴ μόνωσι τοῦ Παρισινοῦ σπουδαστηρίου του ὁ Κοραῖς ἔπεσε σὲ λάθη ἀνάλογα πρὸς τὰ λάθη τοῦ Ψυχάρη ὕστερ' ἀπὸ ὀγδόντα ἢ περισσότερα χρόνια. Τὸ «ἐξεύρω» καὶ τὸ «ἐντάμα» δὲν εἶναι περισσότερον οὔτε λιγώτερον ἀπαράδεκτα ἀπὸ τὸ «Ὀρφές», «Παρθενός» καὶ «βιβλιοπουλεῖο». Μὲ τὴ διαφορά πῶς τὸ παράδειγμα τοῦ Ψυχάρη ὑπῆρξε γονιμώτερον, γιὰ τὴν γρήγορα εἶδαμε τὶς ὑπερβολές του, ἐνῶ τὸ παράδειγμα τοῦ Κοραῖ δὲν εἶχε ὅσο περιμέναν οἱ φίλοι του ἐπίδρασι. Ὁ μέσος δρόμος, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ ὁ Κοραῖς, δὲν ἔφερε πρὸς τὴ ζωὴ. Ἀργοποροῦσε μόνο τὸν ἐξαρχαϊσμό. Ὑστερ' ἀπ τὸν ἀγῶνα, στὴν Ὀθωνικὴ περίοδο, ὁ ρυθμὸς τοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ ἔγινε γρηγορότερος ὅπως θὰ ἴδοῦμε. Καὶ πολλοὶ ἀγνοῶντας τί κατὰ καιροὺς εἶχε διδάξει γιὰ τὴ γλῶσσα ὁ Κοραῖς, τὸν πίστεψαν θιασώτη τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἀρχαία,—τῆς ἐπιστροφῆς ποῦ ποτέ του δὲν πίστεψε, καὶ ποτέ δὲ θέλησε ὁ φωτισμένος καὶ καλοπροαίρετος λόγιος.

Ἐγραψα πρὸς πάντων πῶς ὁ Κοραῖς ζοῦσε σ' ἐποχὴ προγλωσσολογικῆ, καὶ πῶς μολαταῦτα εἶχε διαισθανθῆ κάποιες γλωσσολογικὲς ἀλήθειες. Ἀλλὰ

δὲν πρέπει νὰ δεχτῆ κανεὶς σ' ὅλη του τὴν ἔκτασι αὐτὸν τὸν ἰσχυρισμό: Ἐὰν τελευταῖα εἴκοσι χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Κοραῆ εἶναι τὰ ἠρωϊκὰ χρόνια τῆς Γλωσσολογίας. Καὶ τὸ πρῶτο ἔργο τοῦ Βορρ κυκλοφόρησε στὰ 1816. Ἐπειτα τί χρειάζοταν ἡ γλωσσολογία; Ὅλες οἱ νεολατινικὲς γραπτὲς γλῶσσες μορφώθηκαν σὲ καιροὺς προγλωσσολογικοῦς. Καὶ οἱ μεγάλες λογοτεχνίαι τῶν Ἰταλῶν, τῶν Ἰσπανῶν καὶ τῶν Γάλλων μποροῦσαν νὰ πείσουν καὶ τοὺς πιὸ δύσκολους, πῶς οἱ νέες γλῶσσες κατορθώνουν νὰ ἐκφράσουν, ὅ,τι κατώρθωναν νὰ ἐκφράζουν κ' οἱ ἀρχαῖες. Ὑπῆρχαν ἐπιχειρήματα γιὰ νὰ χτυπηθῆ ἡ πρόληψις. Καὶ εἶδαμε πῶς στὰ φρωτεινὰ διαλείμματα τοῦ ὁ Κοραῆς κήρυτε πῶς ἂν γραφοῦν ὠραῖα ἔργα στὴ «χυδαία»—θὰ πάψη ἡ τελευταία αὐτὴ νὰ εἶναι «χυδαία». . . Ἀλλὰ μιὰ περίοδος ἀναγεννήσεως τῶν κλασσικῶν σπουδῶν στὴν Ἑλλάδα δὲν ἦταν εὐνοϊκὴ γιὰ τέτοιες ἀλήθειες. Δὲν ἦταν εὐνοϊκὴ γιὰ τέτοιες ἀλήθειες ἡ περίοδος, ποῦ τὸ Γένος ἔπρεπε νὰ φρονηματιστῆ μὲ τὴν πίστι, πῶς εἶναι τὸ ἴδιο τὸ Γένος τῶν Μαραθωνομάχων—μὲ τὴν πίστι πῶς ἡ ἀρχαία γλῶσσα εἶναι γλῶσσα ἰδανικὴ ποῦ πρέπει νὰ τὴ σπουδάσουμε—καὶ, ἂν εἶναι δυνατόν, νὰ τὴν ἀναστήσουμε.

Ἄλλως τε ἡ πρόληψις τῆς ὑπεροχῆς τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν βασάνισε καὶ πολλοὺς ἀπ' τοὺς γλωσσολόγους τοῦ περασμένου αἰῶνα, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Vendryès (Le Langage 1921 σελίδα 404 κέφξ.). Ὁ Σλάιχερ καὶ ἄλλοι καθόριζαν ἓνα ἰδανικὸ τελειότητος τύπο γιὰ ὅλες τὶς γλῶσσες. Καὶ τοποθετοῦσαν αὐτὸν τὸ ἰδανικὸν τύπο στὸ παρελθόν—στὸ πιὸ μακρινὸ παρελθόν. Σὲ μιὰ πρωτόγονη ἐποχῇ, ἔλεγαν, ὑπῆρξε μιὰ τέλεια, ἀπολύτως κανονικὴ γλῶσσα. Ἐπειδὴ ἡ μεταβολὴ εἶν' ἓνας ἀπ' τοὺς νόμους τῆς γλώσσας, μοιραίως οἱ γλῶσσες ἀπομακρύνθηκαν λίγο-λίγο ἀπ' τὸν πρωτόγονο αὐτὸν ἰδανικὸν τύπο. Ἡ μεταβολὴ ἦταν παραφθορὰ, ἐκχυδαϊσμός, ἐξευτελισμός, ἐκφυλισμός. Καὶ τὶς νέες γλῶσσες, ποῦ ἡ μοῖρα ἔβαλε στὸν τελευταῖο κρίκο τῆς ἐξελικτικῆς ἀλυσίδας τὶς περιφρονοῦσαν. Ἦταν ἄμορφα συντρίμματα. Ὅσο πιὸ ἀρχαῖες ἦταν οἱ γλῶσσες τόσο εἶχαν ὑπόληψι μεγαλύτερη. . . Ὁ Ταῖν ποῦ δὲν ἦταν γλωσσολόγος, ὅμως ἐξοῦσε σ' ἐποχῇ ἐπιστημονισμοῦ ἀπόλυτου τὴν ἴδια γνώμη ἐξέφραζε κάπου. . . Καὶ ὁ Βαντρυγιὲς ἀναφέρει τὸν παλιὸ Ἑλληνιστὴ ποῦ περιφρονοῦσε τὴ νεοελληνικὴ γιὰτὶ συντάσσει τὴν πρόθεσι «ἀπὸ» μ' αἰτιατικὴ!

Ἡ ὑπόθεσις μιᾶς τέλει γλώσσας—μιᾶς γλώσσας ἀπολύτως κανονικῆς στὸ πιὸ ἀπομακρυσμένο παρελθόν εἶναι «χιμαιρικὴ», γράφει ὁ γλωσσολόγος ποῦ προανέφερα, ὅπως εἶναι χιμαιρικὴ ἡ ἰδέα μιᾶς γλώσσας ποῦ θᾶμενε πάντα ἀναλλοίωτη—ἀκίνητη. Ἡ μεταβολὴ εἶναι μοιραία. Καὶ δὲν πρέπει νὰ νοσταλγοῦμε τὴ χρυσὴ ἐποχῇ—τέτοια χρυσὴ ἐποχῇ τέτοιος «χρυσοῦς αἰὼν» εἶναι χιμαίρα τόσο στὴ γλωσσολογία ὅσο καὶ στὶς

ἄλλες ἐπιστῆμες. Αὐτὴ τὴν ἀλήθεια τὴ μισοκατάλαβε, ὅπως εἶδαμε ὁ Κοραῆς. Μὰ δὲν εἶχε τὸ θάρρος νὰ τὴ δεχτῆ ἢ τουλάχιστον νὰ τὴν ἐφαρμόσῃ.

Ὑπάρχουν γλωσσολόγοι ποῦ τὴ χρυσὴ ἐποχῇ τῆς γλώσσας τὴν τοποθετοῦν στὸ μέλλον. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς εἶναι ὁ Jespersen. Ἡ σχολὴ του θέλει νὰ δικαιώσῃ τὶς νέες γλῶσσες. Ὑποστηρίζει πῶς οἱ πιὸ ἐξελιγμένες γλῶσσες εἶναι οἱ τελειότερες. Ἀνανεώνει τὴν αἰώνια φιλονικία ἀρχαίων καὶ νεωτέρων—τὴ φιλονικία ποῦ ἐπαναλαμβάνεται κάθε πενήντα χρόνια. Γιατὶ οἱ ἄνθρωποι ἀλλάζουν γούστα. Ἄλλοτε προτιμοῦν τὰ παλιὰ καὶ ἄλλοτε τὰ καινούργια πράγματα. Μήπως ἡ ἀλήθεια βρίσκεται στὴ μέση; Ἡ μήπως ἔχουν δίκιο τόσο οἱ θιασῶτες τοῦ παρελθόντος, ὅσο καὶ οἱ φίλοι τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος;

«Βέβαια, συνεχίζει ὁ Βαντρυγιὲς, οἱ σημερινὲς γλῶσσες ἔχουν une souplesse, une aisance, une flexibilité extrême. Ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα ὑπερέχει κυρίως στὴν ἀκριβολογία καὶ τὴ σαφήνεια. . . Δὲ δέχεται τίποτε ἀπὸ κείνα ποῦ χρειάζονται σχόλια. Ἀλλὰ μποροῦμε τάχα νὰ ὑποστηρίξουμε πῶς οἱ ἀρχαῖες γλῶσσες, ἡ Ἑλληνικὴ καὶ ἡ Λατινικὴ, εἶναι κατώτερες ἀπ' τὴ Γαλλικὴ; Καὶ ἂν μπορούσαμε νὰ διαλέξουμε τὴν καλύτερη μέσα στὶς γλῶσσες θὰ τολμοῦσαμε νὰ παραμερίσουμε τὴν Ἑλληνικὴ; Ἀσχέτως πρὸς τὶς ιδέες ποῦ ἐκφράζει, ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι θεία. Ὅποιος γεύτηκε τὴ γλύκα τῆς βρίσκει ὅλες τὶς ἄλλες γλῶσσες πικρὲς ἢ ἀνούσιες. Ἀκόμα καὶ ἡ ἐξωτερικὴ μορφή τῆς Ἑλληνικῆς εἶναι γιὰ τὸ πνεῦμα ἓν' ἀπαράμιλλο ὄργανο ἀπολαύσεως. Ἡ ἁρμονία τοῦ ρυθμοῦ καὶ ἡ χάρις τῶν ἤχων, ὁ πλοῦτος τοῦ λεξιλογίου δὲν εἶναι τὰ πιὸ πολύτιμά τῆς προτερήματα. Ἡ γραμματικὴ τῆς Ἑλληνικῆς ὑπερέχει στὴν ἀκρίβεια τῶν τύπων ποῦ δίνει διαφάνεια στὶς λέξεις. Τὸ συντακτικὸ τῆς Ἑλληνικῆς δίνει στὴ σκέψι ὅλη τῆς τὴν ἀξία—παρακολουθεῖ ὅλους τοὺς κυματισμοὺς τοῦ στοχασμοῦ, κάθε του ἀπόχρωσι. Ποτὲ δὲ σφυρηλατήθηκε καλύτερο γιὰ τὴν ἐκφρασι τῆς σκέψεως ἐργαλεῖο». Σὲ μιὰ ἐποχῇ «μετακενώσεως ἢ μιμήσεως», ὅπως ὁ Κοραῆς χαρακτηρίζει τὴν ἐποχῇ του, ἦταν ἀνεξήγητο ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν ἤθελε καὶ οἱ ἄλλοι ὁμοεθνεῖς του δὲν τολμοῦσαν νὰ ρίξουν στὴ θάλασσα τὸ θησαυρὸ τῆς ἀρχαίας; Ἐκτός, ἄλλωστε, ἀπ' τὸ Βηλαρᾶ, ποῖος μπόρεσε ἀπ' τοὺς προεπαναστατικοὺς δημοτικιστὰς νὰ ἐκφραστῆ καλὰ σ' ἓνα σύγχρονο νεοελληνικὸ ἰδίωμα; Τοῦ Χριστόπουλου ἡ πεζογραφία εἶναι ψευδοδημοτικὴ.

Μὰ δὲν πρέπει νὰ εἴμαστε κ' ὑπερβολικὸι στὸν ἐνθουσιασμό μας. Τὴν ἁρμονία τοῦ ρυθμοῦ καὶ τὴ χάρις τῶν ἤχων τῆς ἀρχαίας τὴ μαντεύουμε—δὲν μποροῦμε νὰ τὴν αἰσθανθοῦμε. Ἀλλάξε ἡ προφορὰ, τὸ ρυθμὸ τῆς ἀρχαίας δὲν κατορθώνουμε νὰ τὸν συλλάβουμε. Δὲν μποροῦμε νὰ διαβάσουμε οὔτε δέκα ἀρχαίους στίχους, ὅπως τοὺς διάβαζαν οἱ Ἑλ-

λῆνες τοῦ ἔκτου ἢ τοῦ πέμπτου αἰώνα. Ἐπειτα αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ Βαντρουγιῆς βρίσκει τρόπο νὰ μετριάσῃ τὸν ἐνθουσιασμό του γιὰ τὴν ἀρχαία Ἑλληνική: «Τὸ ὅτι, γράφει, οἱ νεώτερες γλώσσες μπόρεσαν νὰ ἐπαρκέσουν στὶς πολυποίκιλες ἀνάγκες — στὴν ἔκφρασι πλουσιῶν καὶ ἀπαιτητικῶν σκέψεων μᾶς δείχνει πῶς δὲν πρέπει νὰ γυρεύουμε τὸ ἰδανικὸ τῆς τελειότητος σ' ἕναν ὠρισμένον τύπον γλώσσας. Θὰ ἦταν ἄλλωz τε ἀστεῖο νὰ ζητοῦμε νὰ διαπιστώσουμε πῶς ἡ γλώσσα ποῦ μεταχειρίστηκε ὁ Ὅμηρος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀρχιμήδης εἶναι κατώτερη ἢ ἀνώτερη ἀπ τὴ γλώσσα τοῦ Σαίξπηρ, τοῦ Νεύτωνα, τοῦ Δαρβίνου. Ὅλοι αὐτοὶ εἶπαν ὅ,τι εἶχαν νὰ ποῦν. Καὶ οἱ δεύτεροι ἀξίζουν ὅσο κ' οἱ πρῶτοι, ἀφοῦ μπόρεσαν νὰ ἐκφράσουν ὁ καθένας στὴ γλώσσα του, ὀλόκληρη τὴ σκέψι τους. Μὴν ἀκοῦτε τοὺς κακοὺς συγγραφεῖς ποῦ ἀποδίδουν στὴ γλώσσα τους τὶς συγγραφικὲς τους ἀποτυχίες» . . . Ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι ὑπερβολικὸς καὶ ὁ Βαντρουγιῆς προσθέτει ἐπιφυλάξεις: Δὲ φτάνει τὸ τάλαντο τοῦ συγγραφέα, γράφει, χρειάζεται καὶ τὸ κατάλληλο περιβάλλον. Μιλᾷει κανεὶς γιὰ νὰ τὸν ἀκούσουν. Γράφει γιὰ νὰ τὸν διαβάσουν . . . Βέβαια ἕνας Βρετῶνος (ἰθαγενῆς τῆς Γαλλικῆς Βρετανῆς), θὰ μπορέσῃ μὲ καιρὸ καὶ μὲ κόπο νὰ μεταφράσῃ στὴν τοπικὴν τῆς γλώσσα, ἕνα φιλοσοφικὸ ἔργο. Ἀλλὰ ποιὸς θὰ τὸν διαβάσῃ; Ὅχι βέβαια οἱ συντοπίτες του.

Ἡ αἰσθητικὴ ἢ πρακτικὴ ἀξία τῶν γλωσσῶν δὲ σχετίζεται μὲ τὸ ζήτημα τοῦ ἂν ἡ γλώσσα γενικῶς προοδεύει. Τὸ τάλαντο τῶν συγγραφέων σ' ἐποχὴ ἐντονης λογοτεχνικῆς ζωῆς, σ' ἐποχὴ ἐθνικῆς εὐημερίας ἢ πολιτικῆς ἡγεμονίας, μπορεῖ νὰ δώσῃ σὲ μιὰ γλώσσα τὴν ἀπόλυτην ἄς ποῦμε τελειότητα, κ' ἐπομένως ἕνα οἰκουμενικὸ γόητρο. Αὐτὸ ἔγινε, συνεχίζει ὁ ἴδιος ὁ Βαντρουγιῆς, μὲ τὴν Ἑλληνικὴν τῆς Ἀττικῆς περιόδου, μὲ τὴ Λατινικὴν τοῦ αἰώνα τοῦ Αὐγούστου, μὲ τὴ Γαλλικὴν τοῦ 17ου καὶ 18ου αἰώνα . . . Ὑπάρχει μιὰ προσωρινὴ τελειότης τῆς ἄλλα ἢ τῆς βῆτα γλώσσας.

Ἐπειτα κάθε γλώσσα ἔχει τὶς ἀρετὲς της καὶ τὰ ἐλαττώματά της. Ὑπάρχουν γλώσσες ἀρμονικῆς, γλώσσες «ρέουσες», ὅπως ἔλεγαν ἄλλοτε. Ὑπάρχουν γλώσσες ποῦ προφέρεις εὐκόλα, καὶ γλώσσες δύσκολες στὴν προφορά. «Ἀλλὰ τὶς φωνητικὰς μεταμορφώσεις δὲν τὶς προκαλεῖ ἢ θέλησις τοῦ νὰ δώσουμε στὴν προφορὰ ἰδιότητες ποῦ τῆς λείκουν. Ἐπειτα ἢ ἐκτίμησις αὐτῶν τῶν ἀρετῶν ποικίλλει ἀπὸ ἄνθρωπο σὲ ἄνθρωπο. Εἶναι affaire de goût personnel καὶ εἰσάγει στὴ συζήτησι ἕνα στοιχεῖο ὑποκειμενικόν».

Οὔτε φωνητικῶς οὔτε μορφολογικῶς διαπιστώνουμε πρόοδο. Κάθε μεταμόρφωσις τῆς γλώσσας εἶναι μερικὴ. Δὲν ἔχει γενικώτερη σημασία. Ἡ ἴδια γλώσσα, σὲ δυὸ διάφορες ἐποχὰς τῆς ἱστορίας της, παρουσιάζει διάφορες ἀπόψεις. Πιστοποιεῖ πῶς τὰ στοιχεῖα ποῦ τὴ συναποτελοῦν μετα-

μορφώθηκαν, μετατοπίστηκαν. . . Ἀλλὰ συνολικῶς τὸ ἄθροισμα τῶν κερδῶν ἰσοῦται πρὸς τὸ ἄθροισμα τῶν ἀπωλειῶν. Μιὰ φυσικὴ γλῶσσα δὲν μπορεῖ νὰ πάρῃ τὴ λογικὴ τελειότητα ποῦ κέρνουν τὰ τεχνητὰ ἰδιώματα (Ἐσπεράντο, Βολαπύκ). Οἱ διάφορες ἀπόψεις κάθε μορφολογικῆς ἐξελίξεως θυμίζουν τὶς ποικίλες εἰκόνες τοῦ καλειδοσκοπίου: Ἐκεῖνο ποῦ κάθε τόσο πιτυχαίνει ἐκεῖ εἶν' ἕνας νέος συνδυασμὸς. Τὸ καθεὶ ἐξαρτᾶται ἀπ τὸ χέρι ποῦ κινεῖ τὸ ἐργαλεῖο. Ἡ γλωσσικὴ ἐξέλιξις βρίσκεται σὲ στενὴν σχέσι πρὸς τὰ ἱστορικὰ περιστατικά. Προσδιορίζουν τὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξις οἱ κοινωνικοὶ ὄροι. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς κοινωνίας σέρνει τὴ γλώσσα πρὸς ἕναν καθωρισμένον δρόμον. Στὴν ἱστορία τῶν γλωσσῶν καθρεφτίζεται ἡ ἱστορία τῶν πολιτισμῶν. Ἡ γλώσσα τῶν Ἱερῶν βιβλίων, τὸ εἶπε ὁ ἴδιος ὁ Κοραῆς, ἔβιασε τὴ νέα Ἑλληνικὴ. Οἱ Ρωμαῖοι μᾶς δάνεισαν λέξεις—καὶ οἱ διάδοχοί τους οἱ Βυζαντινοί. Ἡ ἐπίδρασις τῶν Φράγκων, τῶν Βενετῶν καὶ τῶν Τούρκων στὸ λεξιλόγιόν μας εἶναι φανερὴ. Καὶ κάποτε βέβαια θὰ μελετηθοῦν ἀκριβέστερα οἱ συντακτικὲς ἐπιδράσεις τῶν ξένων ἀπ τὸν καιρὸ τῶν Ἑβδομήκοντα ἕως τώρα . . .

Γυρίζουμε στὸ ζήτημα τῆς γλωσσικῆς προόδου. Ὑπάρχει ἢ δὲν ὑπάρχει; «Πρόδος στὴν ἀπόλυτη ἔννοια δὲν ὑπάρχει στὴ γλώσσα, ὅπως δὲν ὑπάρχει στὴν ἠθικὴ ἢ τὴν πολιτικὴν—ἐπιμένει ὁ Βαντρουγιῆς. Ὑπάρχουν καταστάσεις ποῦ ἢ μιὰ διαδέχεται τὴν ἄλλη καὶ ποῦ σὲ κάθε μιὰ κυριαρχοῦν γενικοὶ νόμοι, τοὺς ὁποίους ἐπιβάλλει ἡ ἰσορροπία τῶν ἀντιμαχομένων δυνάμεων. . . Ὑπάρχει πρόδος σχετικὴ. Ὑπάρχουν γλώσσες περισσότερο ἢ λιγώτερο προσαρμοσμένες σὲ κάποιες καταστάσεις πολιτισμοῦ: Πρόδος εἶναι ἢ προσαρμογὴ τῆς γλώσσας στὶς ἀνάγκες ἐκείνων ποῦ τὴ μιλοῦν: Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἰδεατὴ ὄντοτης, ποῦ ἐξελίσσεται ἀσχέτως πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ ποῦ ἀκολουθεῖ δικούς της σκοπούς. Ἡ γλώσσα δὲν εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ τὴ μιλοῦν. Βυθίζει τὶς ὀφθαλμοὺς της στὰ βάθη τῆς ἀτομικῆς συνειδήσεως. Ἀπὸ κεῖ κέρνει ὅση δύναμις χρειάζεται γιὰ νὰ φτάσῃ ὡς τὰ χεῖλη τοῦ ἀνθρώπου. Καὶ ἡ ἀτομικὴ συνείδησις εἶν' ἕνα ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ὁμαδικῆς συνειδήσεως, ποῦ ἐπιβάλλει στὸν καθένα τοὺς νόμους τῆς. Ἡ ἐξέλιξις τῶν γλωσσῶν εἶναι μιὰ ὄψις τῆς ἐξελίξεως τῶν κοινωνιῶν. Δὲν πρέπει νὰ βλέπουμε στὴ γλωσσικὴ ἐξέλιξις μιὰ ἀδιάκοπη πορεία πρὸς ἕναν καθωρισμένον σκοπόν». Τέτοια τελειολογία ἀποκλείεται.

Ὁ Κοραῆς εἶχε δίκιο θέλοντας ἢ γραφομένη νὰ μὴ χάνῃ τὴν ἐπαφὴν της μὲ τὸ λαόν, μὲ τὴ ζωντανὴν γλωσσικὴν πραγματικότητα. Εἶχε ἄδικο θέλοντας νὰ συμβιβάσῃ τὴν ἀλήθειαν μὲ τὴν πρόληψιν. Ἄδικο νὰ κηρύττῃ πῶς χρειάζεται «διόρθωσις». Πολὺ περισσότερο ἄδικο ὅταν ἐπιχειροῦσε αὐτὴ τὴ διόρθωσις, καὶ πλήγωνε τὸ γλωσσικὸ αἶσθημα πολλῶν λογίων τῆς ἐποχῆς του. Εἶχε πῶς πολὺ δίκιο στὶς ὥρες τοῦ σκεπτικισμοῦ του, ὅταν

ἔβρισκε σωστότερο τὸ δρόμο ποῦ ἀκολουθοῦσε ὁ Βηλαρῶς ἀπὸ τὸ δρόμο ποῦ ἀκολουθοῦσε ὁ Δούκας ἢ ὁ Κοδρικῶς—ἢ αὐτὸς ὁ ἴδιος. Εἶχε δίκιο ὅταν κήρυττε τὴν ἀνάγκη τοῦ συγχρονισμοῦ τῆς γραφομένης.

Ἐπὶ τὴν ἰδέαν αὐτὴν ἐξέφρασε ὁ Κοραῖς γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα περικοπῆς, ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ὑπογράψῃ καὶ μὲ τὰ δύο του χέρια ἕνας φανατικὸς δημοτικιστής . . .

Γενικῶς ἡ γλωσσασπλαστικὴ ἀποτυχία τοῦ Κοραῖ προέπει ν' ἀποδοθῆ, ὅπως εἴπαμε παραπάνω, στὸ ὅτι ἐξῆσε μακριὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, κ' ἐπομένως εἶχε χαλαρὸ τὸ γλωσσικὸ αἴσθημα . . . Πρέπει ν' ἀποδοθῆ στὴν ἀμεση ἀνάγκη ἐνὸς ὁργάνου ἐκφράσεως. Ἡ γλῶσσα ποῦ ἔγραφε ἦταν ἡ «ἔτοιμη» γλῶσσα τῆς λογίας παραδόσεως μὲ λιγώτερους ἀρχαϊσμούς καὶ Ἀττικισμούς, μὲ πολλὰ λαϊκὰ στοιχεῖα ἀσχημισμένα ἀπὸ τὴ «διόρθωσι». Εἶναι ὡστόσο κρίμα, πῶς αὐτὸς ποῦ διαπίστωσε ὅτι τὰ λάθη γίνονται στὴν ἐξέλιξι τῶν γλωσσῶν κανόνες, φαντάστηκε πῶς τὸ κοινὸν θὰ δεχόταν τοὺς ἀναδρομικοὺς μεταπλασμούς του, φθογγικοὺς καὶ τυπικούς.

Ἡ ἀποτυχία τοῦ Κοραῖ ἀνοίξε τὸ δρόμο διάπλατο στὴ φαναριώτικη ἀρχαιοπάθεια. Πολὺ γρήγορα ἐξαφανίστηκαν καὶ τὰ τελευταῖα ἔχνη Κοραϊκῆς «διορθώσεως» στὴ γλῶσσα. Καὶ δὲν ἔμειναν ἀπὸ τὴ γλωσσασπλαστικὴ προσπάθειά του παρὰ μερικὲς πετυχημένες ἀποδόσεις ξένων λέξεων:

«Τοῦ civilisation, γράφει, λέξιν παραστατικὴν δὲν ἔχομεν ἀκόμη. Ὁ Στράβων τὴν ὀνομάζει σχεδὸν πάντοτε ἡμέρωσιν, ἐπειδὴ τοῦτο ἀληθῶς εἶναι ἡ civilisation· ἀλλὰ τίς θέλει τὸ ἡμέρωσις περὶ ἡμῶν; Ἄν ἤμην ἐγὼ ὁ μεταφραστὴς ἤθελα παρακινδυνεύσει νὰ ὀνομάσω πολιτισμὸν τὴν civilisation. Ἡ λέξις δὲν εὐρίσκειται παρὰ μίαν φορὰν εἰς τὸν Διογένην Λαέρτιον . . .»

Ἄλλοῦ πάλι γράφει: «Τὸ βάρβαρον μιλλιούνιον τί μᾶς ἐμποδίζει νὰ ὀνομάσωμεν ἑκατομμύριον;» Κι ἀκόμη: «Ἴσως ἤθελον ἐρμηνεύσει τὸ capital διὰ τοῦ χρηματικὸν κεφάλαιον». Γιὰ τὸ correspondance δὲ θεωροῦσε ἀρκετὸ τὸ «ἀνταπόκρισις». Ἐκεῖνο ποῦ λέμε σήμερον ἀλληλογραφία ἔδλεγε ἐπιστολικὴ κοινωνολογία. Ἀλλὰ γιὰ τὸ radical εἶχε βρεῖ μιὰ καλὴ ἀπόδοσι: ριζοτόμος. Δυστυχῶς προτιμήσαμε τὸ κακόζηλο ἐκεῖνο καὶ κακόζηλο ριζοσπάστης.

Τὸ ἔργο τοῦ Κοραῖ ὡς ἐκδότῃ Ἑλληνικῶν κειμένων διασκελίζει τὸ περίγραμμα τῆς μελέτης αὐτῆς.

Βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα: Βλέπε κυρίως: «Τὰ εἰς διαφόρους συγγραφεῖς ἐκδοθέντος ἀπὸ τὸν Κοραῖν Προλεγόμενα δευτέρου ἐκδιδόμενα διὰ συνδρομῆς τῶν ὁμογενῶν 1815» σελίδες 39—50, 63, 64, 99, 122, 172, 176—177, 182, 183, 186, 188—190, 381—382, 386, 421—435. Βλέπε ἀκόμη: «Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῖ, βουλῆ μὲν καὶ διαπάνη τῆς ἐν Μασσαλίᾳ κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς Κοραῖ, ἐπιμελεία δὲ Νικολάου Μ. Δαμαλά ἐκδιδόμενα, ἐν Ἀθήναις 1885» τόμος Α' σελίδα

395—396, 417, 418, 420, 421, 436, 520, 533, 562, 574, 590—592, 619, 674. Τόμος Β' σελίδα 114, 154—156, 187—189, 221, 236—237, 245—247, 254—255, 289, 308. Στὴ σελίδα 311 ὑπάρχει ἡ ἀκόλουθη παρατήρησις γιὰ τὸ ἀδιάκοπο γίνεσθαι τῶν γλωσσῶν . . . «Τί ὄφελουν οἱ στηλιτευοί; ἤθελες ἀντιλέξειν, τοῦτο μόνον δύναται νὰ κάμωσι, νὰ βραδύνωσι τὴν πτώσιν τῆς γλώσσης. Νὰ περάσῃ θέλει καὶ αὐτὴ, ὡς ἡ τῶν πάλαι προγόνων ἡμῶν, ἴσως ὀλίγον ἀργότερα, διὰ τὴν τυπογραφίαν. Ὁ ξένος ἐγὼ ἤρχισα νὰ αἰσθάνωμαι τὴν διαφοράν εἰς τὰς καθημερινὰς συνομιλίαις καὶ εἰς τὰ βιβλία τῆς γλώσσης ἀπὸ τὴν ὁποίαν εὔρησα γλῶσσαν κατὰ τὸ 1788, πρῶτον ἔτος τῆς ἐδῶ (=στὸ Παρίσι) διατριβῆς μου . . .» Βλέπε καὶ τοὺς ἄλλους τόμους τῶν Ἐπιστολῶν καθὼς καὶ τὰ «Ἄτακτα».

Ὁ Ἀθηναῖος Παναγιωτάκης Κοδρικῶς «πρώην μεγάλος γραμματικὸς τῆς Αὔθεντείας Βλαχίας καὶ Μολδαυίας» πολέμησε τὴν γλωσσικὴν ἰδέαν τοῦ Κοραῖ στὴ «Μελέτη τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου» (1818). Στὸν πρῶτο τόμο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ, (ὁ δεύτερος δὲν τυπώθηκε καὶ πιθανώτατα δὲ γράφηκε κἄν), ὑποστηρίζει πῶς «κοινὴ διάλεκτος», «κοινὴ γλῶσσα» δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἰδίωμα ἐνὸς τόπου:

«Ἡ καθ' ἡμᾶς Κοινὴ διάλεκτος, γράφει, πρὸ πολλῶν ἤδη χρόνων εἶναι τὸ ὑποκείμενον τῆς ἀμφισβητήσεως ὅλων σχεδὸν τῶν σπουδαίων τοῦ Γένους μας. Κακῆ τύχη ὅμως οἱ μὲν μὴ γνωρίζοντες τὴν γλῶσσαν, εἰ μὴ ἀπὸ τὴν Σχολαστικὴν παιδαγωγῆσιν ὅπου ἔλαβαν, δὲν ἔχουν πρὸ ὀφθαλμῶν ἄλλον ὁδηγὸν ἢ κανόνα, διὰ νὰ τὴν παραβάλλουν, καὶ νὰ τὴν κρίνουν, εἰ μὴ τὸ ἐπεξηγησάμενον καὶ τεχνικὸν ὕφος τῶν Ἀττικῶν λογογράφων, τὸ ὁποῖον ὡς γενικὴν στάθμην καὶ ὑπογραμμὸν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐκλαμβάνοντες, ἀγωνίζονται νὰ μεταφέρουν τὸ Δημοτικὸν ὕφος τῆς χωρικῆς τῶν διαλέκτου εἰς τὴν Ἀττικὴν ὀρθοπέειαν. Οἱ δὲ εἰς μόνον τὸ Δημοτικὸν ἰδίωμα μιᾶς πόλεως ἢ μιᾶς ἐπαρχίας περιορίζοντες τὴν θεωρίαν τῶν ὑποθέτων ὡς γενικὸν τύπον καὶ χαρακτηριστὸν τὸ οἰκιακὸν ὕφος τῆς διαλέκτου, καθ' ὃ τεχνολογικῶς φιλοτιμοῦνται νὰ κανονίσουν τὴν γλῶσσαν, τὸ ὅλον εἰς τὸ μέρος παραλόγως καθυποβάλλοντες. Ἄλλοι δὲ καὶ (τοῦτοι εἶναι οἱ χειρότεροι) ἄλλο μὴ ἔχοντες σχολεῖον, εἰ μὴ τὸ Μαντεῖον τῆς Φαντασίας τῶν, σκοτισμένοι ἀπὸ προλήψεις συστηματικᾶς, συνηθισμένοι εἰς ἐκφράσεις χυδαϊκᾶς, παραζαλισμένοι ἀπὸ ἔτυμολογίας ξενολογικᾶς, ἐπιχειροῦνται αὐτονόμως, ὅχι νὰ ἐξετάσουν, ἀλλὰ νὰ διορθώσουν τὴν Γλῶσσαν . . . Τὸ κυριώτερον ἐλάττωμα ὅλων αὐτῶν τῶν αὐτονόμων τῆς Γλῶσσης μας διορθωτῶν εἶναι ὅτι κανένας ἀπ' αὐτοῦς . . . δὲν ἔτυχε νὰ διδαχθῆ, ἢ νὰ γυμνασθῆ αὐτὴν τὴν Κοινὴν Γλῶσσαν μεταξὺ τῶν Εὐγενῶν, καὶ πεπαιδευμένων τοῦ Γένους μας, ὥστε ἐξ ἰδίας πείρας καὶ γυμνάσεως ἐξησκημένην ἔχων τὴν ἀκοήν του εἰς τὸν φυσικὸν τῆς Γλῶσσης ὄψιμον νὰ ἠμπορέσῃ ἐπιστημονικῶς νὰ γνωρίσῃ, καὶ νὰ διακρίνῃ τὸν φυσικὸν αὐτῆς τύπον, καὶ χαρακτηριστὸν».

Οἱ Εὐγενεῖς τοῦ Γένους μας «μερικὰ ἔλεινα λείψανα τῶν Εὐγενῶν

τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεσώθησαν καταφυγόντες εἰς Βλαχίαν. Καὶ χρεωστεῖ ἡ Αἰχμάλωτος Ἑλλάς εἰς τὴν πανέκλαμπρον γενεάν τῶν Πραγκοβάνων τὴν περιθάλψιν καὶ προστασίαν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων». Αὐτοὶ (!) διατήρησαν τὴ γλῶσσα τῶν προπατόρων μας, αὐτοί, ποῦ ὁ συγγραφέας τῶν Αὐτοσχεδίων στοχασμῶν «κατασπαράττει ἀπανθρώπως». Ὁ Κοδρικᾶς δὲν ξεχνάει πῶς ἦταν ἄλλοτε «γραμματικὸς τῆς αὐθεντείας». Καὶ θέλει νὰ πιστεύῃ ἢ πιστεύει πῶς οἱ Φαναριῶτες ἀπὸ τὸ 16^ο ἀκόμη αἰῶνα ἄλλαξαν τὴ θέσι τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. Ἐλυσαν ἢ χαλάρωσαν τὰ δεσμά τῆς αἰχμαλωσίας. Τὸ Ἑλληνικὸ Γένος χάρις στοὺς Φαναριῶτες ἀπόχτησε δικαιώματα ἔθνικὰ καὶ ἀποκατέστησε τάγματα ἄρχοντικὰ πρὸς παρᾶστασιν τῶν δικαιωμάτων του. Ἡ Ἀγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, δυνάμει τῶν ἐπιβραβευθέντων προνομίων εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν Ἱεραρχίαν, ἐξάπλωσε τὴν πολιτικὴν τῆς Προστασίας εἰς ὑπεράσπισιν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἔθνους. . . . Σχολεῖα Κοινὰ πρὸς παιδαγωγίαν τῶν νέων κατὰ τόπους ἐσυστήθησαν. Καὶ Διδάσκαλοι τῶν Ἐγκυκλίων μαθημάτων κατὰ χώρας διωρίσθησαν». Ποιὸς μπορεῖ ν' ἀρνηθῆ «τὴν ὠφέλειαν ὅπου ἐπροξένησεν εἰς τὸ Γένος μας τὸ Πατριαρχικὸν Σχολεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ Αὐθεντικὸν Σχολεῖον τοῦ Βουκουρεστίου, τὸ Κοινὸν Σχολεῖον τῶν Ἀθηνῶν, ἐξ οὗ κατὰ πρότον μετὰ τὴν ἄλωσιν τὰ τῆς Ἀριστοτελικῆς Φιλοσοφίας μαθήματα εἰς τὴν κατεξηρημένην γῆν τῆς Ἑλλάδος διὰ τοῦ Κορυδαλέως ὡς ἐκ νέου ἀνεφύησαν. . . .» Σὲ ὅλη αὐτὴ τὴν ἀναγεννητικὴν προσπάθεια πρωτοστάτησεν ἡ Ἐκκλησία, οἱ ἡγεμόνες καὶ ἄρχοντες καὶ οἱ «φιλογενεῖς πραγματευταί».

Ἡ δημοτικὴ «διάλεκτος» ἄρχισε νὰ ξεκαθαρίζεται, ἡ Εὐγενικὴ φράσις νὰ ξεχωρίζῃ ἀπὸ τὴ χυδαϊκὴ. «Ἡ μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν διαφορὰ τῆς τάξεως, καὶ ἀνατροφῆς, ἠθικῶ τῷ λόγῳ, ἔπρεπε νὰ στήσῃ ἀπαραιτήτως μεγάλην διαφορὰν εἰς τὸν τρόπον τοῦ ἐκφράζεσθαι». Ἀλλὰ ἡ γλῶσσα δὲν τελειοποιεῖται ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη μέρα. Καὶ μολαταῦτα ἡ γλῶσσα τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων διωρθώθηκε ἄρκετά: θὰ τὸ καταλάβῃ κανεὶς ἂν τὴν παραβάλλῃ μετὰ τὴ γλῶσσα τοῦ Ἐρωτόκριτου καὶ τῶν συγγραφέων τῆς Τουρκοκρατίας!

«Εἶναι ἔξω πάσης ἀμφιβολίας ὅτι, ἂν μετρήσωμεν τὰς ξένας καὶ βαρβαρικὰς λέξεις, ὅπου εἰσέτι συνηθίζονται εἰς τὴν Δημοτικὴν ὁμιλίαν, μόλις, ἀπὸ τὰς πέντε χιλιάδας τετρακοσίας Γραικοβαρβαρικὰς λέξεις, ὅπου, περιέχει ἡ πολύμοχθος συλλογὴ τοῦ Μεουρσίου, σῶζονται εἰσέτι ἐν κοινῇ χρήσει ἑκατόν. . . .»

Ὁ Κοδρικᾶς κάνει μιὰ ἱστορικὴ ἐπισκόπησιν τῆς πνευματικῆς ἱστορίας τοῦ Γένους στοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς δουλείας: Ἀναφέρει τὴ σχολαρχία τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη στὸ σχολεῖο τοῦ Ἀθωνοῦ—τὴν πατριαρχία τοῦ Σαμουήλ—τὸν εὐγλωττο Κριτία, τὸ Θεοτόκη, τὸν Αὐθέντη Νικόλαο Καρατζᾶ. Προκειμένου νὰ συγκροτήσῃ μέτωπο κατὰ τοῦ Κο-

ραῖ ἐπιστρατεύει ἀκόμη τὸν παλιὸ Σκούφο καὶ τὸ Μηνιάτη, ποῦ ἡ κλίσις τους πρὸς τὴν ἀπλοέπειαν ἦταν φανερὴ—τὴν ἀπλοέπειαν ποῦ τόσο πολέμησε ὁ Κοδρικᾶς:

«Τὸ νὰ γράφωμεν καθὼς ὁμιλοῦμεν ἢ νὰ ὁμιλοῦμεν καθὼς γράφωμεν, μοῦ φαίνεται τόσον παράλογον, ὅσον τὸ νὰ εἰπῆ τινὰς ὅτι πρέπει νὰ περιπατοῦμεν καθὼς καθήμεθα, ἢ νὰ καθήμεθα καθὼς περιπατοῦμεν».

Τὸ παράδειγμα τοῦ Ἰ. Μοισιόδακος, ποῦ ἦταν σχολάρχης τῆς Αὐθεντικῆς Σχολῆς στὸ Γιάσι, ἐπὶ Γρηγορίου Γκίκα, δὲν τὸν ἐνθουσιάζει καθόλου. Ἡ χυδαία γλῶσσα δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ γλῶσσα τῆς φιλοσοφίας! . . . Ὁ Μοισιόδαξ, λέει ὁ Κοδρικᾶς, ἦταν βέβαια πολυμαθής. Ἦξερε πολλὰς ξένες γλῶσσες—εἶχε σπουδάσει σ' εὐρωπαϊκὰ πανεπιστήμια. Ἀλλὰ ἦταν «ξένος κατὰ γέννησιν ὡς πρὸς τὸ Γένος τῶν Ἑλλήνων, καὶ ἄγευστος ἀκολούθως τοῦ γάλακτος τῆς Ἑλληνικῆς ἀνατροφῆς. . . . Ἡ ὄρασις του καὶ ὁ νοῦς του ἦταν γυμνασμένος εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν παλαιῶν Συγγραφέων. Ἡ ἀκοή του ὅμως δὲν ἦταν συνηθισμένη εἰς τὴν ἁρμονίαν τῆς διαλέκτου τῶν Νέων Ἑλλήνων. Δὲν ἦταν ἄρα εὐκόλον πρὸς αὐτὸν μήτε τὴν ἐντεχνον φράσιν τῶν Συγγραφέων νὰ μιμηθῆ, μήτε εἰς τὴν ἀπλὴν δημοτικὴν διάλεκτον γνησίως νὰ ἐκφρασθῆ. Κατέφυγεν ὅθεν καὶ αὐτὸς εἰς τὸ τετριμμένον τῶν ἡμιμαθῶν παιδαγωγῶν καταφύγιον. . . . ὑπέθεσεν ἀρχὴν καὶ βάσιν τῆς Γλωσσονομίας του τὸ ὅτι πρέπει νὰ ὁμιλοῦμεν καθὼς γράφωμεν. . . . Ἀλλὰ τὸ αὐθαίρετον ἐκεῖνο ὕφος κ.τ.λ. κοινῇ ὁμολογία ἀνεκηρύχθη παγκάλικον (=μπακάλικο). Καὶ ὁ μὲν αὐτουργὸς ἀπὸ τὴν Σχολαρχίαν παραιτηθεὶς εὐχαριστήθη νὰ ἐκδώσῃ τὴν ἀπολογία του. . . . Τὸ δὲ δημιούργημα του. . . . κατηγορήθη ὡς ἔκτρομα».

Ἀλλὰ τὸ πείραμα τοῦ Μοισιόδακος ἔδωκε ἀφορμὴ σὲ συζητήσεις, νέα πειράματα, γλωσσοθεωρίες. «Κ' ἔτσι κάθε φιλόλογος, κάθε γραμματικὸς ἀπὸ τὴν ἰδίαν του δοξασίαν αὐθεντικῶς ὀδηγούμενος, ἐφώναζεν ὡς ἄλλος Ἀρχιμήδης: Εὐρον, εὐρον. Καὶ κανένας δὲν ἐσυλλογίζετο ὅτι αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ πρόβλημα περιέχει τὴν ἀτοπίαν τῆς συζητήσεως. Εἰς ποίαν ζῶσαν καὶ ὁμιλουμένην διάλεκτον τῶν πεπολιτευμένων ἔθνων συγγράφουν ὅλοι ἐν γένει οἱ συγγραφεῖς τοῦ ἔθνους καθ' ἑν καὶ τὸ αὐτὸ ὕφος; Ὅταν ἡ ὕλη, τὸ εἶδος καὶ τὸ σχῆμα τοῦ συγγράμματος εἶναι διαφορετικά; Ἦ ἤθελεν εἰπεῖ ἡ Ἀκαδημία τῆς Φραντζίας ἂν ἔβλεπε μίαν τρογυδίαν τοῦ Ρασίν, γραμμμένην εἰς τὸ ὕφος τοῦ Μολιέρ. . . .»:

Ὅσο, γιὰ τὸ «Περὶ Ρωμαϊκῆς γλώσσας» σύστημα τοῦ Καταρτζῆ, ἐνὸς ἀπὸ τοὺς πρὸ παλιούθους θεωρητικούς τοῦ δημοτικισμοῦ, ὁ Κοδρικᾶς τὸ χαρακτηρίζει εὐφρέστατο:

« . . . Δὲν εἶναι ἀνυπόστατον, οὐδὲ πλάσμα φαντασίας χιμαίρειον. Εἶναι σύστημα μὲ ὑπόστασιν πραγματικὴν καὶ θεώρημα ἐν μέρει μὲ

ἀρχὴν θετικὴν . . . Ὁ Ἀρχηγέτης αὐτοῦ τοῦ τῆς Ρωμαϊκῆς γλώσσας τεχνολογικοῦ συστήματος Δημητράκης Φωτιάδης, ὁ καὶ Καταρτζῆς συγγενείας λόγῳ ἐπιλεγόμενος, ὅστις μὲ τὸ ἀξίωμα τοῦ μεγάλου Λογοθέτου εἰς τὸ Ἀρχοντικὸν Τάγμα τῆς Βλαχίας διέπρεψεν, ἦτον ἄνθρωπος φύσει εὐφυῆς, ἀγγίλους καὶ περίεργος. Ἐξ ἀγωγῆς δὲ φιλόπονος καὶ φιλομαθής, εἰδήμων πολλῶν Ἀσιατικῶν καὶ Εὐρωπαϊκῶν διαλέκτων, καὶ πρὸ πάντων ἐγκρατῆς τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Γαλλικῆς Φιλολογίας. Γέννημα ὢν καὶ θρέμμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔφθασε νὰ γυμνασθῆ ἔκ νεότητος μεταξὺ τῶν Εὐγενῶν εἰς διάφορα πολιτικὰ ὑπουργήματα, τὸ ἔξευγενισμένον πολιτικὸν ὕφος τοῦ ἀξιωματικοῦ. Δυσσευστημένος ὅμως ἀπὸ τῆς Γλωσσηματικῆς διαφωνίας τῶν Συγγραφέων, καὶ φιλοτιμούμενος νὰ συστήσῃ, ἐπὶ ὁμολογουμένης ἀρχῆς ἐν ὕφους γραφῆς ἀπολύτως Κοινόν, ἰδεάσθη ὅτι ὁ Γενικὸς τύπος καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Κοινῆς διαλέκτου πρέπει νὰ εἶναι τὸ οἰκιακὸν ὕφος τῶν Εὐγενῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ γλῶσσα τῶν μορφωμένων ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ κ. Ἰζαοτζανος.

«Ὁδηγὸν ἔχων εἰς αὐτὴν τὴν τεχνολογικὴν του θεωρίαν τὸ Λεξικὸν τῆς Γαλλικῆς Ἀκαδημίας, ἔστησεν ἀμοιβαίως μὲ τὴν αὐτὴν μέθοδον, ὡς βᾶσιν ἀκράδαντον τῆς ὀλικῆς κατασκευῆς τοῦ συστήματός του τὴν καθομολογουμένην ἀρχὴν, τὸ οὕτω λέγεται, ἄρα οὕτω πρέπει νὰ γράφεται. Καὶ ἀφωρμήθη ἔκ τούτου εἰς τὸ νὰ συνθέσῃ ἐν ὕφους Κοινόν σύμφωνον καὶ ὁμοειδὲς μὲ τὴν συνηθισμένην οἰκιακὴν φράσιν τῶν Εὐγενῶν Ρωμαίων τῆς Μητροπόλεως. Ἀφοῦ λοιπὸν παρετήρησε μὲ τὴν πλέον λεπτομερῆ περιέργειαν τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐν χρήσει λέξεων, καθ' ὃν ἔστησε τὸν τύπον τοῦ γενικοῦ σχεδιάσματος, καὶ ἀνεκάλυψε τὸν φυσικὸν ρυθμὸν τῆς φωνῆς, δι' οὗ κατὰ τὸ ποσὸν καὶ τὸ ποιὸν συναρμολογεῖται συνήθως ἢ ἐναρμόνιος σύνθεσις τῶν γνησίων φράσεων, κατεσκεύασεν ἐπιστημονικῶς τὸ ὅλον τῆς Συνθέσεως τοῦ λόγου κατὰ τὸν ὃν ὑπέθεσε χαρακτηριστικῶς τῆς διαλέκτου».

Δύσκολα πορεῖ νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς τὸν Κοδρικᾶ στὴν κριτικὴ τοῦ συστήματος Καταρτζῆ—τοῦ, θεωρητικῶς, λογικωτέρου συστήματος ἀπὸ ὅσα προτάθησαν στὴν προεπαναστατικὴ ἐποχὴ.

«Ἐθεσεν ἀρχὴν θετικὴν τοῦ συστήματός του τὸ οὕτως ὁμιλοῦμεν. Καὶ ἔκ τούτου συνήγαγε συμπέρασμα γενικὸν τὸ οὕτως ἄρα πρέπει νὰ γράφωμεν. Ἡ πρότασις του ὁμολογουμένως εἶναι ὀρθὴ καθότι εἶναι καταφατικὴ. Εἶναι ὅμως μερικὴ καὶ ὄχι γενικὴ. Τὸ δὲ ἐξ αὐτῆς συναγόμενον συμπέρασμα εἶναι γενικόν, καὶ ἀκολουθῶς ἐλαττωματικόν, καθότι ἔκ τοῦ μέρους τὸ ὅλον συναγόμενον εἶναι ἄτοπον». Ἐπιμένοντας ὁ Καταρτζῆς στὸν «ἀξιωματικὸν ὄρισμό» ἔτσι μιλοῦμε, φύλαξε καὶ στὸ γράψιμο «τὰ αὐτὰ πάθη τῶν λέξεων ὅπου εἰς τὴν οἰκιακὴν ὁμιλίαν διὰ τὸ γοργὸν τῆς ἐκφράσεως συνηθίζονται». Ἐπειτα δὲ στοχάστηκε ὁ Καταρτζῆς «ὅτι ὁ

ὄρισμός τοῦ οὕτως ὁμιλοῦμεν, θεωρούμενος κατὰ τὸ ὕφος ὅπου ὀνομάζει Ρωμαϊκόν, παραστήνει εἰδικῶς τὴν οἰκιακὴν φράσιν ἑνὸς μέρους τῶν κατοίκων Ρωμαίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως». Ἀπηγεῖ τὴν ὁμιλίαν τῶν γεννημένων στὴν Πόλιν. Ὅμως οἱ Χιῶτες, οἱ Κρητικοί, οἱ Κυπριῶτες μιλοῦν ἄλλοιῶτικα. Ἄλλοιῶτικα οἱ Θεσσαλοί, οἱ Ἡπειρῶτες, οἱ Μοραῖτες. Συμπέρασμα; Καλὴ εἶναι ἡ ὁμιλία τῆς Μητροπόλεως—ἡ πρωτεύουσάνικη γλῶσσα.—ἂν πρωτεύουσάνικη θεωρηθῆ ἡ γλῶσσα τῆς Πατριαρχικῆς Ἀὐλῆς! Ὁχι ἡ «οἰκιακὴ ὁμιλία τῶν Ὠωμαθίων».

Τὰ Ρωμαϊκά τῆς Πόλεως ποικίλλουν, ἰσχυρίζεται ὁ Κοδρικᾶς, ἀπὸ συνοικία σὲ συνοικία—ἀπὸ ἐνορία σ' ἐνορία. «Ὁὐδ' εἰς αὐτὴν τὴν Μητροπόλιν οἱ κάτοικοι εἰς κάθε ἐνορίαν κατὰ τὸν αὐτὸν ἐπίσης τρόπον ἐκφράζονται. Ἀλλὰ καὶ τούτου δοθέντος, ὅπερ ἀδύνατον, πῶς εἶναι τρόπος νὰ συντεθῆ σεμνοπρεπῶς ἐν ὕφους σπουδαιολογικὸν σοβαρὸν μὲ τὰς τετριμμένας λέξεις καὶ οἰκιακὰς φράσεις, μὲ τὰς ὁποίας καθέννας ὁμιλεῖ εἰς τὸ σπίτι του;» Σ' ὅλα τὰ πολιτισμένα ἔθνη ἡ προφορικὴ διαφέρει ἀπὸ τὴ γραπτὴ γλῶσσα. «Τὸ ἐντεχνον διαφέρει ἀπὸ τὸ ἀπλοῦν. Τὸ ἐπεξεργασμένον ἀπὸ τὸ ἀφελές. Καὶ τὸ πολυτελὲς ἀπὸ τὸ ἀπέριττον». Καὶ ἡ Γαλλικὴ Ἀκαδημία ξεχωρίζει τὶς εὐγενικὰς ἀπὸ τὶς χυδαῖες λέξεις.

«Ἀναμφίβολον εἶναι ὅτι ὁ στόμας τῆς Κερατζίια Περμαθοῦς ἀπὸ τὴν Ξυλόπορτα δὲν προφέρει τὴν γλῶσσαν τοῦ Κριτία, ἢ τοῦ Σαμουήλ. Καὶ ἀκολουθῶς ἀνένδεκτον Ἐθνικῶς εἶναι τὸ νὰ γράφῃ ὁ Κληρικὸς τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἢ ὁ Γραμματικὸς τῆς Αὐθεντείας καθὼς ὁ Κυριτζῆς τῶν Ὠωμαθίων «μιλεῖ σ' ἀργαστῆρι» (1) του. Καὶ τοῦτο τὸ λέγω ὄχι περιγελῶντας τὰς οἰκιακὰς ἐκεῖνας ἐκφράσεις τῶν Δημοτικῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι καὶ κατ' οὐσίαν καὶ κατὰ σχῆμα Ἑλληνικά, καὶ εἰς τὸ εἶδος τῶν γλαφυρώταται, ἀλλὰ καθότι τὸ Ρωμαϊκόν ἐκεῖνο ὕφος ἅμα ὅπου ἀνεφάνη ὡς γενικόν, συνηθισμένον μὲ τοιαύτας οἰκιακὰς ἐκφράσεις, καὶ στολισμένον μὲ ὅλην τὴν ἔμπροσθεν, ὀπισθεν καὶ καταμεσῆς τῶν λέξεων συνοδίαν τῶν ἀποστρόφων, μεταξὺ τῶν ὁποίων πολλάκις ἕνα Ν ἀπλούστατον ἐπέιχε τόπον ὀλοκλήρου ὑπαρκτικοῦ ρήματος, ἅμα, λέγω, ὅπου ἀνεφάνη, μιᾷ φωνῇ ἀπὸ ὅλους τοὺς τῆς Αὐθεντικῆς Αὐλῆς συμπολίτας Εὐγενεῖς ἀνεκρηύχθη ὕφος Κερατζίστικον, καὶ ὡς κακόζηλον ἀπεδοκιμάσθη».

Ἐπειτα κάθε δημοτικὴ «διάλεκτος» καὶ πρὸ πάντων ἡ Πολίτικη εἶναι «ἀκουστὴ» ὄχι διδακτικὴ, μαθαίνεται καθ' ἑξῆς ἐξ ἀκοῆς καὶ ὄχι κατὰ παράδοσιν ἐκ διδασκαλίας καὶ σπουδῆς. Ἐνας ξωμερίτης δὲν πορεῖ νὰ μιμηθῆ ἔξολοκλήρου τὸ φυσικὸν τὸν φωνῆς, νὰ διακρίνῃ τὴν ποικίλιαν τῶν σημασιολογικῶν ἀποχρώσεων, «ἢ νὰ συμπεριλάβῃ μὲ ἐντέλειαν τὸν

(1) Τὸ κείμενον ἔχει ἀργαστῆρι: ἴσως ὅμως εἶναι παρόραμα.

ιδιωτισμόν, καὶ τὸν φυσικὸν ῥυθμὸν τῆς εἰδικῆς στροφῆς τῶν φράσεων». Τὸ αὐτὸ εἶναι ἓνα ὄργανο ποῦ μόνο «ἡ ἕξις τὸ ἔξασκεῖ, καὶ ἐκείνη μόνον τὸ ὀδηγεῖ, καὶ ὁ φυσικὸς ῥυθμὸς μιᾶς Γλώσσης ὑπάγεται εἰς τὴν ἀκοήν, δὲν ἀνάγεται εἰς τὴν διάνοιαν». Καὶ ἀναφέρει ὡς παράδειγμα τὸ Δανιὴλ Φιλίππιδη ποῦ, ἐπειδὴ ἦταν ξωμερῆτης, δὲν μπόρεσε στὴ Νεωτερικὴ Γεωγραφία του νὰ μιμηθῆ καλὰ τὸ «τὸ μητροπαράδοτο ὕφος» τοῦ Πολίτη Καταρτζῆ. Γι' αὐτὸ ὁ τελευταῖος εἶπε κάποτε «ὁ μαθητῆς μου Φιλίππιδης χάλασε τὴ γλῶσσα μου». Ὅσο γιὰ τὸν Ἄ. Χρηστόπουλο, τὸν ποιητὴ καὶ συγγραφέα τῆς Αἰολοδωρικῆς Γραμματικῆς, ὁ Κοδρικᾶς εἶν' ἐπιεικέστερος: Ὁ Χρηστόπουλος, λέει, ξεχωρίζει τὴν εὐγενικὴ ἀπὸ τὴ δημοτικὴ φράσι καὶ ξέρει νὰ ποφεύγῃ τὴ χυδαιολογία. Διαφωνεῖ ὅμως ὁ Κοδρικᾶς ὅσον ἀφορᾷ τὴν καταγωγὴ τῆς νέας Ἑλληνικῆς—δὲ βρίσκει πῶς τὰ νεοελληνικὰ εἶναι αἰολοδωρικὰ—καὶ σ' αὐτὸ προφητεύει μιὰ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ποῦ ἔλαμψε στὸ τέλος τοῦ 19ου αἰώνα μὲ τὶς ἐργασίες τοῦ Χατζιδάκη καὶ ἄλλων. «Ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου εἶναι πρὸς ἡμᾶς Πάτριος γλῶσσα, καθότι εἶναι γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ ἡ γλῶσσα τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Ἑθνους. Ἀλλὰ τὸ Εὐαγγέλιον ὁμολογουμένως δὲν εἶναι γραμμένον εἰς γλῶσσαν αἰολοδωρικὴν. Ἄρα ἡ Κοινὴ γλῶσσα τοῦ γένους μας δὲν εἶναι αἰολοδωρικὴ, ἀλλ' εἶναι κοινῶς Ἑλληνικὴ . . . »

Ὅσο γιὰ τὸν Κοραῖ ὁ Κοδρικᾶς εἶναι ἀδυσώπητος:

«Ἐνῶ μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἐμφυλίων ἀμφισβητήσεων, τὸ Γένος κατὰ φυσικὴν ῥοπὴν εὐωδοῦτο εἰς τὴν πρόοδον τῆς μαθήσεως, τὰ κοινὰ Σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος προηγοῦντο κατ' εὐτυχίαν εἰς τὸ μεθοδικώτερον τῆς παιδαγωγίας καὶ τὸ σπουδαιολογικὸν ὕφος τῶν Συγγραφέων καὶ μεταφραστῶν, κατ' ἀμοιβαίαν μίμησιν τοῦ καλοῦ, ἐμορφοῦτο βαθμηδὸν ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τύπου τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, ἀνεπήδησεν ἐξαίφνης, ὡς ἐκ Τροφωνείου ἓνας δαιμόνιος, καθὼς οἱ φατριασταὶ του τὸν ὀνομάζουν, Φιλόσοφος, ὅστις ἐκ τοῦ Πυθίου τρίποδος χρησιμοδοτῶν, κατετάραξε τὰ πνεύματα τῶν χυδαίων, καὶ ὅλων πρὸς ἑαυτὸν τὴν προσοχὴν τῶν πρωτοπέτρων ἐφέλκυσεν. Ἀνεκήρυξε δογματικῶς ὅτι ἡ Γλῶσσα τοῦ Γένους μας εἶναι διεφθαρμένη, καὶ χρειάζεται κάθαρσιν καὶ διόρθωσιν».

Καὶ ὁ λίβελλος συνεχίζεται στὸν ἴδιο τόνο τῆς ἀνούσιας δεινολογίας:

« . . . Ἀπὸ χαμερπεῖς κολακείας ἐπαρθεὶς ἤρπασε τὸ κηρύκειον τοῦ Ἑρμοῦ καὶ τὸ χερί, καὶ ὑπὸ τὸ τριβῶνειον μιᾶς Δημαγωγικῆς φιλοσοφίας, τὴν ἐμφαντικὴν χλαμύδα μιᾶς αὐθαιρέτου Νομοθεσίας ἀναζωσθεῖς, ἐρηφίσθη αὐτοχειροτόνητος Κριτῆς, καὶ αὐτεπάγγελτος ἀπεκατέστη Δικαστῆς τῶν ἐθίμων τοῦ Γένους μας: Κατεχείρισε, καθὼς ὁ ἴδιος ἐξηγεῖται Χιώτικα, ὄχι μόνον νὰ διορθώσῃ τὴν πατροπαράδοτον Γλῶσ-

σαν μας, ἀλλὰ νὰ μεταρρυθμίσῃ καὶ τὸ ἦθος, καὶ τὸ ἔθος, καὶ τὴν τάξιν, καὶ ἠθικὴν κατάστασιν ὀλοκλήρου τοῦ Γένους μας . . . Γεννηθεῖς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐκ προγόνων Γραικός, ἀναθρεμμένος ὅμως ἐν ἀλλοδαπῇ ἐκ νεότητος, δὲν ἠμπόρεσε, φυσικῶ τῷ λόγῳ, οὔτε ἰδέαν ἐξηκριβωμένην νὰ συλλάβῃ τοῦ κοινοῦ τύπου καὶ χαρακτῆρος τῆς Ἑθνικῆς διαλέκτου μας, οὔτε ἔξιν νὰ λάβῃ τῆς ἀρμονικῆς στροφῆς καὶ φυσικῆς εὐρυθμίας τοῦ ἔξευγενισμένου ὕφους τῆς Γλώσσας μας».

Μὲ τοὺς Αὐτοσχεδίους Στοχασμούς, γράφει ὁ Ἀθηναῖος λόγιος, ὁ Κοραῖς γυρεύει ν' ἀνατρέψῃ τὰ «καθεστῶτα». Νὰ μεταβάλλῃ τὴν κοινὴ ἔθνικὴ γλῶσσα. Νὰ «διαλύσῃ ὅλα τὰ ἐκ προγόνων παραδεδομένα Ἐκκλησιαστικὰ καὶ πολιτικὰ καθήκοντα». Καὶ νὰ εἰσηγηθῆ νέο «σύστημα Παλιγγενεσίας» θεμελιωμένο, σὰ σὲ βάσι ἀσάλευτη, στὸν ἀδέσποτο λόγο «ἔτσι πρέπει». Ὅλοι μας οἱ γραμματικοί, κηρύττει ὁ Κοραῖς, εἶναι ἀγράμματοι. Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς κ' οἱ ἐκδότες βάρβαροι. Οἱ Ἀρχιερεῖς μας τρισάθλιοι. Οἱ Ἀρχοντες ταλαίπωροι. Τὸ Γένος ἀπαίδευτος ὄχλος . . . Ὁ σκοπὸς τοῦ γλωσσοδιορθωτῆ δὲν περιορίζεται νὰ μᾶς μάθῃ νὰ λέμε ἐξεύρω, ἐμπορῶ, ἐντάμα, νὰ μᾶς μάθῃ πῶς ὁ Γαῖδαρος παράγεται ἀπὸ τὸν Κάνθαρο καὶ ὁ Βακάλης (μπακάλης) ἀπὸ τὸ βακαλάο. Ὁ σκοπὸς τοῦ Κοραῖ δὲν ἐξαντλεῖται σ' αὐτὰ τὰ μικρολογήματα—ἰσχυρίζεται ὁ Κοδρικᾶς. «Διὰ τῆς μεταρρυθμίσεως τῆς Κοινῆς διαλέκτου (ὁ Κοραῖς) ἀποτείνεται (=ἀποβλέπει) εἰς γενικὴν ἀναστάτωσιν . . . Πρόκειται περὶ τῶν κυριωτέρων ἐθίμων τοῦ Γένους μας καὶ ὄχι ἀπλῶς περὶ δύο ἢ τριῶν Γραικοβαρβαρικῶν λεξιδίων». Ἄς δοῦμε, ὥστόσο, τί εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Κοραῖ καὶ τί ἀξίζουν κατὰ τὸν Κοδρικᾶ οἱ Κοραϊκῆς διορθώσεις:

«Εἰς ὅλην τὴν ἔκτασιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, δὲν εὐρίσκεται οὔτε τόπος, οὔτε χώρα, οὔτε τάγμα συμπολίτων (sic) ὁμογενῶν, ὅπου τὸ ὕφος, ἢ ἡ φράσις τοῦ Νέου Νομοθέτου νὰ εἶναι, ἢ εἰς γραφὴν, ἢ εἰς ὁμιλίαν συνηθισμένα. Ἡ ἀνυπόστατος βάσις τοῦ ἀλλοκότου αὐτοῦ συστήματος εἶναι τὸ ἀσχετον (=ἀπόλυτον) ἀξίωμα ΟΥΤΩ ΠΡΕΠΕΙ. Τὸ πρέπον ὅμως εἶναι ἔκφρασις ἀναφορικῆ. Πρέπει τι, λέγομεν σχετικῶς ὡς πρὸς τι. Ἀπολύτως δὲ τὸ ΠΡΕΠΕΙ δὲν ἀνήκει εἰμὴ εἰς τὰ ἀπολύτως ὁμολογούμενα. Ἀπολύτως δὲ ὁμολογούμενον ὡς πρὸς μίαν ζῶσαν Ἑθνικὴν Διάλεκτον δὲν εἶναι εἰ μὴ τὸ παρὰ πᾶσι δόκιμον. Δόκιμον δὲ γενικῶς εἶναι τὸ κοινῶς συνηθισμένον. Ἀδόκιμον δὲ τὸ ἀσυνήθιστον». Ὁ Κοραῖς ἀποσκυβαλίζει ὡς ἀδόκιμα τὰ πρὸς συνηθισμένα γλωσσικὰ στοιχεῖα. Ὁλόκληρο τὸ σύστημα τοῦ Κοραῖ εἶναι «τάφος κεκονιαμένος».

Ὁ ἀκοὴ τοῦ Κοραῖ δὲν εἶναι συνηθισμένη στὴν εὐρυθμὴ γλῶσσα τῶν Εὐγενῶν. Ἡ ὄρασις του καὶ ἡ φαντασία ἔχουν διαφθορῆ ἀπὸ τὸ διάβασμα τοῦ Κορνάρου . . . τοῦ Πόρκιου, τοῦ Μεούρσιου. Ἔτσι νόμισε πῶς ἡ γλῶσσα τοῦ Μισὲ Μπερνῆ εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ Γένους ὅλου!

Καὶ νὰ εἶχε τουλάχιστον σταθερότητα στὶς ἰδέες του! Ἀλλάζει γλῶσσα ἀπὸ βιβλίον σὲ βιβλίον, ἀπὸ χρόνον σὲ χρόνον—ἀπὸ σελίδα σὲ σελίδα. «Ἄθετεῖ ἐφέτος δογματικῶς (ὁ Κοραῆς) ὅσα πέρουσι ἐδογματίσει νομοθετικῶς. Καὶ συλλέγει ἀκριτῶς τὰ ὅσα κακοβούλως ἀπεσκυβάλισε».

Ἡ γλῶσσα ποῦ μεταχειρίζεται ὁ Κοραῆς «κατὰ τὴν ξενολογικὴν φρασεολογίαν τῆς δὲν ἤμπορεῖ νὰ παραβληθῆ μετ' ἄλλο κανένα, εἰ μὴ μετ' Ἐραγκορωμαϊκὸν ὕφος τῆς πρὸς τὸν Καρδινάλιον Ριχελιῦ προσφωνητικῆς Ἐπιστολῆς Σίμωνος Πορκίου τοῦ Ρωμάνου, δι' ἧς ἀφιερώνει πρὸς τὸν εὐλοημένο Καρδινάλιον τὴν Γραμματικὴν τῆς Ρωμαϊκῆς γλώσσας, τὴν ὁποίαν ἐξέδωκε ὁ Δουκάγκιος εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ Γραικοβυρβαρικοῦ λεξικοῦ του . . . Συμφερώτερον (ὅμως) εἶναι ἐξάπαντος, ὡς πρὸς τὴν βελτίωσιν τοῦ σπουδιολογικοῦ ὕφους, τὸ νὰ τὸ ἀναβιβάσῃ ἕνας συγγραφεὺς ὀλοκλήρως εἰς τὴν ἀπλουστεράν Ἀττικὴν, παρὰ νὰ τὸ καταβιβάσῃ κακοζήλως εἰς τὴν φράσιν τοῦ Κορνάρου, ἢ τοῦ Πορκίου ἢ τοῦ Δουκαγγίου».

Ἡ νέα μας γλῶσσα, ἢ γραφομένη, δὲν εἶναι «εἰδική» οὔτε Ἀττικὴ, οὔτε Αἰολοδοωρικὴ. Εἶναι «ζῶσα ἐθνικὴ διάλεκτος». Ἔχει μιὰ παράδοσι. Μποροῦμε νὰ τὴν καλλωπίζουμε, ἀλλὰ χωρὶς ν' ἀλλάζουμε τὸ χαρακτῆρα τῆς. «Ἡ παρὰ συνήθειαν διόρθωσις εἶναι παράλογος». Λογικὸν εἶναι ν' ἀκολουθήσῃ κανεὶς τὴν κοινὴν συνήθειαν τοῦ ἔθνους. Καὶ στὸν ἐνθουσιασμό του ὁ Κοδρικᾶς γιὰ τὴ γλῶσσα τῆς λογίας παραδόσεως γράφει 4 κακοὺς στίχους :

Ἡ γλῶσσα μας εἶναι ἀπλῆ, εὐστροφη καὶ πλουσία
ἢ φράσις τῆς εἶναι γλυκεῖα, εὐρυθμὴ καὶ γνησία.
Μόν' οἱ Σοφοὶ φαντάζονται σφάλματα νὰ τῆς εὐρουν
καὶ πρὸς αὐτοὺς εἶναι πτωχὴ, γιὰτὶ δὲν τὴν ἠξεύρουν.

Αὐτὴ τὴν ἀλλοπρόσβαλλη γλῶσσα προσπαθεῖ νὰ προσδιορίσῃ, χωρὶς νὰ τὸ κατορθώσῃ, μετ' ἀκόλουθα :

«Τὸ ὕφος ὁποῦ ἐγὼ μεταχειρίζομαι, καὶ εἰς τὸ ὁποῖον μετὰ λόγου ἀρέσκομαι, δὲν εἶναι ὕφος αὐθαίρετον ἰδικόν μου, οὔτε πλάσμα τῆς φαντασίας μου. Εἶναι ὕφος γενικὸν καὶ κοινὸν τῆς ἐξευγενισμένης Ἐθνικῆς διαλέκτου μας. Τοῦτο ὅλοι οἱ εὐγενεῖς, ὅσοι ἐξ ἀγωγῆς καὶ παιδείας ἐγυμνάσθησαν τὴν πατριὸν γλῶσσαν των συνήθως τὸ μεταχειρίζονται. Ἐγὼ δὲν τὸ ἐξύφανα αὐτοσχεδῶς ἐν γωνίᾳ μου, ἢ ἐν παραβύστῳ» οὐδὲ μετὰ ξυδαίων ἢ ξένων καὶ ἀλλογενῶν αὐτονόμως τὸ ἐσύνθεσα. Ἄλλ' ἐκ νεότητος τὸ ἐδιδάχθηκα μετὰ τῶν Εὐγενῶν, καὶ ἐξ ἐπαγγέλματος τὸ ἐγυμνάσθηκα πανδήμως μετὰ τῶν Ἐγκρίτων τοῦ Γένους. Αὐτοὶ ὅλοι οἱ τὴν ὑγιῆ μοῖραν συγκροτοῦντες τοῦ Γένους, κοινῇ ὁμολογία, αὐτὸ τὸ ὕφος ὡς οἰκεῖον ἐνασμενίζονται, καὶ αὐτὸ ὡς γνήσιον καὶ κοινὸν ὁμοφώνως ἀποδέχονται. Πατριάρχαι, Ἀρχιερεῖς, Ἡγεμόνες, Ἀρχοντες, Κλη-

ρικοὶ, Γραμματικοὶ, καὶ αὐτοὶ οἱ μετὰ ξυδαίων ὁμογενῶν ἐλευθέρων εὐμοιρήσαντες ἀγωγῆς Ἐμπορικοὶ . . .» Καλύτερα νὰ μακαρονίζουμε «ἐθνικῶς», παρὰ νὰ χυδαίζουμε ξενολογικῶς. Ἄλλως τε γιὰ τοιοῦτος γράφει κανεὶς : «Μήτε διὰ Γεωργούς, μήτε διὰ Πακκάληδες». Ἄλλὰ γιὰ «Εὐγενεῖς καὶ Παιδευμένους». Ὁ Κοδρικᾶς θεωρεῖ δυστυχία γιὰ ἕνα ἔθνος νὰ «χυδαῖζον οἱ φιλόσοφοι ἢ νὰ φιλοσοφοῦν οἱ χυδαῖοι».

Τὸ σύστημα τοῦ Κοραῆ εἶναι μιξοβάρβαρον — λέει ὁ Κοδρικᾶς. Καὶ ὑποστηρίζει τὴ γνώμη του μετὰ τὴν ἀκόλουθη κακόζηλη Κοραϊκὴ φράσις :

«Μηγαρὶ δὲν εἶναι ἄλλα μέσα λογικῶν ζώων ἀξιώτερα, καὶ νὰ κινήσωσι τοὺς νέους εἰς τὴν ἀγάπην τῆς παιδείας ἰκανώτερα παρὰ τὸν ξυλοκοπισμὸν !»

Αὐτὴ ἡ φράσις κατὰ τὸν Κοδρικᾶ θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθῆ σὲ χυδαϊκὸ ὕφος ἔτσι :

«Μήγαρις δὲν εἶναι καὶ ἄλλος τρόπος πιὸ ἀξίος γιὰ λογικὰ ζῶα καὶ πιὸ ἐπιτήδειος νὰ παρακινήσῃ ν' ἀγαπήσουν μύρφασι παρ' ὁ ξυλοκοπισμὸς ;»

Στὴ δεύτερη αὐτὴ διατύπωσι «ὁ συγγραφεὺς χυδαῖζει μὲν καθόλου, δὲν μιξοβαρβαρίζει ὅμως παντελῶς, καθότι ἡ φράσις του εἶναι μὲν χυδαϊκὴ, ἀλλ' εἶναι κατάλληλος καὶ γνησία». Ὁ Κοδρικᾶς ὅμως προτιμᾷ μιὰ τρίτη διατύπωσι : «Μήπως δὲν εἶναι ἄλλα μέσα πλέον πρέποντα διὰ λογικὰ ζῶα, καὶ πλέον ἐπιτήδεια εἰς τὸ νὰ παρακινήσουν τοὺς νέους εἰς ἀγάπην τῆς μαθήσεως, ἐκτὸς τοῦ ραβδισμού;»

Ἔτσι ἐκφραζόμενος ὁ συγγραφεὺς γράφει τὴ γλῶσσα «τῶν εὐγενῶν». Τὴ γλῶσσα τῆς λογίας παραδόσεως. Τὴν καθαρεύουσα — γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε ἕνα πιὸ γνώριμο ὄρο.

Κι ἂν κανεὶς θελήσῃ νὰ κἀνῃ τὸ ὕφος του «σπουδαιολογικώτερον» — προσθέτει ὁ Κοδρικᾶς, θὰ καταφύγῃ σὲ μιὰ τέταρτη καλύτερη, ὅχι ὅμως καὶ πολὺ ἀσυνήθιστη, διατύπωσι :

«Μήπως δὲν εἶναι ἄλλα μέσα εὐπρεπέστερα ὡς πρὸς τὰ λογικὰ ζῶα, καὶ ἀρμοδιώτερα εἰς τὸ νὰ παρακινήσουν τοὺς νέους εἰς τὴν ἀγάπην τῆς μαθήσεως καὶ παιδείας ἐκτὸς τῆς μάστιγος ;»

Ἐμεῖς συμπεραίνει ὁ Κοδρικᾶς αἴρεσι δική μας δὲ σκοπεύουμε νὰ ἰδρῦσομε. Ἡ αἴρεσις μας εἶναι ἢ κοινὴ ὁμολογία τῶν ἐγκρίτων τοῦ Γένους : Ἡ κυριακάτικη γλῶσσα τῶν κληρικῶν καὶ τῶν ἀρχόντων.

Τὸ φλύαρον, λιβελλογραφικόν, γεμάτον ἀνούσια ῥητορικὴ, ἐπαναλήψεις, ἀντιφάσεις καὶ προλήψεις βιβλίον τοῦ Κοδρικᾶ κλόνησε τὸ Κοραϊκὸν σύστημα. Οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Κοραῆ δείχνουν πόσο ὁ συγγραφεὺς τῶν Αὐτοσχεδίων Στοχασμῶν ταράχτηκε ἀπὸ τὸ διάβασμα καὶ πόσο φοβήθηκε τὴν ἐπίδρασι τῆς «Μελέτης τῆς Κοινῆς Ἑλληνικῆς Διαλέκτου» στὸν κόσμον τῶν ἀρχόντων, τῶν λογίων καὶ τῶν ἐμπόρων.

Βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα. Βλέπε κυρίως τὴ «Μελέτη περὶ τῆς Ἑλληνικῆς διαλέκτου παρὰ Παναγιωτῆ Καγκελλαρίου Κοδρικῶ, ἐν Παρισίῳ» στὸν πρόλογο σελ. 18', 19', 25', 25' κέφξς, 28' κέφξς, 29', 30', 31', 32', 33', 34', 35', 36', 37', 38', 39', 40', 41', 42', 43', 44', 45', 46', 47', 48', 49', 50', 51', 52', 53', 54', 55', 56', 57', 58', 59', 60', 61', 62', 63', 64', 65', 66', 67', 68', 69', 70', 71', 72', 73', 74', 75', 76', 77', 78', 79', 80', 81', 82', 83', 84', 85', 86', 87', 88', 89', 90', 91', 92', 93', 94', 95', 96', 97', 98', 99', 100'. Ἐπίσης στίς σελίδες 343—345.

Βηλαρᾶς

Μὲ τὸ φυλλάδιό του «Ρομενικὴ γλῶσσα», τυπωμένο στὰ 1814, ὁ Ἡπειρώτης γιατρός Γιάννης Βηλαρᾶς ζήτησε νὰ καταλύσῃ τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία καὶ νὰφομοιώσῃ τὴ γραπτὴ γλῶσσα πρὸς τὴν προφορικὴ τοῦ τόπου του. Εἶναι ὁ κήρυκας τῆς ἀπόλυτης δημοτικῆς ὀρθοδοξίας.

Στὴ «μικρὴ ὁρμήνια γιὰ τὰ γράμματα καὶ ὀρθογραφία τῆς Ρωμαϊκῆς γλώσσας» ποῦ περιέχει τὸ φυλλάδιο ποῦ προαναφέραμε, ἐξηγεῖ τ' ὀρθογραφικὸ του σύστημα :

«Εἰκοσιτρία ψηφία πρέπει νὰ ἔχομε στὸ Ἄλφάβητο τῆς γλώσσας, ὅπου κρένομε, γιατί τόσα χρειάζονται σωστά γιὰ νὰ παραστήσωμε ὅλες τὲς στοιχειακὲς τῆς φωνῆς καὶ εἶναι α, β, γ, δ, ε, ζ, η, θ, ι, κ, λ, μ, ν, ξ, ο, π, ρ, σ, τ, υ, φ, ψ, ω. Τὰ πέντε ἀπὸ ταυτὰ ὀνομάζονται φωνήεντα, γιατί προφέροντάς τα καὶ μονάχα κάνουν φωνὴ ἀκέρια. . . Τὰ δεκαπέντε ὀνομάζονται σύμφωνα. . . Τὸ ε ἀπὸ λόγου του μνήσκει ἄφωνο, καὶ μονάχο ποτὲ δὲν προφέρεται, μόνον χρησιμεύει γιὰ νὰ σχηματίζονται οἱ δίφθογγες. . . Τὲς δίφθογγες μποροῦμε νὰ τὲς μοιράσωμε σὲ δυὸ τάξεις ὀνομάζοντας κύριες τὲς πρῶτες τέσσαρες : αἰ, εἰ, οἰ, οῦι, γιατί σὲ ταῦτες ἀκούγονται παστρικά κ' οἱ δυὸ φωνές, καθὼς στὲς λέξεις αἰτός, χαϊδεύω, πετάει, λεῖμόνι, λέει, ἐλεημοσύνη, ρόιδο, οἶσκη (=ὄχι). . . κρούει. Καὶ καταχρηστικὲς τὲς ἄλλες πέντε, ια, ιε, ιο, ιη, ιου, γιατί σὲ ταῦτες τὸ Ι δὲν ἀβγατᾷ φωνὴ μόνον χρησιμεύει μονάχα γιὰ νὰ κάμῃ μαλακώτερο τὸ φωνήεντο, ὅπου ἀκολουθεῖ, καθὼς στὲς λέξεις παιδία, πιε, . . . σκολιο. . . ».

Καὶ συμπεραίνει : «Κάθε περίσσιο ἢ ἄλλο ψηφί ἀπὸ τὸ καθολικό, ἢ ὀλιγώτερο ἀπὸ τὰ χρειαζόμενα σὲ κάθε λέξι κάνουν τὸ γράψιμο ἀνορθόγραφο, ἀλλόφωνο, ἀνέσωστο, καὶ ἐξ ἀνάγκης κακογραμμένο, καὶ βάρβαρο, ἀφορμῆς ποῦ δὲν παρασταίνει πλέον τὴ λέξι σωστά, καθὼς τὴν προφέρομε κ' ὅλα, ἢ τὴν παρασταίνει σὲ τρόπο, ὅπου διαβάζοντάς τη, τὴν καταλαβαίνουμε ἀχαμνὰ, καὶ μᾶς ξυπνάει ἀχαμνὴ καὶ στραβὴ ἰδέα στὸ νοῦ μας». Ἰδὸν ἓνα παράδειγμα τῆς ὀρθογραφίας τοῦ Βηλαρᾶ :

«Πουλακη ξενο — ξενητεμενο, πουλη χαμενο — που να σταθο — που να καθησο — να ξενηχτησο — να μη χαθο. . . »

Σ' ἓνα γράμμα του παρατηρεῖ : «Παραξενεύομαι, ἀκόμη καὶ σ' ἄλλο τὸ ἀνοητότερο καὶ παραξενότερο φήλιασμα, ὅπου κάνουν τῆς γλώσσας μας γράφοντάς τη μὲ τὴν ἄλλοτεσνὴ ὀρθογραφία, ἢ ὁποία γιὰ τὴ γλῶσσα μας τὴν τωρεσνὴ γίνεται στραβογραφία· ἐπειδὴ μεταχειρίζονται ψηφία περισσότερα ἀπὸ τὲς ἀπλῆς φωνές, ὅπου ἔχει ἡ γλῶσσα μας,

καὶ δίφθογγες ἄλλοτεσνές, ὅπου τώρα δὲ φανερώνουν τίποτε» καὶ δὲν πέρνουν παράδειγμα ἀπὸ τοὺς προγόνους μας, οἱ ὅποιοι τὰ πρῶτα 16 ψηφία τὰ ἀβγάτησαν κάνοντάς τα 19, καὶ γιὰ γληγοράδα στὸ γράψιμο ἐπρόσθεσαν καὶ πέντε διπλὰ τὸ η ἀντὶς εε, τὸ ω ἀντὶς οο, τὸ ξ ἀντὶς κσ, τὸ ψ ἀντὶς πσ, τὸ ζ ἀντὶς σδ. . . Καὶ ἂν, δὲν τοὺς ἀρέγει τῶν προγόνων μας. . . ὡς πάρουν παράδειγμα ἀπὸ τοὺς Μόσκοβους, οἱ ὅποιοι ἀπὸ τὸ παλιό τους τ' ἀλφάβητο, ὅπου εἶχε 44 ψηφία, ἔβρισαν 11 κ' ἔμειναν 33· ἐπειδὴ στὴν τωρεσνὴ Μοσκόβικη γλῶσσα, τόσα χρειάζονται καὶ τόσα εἶναι ἀρκετὰ γιὰ νὰ παραστήσουν κάθε ἀπλὴ φωνὴ τῆς γλώσσας τους. . . Καὶ ἔμεις λοιπὸν γιὰ νὰ γράψωμε τὴ φυσικὴ μας γλῶσσα, πρέπει νὰ ῥίξωμε τὸ ω καὶ τὸ υ. . . Νὰ ῥίξωμε καὶ τὲς παλιῆς δίφθογγες καὶ τρίφθογγες καὶ νὰ μεταχειριστοῦμε τὲς ἐδικές μας τέσσαρες κύριες, αἰ, εἰ, οἰ, οῦι. . . Ἄλλ' ἢμπορεῖ κανεὶς νὰ μοῦ πῆ ὅτι πῶς μποροῦμε τώρα ν' ἀφήκομε τὴν ἄλλοτεσνὴ ὀρθογραφία, ποῦ νὰ μὲ ταύτη τόσα ρωμαϊκά βιβλία τυπωμένα καὶ γιὰ νὰ ξανατυπωθοῦν μὲ τὴν τωρεσνὴν ὀρθογραφία θέλουν ἄπειρα ἔξοδα ; Τοῦτος ἂν καλολογᾷριζε, ἀπὸ τὸ δὲ θὰ τὸ ἔλεγε, Ἐπειδὴς βιβλία ρωμαϊκά δὲν ἔχομε πολλὰ χῶρια ἀπὸ τέσσαρα, τὸν «Ἐρωτόκριτο», ὅπου εἶναι ἄλλος Ὁμηρος, τὸν Χρηστόπουλο ὅπου νὰ εἶναι νέος Ἀνακρέοντα, τὴν «Ἐρωφίλη» καὶ τὴ «Βοσκοποῦλα» κ' ἂν εἶναι κ' ἄλλο κανένα δὲν τὸ εἶδα. Καὶ ἂν ξανατυπωθοῦν μὲ τὴν ὀρθογραφία τῆς γλώσσας μας ὀλίγα ἔξοδα χρειάζονται. . . » Τὸ ὀρθογραφικὸ σύστημα τοῦ Βηλαρᾶ εἶναι φωνητικό, ὅπως φωνητικό ἦταν τὸ ὀρθογραφικὸ σύστημα τῆς Βενετοκρατημένης Κρήτης — ὅπου εἶχαν ἀντικαταστήσει τὸ Ἑλληνικὸ μὲ τὸ Λατινικὸ ἀλφάβητο. Ἄλλὰ μπορεῖ ἓνα ἀλφάβητο νὰ εἶναι τελείως φωνητικό ;

Μερικὲς ὀρθογραφίες, παρατηρεῖ ὁ γλωσσολόγος Βαντριγιέ, ὀφείλουν τὲς δυσκολίες τους στὸν πόθο τοῦ νὰ πληροφορήσουν τὸν ἀναγνώστη μὲ τὸν ἀκριβέστερο τρόπο γιὰ τὴν προφορὰ τῶν λέξεων. Οἱ δυσκολίες αὐτὲς γεννήθηκαν στὸ ἔξωτερικό. Ἡ φροντίδα μὲ τὴν ὁποίαν μιὰ γραφὴ σημειώνει τοὺς ἤχους, ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ γλῶσσα διαδόθηκε σὲ λαοὺς ξένους. Οἱ τόνοι τῆς Ἑλληνικῆς γραφῆς χρησιμοποιήθηκαν ἀρχικῶς στὴν Αἴγυπτο, ὅπου ἡ Ἑλληνικὴ μιλιόταν ἀπὸ ἄλλογενεῖς, οἱ ὅποιοι ἤθελαν νὰ εἶναι βέβαιοι γιὰ τὴ θέσι ποῦ εἶχε ὁ τόνος στὴ λέξι. Στὴν Αἰθιοπία, ὅπου υἱοθετήθηκε ἡ Ἀραβικὴ γραφὴ, χρησιμοποιήσαν μὲ τὸν καιρὸ φωνήεντα ἀγνωστὰ στὸ Σημιτικὸ ἀλφάβητο. Καλύτερειαν δηλαδὴ τὸ Σημιτικὸ σύστημα γραφῆς, ποῦ σημείωνε μόνον τὰ σύμφωνα, κ' ἄφινε νὰ προσθέτῃ ὁ ἀναγνώστης τὰ φωνήεντα.

«Ἄς φανταστοῦμε, γράφει ὁ ἴδιος γλωσσολόγος, μιὰ φωνητικὴ ὀρθογραφία πλουτισμένη μὲ ποικίλους χαρακτῆρες καὶ σημεία διακριτικά. Ἄν δὲν ἔχῃς ἀκούσει νὰ μιλοῦν τὴ γλῶσσα, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει αὐτὴ ἡ

ὀρθογραφία δὲ θὰ μπορέσῃς νὰ μαντέψῃς τὴν προφορὰ τῆς ... Ἡ γλῶσσα ποῦ μιλοῦμε εἶναι τόσο περίπλοκη, ὥστε νὰ ὑπάρχουν πάντα πλήθος λεπτομέρειες σχετικῆς μὲ τὸν τονισμό ἢ τὴν ἀρθρωσι ποῦ νὰ μὴν κατορθώνῃ ν' ἀποδώσῃ ἢ τελειότερη γραφὴ τοῦ κόσμου.

Ἡ ἰδέα ἑνὸς ὀρθογραφικοῦ συστήματος ποῦ νὰ μπορούσε νὰ ἐξυπηρετήσῃ ὅλες τὶς γλῶσσες εἶναι χιμαιρική. Ἡ γραφὴ εἶναι κάτι τὸ κατὰ προσέγγισιν. Ἄν θέλαμε ν' ἀποκτήσουμε μιὰ κατὰ τὸ δυνατόν τέλεια φωνητικὴ ὀρθογραφία, θὰ πρεπε νὰ σοφιστοῦμε γιὰ κάθε γλῶσσα ἓνα σύστημα μὲ διαφορετικὰ σημεῖα. Λίγες γλῶσσες ὑπάρχουν ποῦ νὰ ταυτίζονται στὸ φωνητικὸ ἢ ἀρθρωτικὸ σύστημα. Ἡ Ἀγγλικὴ δὲν ἔχει σχεδὸν κανένα ἦχο ποῦ ν' ἀντιστοιχῇ σὲ ἦχο Γαλλικόν. Θὰ χρειαστοῦν γιὰ τὴν Ἀγγλικὴ διαφορετικὰ σημεῖα. Καὶ γιὰ νὰ ξέρῃς τὴ φωνητικὴ ἀξία ἑνὸς γραπτοῦ σημείου, θὰ πρέπη νάχῃς ἀκούσει νὰ μιλοῦν τὴ γλῶσσα. Ἐπειτα κανένα ὀρθογραφικὸν σύστημα δὲν μπορεῖ ν' ἀποδώσῃ ὅλες τὶς διαλεκτικὰς ἰδιορρυθμίας. . . . Οἱ γλῶσσες ἀλλάζουν καὶ ὁποιαδήποτε φωνητικὴ ὀρθογραφία δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδώσῃ τὶς ἀλλαγές. Ὁ κυριώτερος λόγος τῶν ὀρθογραφικῶν κρίσεων, καὶ ἡ καλύτερη μαρτυρία γιὰ τὴ διαφορὰ μεταξὺ γραπτῆς καὶ προφορικῆς γλώσσας, βρίσκεται στὴν ἀδυναμία τῆς ὀρθογραφίας νὰ παρακολουθήσῃ τὴν κίνησι τῆς γλώσσας πρὸς τὰ ἔμπροσ. Ἡ προφορικὴ γλῶσσα ἐξελίσσεται γοργά. Ἡ γραπτὴ εἶναι φύσει συντηρητικὴ, ὄχι μόνο γιὰ τὸ ἀποτελεῖ τὴ χειροπιαστὴ ἔκφρασι τῆς κοινῆς, κανονισμένης ἀπὸ τοὺς γραμματικούς, ἀλλὰ γιὰ τὸ δὲν μπορεῖ νὰ μεταμορφώνεται μὲ τὸν ἴδιον γοργὸ ρυθμό, ποῦ μεταμορφώνεται ἡ ὁμιλουμένη. Καὶ δὲν εἶναι μόνον ἡ παράδοσις ποῦ ἐμποδίζει τὶς μεταμορφώσεις τῆς γραφῆς: Ἡ γραπτὴ γλῶσσα ἀπαιτεῖται νὰ εἶναι παγιωμένη στὴ μορφή. Γιατὶ ἡ γραπτὴ εἶναι μιὰ ἰδεατὴ γλῶσσα, ποῦ ποτὲ δὲν ταυτίζεται ἀπλῶς πρὸς τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα. Ὅσο κι ἂν φροντίζῃς νὰ μαλακώσῃς αὐτὸ τὸ σκληρὸ μαντύα καὶ νὰ τὸν προσαρμόζῃς σὲ ἀναλογίαν τοῦ σώματος, δὲ θὰ μπορέσῃς ποτὲ νὰ τὸν ὑποτάξῃς τελείως σὲ ἰδιοτροπίαν τῆς φύσεως, καὶ νὰ τοῦ δώσῃς τὶς διαστάσεις ποῦ κάθε τόσο πέρνει τὸ σῶμα. Ἡ ζωὴ βρίσκεται στὸ σῶμα. Ὅχι στὸ . . . μανδύα.

Ξαφνίζεται κανεὶς στοχαζόμενος τὴ βραδύτητα, μὲ τὴν ὁποίαν ἡ γραφομένη γλῶσσα προσαρμόζεται στὴ μορφολογία καὶ τὸ λεξιλόγιον τῆς ὁμιλουμένης. Ἡ Ἀκαδημία ἢ Γαλλικὴ δὲν καθιέρωσε παρὰ ἑκφράσεις ποῦ εἶναι συνηθισμένες ἐδῶ κ' ἓναν αἰῶνα. Ἀνάμεσα σὲ τὶς διάφορες ὁδοὺς ποῦ ἐκδηλώνει κάθε μέρα ἡ ὁμιλουμένη, πολλὰ εἶναι προσωρισμένες νὰ ἀτονήσουν. Κι ὅταν ἡ ὁδοὺ εἶναι ζωηρὴ χρειάζεται καιρὸς γιὰ νὰ πιτύχῃ τὸ σκοπὸς. . . . Τὸ ἴδιον συμβαίνει μὲ τὴν ὀρθογραφία. Ὅσο κι ἂν εἶναι ἀκριβολόγα καὶ βιαστικὴ, δὲν υἱοθετεῖ παρὰ τὶς μορφὰς ποῦ καθιέρωσε ἀπὸ καιρὸ ἢ συνήθεια.

Ἐπειτα, ὅλες οἱ Εὐρωπαϊκὲς ὀρθογραφίαι δὲν ἔχουν τὴν ἴδια ἀξία. Ἡ Γερμανικὴ ὀρθογραφία δὲν εἶναι πολὺ κακὴ. Ἡ Ἰσπανικὴ εἶναι καλὴ. «Ἡ ὀρθογραφία τῆς Γαλλικῆς καὶ τῆς Ἀγγλικῆς εἶναι ἀποτρόπαιες». Μόνον ἡ ὀρθογραφία τοῦ Θιβέτ καὶ ἡ ὀρθογραφία τῆς Ἰρλανδίας εἶναι τόσο περίπλοκες! Στὴν Ἰρλανδικὴ λ. χ. γράφεις saoghial καὶ προφέρεις síl. Γράφεις oidchehe καὶ προφέρεις. . . í.

Ὅσο παλαιότερα σχηματίστηκε μιὰ κοινὴ γραπτὴ γλῶσσα, τόσο πιὸ πολὺ ἀνυπαίρετη φαίνεται σήμερον ἡ ὀρθογραφία τῆς: Ἡ γραφὴ δὲν παρακολούθησε κατὰ πόδας τὶς μεταμορφώσεις τῆς προφορᾶς. Ἐπειτα μερικῶν γλωσσῶν ἢ φωνητικὴ ἐξέλιξις, εἶναι γοργότερη — ἢ προφορὰ τῶν λέξεων ἀλλάζει γρηγορότερα. Ἡ Ἰταλικὴ κ' ἢ Ἰσπανικὴ εἶναι πιὸ κοντὰ πρὸς τὴν Ἰταλικὴν — τὴ μητέρα τῆς — παρὰ ἢ Γαλλικὴν. Στὴ Ρωσσία ἢ ἐπίδρασις τῆς παλαιᾶς Σλαβωνικῆς ἐκκλησιαστικῆς γλώσσας εἶναι σημαντικὴ σὲ σημεῖον ποῦ νὰ γράφουν ἀκόμη καὶ σήμερον τογο, ἀλλὰ νὰ προφέρουν τανο. Στὴ Γαλλία, κατὰ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνα ἡ ὀρθογραφία ἐπιρροεῖσθη ἀπὸ τοὺς σοφοὺς, τοὺς ποτισμένους ἀπὸ τὶς κλασσικὰς παραδόσεις, καὶ τὶς ἐτυμολογικὰς προκαταλήψεις. Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἔνοχοι, γράφει ὁ Βαντριγιὲς τῆς σημερινῆς δυστυχίας. Τὸ ἴδιο συνέβη στὴν Ἰρλανδίαν, ὅπου οἱ σχολαστικοὶ προγονόπληκτοι κανόνισαν τὴν ὀρθογραφίαν.

«Ἡ Γαλλικὴ δεινοπάθησε περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη γλῶσσα ἐξ αἰτίας τῶν σχολαστικῶν. Μήπως δὲ σκέφτηκαν οἱ δασκάλοι νὰ γράφουν cyre ἀντὶ Sire μὲ τὴν ψεύτικη πρόφασιν πῶς ἡ λέξις αὐτὴ παράγεται ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν λέξιν κύριος; Δὲν τοὺς ἀκολουθήσαμε σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον. Ἄλλ' ἐξ αἰτίας τοὺς γράφουμε σήμερα roids μὲ r καὶ vingt μὲ g, ἂν καὶ αὐτὰ τὰ δυὸ γράμματα δὲν προφέρθησαν ποτέ, καὶ δὲ δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὴν ἐτυμολογίαν». Τὸ roids βγαίνει ἀπὸ τὸ Λατινικὸ pensum, καὶ ὄχι ἀπὸ pondus. Οἱ δασκάλοι ἀποκατέστησαν τὰ γράμματα ποῦ ἀπὸ πολὺν καιρὸ δὲν τὰ πρόφερε κανεὶς. Κάτι χειρότερον. Γράμματα ποῦ πρόσθεταν οἱ δασκάλοι, . . . ἄρχισαν νὰ προφέρονται. Σήμερον λόγου χάριν προφέρεται τὸ s στὴ λέξι festoyer ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ λένε fête. Σήμερον προφέρουν τὸ pt σὲ τὶς λέξεις cheptel, compteur, sculpteur, promptement. . . Ἡ ὀρθογραφία θαλασσοποίησε τὸ λεξιλόγιον. Διακρίνει τὸ fête ἀπὸ τὸ festoyer τὸ legs ἀπὸ τὸ laisser, ἀλλὰ συνδέει τὸ forsené (hors de sens) μὲ τὸ force. Τὸ γράφει. . . forsené!»

Ἡ Γαλλικὴ ὀρθογραφία εἶναι κακὴ ὅσο καὶ ἡ δική μας. Καὶ ὅσο ἢ ὁμιλουμένη Γαλλικὴ γλῶσσα θ' ἀπομακρύνεται ὁλοένα περισσότερο ἀπὸ τὴν γραπτὴν, τόσο ἢ Γαλλικὴ ὀρθογραφία θὰ γίνεται ὁλοένα καὶ μεγαλύτερη calamité nationale, ὅπως τὴ χαρακτήρισαν ὁ Darmesteter, ὁ Brunot καὶ ἄλλοι γλωσσολόγοι.

Ὁ Βαντριγιγιὲς, μολονότι ἐπαινεῖ τὴν προσπάθειαν τῆς ὀρθογραφικῆς

ἀπλοποιήσεως, ποῦ θὰ γλυτώσῃ τοὺς μαθητὰς τῶν σχολείων ἀπὸ βάσανα, σκοτοῦρες καὶ χασομέρια, τόσο εἶναι σκεπτικιστῆς ὅσον ἀφορᾷ μιὰ ἄμεση καὶ ριζικὴ ἀνατροπὴ τοῦ ὀρθογραφικοῦ συστήματος. Νέο ὀρθογραφικὸ σύστημα θάβγαζε στὴ μέση, κατὰ τὴ γνώμη του, νέα γραπτὴ γλῶσσα. Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν τῆς ὀρθογραφίας θάπρεπε νὰ γίνῃ λίγο-λίγο.

«Μιὰ μεταρρυθμίσαις ριζικὴ δημιουργῶντας νέα γραπτὴ γλῶσσα θ' ἀνάγκαζε τοὺς Γάλλους δυὸ γενεῶν νὰ μάθουν δυὸ γλῶσσες. Ὑπάρχουν συνήθειες καὶ παραδόσεις λογοτεχνικῆς ποῦ δὲν τὶς ἀλλάζεις μὲ μιὰ μονοκοντυλιά. . . Ὅποιαδήποτε σελίδα γραπτοῦ Γαλλικοῦ λόγου, μετὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ «ἐλαχίστου» προγράμματος τῶν μεταρρυθμιστῶν, θάλλαζε ὀλοκληρωτικά. Τὸ μάτι θὰ σταματοῦσε κάθε τόσο, ἢ σκέψις θὰ παραπατοῦσε σὲ διηνεκεῖς διορθώσεις». Χρειάζεται μιὰ *προοδευτικὴ* μεταρρυθμίσαις. Μιὰ κλιμακωτὴ ἀλλαγὴ τῆς ὀρθογραφίας.

Ὅμως ὁ Βηλαρᾶς βρισκόταν στὴν ἀλήθεια πολὺ περισσότερο ἀπὸ τοὺς σημερινοὺς θιασῶτες τῆς ὀρθογραφικῆς μεταρρυθμίσεως στὴ Γαλλία. Ὁ Βηλαρᾶς ἤθελε νὰ καταλύσῃ τὴ λογία γλωσσικὴ παράδοσι. Νὰ γράφῃ ὅπως μιλοῦσε. Νὰ δημιουργήσῃ μιὰ νέα γραπτὴ γλῶσσα, ποῦ τῆς χρειαζόταν μιὰ νέα συγχρονισμένη ὀρθογραφία. . . Ὅταν ὁ Οὐλφίλας, σημειώνει ὁ Βαντριγιές, θέλησε νὰ βάλῃ στὸ χαρτὶ — νὰ γράψῃ — τὴ γλῶσσα τῶν Γότθων, ὅταν ἔκανε τὴ μετάφρασι τῆς Γραφῆς, ζήτησε γιὰ κάθε λέξι ἓνα ὄρισμένο γραπτὸ σημεῖο. Ἡ ὀρθογραφία ἀκολούθησε τὴν προφορά. Καὶ σήμερα ὅταν ἓνας περιηγητῆς γράφει μιὰ γλῶσσα ἀγρίων, ποῦ δὲν εἶχε γραφῆ πρὶν ἀπ' αὐτόν, καθιερώνει ὀρθογραφία φωνητικὴ. Οἱ ὀρθογραφίαι εἶναι στὴν ἀρχὴ φωνητικῆς. Ἀλλὰ μὲ τὸν καιρὸ ἐκφυλίζονται : Γίνονται ἱστορικῆς. Ἄν τὸ γλωσσικὸ παράδειγμα τοῦ Βηλαρᾶ, ὅπως θὰ ἴδοῦμε, δὲν ἔμεινε δίχως ἀπήχησι τ' ὀρθογραφικὸ πέθανε μαζί του. Οἱ Ἕλληνες ἦταν λαὸς φορτωμένος ἱστορία, καὶ δὲν ἤθελαν νὰ δεχτοῦν σύστημα ποῦ θάκανε πολὺ πιὸ αἰσθητὴ τὴν ἀπόστασι ποῦ τοὺς χώριζε ἀπὸ τοὺς προγόνους. Αὐτὴ τὴν ἀπόστασι ἤθελαν μὲ κάθε τρόπο νὰ τὴ μικρῆνουν. . . Ἡ φωνητικὴ ὀρθογραφία ἀνταποκρίνεται στὴν ἀπόλυτη λογικὴ — «ἢ κοινωνικὴ μας ὅμως ζωὴ δὲ διευθύνεται ἀπὸ τὴ λογικὴ, ἀλλ' ἀπὸ τὴ συνήθεια. . . Ὅταν θέλησαν νὰ χρησιμοποιήσουν περισσότερο τὸ φῶς τῆς ἡμέρας γιὰ τὴν ἐργασία ἔπρεπε νὰ ἀλλάξουν τὰ ὄραρια. Ἐν τούτοις προτίμησαν ν' ἀλλάξουν τὴν ὥρα. Δεχτήκαμε νὰ προγευματίσουμε στὶς 11, ὑπὸ τὸν ὕρον οἱ 11 π. μ. νὰ ὀνομαστοῦν. . . μεσημέρι. Τόσο εἴμαστε σκλάβοι τῶν κοινωνικῶν συνηθειῶν. Ἡ ὀρθογραφία εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς συνήθειες τοῦ πολιτισμένου ἀνθρώπου. Ἡ μεταρρυθμίσαις πρέπει νὰ γίνῃ μὲ περίσκεψι. . .». Ὅμως ὁ Βηλαρᾶς ἦταν ἐπαναστάτης.

Στὴ Ρομηκη Γλῶσσα ἔδωκε δείγματα τῆς γλωσσοπλαστικῆς ἱκανότητός του ὁ Βηλαρᾶς. Τόσο στοὺς στίχους, ὅσο στὴ μετάφρασι τοῦ Πλα-

τωνικοῦ Κρίτωνα καὶ τοῦ Ἐπιτάφιου τοῦ Περικλῆ, (ἀπὸ τὸ δεύτερο βιβλίον τοῦ Θουκυδίδου), φρόντιζε νὰ μὴν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ γλῶσσα ποῦ μιλοῦσαν στὸν τόπο του. Ἡ «δημοτικὴ» του ἔχει ἀρκετοὺς Γιανιώτικους ιδιωτισμοὺς, ποῦ καὶ τότε ἐφάνιζαν, καὶ τώρα φαίνονται ἐνοχλητικὰ τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα : πουρνό, θιαμαίνομαι, γρονίζω, ἡγλεπα, ἀποταφτό, ὀμπρήτερα, ὄρκολος, εἴνορο, ἀνισωστάς, νὰ γλυτρώ-ῃς, ν' ἀπαριά-ῃς, γρόνιμος, γιὰτ' ἐκεῖνον, γιὰτ' ἐμένα, ὑποσκεφτήκαμαν, ἀπὸ τ' ἐμᾶς, πάνω (= πάω) πάνεις, πάνει, θελα πέῃς ἀρέγαμαν, ἀδά, ἄντα κλπ.

Ὁ γλωσσικὸς τρόπος τοῦ Βηλαρᾶ, κυρίως στὰ δυὸ μεταφρασμένα ἀρχαῖα κείμενα, ἔχει μιὰ αὐτοσυνέπεια, μιὰ σχετικὴ συντακτικὴ καὶ γραμματικὴ ὁμοιομορφία — καὶ φυσικότητα. Ὁ Βηλαρᾶς δὲν κάνει συμβιβασμοὺς μὲ τὴν πρόληψι, ὅπως ὁ Χρηστόπουλος. Δὲν εἶναι ἀνεδαφικὸς ὅπως ὁ Κοραῆς, κι ὁ Ψυχάρης. Ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα τοῦ τόπου του καὶ τοῦ καιροῦ του, ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα :

«Οἱ περισσότεροι ἀπὸ ὅσους ἔχουν μιλήσει, ἀπ' ἐδῶ, παινᾶν, ὅποιον ἐπρόσθεσε στὸ νόμο, πῶς καλὸ εἶναι νὰ βάνωμε λόγο στὴ θανὴ ἐκείνων ὅπου πέφτουν στὸν πόλεμο. Μόνε ἐμένα, ἀρκετὸ θελᾶ ἦταν, μοῦ φαίνεται, τῶν ἀντρῶν, ὅπου μὲ τὰ ἔργα ἐδείχτηκαν δυνατοί, μὲ τὰ ἔργα νὰ τοὺς προσφέρουνται κ' οἱ τιμές. . .»

Στὸ εἰρωνικὸ γλωσσοδιήγημα ὁ «Λογιώτατος Ταξιδιώτης» βάζει στὸ στόμα τοῦ γνωστοῦ Γέροντα τ' ἀκόλουθα :

«Ὁ ἄνθρωπος ὅσο κυριεύεται ἀπὸ τὶς πρόληψεις, ὅπου δὲν ἀπολείπουν νὰ κολακεύουν καὶ τὸν νοῦν τῶν πιὸ φωτισμένων, εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐπιτύχῃ τὸν δρόμον, ὅπου φέρει στὴ μάθησι τῆς ἀλήθειας ὅλοι του οἱ λογαριασμοὶ εἶναι ὑπόθεσες καὶ γνώμες, ὅπου χαλνιοῦνται ἀπὸ ἄλλες καινούργιες, κι ὅπου τὸν βάζουν νὰ φέρῃ γύρω πάντα στὸν ἴδιον τόπο, σκοντάβοντας ἄκοπα, καὶ δίχως φῶς παντοχῆς νὰ φθάσῃ καμμιά φορὰ στὸ τέλος ὅπου γυρεύει, τρέχοντας στὰ χαμένα καὶ σταθερὸς στὴν ἰσχυρογνωμία του δὲν στρέγει ν' ἀφηγηρασθῇ τὸν δρόμον λόγον, ὅπου δυνατὰ τοῦ φωνάζει νὰ μὴν ἀποβλέπῃ σ' ἄλλο ἀπὸ τὸ ὄφελος, ὅπου ἠμπορεῖ ν' ἀπολάβῃ σὲ κάθε σπουδῇ του, καὶ γένηται ἀτός του ἡ πρώτη θυσία τῆς γνώμης του, ἀφορμῆς, ὅπου διδάχοντας ἄλλους ὅλο σφάλματα, ποτίζεται τόσο ἀπὸ ταῦτα, ὅπου χάνει ὡς τὸ ὕστερο τὴν αἰσθησι τῆς ἀλήθειας, καὶ σέρνει κατόπι του τὸν ἄλυσον τῆς πλάνης μαζί μὲ τοὺς ἄλλους. Ἐὐθὺς ὅμως ὅπου μπορέσῃ νὰ ξετινάξῃ αὐτὲς τὶς πρόληψες ἀπὸ πανωθιὸ του γιὰ μιὰ στιγμὴ, ἐκείνη τὴν ἴδια στιγμὴ λαγαρίζουν τὰ μάτια τοῦ νοῦ του, καὶ σκορπίζει, τὸ πυκνὸ σύγνεφο, ὅπου τὰ ἐθάμπωνε ὡς τότες. Ἀπὸ ἐκείνη τὴν στιγμὴν μοναχὰ μπορεῖ νὰ στοχάζεται καὶ νὰ λογαριάζῃ ὀρθά. . . Ὁ φωτισμὸς δὲν κρέμεται ἀπὸ τούτην ἢ ἐκείνη τὴν γλῶσσα.

Χρειάζεται ἀπὸ μιὰ σὲ κάθε γένος γιὰ νὰ γρικιέται, κι αὐτὸ τὸ μέσο τὸ ἐχάρισε ἢ προνοητικὴ σοφία τοῦ Πλάστη, σ' ὅλες τὶς φυλές τῶν ἀνθρώπων, γιὰ νὰ βοηθοῦνται στὶς λογιαστές των καὶ πολυάριθμες χρεῖες. . . Ἐκεῖνος ὅπου ἔχει ὀλίγες χρεῖες ἔχει καὶ ὀλίγες ιδέες, καὶ ἀκολουθῶς Γλῶσσαν ἀνάλογην μὲ τὸν μικρὸν ἀριθμὸν τους. Οἱ ιδέες του, ὅπου αὐγατίζουν ὅσο πληθαίνουν κ' οἱ χρεῖες του, γυρεύουν καὶ Γλῶσσαν ἀνάλογη μὲ τὸν μεγάλον τους ἀριθμὸν· τέτοια εἶναι ἡ φύσις κάθε γλώσσας στὸν κόσμον, φτωχότερη ἢ πλουσιώτερη κατὰ τὶς ιδέες ὅπου ἔχουν ὅσοι τὴν κρένουν. Ὁ ἄνθρωπος λοιπόν, ὅπου πηγαίνει ἀποχτῶντας καινούργιες ιδέες, ἀναγκάζεται νὰ ἐφεύρη καὶ καινούργιους τρόπους γιὰ νὰ τὶς παραστήσῃ, — ἐκεῖνες τὶς λέξεις κ' ἐκεῖνους τοὺς τρόπους, ὅπου μποροῦν νὰ γρικοῦν ὅλοι, ἀφορμῆς ὅπου ὁ σκοπὸς του, εἶναι νὰ τὸν ἀπεικάζουν ὅλοι κι ὄχι ν' ἀπεικάζεται αὐτός του».

«Ἄν παρατηρήσωμε, συνεχίζει, πῶς ἐκεῖνοι ὅπου πρωτομίλησαν φτωχὴν γλῶσσαν, ἐξ αἰτίας ὅπου ἦταν φτωχοὶ ἀπὸ ιδέες, κι ὅσο, αὐγατίζουν οἱ ιδέες τους, τόσο ἐπλούτιζαν τὴν γλῶσσαν τους μὲ λέξεις, ἢ παρμένες ἀπὸ τὴν ἴδιαν, ἢ δανεικὲς ἀπὸ ἄλλες, σχηματισμένες ὅμως κατὰ τὸν τρόπον ὅπου εἶχαν συνηθίσει νὰ ἀπεικάζονται ἐξ ἀρχῆς συνατοῖ τους, τόσο εὐκόλο εἶναι νὰ καταλάβωμε πῶς, ἂν ἀκολουθήσουν τὴν ἴδιαν μέθοδον στὴν παράστασιν τῶν καινούργιων τους ιδεῶν, μποροῦν νὰ πλουτίσουν τὴν γλῶσσαν τους ὅσο ποῦ νὰ μὴν ἔχουν χρεῖαν νὰ παραπονεθοῦν γιὰ τὴ φτώχεια της. Ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀλλιότιχη γλῶσσα ἀπὸ τὴν κοινὴ καὶ συνηθισμένη ὅλου τοῦ γένους, γιὰ νὰ ἀπεικάζονται ὅσα ἀπεικάζονται ἴσχυερα ἢ ὅσα θελὰ ἀπεικάζονται ὑστερώτερα μὲ τὸ μέσο τῆς ἴδιας, εἶναι μὲ τὴν ὀλίγη παράλογο κι ἀνωφέλευτο πρόβλημα».

Ὅσο ἓνα Γένος φωτίζεται ἄλλο τόσο ἢ «αἴσθησί του ψιλαίνει σὲ κάθε εἶδος, καὶ ἡ γλῶσσα του ἀποχτῆνει (= ἀποχτάει) τὴν γλυκάδα καὶ ἡμεροσύνη ὅπου ἀποχτοῦν καὶ τὰ ἦθη του». Ἄλλ' αὐτὸ δὲ γίνεται μεμιας. Χρειάζεται νὰ περάσῃ καιρὸς :

«Ἄν δοκιμάσῃ (τὸ Γένος) νὰ ῥιχτῆ ἀπὸ τὸ πατινὸ στὸ κορφινὸ σκαλίδι, στὸ πέσιμό του φέρει μαζί καὶ τὸν κίνδυνον νὰ μὴν μπορέσῃ νὰ μεταορθωθῆ ποτέ του.»

Δὲν ὑπάρχει γλῶσσα ποῦ ἢ τελειοποιήσις της νᾶγινε ἀπὸ τὴ μιὰ στὴν ἄλλη μέρα. Ὅλες ἀνέβηκαν σκαλοπάτι πρὸς σκαλοπάτι τὴ σκάλα τῆς προόδου :

Κάθε γλῶσσα ἔχει μέσα της δικές της δυνατότητες τελειοποιήσεως, δικό της χαρακτῆρα. «Οἱ χάρες κ' οἱ νοστιμάδες μιᾶς γλώσσας δὲν εἶναι οἱ ἴδιες μὲ ἄλλης, καθεμιὰ ἔχει τὴν ξεχωριστὴ της ὠμορφιάν καὶ τὰ ξεχωριστά της κάλλη. Ὅποιος ἀμελάει τὸ στολισμὸ τῆς γλώσσας του ἀπὸ τὰ μέσα ποῦ ἔχει ἢ ἴδια γιὰ νὰ δείξῃ τὶς χάρες της, καὶ δανείζεται ξένα καὶ

ἀσυνήθιστα στολίδια, ὅπου δὲν τῆς ταιριάζουν, ἀντὶς νὰ τὴν ὠμορφῆνη, τὴν ἀσκημαίνει σὲ τρόπον, ὅπου τὴν κατασταίνει σιχαμερώτερη, κι ὅπου μὲ ὅσα φτιασίδια κι ἂν τὴν ἀλείρῃ, κανενὸς δὲν ἀρέγει.» Ἡ ἀπλή μας γλῶσσα ἔχει, κατὰ τὸ Βηλαρᾶ, ἀστέρειτους θησαυροὺς «ἀπὸ χάρες καὶ νοστιμάδες». Ἀλλὰ ἡ πρόληψις ἔκανε νὰ τὴν περιφρονήσουν οἱ λόγιοι : «Ἄς τὴν περιποιηθοῦν, ἄς τὴν γλυκομιλήσουν σὰν ἐδικὴν τους καὶ τότε ἀκοῦν πόσο χαριτωμένα ἀποκρένεται στὶς φωνές τους».

Οἱ λόγιοι πιστεύουν πῶς ἡ ἀπλή γλῶσσα δὲν ἔχει κανόνες. Λάθος ! Κάθε γλῶσσα ἔχει τοὺς φυσικοὺς της κανόνες : «Ἄκανόνιστος τρόπος ἢ βαρβαρισμὸς εἶναι ὁ ξένος κι ἀλλιώτικος ἀπὸ τὸν συνηθισμένον. Καὶ ὅποιος ὁμιλεῖ τὴν γλῶσσα του, ἢ συγγράφει σὲ ταύτην κατὰ πῶς συνηθᾶν ὅλοι κοινά, κρένει καὶ συγγράφει κανονικώτατα καὶ δίχως κανέναν βαρβαρισμὸν. Θελὰ ὠνομάζονταν μὲ δίκιο βάρβαρη κι ἀκανόνιστη ἐκείνη ἡ γλῶσσα, ὅπου ὅσοι θέλοντας νὰ τὴν διορθώσουν, κατὰ τὴν γνώμη τους, ἔμπαζαν σὲ ταύτην λέξεις καὶ τρόπους ἐναντίους στὴν κοινὴν συνήθειαν, καὶ ἀκολουθῶς νὰ μὴν ἀπεικάζονται ἀπὸ ὅλους καὶ τότε, ἀντὶ νὰ διορθωθῆ, θελὰ χάλναγε τελείως, καὶ θελὰ κατάνταγε ἓνα δίλογο, ὅπου νὰ μὴ χωρίζῃ τ' ἀληθινὸ της χροῶμα ποῖο εἶναι».

Καὶ δὲν πρέπει νὰ τρέμουμε τὶς ξένες λέξεις. Δὲ βρῖσκεται γλῶσσα στὸν κόσμον, ποῦ νὰ μὴ δανείστηκε ξένα στοιχεῖα—ξένα ἀγκάθια : «Ἡ χρεῖα κ' ἡ συνήθεια μεταμορφώνουν τ' ἀγκάθια σὲ λουλούδια».

Ἐκεῖνοι ποῦ γυρεύουν τὸν ἐξαρχαϊσμὸ τῆς γραφομένης εἶναι σὰ νὰ γυρεύουν νὰ «ὀπισσοδρομήσουν οἱ αἰῶνες, καὶ νὰ μεταζωντανέψουν ἐκεῖνοι», ποῦ μιλοῦσαν τὴν ἀρχαία Ἑλληνική. Δὲ συλλογίζονται πῶς οἱ γλῶσσες μετασχηματίζονται μὲ τὸν καιρὸ, πῶς μεταμορφώνονται καθὼς ὅλα τ' ἄλλα πράγματα. «Ἡ ὄψις τῶν πραγμάτων δὲν μνήσκει ποτέ σὲ μιαν στάσι· ἀλλάζει ἀδιάκοπα ἀπὸ ἡμέραν σ' ἡμέραν, κι ὅποιος γυρεύει τὴν χθελήνην, γυρεύει ἐκεῖνο ὅπου ὅσοι τὸν ἀκούσουν θελὰ γελάσουν. Ἡ μανία νὰ θέλουν οἱ προκομμένοι ἀλλιώτικην γλῶσσαν ἀπὸ τὴν κοινὴν γιὰ νὰ ξεγοῦνται, ἐμόλειψε ὅλα τὰ Γένη στοὺς καιροὺς ὅπου ἐκοίτονταν βαρεῖα ἄρρωστα ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τῆς ἀμάθειας», γιὰτὶ πίστευαν πῶς ἢ προκοπὴ δείχεται ἀπ τὰ λόγια ὄχι ἀπ τὶς ιδέες, καὶ πῶς ἢ διαφορὰ τοῦ σπουδαίου ἀπ τὸν ἀμαθῆ εἶναι ὁ διαφορετικὸς τρόπος τῆς ὁμιλίας, καὶ ὄχι ἢ πλούσια καὶ ταχτική, ἢ ἢ φτωχὴ καὶ ἀταχτὴ παράστασις τῶν ιδεῶν». Τὸ Γένος δὲ θὰ προκόψῃ ἐνόσω οἱ σοφοὶ του χαίρουνται στὴ μάταιη κι ἀκαρπὴ μάθησί τους.

Τὸ γράψιμο εἶναι ζωγράφισμα ὅπου ἐκεῖνος ποῦ γράφει ζωγραφίζει μὲ τὰ ψηφία τὶς λέξεις ποῦ παρασταίνουν τὶς ιδέες καθὼς ὁ ζωγράφος ζωγραφίζει μὲ τὰ χρώματα. «Καθὼς ὁ ζωγράφος στὸ ἱστόρισμα τῆς εἰκόνας μεταχειρίζεται τὶς βαφές, ὅπου χρειάζονται γιὰ νὰ γνωρίσῃ κα-

νένας ὁποῦ τὴν βλέπει πῶς αὐτὸ παρασταίνει σωστά τὸ εἶδος, ὁποῦ ὁ ζωγράφος ἐβουλιόνατο νὰ δείξη, ἔτσι καὶ ἐκεῖνος ὁποῦ γράφει, πρέπει νὰ μεταχειρίζεται τὰ ἀνάλογα ψηφία, ὁποῦ παρασταίνουν τὶς φωνές εἰς τὴν λέξι ὁποῦ σημαδεύει, ἂν ὁ σκοπὸς του εἶναι ν' ἀπεικάζῃ καθέναν τὸ γραμμένο καὶ νὰ τὸ διαβάξῃ μ' εὐκολίαν». Ἀπλὴ γλῶσσα καὶ φωνητικὴ ὀρθογραφία θὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν προκοπὴ τοῦ Γένους :

«Χρειάζεται μιὰ γλῶσσα σὲ κάθε Γένος γιὰ νὰ γροικιέται. Ἡ ἀληθινὴ γλῶσσα ἐνοῦ γένου εἶναι ἡ κοινὴ καὶ συνηθισμένη σὲ ὅλους. Ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ ὀρθογραφῆται καὶ νὰ μιλιέται. Ὅσο δὲ λείψουν οἱ πρόληψες τῶν λογιωτάτων» τὸ Γένος δὲ θὰ ἰδῆ καλὴν ἡμέρα.

Σ' ἓνα γράμμα τοῦ πρὸς τὸν Ψαλίδα, ὅπου ἀνακεφαλαιώνει τὶς γλωσσικὰς του ἰδέας, καθορίζει τὴν σχέσιν τῆς νέας μὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν καὶ τὸν τρόπο τοῦ πλουτισμοῦ τῆς πρώτης ἀπὸ τῆς δεύτης.

«... Ἄν ἡ γλῶσσα μας δανειστῆ, ἀπὸ τὴ μάνα τῆς τὴν Ἑλληνικὴν ὅσες λέξεις δὲν ἔχει καὶ τίς χρειάζεται, οὔτε κατηγορημένο εἶναι, οὔτε ντροπερὸ πρᾶμα. Πρέπει ὅμως, μοῦ φαίνεται, ὅσες λέξεις δανειζόμεστε ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν νὰ τὲς τορνεύωμε καὶ νὰ τὲς σιάζωμε κατὰ τὸν ἰδιωτισμὸ τῆς γλῶσσας μας, δίνοντάς τους τὴν προφορὰ καὶ τὸν τόνον ὁποῦ εἶναι συνηθισμένα κι ὅπου τ' αὐτὴ μπορεῖ νὰ δεχθῆ μὲ λιγώτερη δυσκολία. Ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι βρῦση ἀστείρευτη σ' ὅσα τῆς ἔμειναν. Μὰ ὅσα δὲν μποροῦμε νὰ βροῦμε σ' αὐτὴ, ἢ ἂν τὰ βροῦμε δὲν εἶναι πλιὸ γιὰ ἑμᾶς, ἀναγκαζόμεστε ἢ νὰ τὴ δανειστοῦμε ἀπὸ ξένες γλῶσσες, ἢ νὰ φτιάσωμε καινούργια. Δυὸ πράματα λογιάζω, πρέπει νὰ παρατηροῦμε μὲ προσοχὴ μεγάλη σ' αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ ἓνα εἶναι γιὰ τὲς ξένες λέξεις ὁποῦ ἀνταμόνομε μὲ τὴ γλῶσσα μας, καὶ εἶναι νὰ τὲς προσαρμόζωμε ὅσο δυνατόν στὲς κατάληξες ὁποῦ συνηθίζομε· ἐπειδὴ ἀλλιῶς τὰ ἀνώμαλα πηγαίνουν στὸ ἀπειρο καὶ ἡ γλῶσσα χάνει πολὺ ἀπὸ τὴ φυσικὴ τῆς νοστιμάδα καὶ χάρη, καὶ νὰ τὲς προσαρμόζωμε ἀκόμη στὴν προφορὰ, ὁποῦ μποροῦν νὰ μᾶς δώσουν τὰ γράμματά μας. Τὸ ἄλλο εἶναι γιὰ τίς λέξεις, ὅπου κάμει χρεῖα νὰ φτιάσωμε».

Προσεχτικὴ μελέτη τῆς ἀπλῆς δείχνει, κατὰ τὸ Βηλαρᾶ τὸν ἀπειρο πλοῦτο τῆς, τὴν παραγωγικὴν καὶ συνθετικὴν τῆς δύναμιν. Χρησιμοποιώντας τίς δημοτικὰς καταλήξεις μποροῦμε νὰ πλάττουμε νέους ὄρους καὶ ν' ἀνταποκρινόμεστε στὶς ἀνάγκας τῆς ἐκφράσεως.

«Μερικὰς καταλήξεις στὴ γλῶσσα μας σημαδεύουν τὴν ποιότητα καθὼς ντροπαλὸς ἢ ντροπιάρης, καὶ μερικὰς τὴ δύναμιν, καθὼς κοφτερός, καρπερός. Γιατὶ νὰ μὴν εἰπῶ καὶ ἡσκερός, χορτερός καὶ εἰδησιάρης κι ἄλλα τέτοια ὁποῦ καθέναν τ' ἀπεικάζει μ' εὐκολία ; . . .»

Πολλοί, μολαταῦτα, νεολογισμοὶ τοῦ Βηλαρᾶ ξαφνίζουν ὅσο μερικοὶ νεολογισμοὶ τοῦ Ψυχάρη καὶ τοῦ Πάλλη.

Βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα. Βλέπε : Ἀπαντα Ἰωάννου Βηλαρᾶ ἔκδοσις Παφτάνη 1871 σὶς σελίδες 23, 24, 210—220 καὶ περιοδικὸ «Διώνυσος» τόμος Β' (1902) σελ. 202—207. Βλέπε καὶ στὴ δική μου Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας τὰ σχετικὰ μὲ τὸ Βηλαρᾶ.

Ὁ Διάλογος εἶναι νεανικὸ ἔργον τοῦ ποιητῆ τοῦ Ὑμνου. Γιὰ πρώτη ὄμως φορὰ δημοσιεύτηκε στὰ 1859. Ὁ Πολυλᾶς τὸν τοποθέτησε στὸ μέτωπον τῶν «Εὐρυσοκόμενων».

Μιὰ σημείωσις τοῦ Τερτσέτη, ποῦ δημοσιεύτηκε μαζί μὲ τὸν Διάλογον ἀναφέρει :

«Ἐγραψε τὸν Διάλογον ὁ Διονύσιος Σολωμὸς εἰς Ζάκυνθον κατὰ τὸ 1824. Σώζεται τὸ ἀντίγραφον, ἀτελὲς ὡς κατωτέρω θέλομεν σημειώσαι, τὸ ὁποῖον φίλος τοῦ τις ἀντέγραψε κατὰ παραγγελίαν τοῦ ποιητοῦ καὶ πρὸς χρῆσιν του· ἀλλὰ οὔτε τὸ ἐπιθεώρησεν, οὔτε ἐδημοσίευσεν τὸν Διάλογον». Πρέπει νὰ παρατηρήσωμε πῶς τὸ ἀντίγραφο τοῦ Τερτσέτη δὲν ἦταν πλήρες. Καὶ κανεὶς ἐρευνητῆς δὲν εἶδε τὸ πρωτόγραφον. Ἴσως χάθηκε. Ἴσως νὰ βρισκεται παραρτηγμένο κ' ἐκεῖνο μαζί μ' ἄλλα χαρτιά σὲ καμμιά Ζακυνθινὴ βίβλα.

Τὰ πρόσωπα τοῦ Διαλόγου εἶναι τρεῖς : Ὁ Ποιητῆς, ὁ Φίλος, ὁ Σοφολογιώτατος : Στὸ στόμα τοῦ Ποιητῆ καὶ τοῦ Φίλου ὁ Σολωμὸς βάζει τίς γνώμας του. Στὸ στόμα τοῦ Σοφολογιώτατου τίς γνώμας τῶν Κοραϊστῶν—τῶν «διορθωτῶν» τῆς γλῶσσας. Ὁ Ποιητῆς εἶναι ὠργισμένος : Τὸν πνίγει τὸ δίκιον του. Λέει στὸ Φίλο :

«Θέλεις νὰ ὁμιλήσωμε γιὰ τὴ γλῶσσα· μήγαρι ἔχω ἄλλο στὸ νοῦ μου, πάρεξ ἐλευθερία καὶ γλῶσσα; Ἐκεῖνη ἀρχισε νὰ πατᾶ τὰ κεφάλια τὰ Τούρκικα, τούτη θέλει πατήσῃ ὀγλήγορα τὰ σοφολογιωτατίστικα, καὶ ἔπειτα ἀγκαλιασμένες καὶ οἱ δύο θέλει προχωρήσουν εἰς τὸ δρόμον τῆς δόξας, χωρὶς ποτὲ νὰ γυρίσουνε ὀπίσω, ἂν κανέναν Σοφολογιώτατος κρῶξῃ, ἢ ἂν κανέναν Τούρκον βαβίξῃ : γιατί γιὰ μὲ εἶναι ὅμοιοι καὶ οἱ δύο.»

Καὶ ὁ Φίλος ἀποκρίνεται : «Βέβαια εἶναι ἐχθροὶ μας καὶ οἱ δύο».

Ὁ Ποιητῆς γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τίς γλωσσικὰς πεποιθήσεις του ἀναφέρεται στὴν ἱστορίαν τῶν Εὐρωπαϊκῶν λογοτεχνιῶν :

«Οἱ Γάλλοι ἔλαβαν φιλονικίαν γιὰ τὴ γλῶσσα, καὶ ἐτέλειωσε εἰς τὴν ἐποχὴ τοῦ Δαλαμβέρτ' τὴν ἔλαβαν οἱ Γερμανοὶ καὶ ὁ Ὀπιτς ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῆς ἀλήθειας· τὴν ἔλαβαν οἱ Ἰταλοὶ, καὶ μὲ τόσο πείσμα, ὅπου μήτε τὸ παράδειγμα τοῦ ὑψηλότατου Ποιητῆ εἶχε φθάσει τότε νὰ τοὺς καταπέσῃ. Ἠσύχασαν τέλος πάντων, γράφοντας τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ τους, τὰ σοφὰ ἔθνη, καὶ ἀντὶ ἐκεῖνες οἱ ἐλευθερὰς ἀνησυχίας νὰ μᾶς εἶναι παράδειγμα γιὰ νὰ τὲς ἀποφύγωμε, ἐπέσαμε εἰς χειρότερα σφάλματα. Τέλος πάντων οἱ Σοφολογιώτατοι ἐκείνων τῶν ἐθνῶν ἤθελαν νὰ γράφεται μιὰ γλῶσσα, ὁποῦ ἦταν μιὰ φορὰ ζωντανὴ εἰς τὰ χεῖλη

τῶν ἀνθρώπων· κακὸν πράγμα βέβαια, καὶ ἂν ἦταν ἀληθινὰ δυνατόν, γιατί δυσκολεύει τὴν ἐξάπλωσι τῆς σοφίας· ἀλλ' οἱ δικοὶ μας θέλουν νὰ γράφουνε μία γλῶσσα, ἢ ὁποία μῆτε ὀμιλιέται, μῆτε ἄλλες φορὲς ὀμιλήθηκε, μῆτε θέλει ποτὲ ὀμιληθῆ».

Εἶναι πρόληψις πῶς «μὲ τὰ λόγια τοῦ λαοῦ» δὲν μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ κανεὶς ὑψηλοὺς στοχασμούς. «Ὁ Κονδιλλιὰκ εἶχε πεῖ πῶς ἢ λέξι εἶναι τὸ σημεῖο τῆς ἰδέας· δὲν ἐφραντάσθηκε ὅμως ποτὲ πῶς ὅσοι ἔχουν τὲς ἴδιες λέξεις ἔχουν τοὺς ἴδιους στοχασμούς. Τὰ νομίσματα εἰς τὸν τόπον, εἰς τὸν ὁποῖον ζῆς ἔχουν τὴν ἴδια τιμὴν, μολοντοῦτο εἰς τὰ χέρια μου δὲν ἀξίζουν, γιατί δὲν ἠξέρω νὰ τὰ ξεδιάζω, εἰς τὰ χέρια σου ἀξίζουν ὀλίγο περισσότερο, γιατί ἠξέρεις καὶ τὰ οἰκονομεῖς, καὶ εἰς τὰ χέρια ἐνὸς τρίτου εἰς ὀλίγον καιρὸ πληθαίνουν. Ἄν ἦταν αὐτὸ ἀληθινόν, ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἐνὸς τόπου ἔπρεπε νὰ ἔχουν τοὺς ἴδιους στοχασμούς· διαφέρουν ὅμως εἰς αὐτούς, ὅπως διαφέρουν εἰς τὲς φυσιογνωμίας· καὶ ἂν κατὰ δυστυχίαν τοῦ Γένους κανένας Σοφολογιώτατος ἐτρελαινότου, εἶναι πιθανὸν νὰ ἐξεθύμαινε τὴν τρέλα του μὲ τὰ ἴδια λόγια, ὅπου ἦταν συνηθισμένος νὰ λαλῆ».

Οἱ λέξεις ἔχουν τὴν εὐγένεια ποῦ δίνουν σ' αὐτὲς οἱ μεγάλοι ποιηταὶ καὶ λογογράφοι. Ποιὰ εὐγένεια εἶχαν οἱ Ἀγγλικὲς πρὶν τὴν γράψῃ ὁ Σαίξπηρ — οἱ Γαλλικὲς πρὶν τὴν γράψῃ ὁ Ρακίνας, οἱ Ἑλληνικὲς πρὶν τὴν γράψῃ ὁ Ὅμηρος;

Οἱ διορθώσεις τῶν Κοραϊκῶν (ὀμμάτων, κραββάτιον) εἶναι μάταιες καὶ γελοῖες. Δὲν ὑπάρχει ἔθνος ποῦ ν' ἀκολούθησε τέτοιο τρελὸν σύστημα:

«Ἡ διαφορὰ τῆς μορφῆς τῶν λέξεων, λέει ὁ Γιβελέν, εἶναι τριῶν λογικῶν· ἢ ἀλλάχνουν τὰ φωνήεντα, ἢ ἀλλάχνουν τὰ σύμφωνα, ἢ ἀλλάχνουν τοποθεσίαν τὰ ψηφία, ὅπου συνθέτουν μίαν λέξιν. Τοῦτο γίνεται εἰς κάθε γλῶσσα, ὅπου γεννᾶται ἀπὸ ἄλλην. Παρατήρησε τὴν γλῶσσαν τῶν Λατίνων, τὴν γλῶσσαν τῶν Ἰσπανῶν, τὴν γλῶσσαν τῶν Γάλλων. . . Σύγκρινέ τε μετὰ τὴν γλῶσσαν ποῦ τὲς ἐγέννησε καὶ θέλει ἰδῆς φανερώτατην τὴν ἀλήθειαν, ὅπου σοῦ λέγω. . . Ἄς πάρουμε τὸν πρῶτον στίχον τοῦ Δάντη καὶ ἄς τὸν διορθώσουμε κατὰ τὸν τρόπον ὅπου σεῖς ἀποφασίσαιτε νὰ μεταχειρισθῆτε: Nel mezzo del cammin di nostra vita. Ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα δὲν εἶναι καθ'αυτὸ θυγατέρα τῆς Λατινικῆς, εἶναι ἐγγονὴ τῆς· ἄς κάμουμε τὴν διορθώσιν μὲ τὴν ἴδιαν ἐπιδεξιότητα, μὲ τὴν ὁποίαν τὴν κάνετε ἐσεῖς εἰς τὴν γλῶσσαν σας· Nel, εἶναι βάρβαρον, πρέπει νὰ ποῦμε: in.— Mezzo, κεῖνα τὰ δύο zz εἶναι βάρβαρα, πρέπει νὰ ποῦμε medio.— Del, τίποτε.— Cammin, κάθου γύρευε πόθεν ἔρχεται! Ἀλλὰ θέλει μεγαλοψυχία, ἄς τὸ λατινίσουμε: Camminini.— Nostra, πρέπει νὰ ποῦμε nostrae. . .» Ὁ στίχος διορθωμένος νὰ εἶναι: In medio camminini nostrae vitae. . . Γελοῖος; Ἐξ ἴσου γελοῖος εἶναι κ' οἱ Κοραϊκὲς διορθώσεις,

λέει ὁ Ποιητής: Τέτοιες διορθώσεις δὲν ἀποτόλμησε κανεὶς σὲ κανένα μέρος τοῦ κόσμου, ὅλοι ὑποτάχθησαν στὸ παράδειγμα τοῦ λαοῦ, καὶ ὁ Σωκράτης κήρυττε πῶς ἔμαθε τὸ «Ἑλληνίζειν» ἀπὸ τοὺς πολλοὺς — ἀπὸ τοὺς ὄχι σπουδαίους.

«Ἡ φύσις τῶν πραγμάτων θέλησε νὰ γεννιοῦνται τὰ λόγια ἀπὸ τὸ στόμα ὄχι δύο καὶ τριῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ λαοῦ· καὶ ἡ φιλοσοφία ἀγροίκησε αὐτὴν τὴν θέλησίν της καὶ τὴν ἐκήρυξε σιτοῦς ἀνθρώπων».

Τῇ σημασίᾳ τῶν λέξεων ὁ Λαὸς τὴν διδάσκει στὸ συγγραφέα. . . «Ἐκεῖνο ποῦ εἶπε ὁ Βάκων γιὰ τὴν φύσιν «πῶς ὁ φιλόσοφος γιὰ νὰ τὴν κυριέψῃ, πρέπει πρῶτα νὰ τῆς ὑποταχθῆ, ἢ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν πῆ γιὰ τὴν γλῶσσαν· ὑποτάξου πρῶτα στὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, καὶ ἂν εἶσαι ἀρκετός, κυριέψῃ τὴν».

Ὁ Σοφολογιώτατος παρατηρεῖ πῶς ὑπάρχει στὴν Ἑλλάδα ἓνα πλῆθος ζωντανῶν διαλέκτων ποῦ δυσκολεύει τὴν συνεννόησιν τῶν Ἑλλήνων μὲ τοὺς Ἑλληνας—καὶ ὁ ποιητὴς θυμῶναι.

«Πόσες διάλεκτοι; Πόσες; Κοίτα καλὰ μὴ σὲ ἀπατήσῃ ἡ διαφορὰ τῆς προφορᾶς, ἐνῶ κρίνεις τὲς διαλέκτους τῆς Ἑλλάδας· δέκα λόγια, ὅπου ἔμεῖς ἔχουμε ἄλλοιῶτα ἀπὸ κεῖνα, ὅπου ἔχουν στὸ Μοριά, τί πειράζουν; Ἐπειτα ποῖες εἶναι τοῦτες οἱ μεγάλες διαφορᾶς! Ἐμεῖς λέμε πατερό, καὶ ἄλλοῦ λένε πάτερο, ἔμεῖς λέμε ματία καὶ ἄλλοῦ λένε ματιά. . . Τί διαφορᾶς εἶναι τοῦτες; Δὲν ἀκούμασθε ἀνανάμεσόν μας; Ἄφησε νὰ τὸ λέγουν οἱ Ἰταλοὶ, οἱ ὅποιοι ἀληθινὰ δὲν ἀκούονται». Οἱ Ἑλληνας συνεννοοῦνται μεταξὺ τους κάλλιστα μιλῶντας ὁ καθένας τὸ μητρικόν του ἰδίωμα. Κ' ἓνας Ζακυνθινὸς θὰ μπορούσε νὰ καταλάβῃ τί τοῦ λέει ἓνας Μανιάτης, ἓνας Χιώτης, ἓνας Μεσολογγίτης, ἓνας Πολίτης, ἓνας Μακεδόνας. Τὰ Κλέφτικα τραγούδια τῆς Συλλογῆς τοῦ Φωριέλ «δὲν ἔχουν μιὰ λέξιν ποῦ νὰ μὴ σφύζεται στὴ Ζάκυνθο».

Καὶ τὸ ἐπιχείρημα τῆς λεκτικῆς φτώχειας τὸ βρῖσκει ἀσύστατον ὁ «Ποιητής» τοῦ Διαλόγου.

«Εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Δάντη δὲν ἐκινήθηκε παρόμοιον (ζήτημα); Ὅλοι οἱ σοφοὶ ἐκείνου τοῦ καιροῦ δὲν ἐκαιάτρεξαν τὸν Δάντη; Δὲν τοῦ ἔλεγαν πῶς ἢ γλῶσσα εἶναι διεφθαρμένη, δυστυχισμένη, φτωχὴ, καὶ πῶς δὲν ἔχει σοφία; Δὲν αὐθάδιασαν νὰ τὸν φωνάξουν πῶς ἤπρεπε νὰ διπλώσουν μὲ τὰ συγγράμματά του πιπέρι;» Καὶ μολαταῦτα τώρα ὅλοι σπουδάζουν τὴν γλῶσσαν τοῦ Δάντη.

Ὁ Δημοσθένης στὴν Ἀθήνα, ὁ Κικέρωνας στὴν Ρώμην, ὁ Ἡρόδοτος στὸν περίβολον τῆς Ὀλυμπίας μιλοῦσαν τὴν γλῶσσαν τῶν συγχρόνων τους—καὶ ὁ Τυρταῖος μὲ τὴν ζωντανὴν του γλῶσσαν συγκινοῦσε τοὺς Σπαρτιάτας. Ποιὸς ἀπὸ τοὺς ἀγωνιστάς, ποιὸς ἀπ' ὅσους μαχόνταν τότε στὸ Μεσο-

λόγγι και στο Μοριά, μπορούσε να καταλάβη τους σχολαστικούς στίχους των Σοφολογιωτάτων; Το βασιλείό τους πρέπει να δύση μαζί με τη βασιλεία των Τούρκων. Συντρίβοντας το Γένος τις άλυσίδες της σκλαβιάς δε θα σεβαστή βέβαια τους τριάντα ξύλινους τυράννους του σχολαστικισμού.

Ένας λαός που πολεμάει για την έλευθερία δεν έχει να ωφεληθῆ «ἀπὸ διακονεμένες λέξεις». Ο φετιχισμός των τόνων και των πνευμάτων πρέπει να καταλυθῆ. Πρέπει να ελευθερωθῆ το Γένος ἀπὸ τῆ διπλή τυραννία.

«Μοῦ πονεῖ ἡ ψυχὴ μου—λέει ὁ ποιητής: Οἱ δικοὶ μας χύνουν τὸ αἷμα τους ἀποκάτου ἀπὸ τὸ Σταυρό, γιὰ νὰ μᾶς κάμουν ελεύθερους, και τοῦτοι (ὁ Σοφολογιώτατος κ λ.π.) πολεμοῦν, γι' ἀνταμοιβή, νὰ τοὺς σηκώσουν τὴ γλῶσσα».

Ὁ Διάλογος τοποθετεῖ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ὅπου περίπου τὸ εἶχε τοποθετήσῃ ὁ Βηλαρᾶς: Πρέπει νὰ βασιζομε τὸ γραπτὸ μας λόγο στὸν προφορικὸ και νὰ μὴν ἐπιχειροῦμε νὰ διορθώσουμε τὴ γλῶσσα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἡ ὁποία εἶναι μία, ἀν παραμερίσουμε τὶς ποικιλίες τῆς προφορᾶς.

Ὁ μῦθος αὐτὸς τῆς ἀπόλυτης, ἡ σχεδὸν ἀπόλυτης ὁμογλωσσίας, μπορεῖ νὰ ἦταν στὴν ἐποχὴ τοῦ Σολωμοῦ γόνιμος. Ἄλλως τε πρακτικῶς ὁ Σολωμὸς διασκέλισε τὴ θεωρία του. Εἴκοσι ἢ τριάντα χρόνια ὕστερ' ἀπ τὸ Διάλογο ἔγραψε στίχους ποῦ ἡ γλῶσσα τους εἶναι σχεδὸν λυτρωμένη ἀπ τοὺς Ἑπτανησιακοὺς ιδιωτισμοὺς και προσεγγίζει στὶς γενικὲς γραμμὲς τὴν ἀπλοελληνικὴ τοῦ Μοριά, πλουτισμένη με λόγια λεκτικὰ στοιχεῖα (ἄσμα, ἀρμόζω, πνεῦμα).

Σήμερα ὁ μῦθος τῆς σχεδὸν ἀπόλυτης ὁμογλωσσίας των Ἑλλήνων εἶναι ὑπερνηκημένος, και οἱ ἐπιστημονικὲς ἐρευνες διαπίστωσαν τὴν ὑπαρξὶ μεγάλου γλωσσικοῦ διαφορισμοῦ. Ἡ διάλεκτος των Ποντίων ποῦ ζοῦν στὴ Ρωσσία ἢ ἔχουν ἤδη ἐγκατασταθῆ στὴν Ἑλλάδα, ἢ διάλεκτος ἢ Κυπριακὴ — γιὰ νὰ μὴν ἀναφέρουμε τὴν Ἰσακωνικὴ ἔχουν μελετηθῆ, ὅπως ἔχουν μελετηθῆ, σ' ἄλλον τομέα, οἱ διαφορὲς ποῦ γενικῶς χωρίζουν τὰ νότια ἀπ τὰ βόρεια νεοελληνικὰ ιδιώματα. . . . Κι αὐτὸς ὁ διαφορισμὸς ὁ γλωσσικός, αὐτὲς οἱ ποικιλίες τοῦ τυπικοῦ και τῆς φωνητικῆς στὸν καιρὸ τοῦ Σολωμοῦ θὰ εἶχαν πῶς ἐντονη ἐκδήλωσι.

Ὁ Σολωμὸς ὁπωσδήποτε ἐξέταζε τὴ γλῶσσα ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πρακτικῆς: Τὰ δημοτικὰ τραγούδια ποῦ εἶχαν ἐκδοθῆ ἀπ τὸ Φωριέλ κυκλοφοροῦσαν στὴ Ρούμελη και στὸ Μοριά — ἀκόμη και στὰ χωριὰ τῆς Ζακύνθου. Πυκνὴ ἐπικοινωνία ὑπῆρχε μεταξὺ Μοριά και Ζακύνθου, Ἑπτανήσου και Ρούμελης: Στὰ χωριὰ τῆς Ζακύνθου, ὅπου ἢ Βενετικὴ γλωσσικὴ ἐπίδρασις δὲν ἦταν ὅση στὴ Χώρα, μιλοῦσαν ἓνα ιδίωμα ποῦ

δὲν εἶχε αἰσθητὲς διαφορὲς ἀπ τὰ ιδιώματα τῆς Δυτικῆς Πελοποννήσου. Ζακυνθῖνοι ἐργάτες κλάδευαν ἀμπέλια, τρουγοῦσαν ἢ θέριζαν στὴν Ἡλεία, κλέφτες Μοραῖτες βρίσκαν καταφύγιο στὴ Ζακύνθο. Μ' ὅλους αὐτοὺς μποροῦσε νὰ συνεννοηθῆ θαυμάσια ὁ Σολωμὸς. Θαυμάσια μποροῦσε νὰ συνεννοηθῆ με τὸ Μεσολογγίτη Τρικούπη και τὰ γυναικόπαιδα των Ἑλευθέρων Πολιορκημένων. Ἡ ἀπλοελληνικὴ τῆς Ζακύνθου δὲ διέφερε ἀπ τὴν ἀπλοελληνικὴ τῆς Γαστούνης, τῆς Πάτρας και τοῦ Μεσολογγιοῦ ὅσο ἢ Σικελικὴ ἀπ τὴν Τοσκανικὴ—νὰ ποῦμε—διάλεκτο. Ἡ διαφορὰ ἦταν σχεδὸν ἀνεπαίσθητη. Αὐτὸ τὸ γεγονὸς εἶχε ἐμπνεύσει στὸ Σολωμὸ τὸ γόνιμο μῦθος τῆς σχεδὸν ἀπόλυτης νεοελληνικῆς ὁμογλωσσίας. Ἀκόμη και τὸ γεγονός ὅτι ἡ Κρητικὴ «Βοσκοπούλα», μολονότι γραμμὴν σὲ Κρητικὸ ιδίωμα, εἶχε πολλοὺς ἀναγνώστες. Στὸ νεανικὸ του ἐνθουσιασμὸ ὑποτιμοῦσε τὶς διαφορὲς τοῦ τυπικοῦ, τὶς φωνητικὲς, τὶς λεξιλογικὲς διαφορὲς. Μόνο ὑποτιμώντας τὶς δυσκολίες ἄλλως τε προχωρεῖ κανεὶς στὴν πραγμάτωσι των ιδανικῶν του.

Ὅσα λέει γιὰ τὸ D'Alembert και τὸ τέλος τῆς γλωσσικῆς φιλονικίας στὴ Γαλλία μᾶς φαίνονται σήμερα παράξενα. Ἡ Γαλλικὴ γραφομένη παγιώθηκε—ὅσο μπορεῖ νὰ παγιωθῆ μιὰ γλῶσσα ζωντανοῦ ἔθνους—στὸ 170 αἰῶνα. Ἀλλὰ οἱ γλωσσικὲς φιλονικίες συνεχίστηκαν στὸ 180 αἰῶνα—συνεχίζονται ἀκόμη και σήμερα—και ὄχι μόνο στὴν Ἀκαδημία. Ὑπάρχουν περιοδικὰ κ' ἐφημερίδες Γαλλικὲς ὅπου ἔχουν εἰδικὴ στήλη γιὰ συζητήσεις γλωσσικῆς καθαρολογίας. Ἐπειτα ὁ Σολωμὸς δὲ δίνει πληροφορίες ὅσον ἀφορᾷ τὴν πηγὴ τῆς Γαλλικῆς γραφομένης, οὔτε τῆς Ἰταλικῆς: Ἐδῶ ὁ Καταρτζῆς εἶναι σαφέστερος: Στὴν Ἰταλία, ἔγραψε, νίκησε ἡ Τοσκανικὴ κάθε ἄλλη διάλεκτο—και στὴν Ἑλλάδα πρέπει νὰ γίνῃ κάτι ἀνάλογο. Νὰ πάρουμε γιὰ βᾶσι τῆς γραπτῆς τὸν προφορικὸν λόγον ἑνὸς πολιτισμένου ἀστικοῦ κέντρου: Τὴ γλῶσσα ποῦ μιλοῦν στὴν Πόλι οἱ καλλιεργημένοι ἄνθρωποι. Και ὅσα λέει γιὰ τὸ Γερμανὸ Ὅπιτς ὁ Σολωμὸς δὲ φαίνονται ἀρκετά. Ὁ νεανικὸς ἐνθουσιασμὸς τὸν ἐμπόδισε νὰ ἐπιδιώξῃ μιὰ καλύτερη τεκμηρίωσι. Δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε πῶς, γράφοντας τὸ Διάλογο, ἦταν μόλις 26 χρονῶν.

Ἡ Γερμανικὴ γραφομένη βρῆκε τὸν πρῶτον της νομοθέτη και ἑνθουσιῶτη στὸ Λούθηρο. Ὁ θερησκευτικὸς αὐτὸς ἀναμορφωτὴς ἔκανε γιὰ τοὺς Γερμανοὺς ὅτι περίπου ὁ Δάντης, ὁ Πετρούρχης και ὁ Βοκκάκιος γιὰ τοὺς Ἰταλοὺς. Ἡ μετάφρασις τῆς Βίβλου στὴν «Ἄνω - Γερμανικὴ» ἔβαλε τὰ θεμέλια τῆς Γερμανικῆς ὁμογλωσσίας. Ἡ κοινὴ γραφομένη Γερμανικὴ συνεχίζει στὶς γενικὲς γραμμὲς τὴν παράδοσι τοῦ Λουθήρου:

«Στὸ 160 και στὸ 170 αἰῶνα, γράφει ἓνας γλωσσολόγος, οἱ Γερμανοὶ με μιὰ πολὺ συνειδητὴ και πολὺ μεθοδικὴ προσπάθεια ἐξασφάλισαν στὴ λογοτεχνικὴ γλῶσσα, τὴν κληροδοτημένη ἀπ τὸ Λούθηρο, τὰ πρῶ-

τεία. Κωδικοποίησαν τὴ γραμματικὴ καὶ τὸ συντακτικόν, ἔκαναν καταγραφὴ τοῦ λεκτικοῦ πλούτου, κ' ἐτοίμασαν τὸ ὄργανο ποῦ θὰ τελειοποιούσαν οἱ μεγάλοι κλασσικοί. Ἡ γλῶσσα τοῦ Λουθήρου νίκησε τὰ ἄλλα ιδιώματα ἢ διαλέκτους ποῦ παραλλήλως εἶχαν χρησιμοποιηθῆ—ἐξώρισε ἀκόμη τὴ Λατινικὴ καὶ τὴ Γαλλικὴ... Στὰ 1617 ἰδρύθηκε ἡ γλωσσικὴ ἐταιρεία ποῦ κυριώτερο μέλος τῆς ἦταν ὁ ποιητὴς "Οπιτς—εἶναι αὐτὸς τὸν ὁποῖον ἀναφέρει στὸ Διάλογό του ὁ Σολωμός. Ὁ "Οπιτς, μὲ τὸ λογοτεχνικόν του, πρὸ πάντων ἔργα, «ἔδωκε τὸ παράδειγμα γραπτῆς γλώσσας δίχως ιδιωτισμούς, δίχως ἐπαρχιωτισμούς--προσιτῆς στὸ Παγγερμανικὸ κοινόν». Ὁ Σόττελ ἢ Σοιτέλιους, ἀργότερα, ζήτησε καὶ πέτυχε τὸ συγχρονισμὸ τῆς γραφομένης. Βασίστηκε στὸ παρὸν—στὴ γλωσσικὴ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του — καταδίκασε κάθε διαλεκτικὸ στοιχεῖο.

«Σοφός, γνώστης βαθύς τῶν κλασσικῶν λογοτεχνιῶν ὁ Sottel πρόβαλλε τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων. Στὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἰταλία, ἔλεγε, ὑπῆρχαν πλῆθος διαλέκτοι. Ὅμως ἀπάνω ἀπ' ὅλες αὐτές, μὲ μιὰ προσπάθεια συνειδητῆ καὶ μεθοδική, στάθηκε ἡ Κοινή. Μιὰ Κοινή, ἔγραψε, χρειάζονται οἱ Γερμανοὶ—καὶ τέτοια εἶναι ἡ Ἄνω-γερμανικὴ. Οἱ γνώμες τοῦ Σόττελ, ἀργότερα, ὑποστηρίχτηκαν ἀπ' τὸ φιλόσοφο Λάϊμπνιτς, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔβρισκε πῶς ἡ Γερμανικὴ δὲν εἶχε ἀφηρημένες ἔννοιες, καὶ γι' αὐτὸ προτιμοῦσε νὰ γράφῃ τὰ φιλοσοφικά του ἔργα στὴ Γαλλικὴ. Ὁ Βόλφ παραμέρισε αὐτὴ τὴν προκατάληψιν στὴν ἀρχὴ τοῦ 18ου αἰῶνα :

«Κατὰ τὰ μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα ἡ Γερμανία ἔχει, γιὰ πρώτη φορά, κοινὴ γραφομένη τῆς ὁποίας τὸ τυπικὸ καὶ τὸ λεξιλόγιον κυριαρχοῦν στὴ φιλοσοφία, στὶς ἐπιστῆμες, στὴν πολιτικὴ, στὰ δικαστήρια, στὸν ἄμβωνα—ὅσο καὶ στὴν κυρίως λογοτεχνία... Ἡ κοινὴ αὐτὴ γραφομένη ἀρχίζει ἔπειτα νὰ ἐξορίζῃ, ἀπ' τὰ διάφορα ἀστικά κέντρα, τὴ μιὰ ὕστερ' ἀπ' τὴν ἄλλη διάλεκτο.

Ἡ ἀργοπορία τῆς ἐπιβολῆς τοῦ «Λούτερντόυτς», τῆς γλώσσας τοῦ Λουθήρου, πρέπει ν' ἀποδοθῆ στὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Γερμανοὶ δὲν ἦταν πολιτικῶς ἐνωμένοι. Ἡ Γερμανία δὲν εἶχε, ὅπως ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία, ἓνα κέντρο πολιτικῆς καὶ πνευματικῆς ἐνότητος. Καὶ γιὰ νὰρθοῦμε στὰ δικά μας : Ἡ Ἐπτάνησος — συγκεκριμένως ἡ Κέρκυρα ὅπου πέρασε τὴν περίοδο τῆς ὀριμότητος ὁ Σολωμός—ἦταν μιὰ φωτισμένη «ἔσχατια» τοῦ Ἑλληνισμοῦ, κέντρο πολιτικὸ μας δὲν ἔγινε ποτέ : Ἔτσι ἡ θέσις τοῦ μεγάλου μας γλωσσικοῦ προφήτη στάθηκε μειονεκτικὴ.

Στὴν «Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας» μιλήσαμε γενικῶς γιὰ τὶς αἰσθητικὰς ἰδέας τοῦ Σολωμοῦ—γιὰ τὶς κριτικὰς ἐν γένει ἱκανότητές του, γιὰ τὶς μεταφυσικὰς του ἀνησυχίας. Παραπέμποντας ἐκεῖ τὸν

ἀναγνώστη, προχωροῦμε στὴν ἐξέτασιν τῶν προβλημάτων ποῦ ἔθεσε τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ σὲ διάφορες αἰσθητικὰς συνειδήσεις τῆς ἐποχῆς του : Στὸ βιογράφο του Ἰ. Πολυλά, στὸν ἱστορικὸ καὶ στοχαστὴ Σπ. Ζαμπέλιο.

Τὰ Προλεγόμενα τοῦ Πολυλά στὴν ἔκδοσιν τῶν Σολωμικῶν «Εὐρισκομένων» εἶν' ἓνα λαμπρὸ κομμάτι πεζοῦ ἀπλοελληνικοῦ λόγου. Ὁ Πολυλάς χαρακτήρισε τὸν «Ἕμνο» τοῦ Σολωμοῦ πρῶτον γνήσιον καρπὸν τῆς Ἑλληνικῆς φαντασίας ὕστερ' ἀπὸ αἰῶνες μαρασμοῦ. Μποροῦμε κ' ἐμεῖς νὰ χαρακτηρίσουμε τὰ «Προλεγόμενα» ὡς τὸ πρῶτον μας κριτικὸ δοκίμιον, ὅπου ἰσορροποῦνται ἡ μάθησις καὶ ἡ λεπτὴ εὐαισθησία, ἡ ἀγάπη πρὸς τὸ διδάσκαλον καὶ ἡ προσήλωσις στὸ μεγάλο ἰδανικὸν τῆς τέχνης. Ὅπως εἶπα στὴν Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας, τὰ «Προλεγόμενα» τοῦ Πολυλά δὲν ἔχουν ὑπερνηκηθῆ. Ἐκεῖνος ποῦ θέλει νὰ αἰσθανθῆ βαθύτερα τὸ Σολωμὸν καὶ νὰ πληροφορηθῆ τὴν πνευματικὴν του ἐξέλιξιν, νὰ μπῆ στὴν πνευματικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς του, στὰ «Προλεγόμενα» πρέπει νὰνατρέξῃ. Ὁ νεανικὸς ἐνθουσιασμὸς ποῦ τὰ χαρακτηρίζει — ἡ διάθεσις τοῦ νὰ ἐξιδανικευθῆ ὁ διδάσκαλος—, δὲν ἐλαττώνουν τὴν ἀξίαν τῶν «Προλεγόμενων» γιὰ κείνον ποῦ ἔχει νὰ διαβάσῃ, καὶ ποῦ ἔχει νὰ ἐξηγήσῃ τὸν ἐνθουσιασμόν. Πρῶτον καθῆκον τοῦ κριτικοῦ, ἄλλως τε, ὅταν ἀντιμετωπίσῃ τὴν ποίησιν εἶναι νὰ μωρῆ νὰ θαυμάσῃ. Δεύτερον νὰ βάζῃ σύνορα σὲ θαυμασμόν του . . . Ἡ κριτικὴ δὲν εἶναι ἀνατομία—ἡ τοῦλάχιστον μόνο ἀνατομία καὶ ἀναλύσεις τεχνολογικὰς.

Βιογραφῶντας τὸ Σολωμὸν ὁ Κερκυραῖος λόγιος, βρῖσκει εὐκαιρίαν νὰ μᾶς δώσῃ μιὰ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς Ἰταλίας στὶς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνα—νὰ συνοψίσῃ σὲ λίγες ἀράδες τὴν πνευματικὴν ἱστορίαν τοῦ Γένους, στὴ μετακλασσικὴ καὶ Βυζαντινὴ ἐποχῇ. Ἴδου αὐτὴ ἡ συνοψίσις :

«Ἄφροῦ μὲ τὸν Θεόκριτον συναπέθανε τὸ πρωτότυπον ἐκεῖνον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι τόσο πλούσιον στὴν οὐσία του, ὥστε ὀχτὼ αἰῶνες μόνις ἐστάθησαν ἀρκετοὶ ὅπως φανερωθῆ ὅλο μὲς στὰ πολύμορφα λαμπρά του ἔργα, ἀφροῦ, μὲ τὸν ἀφανισμόν τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, ὁ νοῦς ἐκατάφυγε ὅλος εἰς τὴν σκεπτικὴν ἔρευναν, καὶ ἀπὸ τὴν ἀνοιχτὴν ἀτμόσφαιραν τοῦ κόσμου ἀποσύρθη εἰς τὰ σπουδαστήρια ἔπαυσε ἡ Τέχνη νὰ χύνη τις ζωηφόρος πηγὴς τῆς μὲς τὰ σπλάχνα τῆς κοινωνίας, καὶ μὲς' ἀπ' αὐτὰ νὰ λαβαίνη τὴν ἀμόρφωτον ὕλην· καθημερινῶς βαθύτερον χάσμα ἐχώριζε τὸ πλῆθος καὶ τοὺς λογίους, οἱ ὁποῖοι προσηλωμένοι εἰς τὰ ἀθάνατα ἀριστουργήματα τῶν προγόνων, ἐπροσπαθοῦσαν νὰ φυλάξουν ἀκέραιους τοὺς τύπους τοῦ περασμένου, καὶ μάλιστα τὴ γλῶσσαν δηλαδὴ τὸν τύπον, εἰς τὸν ὁποῖον ὅλοι οἱ ἄλλοι συγκεφαλαιώνονται. Καὶ ἐνῶ ἀπὸ ἓνα μέρος εἰς αὐτὸν τὸν ἀγῶνα ὁ φιλολογικὸς νοῦς ἐκατέβηκε εἰς τὸ πολυχρόνιον διάστημα τῆς δουλείας, ὅλους τοὺς βαθμοὺς

τῆς τυπικῆς καὶ νόθης γραμματολογίας, ἀπὸ τῆ σκιά τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τοὺς Ἀλεξανδρινούς καὶ Ρωμαϊκούς καιροὺς ἕως εἰς τὴν ἀρνησιν αὐτοῦ εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς—, ἀπὸ τὸ ἄλλο, ὁ ἀλησημονημένος λαός, γυρίζοντας εἰς τὴ φύσιν, ἐδιάλυε τὸν σοφὸν ὄργανισμό τῆς ἀρχαίας φωνῆς καὶ ἀπὸ τὰ συντρίμματά της, καὶ ἀπὸ ξένα στοιχεῖα, ἐμόρφωνε τὴν νέα μὲ σιγανὴν ἀδιάκοπην ἐργασία προσδεύοντας, ἕως ὅπου ἡ καινούρια μορφή ἀνέβηκε κ' ἐκυρίειρε ὅλες τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας. Καὶ ἐνόσφ τὸ ἔθνος ἐφαίνετο ὅτι δὲν εἶχεν ὑπαρξί, οἱ γραμματισμένοι ἠμποροῦσαν νὰ μείνουν καὶ ἔμειναν, ἀδιάφοροι εἰς τοῦ δημοτικοῦ πνεύματος τὴν ἐνέργεια· ἀλλὰ μόλις ἐχάραξε γιὰ τὸ ἔθνος ἓνα παρὸν καὶ ἓνα μέλλον, οἱ λόγιοι αἰσθάνθησαν τὴν ἀνάγκη ν' ἀποχωρισθοῦν ἀπὸ τὴν ἀψυχρὴν ἀρχαιοτροπία τῆς γραπτῆς γλώσσας, καὶ νὰ τὴν τροπολογήσουν ὥστε νὰ γένη δεχτὴ εἰς τὸ ἔθνος».

«Ἀλλὰ τοιουτοτρόπως θέτοντας ὡς βᾶσι τῆς γραπτῆς πάντοτε τὴν ἀρχαία, καὶ ὄχι τὴ ζωντανὴ φωνή, ἔπρεπε τὸ ἀπροσδιόριστο σύστημα νὰ τοὺς καταφέρει, ὕστερ' ἀπὸ πολυδιάφορα σκοντάμματα ἀνεπαισθήτως εἰς ἐκείνην τὴν πρώτη νεκρὴ μορφή, ἀπὸ τὴν ὁποίαν μετὰ βίας εἶχαν ξεκολληθῆ, ὅταν ἐπροσπάθησαν νὰ συγκοινωνήσουν ζωντανὰ μὲ ὅλα ἀξεχώριστα τὰ μέρη τοῦ ἔθνους». Ὁ Σολωμὸς ἦταν ξένος πρὸς τὴ σχολαστικὴ παράδοσι. Ἡ ποιητικὴ τοῦ διάθεσις «ἔπρεπε νὰ ἀσπασθῆ τὴν ἄλλη πάγκοινη παράδοσι τῆς ὁμιλουμένης». Γιατὶ ἡ ποίησις δὲ ζῆ παρὰ μόνο «εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς φύσεως»—χρειάζεται ἓνα γλωσσικὸ ὄργανο ποῦ εἶναι «ἡ λαχταριστὴ καρδιὰ τῆς κοινωνίας». Καὶ τὸ ἴδιο ὄργανο πρέπει νὰ παραδεχτῆ ὁ πεζὸς λόγος, ἂν δὲ θέλει νὰ καταντήσῃ ξερὸς λογικὸς μηχανισμὸς «ἰκανός, ὡσὰν τὰ μαθηματικὰ σχήματα νὰ ὑπηρετῆ τὸ νοῦ, ἀφρονος ὅμως καὶ ἀκαρπος πρὸς τὴν κοινωνία, τῆς ὁποίας εἶναι καλεσμένος νὰ χαρίσῃ τὰ καλὰ τοῦ φωτισμοῦ». Αὐτὸ τὸ δρόμο ἀκολούθησαν οἱ ξένες φιλολογίαι. Αὐτὸν πρέπει ν' ἀκολουθήσουμε κ' ἡμεῖς. Ἡ ἀπλοελληνικὴ εἶναι «μεσινὴ μεταξὺ τῆς γραμματικῆς πολυτυπίας τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν καὶ τῆς ἀπλότητος τῶν νεωτέρων, μὲ τὶς ὁποῖες ἐσυμμορφώθηκε».

Ὁ Πολυλάς ἐξηγεῖ πῶς μὲ τὴν «αὐτομόρφωτη αὐτὴ γλῶσσα ἐσυγγένευσε ὁ ποιητικὸς νοῦς τοῦ Σολωμοῦ», ὁ ὁποῖος ἀρχισε νὰ τὴ μελετᾷ μόλις στὰ 1818 γύρισε ἀπ τὴν Ἰταλία στὴ Ζάκυνθο, φροντίζοντας νὰ συνάξῃ δημοτικὰ τραγούδια ἀπ τὰ διάφορα μέρη τῆς Ἑλλάδας. Ἐξηγεῖ πῶς τὸν ἐνδιέφεραν τ' αὐτοσχεδιάσματα ἐνὸς τυφλοῦ ραψωδοῦ—καὶ πῶς ἤθελε νὰ καταστήσῃ τὴν ἀπλοελληνικὴ ὄργανο ποιητικόν. Ἀλλὰ μεγάλα παραδείγματα δὲν ὑπῆρχαν: ὁ Βηλαράς καὶ ὁ Χριστόπουλος, οἱ πρόδρομοὶ τοῦ ποῦ ἦταν «ἀμέτοχοι τῆς φλογερῆς ποιητικῆς ὁρμῆς, ἡ ὁποία ἐσπρωχνε τὸ

Σολωμὸ πρὸς τὴν ὑψηλότερη σφαῖρα τῆς φαντασίας, δὲν ἐδυνήθησαν νὰ ὑψώσουν τὴ γλῶσσα εἰς τὴν σεμνοπρέπεια τῆς Τέχνης».

Ἀκολουθῶς περιγράφει τοὺς ἥρωικούς ἀγῶνες τοῦ Σολωμοῦ «νὰ ὑποτάξῃ τὴν ὕλη εἰς τὴ δύναμι τῆς μορφῆς»—ἀναλύει τὸν Ὑμνο στὴν Ἐλευθερία, τὸν ἀποτυχημένο δεύτερο Ὑμνο (εἰς τὸ θάνατο τοῦ Λόρδ Μπάϊρον, ποίημα Λυρικό), μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴ διάθεσι τοῦ Σολωμοῦ νὰ ἐνεργήσῃ ὡς ἠθικός διαρθωτὴς τῆς κοινωνίας—μᾶς μιλάει γιὰ τὸ «Λάμπρο», τὸν «Κρητικὸ» τοὺς «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους» γιὰ τὴν ἀπομόνωσί του ὕστερ' ἀπὸ τὴ γνωστὴ δίκη, γιὰ τὶς μελέτες του τὶς φιλοσοφικὰς κ' αἰσθητικὰς—τὴ μελέτη τῶν θεωρητικῶν ἔργων τοῦ Σχίλλερ, ὁ ὁποῖος «ἀνοιξε νέον ὁρίζοντα τῆς Ποιητικῆς».

«Ὅσο ἀνέβαινε ὁ Σολωμὸς εἰς τὸ φῶς τῆς Ἰδέας, τόσα σοβαρώτερα αἰσθάνετο τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς τέχνης του· ὅθεν θὰ συναριθμῆται μὲ τοὺς ὀλίγους ποιητάδες, οἱ ὁποῖοι εἶδαν ὅτι ὑψηλότετην ἐντολὴν ἔχει ἡ ποιητικὴ καὶ ἠθέλησαν νὰ τὴν ἐκπληρώσουν. Τὸ ἠθέλησαν ἐξόχως ὁ Δάντης καὶ ὁ Σχίλλερ, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο εἰς τὸ σοβαρὸ περιεχόμενον κάποτε ἐδυσιάσαν τὸ καθαρὸ κάλλος τῆς πλαστικῆς μορφῆς. Ἡ ψυχὴ τοῦ ἀληθινοῦ ποιήματος πρέπει νὰ εἶναι ἡ νίκη τοῦ λόγου ἀπάνου εἰς τὴ δύναμι τῶν αἰσθησέων: θρίαμβος ἀληθινός, διότι οὔτε θὰ στηρίζεται εἰς τὴν στωικὴν ἀπάθεια, οὔτε θὰ ἀναπαύεται (μολονότι ὄχι ριζικῶς ἀντιθετῆ) εἰς τὴν τυφλὴν ὑποταγὴν εἰς τὴν θεῖαν θέλησι, ἀλλὰ θὰ πηγάζῃ εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀπὸ τὴν ὑψηλὴ συναίσθησι τῆς ἠθικῆς του ἐλευθερίας καὶ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ ἔβγῃ νικητὴς μέσ' ἀπὸ τοὺς πλέον γλυκοὺς πειρασμοὺς τῆς καρδιάς». Κ' ἐνισχύει τὴ γνώμη του μὲ μιὰ περικοπὴ τοῦ Σχίλλερ.

«Τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ εἰς τὴν τέχνη—ἐννοεῖ ὁ Π. φυσικὰ τὸ ἔργο τοῦ ὄρμου Σολωμοῦ—ἦταν μία αὐθόρμητη ἀδιάκοπη προσπάθεια νὰ σβύνη τὴν προσωπικότητά του εἰς τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια». Νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἀντικειμενικότητα. Ἀκούστε τὸν Ἐγελο:

«Ἡ ἀναγωγὴ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητος εἰς τὴν πνευματικότητα—ἰδοὺ τὸ ἰδανικὸ τῆς τέχνης... Τὸ ἰδανικὸ εἶναι ἡ πραγματικότης ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὸ μερικὸ καὶ τὸ συμπτωματικόν... Ὁ Σχίλλερ σ' ἓνα ποίημα του (Τὸ ἰδανικὸ καὶ ἡ ζωὴ) ἀντιτάσσει στὸν πραγματικὸ κόσμον μὲ τὶς λύπες καὶ τοὺς ἀγῶνες τὴ σιωπηλὴ καὶ ἥσυχη ὁμορφιὰ τοῦ κόσμου τῶν σκιῶν. Ὁ κόσμος τῶν σκιῶν εἶναι τὸ ἰδανικόν. Τὰ πνεύματα ποῦ βρίσκονται ἐκεῖ εἶναι ἀπελευθερωμένα ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς φυσικῆς διαβιώσεως, ἀπὸ τοὺς ἐξωτερικοὺς δεσμούς. Κάθε ἰδανικὴ ὑπαρξίς εἰς τὴν τέχνη εἶναι σὰ μιὰ θεότης μακαρία. Ὁ Σχίλλερ εἶπε πῶς ἡ σοβαρότης χαρακτηρίζεται τὴ ζωὴ, ἡ γαλήνη τὴν τέχνη... Ὁ ἀνθρώπος τὸν ὁποῖον ἔχει συντρίψει ἡ μοῖρα, χάνει τὴ ζωὴ, ὄχι ὅμως τὴν ἐλευθερία: Καὶ οἱ Ἐλεύ-

θεροι Πολιορκημένοι ὕψωναν μὲ χαμόγελο «τὴν ὄψι τὴ φθαρμένη» κ' ἡ ψυχὴ τους ἦταν ἐλεύθερη σὰ νὰ εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ σῶμα!... Ὅμως ἡ πεῖνα κι ὁ φόβος τοῦ θανάτου, ἢ τῆς ἀτιμώσεως, ξέρουμε ἐμεῖς, θ' ἀρκοῦσε νὰ τοὺς ἐμπνεύσει τὸ τόλμημα τῆς ἐξόδου... Οἱ ἄνθρωποι τοῦ Σολωμοῦ εἶναι φωτιστεφανωμένα φαντάσματα.

Στὴ μετακωντιανὴ αἰσθητικὴ ποῦ ἀρχίζει ἀπ τὸ Σχίλλερ καὶ προχωρεῖ στὸν Ἐγέλο καὶ τὸ Σοπερχάουερ—γράφει ἕνας Ἰταλὸς αἰσθητικὸς, ὁ Κρότσε, τὸ πρόβλημα τοῦ ὅλου τῆς τέχνης στὴν πνευματικὴ ζωὴ συνδέεται μὲ τὸ πρόβλημα τοῦ νοητικοῦ ὄργάνου, μὲ τὸ ὁποῖον συλλαμβάνουμε τὸ ἀπόλυτο. Ἔτσι ἄλλοτε ἡ τέχνη ταυτίζεται μὲ τὴ φιλοσοφία, ἄλλοτε καταντάει μιὰ κατώτερη μορφή φιλοσοφίας, δηλαδὴ μυθολογικὴ σκέψις, ἄλλοτε προάγεται σὲ ὑπερφιλοσοφία. Ἡ ἐνότης ταράζεται καὶ διασπᾶται ἀπὸ τὸ αὐτὸ στοιχεῖο, ἡ καλλιτεχνικὴ ἐνέργεια διχάζεται σὲ μορφή καὶ περιεχόμενο... Οἱ αἰσθητικοὶ αὐτοὶ ξέχασαν τὸ σύνδεσμο τῆς ποιήσεως μὲ τὴν καθαρὴ ἔκφρασι καὶ μὲ τὴ συγκεκριμένη γλωσσικὴ διατύπωσι. Ἐν τὸ πρόβλημα τὸ αἰσθητικὸ ἐκφυλίζεται σὲ πρόβλημα λογικῆς καὶ φιλοσοφίας. Πασχίζουν νὰ συμφιλώσουν τὸν ὑποκειμενικὸ Κωντιανισμὸ μὲ τὴ παλιὰ μεταφυσικὴ, καὶ τὴν παλιὰ θεολογία. Κ' ἔτσι ἡ τέχνη μὲ τὰ μερικὰ τῆς προβλήματα πῆγε νὰ πάρῃ τὴ θέσι, ποῦ εἶχε ἡ γραμματικὴ καὶ ἡ ῥητορικὴ στὶς ἐγκυκλοπαιδεῖες τῆς μεσαιωνικῆς καὶ στὰ σχολαστικὰ συστήματα.

Μὰ σὲ ποιά θεωρία—δὲν ὑπάρχουν θρύμματα ἀλήθειας; Ὅπως ὑπάρχουν κι ἀφορμὲς παραπληθήσεως καὶ χαλαρώσεως τῶν δημιουργικῶν δυνάμεων; Ἡ περὶ πτωσις τοῦ Σολωμοῦ.

* *

Στὸ βιβλιαράκι τοῦ «Πόθεν ἡ κοινὴ λέξις» τραγουδῶ,—σκέψεις περὶ Ἑλληνικῆς ποιήσεως», ποῦ τυπώθηκε λίγον καιρὸ μετὰ τὴν ἔκδοσι τῶν Σολωμικῶν Εὐρισκομένων, ὁ Σπ. Ζαμπέλιος, γυιὸς τοῦ Λευκαδίτη δραματογράφου Ἰ. Ζαμπέλιου, ἐπικρίνει τὴν ὀψιμὴ ποιήσι τοῦ Σολωμοῦ καὶ τὰ Προλεγόμενα τοῦ Πολυλά.

Κατὰ τὸ Ζαμπέλιο ἡ λύπη καὶ ἡ βαρυθυμία τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν «προέρχεται ἐκ τῆς φιλοθρήνου καὶ μεμψιμοίρου φύσεως τῆς γενεᾶς, ἐκ τινος ἐνδομύχου, ἐγκαρδίου, αὐτομάτου ῥοπῆς πρὸς τὸ ἔλεος, τὸ δεινολόγημα, τὴν αὐτοπάθειαν, ἢ ἀκριβέστερον τὴν ἀνθρώποπάθειαν». Ἡ Μοῦσα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ «κατ' ἔμφυτον διάθεσιν» συνεχίζει τοὺς θρήνους τοῦ Μιμνέρμου. «Ἐλεγειακὴ οὐ μόνον ἐν τῇ ἐξεϊκονίσει τραγικῶν δυστυχημάτων, ἢ ἐν ἐπόψει οἰκονομικῶν καταστροφῶν, ἀλλὰ τὸ παρὰ ἄδοξον, καὶ ἐν μέσῳ αὐτῆς τῆς εὐφροσύνης, τῆς εὐθυμίας, τῆς ἐνε-

στίου χαρᾶς». Ὅ,τι στὸ Γάλλο, τὸν Ἰσπανό, τὸν Ἰταλὸ προξενεῖ χαρὰ, στὸν Ἑλληνα προκαλεῖ «δυσθυμίαν, σκυθρωπότητα, κατήφειαν. Ἐνῶ ἐπιδιώκουσι οἱ ἄλλοι τῶν ἰδίων συμφορῶν τὴν ἐπιλησμονήν, καὶ οἱ μὲν κατακοιμίζουσιν ἐν ἀστεϊσμοῖς, οἱ δὲ πνίγουσιν ἐν τῇ κραιπάλῃ τοῦ θανάτου τὴν προαίσθησιν, ὁ εὐπαθὴς οὗτος θηρεῖ τὴν αἰφνιδίαν τῆς ψυχῆς ταραχήν, ζητεῖ τὴν συλλύπησιν, θρηνεῖ τὴν ἀνθρώπινον ματαιότητα, κλαίει γελῶν, γελᾷ στενάζων, καὶ δὲν ἀπέρχεται τῆς πανηγύρεως, ἢ ὅταν ἴδῃ καὶ πρὸς αὐτὰ εἰ δυνατόν τὰ θηλάζοντα νήπια μεταδεδομένην τὴν ἐνήδονον λύπην, ἣτις τὸν ἐκβακχεύει... Τίς ἐξ ἡμῶν ἀγνοεῖ τὰς πενθίμους ἐμπνεύσεις, τὸν ζοφερὸν καὶ τὸν Ὀσσιάνειον χρωματισμόν, τὰς ἀπαραιμίλους λέγων θρηνηδίας δι' ὧν ἡ κυπαρισσοστεφῆς Μοῦσα τῆς χριστιανικῆς Ἑλλάδος μινυρίζει τὰ ἐγκώμια τοῦ τεθνεῶτος, ἢ παρηγορεῖ τοὺς ἐπιζῶντας συγγενεῖς; Ἐὰ Μυρολόγια τῶν γυναικῶν μας, θαυμαστὰ ἔλεγειαγραφίας ἀριστουργήματα, αὐτόφωτα τῆς Ἑλληνικῆς εὐαισθησίας προϊόντα, μεταφρασθέντα εἰς τὰς κυριώτερας τῶν Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, κινοῦσι τὸ θαυμασμόν τῶν ποιητῶν, καὶ ἐφελκύουσι τῶν γραμματολόγων τὴν προσοχήν, ὅσον οὐδὲν ἄλλο, ἔστω καὶ τὸ ἐντεχνότερον τῶν λοιπῶν ἐξηγουεμένων καὶ τετορνευμένων ἡμῶν στιχουργημάτων. Ἡ ἔμφυτος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ δραματικότης τεθειμένη εἰς ἔποψιν συμφορῶν ἢ θανάτου, ἐξάπτεται καθάπερ πυρῆς ἐν ἐπαφῇ δαυλοῦ θῆς τὸν ἀπαίδευτον καὶ ἰδιώτην Ἑλληνα παρὰ τὸ χεῖλος ἀνεωγμένου τάφου! Ἰλιάς αἰσθημάτων αἰφνης ἀναπηδᾷ ἐκ τῆς καρδίας του». Ἐν αὐτὸ ὁ Κοραῆς ἔλεγε τοὺς Ἑλληνας «κλαυσοπούλια».

Ὁ θρήνος κυριαρχεῖ ὅχι μόνον στὰ τραγούδια τοῦ λαοῦ ποῦ ἀναφέρουνται σὲ θανάτους. «Ἐν τῷ μοναδικόν, καὶ δὴ παράδοξον, ὑπάρχει εἰς τὴν κορυφῶσιν τοῦ θρήνου κατὰ περιπτώσεις, προκαλοῦσας πᾶν ἄλλο ἢ τὴν θλίψιν καὶ τὸν ὀδυρμόν»... Σὲ γαμήλιες γιορτῆς, σὲ πανηγύρια τὸ ἴδιο συμβαίνει: «Ἀπανταχοῦ ὁ θάνατος, ἐρώμενος τῆς ψυχῆς... Ἰδοὺ ὁ Ἡσίοδος, ὁ Θεόγνις, ὁ Φωκυλίδης. Ἰδοὺ ἡ ποίησις τοῦ Λιγνάδου. Ἰδοὺ τὸ Εὐαγγέλιον! Ἰδοὺ τὰ τροπάρια τῆς ἐνταφιάσεως. Ἰδοὺ ὡσαύτως ἡ πηγὴ, ὅθεν ἀπέρρευσε καὶ ἀπορρεύσει πᾶν καλὸν καὶ πρωτότυπον ἐν τῇ νεοελληνικῇ ποιήσει».

Ὅταν ὕστερ' ἀπὸ τόσες καὶ τόσες μεταβολὰς ἐύπνησε ἡ Ἑλληνικὴ ποίησις, ἀλλάξε καὶ ἡ ὄνομασία της. «Περιπεσοῦσης ἐν ἀχρηστία τῆς προσφθίας, ἀλλοιωθείσης ἐπὶ τὸ ἀπλούστερον τῆς προφορᾶς, μεταπλασθείσης τῆς μουσικῆς τέχνης, ἀλλὰ καί, διὰ τὴν κατάργησιν τοῦ θεάτρου, παρακμασάσης τῆς ἀπαγγελίας καὶ τῆς ρυθμικῆς καταλογῆς, ἢ Ποίησις ἢ πλέον δὲν ἐπάλλη κατὰ τοὺς παλαιούς κανόνας, ἢ γέγονε προνόμιον ὀλίγων ραιφιδῶν». Διατήρησε ὅμως τὸν πατροπαράδοτο δραματικὸ χαρακτήρα. «Καθ' ὁμοίωσιν τῶν προγενεστέρων ἐπικῶν, λυρικῶν καὶ δραματι-

κῶν, τὰ δημοτικὰ ραψωδήματα ἐξῆλθον τὸ μὲν σχῆμα διηγηματικά, τὴν δὲ διάθεσιν συγκινητικὰ καὶ πολλάκις τραγικά... Ἐκτοτε τὸ ρῆμα ἔδω κ.τ.λ. ἀπέβη ἄχρηστον, ἀντὶ δὲ τούτου παρεισέφρησε τὸ τραγωδῶ... Τραγῶδια δὲ ἢ ἐπὶ τὸ αἰολικώτερον (!) τραγούδια, ὠνόμασεν ἢ κοινὴ συνήθεια τὰ παλλόμενα ἐκεῖνα ἐπικολυρικά τραγωδήματα, οὐ διαφόρως, τῶν προγόνων, οἵτινες καὶ αὐτοὶ κατὰ μεταφορὰν ἀπεκάλεσαν τραγωδούμενα τ' ἀξιοδραμάτιστα δεινὰ, οἷον τραγωδούμενον βίον, τὸν ἔμπλεων περιπετειῶν, καὶ ἱστορίαν τετραγωδημένην τὴν ὁμοιάζουσαν πρὸς τὰς συμφορὰς τῆς δραματικῆς σκηνῆς... Ἄρα ἢ λέξεις τῆς ἡμετέρας πανθομιλουμένης τραγουδῶ, καθὼς, καὶ ἢ ἐκ ταύτης παραγομένη τραγούδιον, ἐκτὸς ὅτι ἐν τῇ γραμματολογίᾳ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος σημειῶσι νέαν ἐποχὴν ποιήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως εἶναι ἐγκρατεῖς καὶ τινος σπουδαίας ἱστοριονομικῆς ἀξίας». Ἡ θεωρία τοῦ Ἑλληνικοῦ πεσσιμισμού, ποῦ παρουσιάσῃ ἀργότερα ὁ Νίτσε, ὅχι ὅμως στηρίζοντάς τιν σὲ μιὰ ἐτυμολογία...

Καὶ ἡ δεοντολογία τοῦ Ζαμπέλιου: Ποιὰ εἶναι τὰ «καθῆκοντα» τῆς Νεοελληνικῆς ποιήσεως; — ποιὸς ὁ δρόμος ποῦ πρέπει ν' ἀκολουθήσῃ ὁ ἔθνικὸς ποιητής; Ἡ ἰδιοσυγκρασία τοῦ Γένους, ἡ ἔθνικὴ κρᾶσις ῥέπει πρὸς τὸ «σεμνόν, τὸ δεινόν, τὸ ἐλεγειακόν». Ἐπομένως ὁ «κλητὸς» τῆς Ἑλλάδος ποιητῆς θὰ εὐδοκιμήσῃ στὸ ἐπικολυρικὸ τραγοῦδι—στὴ μεσαιωνικὴ παραλογίᾳ, στὸ ἐλεγειακὸ καὶ τὸ δραματικόν. Ὅσο γιὰ τὴν μεγάλη ἐποποιία, γεννήθη καὶ πέθανε μὲ τὸν Ὅμηρο.

Ἐνόσω τὸ Γένος εἶναι ἔθνικῶς ἀσυγκρότητο καὶ διανοητικῶς ἀπαράσκευο, ἐνόσω δὲν ἔχει κανονισμένη γλῶσσα, ὁ ποιητῆς πρέπει νὰ καλλιεργῇ τὴν ἀφηγηματικὴν καὶ ἐλεγειακὴν λυρικήν ποίησιν. Ἡ δραματικὴ θὰ μείνῃ γιὰ καιροὺς καλύτερος.

Στὴν Ἑλλάδα, συνεχίζει ὁ Ζαμπέλιος,—καὶ συγκεκριμένως στὴ Ζάκυνθο—γεννήθησαν δυὸ μεγάλοι ποιηταί. Ὁ Φώσκολος καὶ ὁ Σολωμός. Ὁ Φώσκολος ἔγραψε Ἰταλικά. Κι ὅμως οἱ ᾠδὲς του καὶ τ' Ἀνακρεόντια ἔχουν ζωηρότητα τὸν Ἑλληνικὸν χαρακτήρα.

Ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ παρουσιάζει τρεῖς διάφορες ὕψεις. Στὰ νιάτα του ὁ ποιητῆς «πρωτόπειρος ὢν εἰς τὴν ποιητικὴν τεχνολογίαν, παραδίδει τὰς ἐμπνεύσεις του μετὰ πλήρους ἐλευθερίας καὶ ἐμπιστοσύνης τῇ μόνῃ προνοίᾳ τῆς ἰδίας αὐτοῦ καλαισθησίας». Ἀρκεῖται εἰς τὰ πλούσια φυσικὰ χαρίσματα. Εἶναι ποιητῆς imprémedité et fortuit.

«Ἡ ἀληθινὴ τῆς δόξης ὁδὸς πρὸς ἣν ἡ φύσις προώρισε τὸν ποιητὴν ἐκ γενετῆς, πιστότερον ἀποκαλύπτεται εἰς τ' αὐτοσχέδια τῆς ἐμπνεύσεως προανακρούσματα, παρὰ εἰς τὰ ὀψιγενέστερα προϊόντα τῆς διανοίας... Ἀποκλειστικῶς ὁ εὐφυῆς οὗτος ἀοιδὸς προορισθεὶς εἰς τὴν ἐλεγειογραφίαν, ἐγκολάπτει ἐν τοῖς πρώτοις αὐτοῦ στιχορρήμασιν ἀμίμητον τὴν σφραγίδα τῆς ἐλεγειακῆς πρωτοτυπίας, ἐμποιεῖ εἰς τὰ πρωτόλεια

τῆς δημιουργίας του κόσμον καινὸν δραματισμοῦ». Ἔτσι κερδίζει ἀμέσως τὴ φήμη. Γίνεται πανελλήνιος. Ἡ Φαρμακωμένη του καὶ τὰ μικρὰ του τραγούδια τραγουδιῶνται σὲ κάθε σπίτι.

«Οὐδὲν τὸ Ἰταλικὸν εἰς τὰ πρωτότυπα εἰδυλλιά του, οὐδὲν, ἔστω καὶ Πετραρχικόν... Οὔτε βιβλιοθήκας ἐνθύμεται, οὔτε ιδέας καὶ αἰσθήματα δανείζεται, οὔτε στίχους κλασσικοὺς ἀναμασσᾷ ὁ ἀληθινὸς ποιητής».

Ἄλλὰ βροντοῦν τὰ καριοφίλια τοῦ 1821. «Ἡ Ἑπτανησιακὴ κοινωνία μεταβάλλεται ἀπροόπτως εἰς Ἑλληνικὴν. Πῶς ἠδύνατο ὁ ποιητῆς νὰ καθυστερήσῃ;» Ἀποχαιρειῶντας τοὺς γυναικωτοὺς στεναγμοὺς «ὀρέγεται τοῦ ἐπινικίου ὕμνου», καὶ συντρίβοντας τὴν ἐλεγειακὴν λύρα, συνθέτει πολεμῶντας στροφές.

Μποροῦσε ὅμως ὁ Μίμνερος νὰ εὐδοκήσῃ στὴν ἐνθουσιαστικὴν ποίησιν, νὰ γίνῃ Τυρταῖος, Πίνδαρος; «Ἐκαστος εἰς ὃ προτέτακται, καὶ κατὰ τὴν ἰδίαν κλήσιν».

Ὅσοι ὑπάρχουν, λέει ὁ Ζαμπέλιος μερικὲς σκηνὲς ἡρωϊκῆς στὸν Ὑμνο, ὑπάρχουν ὡραῖοι στίχοι πρωτότυποι καὶ «ὑψηλοφρενῆς». Ὑπάρχει μιὰ χεροπιαστὴ εἰκόνα τῆς Ἐπαναστάσεως.

«Ἄλλ' ἢ ἀστραπὴ τοῦ πατριωτισμοῦ, ἣτις διασχίζει τὴν μελανίαν τοῦ πολέμου, ἀλλ' ὁ πάταγος καὶ ἡ βροντὴ τῆς μάχης, ἀλλ' ἡ ἀλληλουχία τῶν ταρακτικῶν εἰκόνων, ἀλλὰ τὸ γοργὸν καὶ ἀρμονικὸν τοῦ μέτρου δὲν ἐξαγοράζουσι τὴν ἔλλειψιν τῆς εἰδυλλιακῆς ἀπλότητος». Ὁ ποιητῆς ξεχνᾷ πῶς ἡ γλῶσσα «καθ' ὃ δημῶδης ἀπαιτεῖ καὶ νοήματα δημῶδη, νοήματα ἀπλούστατα». Ἐδῶ ὁ Ζαμπέλιος εἶναι σκλάβος τῶν γλωσσικῶν του προλήψεων.

Γιὰ τὸ Ζαμπέλιο ὁ Ὑμνος τῆς Ἐλευθερίας χρωστάει τὴν ἐπιτυχία του στὴν ἐπικαιρότητα. Ἀλλὰ δὲν μπορεῖ νὰ συγκριθῇ πρὸς τὰ πρῶτα Σολωμικὰ αὐτοσχεδιάσματα. Πάντως ὅ,τι ἀξίζει στὸν «Ὑμνο» εἶναι τὰ ἐλεγειακὰ μέρη.

Ὅταν πέρασε ἡ ἐπαναστατικὴ ἐποχὴ καὶ ἔσβυσε ὁ ἐνθουσιασμοὸς τοῦ κοινοῦ, ὁ Σολωμός «δὲν ἐβράδυνε νὰ σταθμίσῃ τοῦ συστήματός του τὴν καθυστέρησιν». Καὶ στὴν Κέρκυρα «συναντήσας μαθητὴν τινα νεωστὶ μὲν ἐπιστρέψαντα ἐκ Γερμανίας, ὑπεραίροντα, δὲ μετὰ στομφασμοῦ πᾶν τὸ Γερμανικὸν μυεῖται παρὰ τούτου διὰ περιλήψεων καὶ μεταφράσεων τὴν ποίησιν τοῦ Γκαῖτε, τοῦ Σχίλλερ, τοῦ Βίλανδ καὶ ἀκρολογεῖ τὴν καλολογίαν τοῦ Φίχτε, τοῦ Λέσσιγκ, καὶ τοῦ Ἐγκελ. Ὁ Σολωμός εἶχεν ἤδη καὶ προηγουμένως μελετήσῃ τοὺς κορυφαίους τῆς Ἀγγλικῆς φιλολογίας, ἰδίως τὸν Σαίξπηρ καὶ τὸν Μπάϊρον». Ὁ δριζόντας τῆς ἀπλοϊκῆς καὶ εἰδυλλιακῆς στιχορρήγας τοῦ φαίνεται στενόχωρος. Θέλει τώρα ν' ἀποχτήσῃ φήμη ἐπικοῦ ποιητοῦ— φήμη πανευρωπαϊκῆ.

Καὶ πέφτει στὸ Γερμανικὸ μυστικισμό. «Ἡ λαβυρινθώδης τῶν Γερ-

μανῶν καλολογία» δὲν μποροῦσε νὰ ἐφαρμοστῆ στὴ γλῶσσα τοῦ κλέφτη. Τὰ καλολογικὰ λεπτολογήματα ἔκοψαν τὰ φτερὰ τῆς φαντασίας του. Ἡ φιλόδοξή του προσπάθεια πάει χαμένη. Ὁ ποιητὴς αὐτοκτόνησε: "Ἄς ὄψεται τὸ λαμπερὸ διάδημα τοῦ Γκαϊτε. Αὐτὸ τοῦ θάμπωσε τὰ μάτια... Ἐχει κάποια καλὰ λυρικά κομμάτια ὁ Λάμπρος — μὰ ὁ χαρακτήρας τοῦ ποιήματος δὲν εἶναι Ἑλληνικός. Ὁ μῦθος εἶναι ἀποτρόπαιος. Ξένος πρὸς τὰ Ἑλληνικὰ ἔθιμα, «βιάζει τὴν αἰδῶ τῆς τέχνης, καὶ τὴν αἰδῶ τῶν ὁμογενῶν». Καὶ τὸ κατάλαβε ὁ ποιητὴς. Ἀπόδειξις ὅτι ἄφησε τὸ ἔργο στὴ μέση... Αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀπόδειξις, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψει πῶς ὁ Σολωμὸς δὲ μᾶς ἄφησε μόνο, ἢ σχεδὸν μόνο, ἀποσπάσματα.

Ὁ Σολωμὸς σ' ἐκείνους ποῦ τὸν ἐρωτοῦσαν γιατί δὲν ἦρθε στὴν Ἑλλάδα ν' ἀποθησαυρίσῃ «αὐτοπροσώπως» ἦθη, γλῶσσα, ἀναμνήσεις ἡρωικές, ἀπαντοῦσε: «Ἡ αὐτοψία τῆς ὄντοτης, μάλιστα δὲ ὄντοτης μὴ εἰσέτι συγκεντρωμένης, οἷα ἦτο ἡ Ἑλληνική, ἠθέλην ἴσως ἀφανίσει τὴν ἰδανικὴν ἐποποιίαν, ἣν διειλέγει οἰκοδομῶν μέσ' στὸ ἅγιο βῆμα τῆς ψυχῆς». Κι αὐτὸ ἦταν λάθος—κατὰ τὸ Ζαμπέλιο: «Χρῆσιαν ἰδανοποιήσεως δὲν εἶχεν ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις, αὐτὴ ἦτις εἰς τοὺς κάλπους τῆς περιελάμβανεν ἢ ἢ πᾶν στοιχεῖον ἰδανικῆς καὶ πρωτοτύπου δημιουργήσεως, ἱστορίαν δηλαδὴ καὶ θρησκείαν καὶ ἰδιοπροσωπίαν ἔθνικὴν καὶ ἦθη ἀξιοζωγράφητα, καὶ παραδόσεων ἐνσάρκωσιν, καὶ τεραστίαν δραματικότητα». Ἐπρεπε νὰ μὴν ξεχάσῃ τὸ παράγγελμα τοῦ Μόντη: «Ἀμαρτάνει ὁ ποιητὴς συλλογιζόμενος πάρα πολύ». Ἡ Ἀναγέννησις τῆς Ἑλλάδος ἦτο ἀποκάλυψις νέας ποιήσεως. Αὐτὴ τὴν ἀποκάλυψι δὲν τὴν εἶδε καλὰ καὶ δὲν τὴν ἐνίωσε τὸ «μεμυστηριασμένον πνεῦμα» τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ Ἑλλάδα δὲν ἦταν μυστήριον γιὰ τὰ παιδιά της. Ὁ Γερμανόφιλος βιογράφος ἄς ἀποκαλῆ τοὺς «Ἐλευθέρους Πολιορκημένους» πετυχημένο συγχώνευμα τοῦ ἐπικοῦ εἶδους καὶ τοῦ λυρικοῦ, μέσα εἰς μίαν ἀπλότητα ποῦ μένει μοναδικὴ μέσα εἰς τὴ φιλολογία τοῦ αἰῶνος», καὶ ἄς λέῃ πῶς τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ στὴν Τέχνη «ἦταν μία αὐθόρμητη ἀδιάκοπη προσπάθεια νὰ σβύνη τὴν προσωπικότητά του μέσα εἰς τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια». Καὶ πραγματικῶς ἡ σπουδαία προσωπικότης τοῦ Σολωμοῦ σβύστηκε—τί κρῖμα—στὰ βάθη τῆς ἀπόλυτης ἀλήθειας. «Δοξάσωμεν τὸν Ὑψιστον—παρατηρεῖ συμπερασματικὰ ὁ Ζαμπέλιος, ὅτι ἡ προσωπικότης τοῦ Ἔθνους δὲν συνεβυθίσθη μετ' αὐτῆς εἰς τὴν ἄβυσσον».

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «Λάμπρος» καὶ μερικὰ ἀποσπάσματα τορνευτά, ἐκτὸς ἀπὸ μερικὰ σχεδιάσματα ποῦ μυρίζουν Γερμανικὸ πανθεϊσμό, ποῦ σκιαγραφοῦν πρόσωπα «αἰνιγματώδη ἔχοντα καὶ τὸν λογισμόν, καὶ τὸ εἶδος, καὶ τὴν ὁμιλίαν, πλὴν ὀλίγων τινῶν ἀσυρράπτων σκιαγραφημάτων, τὴν αὐτομολίαν προσυπερτερούντων τοῦ λυρικοῦ, οὐδὲν ἢ ἀπουλεγεμένη Μοῦσα τοῦ Σολωμοῦ ἄφησεν εἰς κληρονομίαν ὀλομελὲς καὶ πλήρες ἐπικόν δοκίμιον.

Ἡ μουσικὴ τῶν ἀποσπασμάτων τῆς τελευταίας περιόδου δὲ συγκινεῖ τὸ Ζαμπέλιο: «Ἀκούω, λέει, ἑυθυμικὴν ἁρμονίαν, ἀκούω συνδρομὴν εὐφώνων λέξεων, ὁσφραίνομαι συγκεχυμένην τινὰ λυρικὴν εὐωδίαν, ἀλλ' ἐνῶ τείνω τὴν χεῖρα πρὸς τὸ ἄνθος, ἢ μαγεμένη σκιὰ τοῦ ἄνθους γίνεται ἄφαντος». Ἡ ποίησις τῶν «Ἐλευθέρων Πολιορκημένων» εἶναι γριφώδης.

Πολλὰ καὶ μεγάλα θὰ μποροῦσε νὰ κατορθώσῃ ὁ Σολωμὸς ἂν ἔπερνε ἄλλο δρόμο. «Ἐὐμοιρήσας καὶ πλούτου διανοητικοῦ, καὶ πλούτου χρηματικοῦ προσέτι, ὤφειλεν ὁ εὐφρέστατος νὰ γονιμοποιήσῃ τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν διὰ σκέψεων καὶ μελετῶν θετικωτέρων, διὰ συνεχῶν εἰς τὴν ἐλευθέραν καὶ τὴν δούλην πατρίδα περιηγήσεων, διὰ συντονωτέρας σπουδῆς τῆς ἰδιώτιδος, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς ἐξερευνήσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ μεσαιῶνος, ὅθεν ἐκπηγάζουσιν ἀξιοζήτητοι πρὸς τὸν φιλόλογον ὡσαύτως καὶ πρὸς τὸν ποιητὴν οἱ ἱστορικοὶ λόγοι τῆς ἡμετέρας ἀναβιώσεως. . . Ὁ Σολωμὸς συνέλαβε μὲν τὴν ἰδέαν οἰκοδομήσεως (ναοῦ), ὅμως ὀλιγόωρησε καὶ περὶ τὸν τρόπον τῆς θεμελιώσεως καὶ περὶ τὴν συναγωγὴν τῆς χρεϊώδους ὕλης. Οἱ δὲ ξένοι τέκτονες, οἷς βραδύτερον ἤγγυε κατὰ τόπον παρέφθειραν τὸ σχέδιόν του». . . Ἡ μεταφυσικομανία δὲν εἶναι ποτὲ ἀφετηρία ἢ γνώμονας καὶ ὁδηγὸς τῆς ποιήσεως. Τὸ πολὺ πολὺ μπορεῖ νὰ εἶναι «ποιητικῆς πολυγονίας ἀπόρροια». Πρῶτα αἰσθάνεται, συλλαμβάνει, σαρκοποιεῖ ὁ ποιητὴς καὶ ἔπειτα τὰ «σαφηνοποιηθέντα ἀνακρίνει». Ὁ μυστικισμὸς εἶναι τὸ σαράκι τοῦ αἰσθηματος, ὁ ὀλεθρος τῆς ἐμπνεύσεως.

Ἔτσι ἐξηγεῖ τοὺς λόγους τῆς ποιητικῆς «ἀποτυχίας» τοῦ Σολωμοῦ ὁ Σ. Ζαμπέλιος.

Ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς ἀπάντησε σχεδὸν ἀμέσως στὸν ἐπικριτὴ τῶν «Προλεγομένων» του μὲ τὸ φυλλάδιον «Πόθεν ἢ μυστικοφοβία τοῦ κ. Σπ. Ζαμπελίου—Στοχασμοί».

Ὁ Πολυλάς θεωρεῖ αὐθαίρετη τὴ θεωρία τοῦ Ζαμπελίου γιὰ τὴ φιλόδοξη διάθεσι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων—γιὰ τὸν πεσσιμισμὸν τους:

«Ἀμφιβάλλω πολύ, γράφει, ἐὰν αὐτὴ ἡ θεωρία, ὅπου ὁ ἄκρος τῆς ἀνθρωπότητος τύπος παρασταίνεται μονομερῆς καὶ κολοβωμένος θέλει ποτὲ ἀντικαταστήσει τὴν κοινὴν περὶ Ἑλληνικότητος γνώμη, ἢ ὅποια εἶναι τόσο γενικὴ, ὥστε θεωρεῖται ἤδη ἀλήθεια ὁμολογουμένη. Ἡ κοινὴ αὐτὴ γνώμη εὐρίσκεται μὲ θαυμαστὴ καθαρότητα διατυπωμένη εἰς τὸ ἕξις χωρίον: καὶ τὸ ἀναφέρω, διότι σκοπὸς αὐτῶν μου τῶν παρατηρήσεων, μεταξὺ τῶν ἄλλων, εἶναι νὰ τιμωρήσω τὴν αὐθάδεια τῆς πρωτοτυπομανίας, ἢ ὅποια δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀλήθεια, ἀλλὰ εἰς τὴν ἀθλίαν ἐπίδειξι. Τὰ κυριώτερα (κατὰ τὸ W. von Humboldt) προτερήματα τῶν Ἑλλήνων ἦταν ἡ καθαρότης, ἡ ἡσυχία καὶ ἡ σεμνοπρέπεια, προτερή-

ματα, τὰ ὅποια φαίνονται εἰς ὅλα τὰ γνήσια Ἑλληνικὰ ἔργα. Ἡ καθαρότης ἀπομακρύνει ἀπ' αὐτὰ ὅ,τι μετέχει τοῦ σκοτεινοῦ, τοῦ μελαγχολικοῦ, τοῦ ἀγροῦ, τοῦ συγκεχυμένου· ἀπὸ τὴν ἡσυχία πηγάζει ἐκείνη ἡ ἀπουσία τῆς βαρυψυχίας, ἐκείνη ἡ σταθερότης καὶ μέσα εἰς τὰ πλέον τρομαχτικὰ δυστυχήματα, καὶ ἐκείνη ἡ γλυκεῖα γαλήνη, ὅπου ἰδιαιτέρως χαρακτηρίζουν τὰ ἐπικά καὶ τὰ λυρικά, καὶ δὲν λείπουν οὔτε εἰς αὐτὰ τὰ τραγικὰ τῶν Ἑλλήνων ἀριστουργήματα. Ἡ σεμνοπρέπεια τέλος πάντων, ὡς ἡ Νέμεσις, μοῦ φαίνεται τῶν χαρακτηριστικῶν τὸ κυριώτερο. Καὶ εἰς αὐτὲς τὲς ἰδιότητες συνενωμένες δύναται ν' ἀναχθῆ ἡ κοινὴ ἰδέα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς μεγαλειότητος, ἀπλότητος καὶ ἀξιοπρεπείας».

Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτονομία ἔδωκε στοὺς Ἕλληνας, συνεχίζει ὁ Πολυλάς, τὸν καιρὸ ν' ἀναπτύξουν ὅλα συγχρόνως τὰ πλούσια ἠθικά τους δῶρα, καὶ τὰ ἔργα τοῦ «εὐτυχέστερου γένους τοῦ κόσμου» δείχνουν τὸ σπάνιο συγκέρασμα τοῦ λόγου, τοῦ αἰσθημάτων, καὶ τῆς αἰσθησεως. Αὐτὰ «ἀμοιβαίως περιοριζόμενα ἀποτελοῦν τὴν ἁρμονία ἐκείνη, πρὸς τὴν ὁποῖαν συμφωνοῦν θαυμαστὰ ἡ γαλήνη καὶ ἡ τερπνὴ λαμπρότης τοῦ Ἑλληνικοῦ οὐρανοῦ». Ὅμως ἡ τερπνὴ ἰσορροπία ἄρχισε νὰ «ξεκλίνη» μετὰ τὸν Εὐριπίδη «ὅπου μισόγελως, ἀμειδῆς καὶ σκυθρωπὸς ὠνομάσθηκε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους», καὶ σπανίως ξαναφαίνεται εἰς τὰ ἔργα τῶν Λατίνων... Αὐτὴ ἡ ὑπερβολὴ τῆς αἰσθαντικότητος γίνεται αἰσθητὴ σ' ἐκεῖνον ποῦ συγκρίνει τὴν Αἰνειάδα μετὰ τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου. Στὰ τελευταῖα αὐτὰ ἔπη «τὸ σφοδρότερον πάθος μόλις ταράζει τὴν καθαρότατη τῆς ψυχῆς ἐπιφάνεια». Ἡ ἴδια αἰσθαντικότης καὶ ἡ μελαγχολία, συνεχίζει ὁ Πολυλάς, γλυκύτατη εἰς τὰ ἔλεγεια τῶν Λατίνων, βιάφει τὰ χρονικὰ τοῦ Τακίτου, τόσο διαφορετικὰ ἀπὸ τὸ ἀτάραχο καὶ ὁμοιόμορφο ἦθος τοῦ Θουκυδίδη, λαχταρίζει μέσα στὸ ζοφερὸ ποίημα τοῦ Λουκρήτιου, στὴ σάτυρα τοῦ Πέρσιου καὶ τοῦ Γιουβενάλη.

Κατὰ τὸν Πολυλά, ὁ Σ. Ζαμπέλιος, παραλληλίζοντας Φώσκολο καὶ Σολωμό, ἔπρεπε νὰ θυμηθῆ τὴν ἐπιγορὴ τῆς λατινικῆς στίς νέες φιλολογίαις τῆς Εὐρώπης. Ἐπρεπε νὰ θυμηθῆ τοῦ νοήματος τὴ βαθύτητα «πρὸς τὴν ὁποῖαν, κλείνει τῶν νεωτέρων ἡ ποίησι». Ἐτσι θ' ἀνακάλυπτε τὴν πηγὴ τῆς μελαγχολίας, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὰ ποιήματα τοῦ Φωσκόλου, ἀλλά:

«Τυραννεύμενος, ὡς φαίνεται ἀπὸ τὴν ἰδέα νὰ φυλάξῃ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους ὡς ἀποκλειστικὴν κληρονομίαν του, τὴν φιλόθρηνον διάθεσιν, δὲν ἐδίσταξε νὰ κηρύξῃ Ἑλληνικὰ τὰ Ἰταλικά ἐκεῖνα ποιήματα, διὰ τοῦτο μόνον ὅτι ἀναγνωρίζει εἰς αὐτὰ τὸ ἔλεγεϊακὸν ἐκεῖνο καὶ πένθιμον τοῦ Ἑλληνικοῦ φυράματος».

Ἄσυστατα φαίνονται στὸν Πολυλά ὅσα ἰσχυρίζεται ὁ Σ. Ζαμ-

πέλιος γιὰ τὸ Φώσκολο. Οἱ Τάφοι τοῦ Ζακυνθινοῦ ποιητοῦ δὲν εἶναι νεοελληνικὸ μυρολόι, ὅπως τὸ χαρακτηρίζει ὁ Ζαμπέλιος. Δὲν εἶναι οὔτε κλασσικὸ ποίημα. Δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ σὲ συμπεράσματα τέτοια τὸ ὅτι ὁ Φώσκολος ὅπως ὁ ῥωμαντικώτατος Σχίλλερ «παραδέχτηκε ὡς σύμβολο τὴν ἀρχαία μυθολογία».

Ἄν ὁπωσδήποτε ὁ Ζαμπέλιος ἔκανε σύγχυσι τῶν στίχων τοῦ Φωσκόλου μετὰ τὰ Ἰταλικά ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ, θ' ἄφτανε στὸ γελοῖο συμπέρασμα, πῶς οἱ «Τάφοι» εἶναι Ἑλληνικώτεροι ἀπὸ τὸ «Ἑλληνικὸ καράβι». Ποιὸς ὅμως θὰ τὸν πίστευε;

Εἶπε ὁ Ζαμπέλιος πῶς ὁ Σολωμὸς ἦταν ἰδιοσυγκρασία ἐλεγειακοῦ. Καὶ πῶς παραστράτισε στὸν ὕμνο καὶ στὸ ἔπος. Λάθος. Στὰ κυριώτερα ἀπὸ τὰ νεανικὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ λείπει, ἀντὶ νὰ ἐπικρατῆ, ὁ κυριώτερος χαρακτήρας τῆς ἐλεγείας... «Θεώρησε τὸ Θάνατο τοῦ βοσκοῦ, τὸ Θάνατο τῆς Ὀρφανῆς, τὴν Εὐρυκόμη, καὶ θέλει εὖρησ ὅτι καὶ εἰς τὸν στενὸν ἐκεῖνον κύκλον ὅπου ἀναγκάζεται νὰ περιορισθῆ ὁ πρωτόπειρος τῆς μητρικῆς του γλώσσας ποιητῆς, φαίνεται ἤδη ἡ ἐλαστικὴ δύναμις, ὅπου δὲν ἦταν προωρισμένη νὰ κρούῃ τὸ μονόχορδο τῆς Ἑλεγείας, ἀλλὰ νὰ διατρέξῃ ὅλην τὴν κλίμακα τῆς ποιητικῆς ἁρμονίας. Ἀκολουθῆσε αὐτὸν εἰς τὸ διήγημα τῆς Αὐγούλας, καὶ θέλει θαυμάσης πῶς ἡ Τέχνη, θεωρῶντας τὴν ἀθωότητα καὶ τὴν ἀπλότητα τῆς παιδικῆς ἡλικίας, θεληματικῶς ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ τὴν ἐξασκήσῃ ἀπαράλλαχτα, ἐπειδὴ αἰσθάνεται ὅτι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν εἶναι ὡς ἓνα ἰδανικόν, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ Τέχνη δὲν ἔχει νὰ προσθέσῃ. Ἀπὸ τοῦτο τὸ ποίημα εἰς ἐκεῖνο τῆς Τρελῆς Μάνας ἤδη τὸ διάστημα εἶναι μεγάλο, ὁ ποιητῆς ἤδη δείχνει τὴ λυρικὴ του δύναμι—εὐρίσκει εἰκόνες ζωντανῆς καὶ ἁρμόδιες νὰ φανερώσουν τὴν πλέον τρομερὴν κατάστασι τῆς ψυχῆς, φαίνεται ἱκανὸς νὰ ἐκφράσῃ τὸ δεινότερον πάθος». Ἡ δεινότης αὐτὴ τοῦ πάθους τί ἔχει νὰ κάμῃ μετὰ τὴν εἰδυλλιακὴ ἀπλότητα ποῦ ὁ Ζαμπέλιος ἤθελε τῶρα προτέρημα τοῦ Σολωμοῦ; Εἰδυλλιο ἢ στεναγμὸς ἐλεγείου θηλυπρεπῆς εἶναι ὁ ὑψηλότετος θρηῆνος τῆς Φαρμακωμένης καὶ ἡ «οὐρανοβάμων» Ὡδῆ τῆς Μοναχῆς, ποῦ ὁ Ζαμπέλιος θέλει καλὰ καὶ σώνει νὰ συναριθμήσῃ μετὰ τὰ πρῶτα δοκίμια—τὰ πρὶν ἀπὸ τὸν Ὑμνο—ἴσως γιὰ νὰ συμπληρώσῃ τὴν ἐλεγειακὴ ἀνθοδέσμη, «εἰς τὴν ὁποία συγκεφαλαιώνεται κατὰ τὴ γνώμη του ὅλος ὁ Σολωμὸς»;

Ὁ Ζαμπέλιος γράφει πῶς ὁ Σολωμὸς, συνθέτοντας τοὺς «Ὑμνους», ὤφειλε ὄχι μόνον νὰ καταστήσῃ προχειρότερο τὸ νόημα, ἀλλὰ καὶ ν' ἀνεβάσῃ τὴ γλῶσσα σ' Ἑλληνικώτερη περιωπή. Ὁ Πολυλάς ἀπαντᾷ σ' αὐτὰ:

«Ἐως ὅτου δὲν ἀποδειχθῆ τί τὸ μὴ Ἑλληνικὸν εἰς τὴ γλῶσσα, τὴν ὁποία μεταχειρίζεται ὁ Σολωμὸς, καὶ ποιὸς ὁ ἀληθινὸς τῆς νέας Ἑλλη-

νικότητος τύπος, ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμίσω τοῦ διδασκάλου, ὅτι ὁ ἀναβιβασιμὸς τῆς γλώσσας δὲν συνίσταται ποτὲ εἰς τὴν συστηματικὴν καὶ αὐθαίρετην τροπολογία τῶν καταληκτικῶν καὶ συντακτικῶν αὐτῆς τύπων, ἐκείνων τοῦλάχιστον, ὅσοι εἶναι κοινοὶ εἰς ὕλο γενικῶς τὸ ἔθνος, ὅπου τὴν ὀμιλεῖ, ἀλλὰ εἰς τὴν ἐκλογήν καὶ εἰς τὴν τεχνικὴν μόρφωσιν τῆς ὕλης, εἰς τὸ ὕψος τοῦ λόγου. Ἦν ἀλήθειαν αὐτὴν ἐσεβάσθησαν κάθε φιλολογίας οἱ ἀρχηγοί, εἰς ἐκεῖνα τὰ ἔθνη τοῦλάχιστον ὅπου ἡ φιλολογία ἀρχισε νὰ βλαστήσῃ ὄχι εἰς τὰ θερμοφυτώρια, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν ζωηφόρον ἀέρα τῆς ἐλευθερίας. Ὅθεν ἡ Ἄγγλία ἔλαβε τὸν Spenser καὶ τὸν Shakespeare — ἡ Ἰταλία τὸν Δάντη καὶ τὸν Πετράρχη, τῶν ὁποίων τὰ ποιήματα εἶναι τέχνης ἀριστουργήματα καὶ δὲν εἶναι δημοτικά, μολονότι εἰς δημοτικὴν γλῶσσα συνθεμένα. Δημοτικὴ δὲν εἶναι οὔτε ἡ ποίησις τοῦ Σολωμοῦ, μὴν ἐξαιρῶντας οὐδὲ τὰ πρῶτα τῆς νεότητός του δοκίμια. Καὶ ἂν δὲν ἐφοβούμεν νὰ φανῶ παραπολὺ τολμηρὸς μὲ τὸ νὰ δώσω ἓνα μάθημα εἰς τὸν Ἐπικριτὴ τοῦ Σολωμοῦ, ἤθελε τοῦ δείξω ὅτι τὸ δημοτικὸν τραγοῦδι, ὅπως γεννᾶται εἰς τὴν ἀκαλλιέργητην φαντασίαν καὶ ἀπὸ τὸ ἀπλὸ αἰσθημα τοῦ ὄλου λαοῦ, διαφέρει οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὴν ποίησιν τοῦ ἐξευγενισμένου ἀτόμου, ὅσο δημοτικὴ καὶ ἂν εἶναι ἡ ἐξωτερικὴ τῆς ἐνέργεια. Καὶ ἂν τὸ δημοτικὸν νόημα καὶ ἡ δημοτικὴ τέχνη εἶναι ἀχώριστα ἀπὸ τὴν δημοτικὴν γλῶσσαν, ἔπρεπε ὁ Ἐπικριτὴς νὰ ἀποβάλλῃ ὡς ἀριστοκρατικὰ καὶ αὐτὰ τὰ ποιήματα τοῦ Σολωμοῦ περὶ τῶν ὁποίων προλέγει, ὅτι θέλουσιν ἐπιζῆσει ὡς πολῦτιμοι τῆς δημοτικῆς ποιήσεως μαργαρίταις».

Φυσικά, συνεχίζει ὁ Πολυλάς, τὸ ὕψος τῆς τέχνης καὶ τοῦ νοήματος μπορεῖ νὰ συμβιβαστῇ μὲ τὴν δημοτικότητα τῆς γλώσσας. Οἱ ξένες φιλολογίαι μᾶς δίνουν πολλὰ σχετικὰ παραδείγματα. Ὅμως ὁ ἔθνικὸς ποιητὴς δὲν πρέπει νὰ ζητήσῃ δουλοπρεπῶς τὴν δημοτικότητα ἀνατρέχοντας στὰ συνηθισμένα καὶ ἀπολύτως ἀναγκαῖα, — στὰ πρόχειρα νοήματα κ.τ.λ. Πρέπει νὰ τὴν γυρέψῃ στὴ δύναμιν τῆς φαντασίας, τοῦ αἰσθηματος, τῆς ρυθμικῆς ἀρμονίας μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ζωντανῆς φωνῆς, κατασκευάζοντας ἓνα κοινὸ στοιχεῖο, ὅπου ὁ ποιητικὸς νοῦς συναπαντᾶται μὲ τοῦ ἔθνους τὴν συνείδησιν, — ὄχι βέβαια τοῦ ἐξαχρειωμένου ὄχλου. Ἀλλὰ τοῦ πιὸ διαλεχτοῦ μέρους τῆς κοινωνίας. Ἔτσι ἡ Τέχνη ἐκπληρώνει τὴν ὑψηλὴν ἀποστολήν της, ξυπνῶντας τὴν δύναμιν τῶν αἰσθημάτων ποῦ κοιμοῦνται μέσα στῆς καρδιάς τὰ βάρη.

Ἄλλοιῶς ἐννοοῦσε τὴν ἀπλότητα τῆς ποιητικῆς μορφῆς ὁ Σολωμός. «Ἄς ἐργάζεται τὸ ποίημα ἀδιάκοπα γιὰ τὴν ἀληθινὴ οὐσία, ἀλλὰ εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ τὸ καταλάβουν εἰμὴ οἱ νόες οἱ γυμνασμένοι καὶ βαθεῖς». Ὁ ποιητὴς — κατὰ τὴν ἐπεξήγησιν τοῦ Πολυλά, δὲν ἤθελε νὰ εἶναι ἀκατανόητος εἰς τὸ πλῆθος. «Ἀπόβλεπε εἰς ἐκεῖνη τὴν λεπτότητα τῆς τέχνης, τὴν ὁποία πρᾶσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ ὁ ἀληθινὸς καλλιτέχνης ὥστε,

ἐνῶ τὰ πλάσματά του ἐνεργοῦν εἰς τὸ αἰσθημα καὶ εἰς τὴν φαντασίαν τοῦ πλῆθους, ἢ καλλιτεχνικὴ ἐργασία νὰ μὴν εἶναι φανερὴ παρὰ εἰς τὰ πνεύματα τὰ γυμνασμένα νὰ ἐμβαθύνουν εἰς τὴν πνευματικὴν οὐσίαν καὶ εἰς τοὺς λόγους τῆς τέχνης». Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς εἶναι ἐκεῖνος περὶ τοῦ ὁποίου δύναται νὰ εἰπωθῇ ὅτι περὶ Ὀμήρου εἶπε ἓνας ἀρχαῖος: Μέσος, καὶ ὕστατος καὶ πρῶτος παντὶ παιδί καὶ ἀνδρὶ καὶ γέροντι· τοσοῦτον ἀφ' αὐτοῦ διδοῦς ὅσον ἕκαστος δύναται λαβεῖν».

Κ' ἐρχεται τώρα στὴν κατηγορίαν περὶ μυστικισμοῦ. Ἦταν λοιπόν, ρωτᾷ, μυστικιστὴς ὁ Σολωμός; Μυστικισμὸς εἶναι τὸ ὄνειρον τῆς Μαρίας, ποῦ τῆς προμηνᾷ τὸ μέλλον, ἢ μετάνοια, ἢ τρέλα, οἱ ἥσκιοι τῶν νόθων τέκνων ποῦ κατατρέχουν τὸ Λάμπρο; Ἀλλὰ τότε, θὰ πῆ πῶς μυστικίζουν ὁ Ὀμηρος, ὁ Αἰσχύλος, ὁ Σοφοκλῆς. Γιατὶ στὰ ποιήματά τους ἀπαντοῦμε ὄνειρα καὶ φαντάσματα. Ὅσο γιὰ τὸ «Λάμπρο» οἱ κατηγορίαι τοῦ Ζαμπέλιου ποῦ ἔχουμε προαναφέρει, εἶναι, κατὰ τὸν Πολυλά, ἀσύστατες.

«Ὁ Λάμπρος ἀμάρτησε μὲ τὴν θυγατέρα του, δίχως νὰ τὴν γνωρίζῃ, καὶ ὡς πρὸς τοῦτο δύναται νὰ φωνάξῃ καὶ αὐτός, ὡς ὁ Οἰδίπους, ἄκων, ἄκων. Ἀλλὰ μόλις τὸ ἀνανοεῖται, τὸ βῆρος τοῦ ἀνομήματος τὸν καταπλακώνει, τὸν σέρνει εἰς τὸ βάθος τῆς ἀπελπισίας. Ὅθεν ἡ σκηνὴ ἐκεῖνη εἰς τὴν ὁποίαν ὁ τρόμος τὸν βιάζει νὰ ξεμυστηρευθῇ πρὸς τὴν γυναῖκα του: ἀπὸ τότε ὕλα τὰ περασμένα ἀνομήματα βασανίζουν ἀκατάπαυστα τὴν συνείδησίν του, τόσον ὥστε προτρέχει εἰς τὴν μετάνοια, ἀλλὰ πόσον διαφορετικὰ ἀπὸ τὴν Μαρία, ἡ ὁποία ἐξουθενῶναι τὸν ἑαυτὸν της καὶ διὰ νὰ ψάλλῃ Ἀλληλούια, ὁμοιώνεται μὲ τὴν στάλα τοῦ νεροῦ ποῦ κολλάει στὸ ποτήριον ἢ ὑπερήφανη τοῦ Λάμπρου ψυχὴ δὲν ἠμπορεῖ νὰ παραδοθῇ εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς θείας εὐσπλαχνίας, καὶ ἐνῶ θέλῃ νὰ πατήσῃ τὴν ἀπελπισίαν, τὸν εὐρίσκει εὐθύς ἢ τιμωρία μέσα εἰς τὸν ναὸ τοῦ θεοῦ, τὸν ὁποῖον αὐτός ἤθελε νὰ ἐγκαταλείψῃ. Ὅλα αὐτὰ (καὶ μὰ τὴν ἀλήθειαν δὲν εἶναι μυστικισμὸς), ἀποδείχνουν πόσον ἀνάρμοστα εἶναι τὰ παραδείγματα, πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ Ἐπικριτὴς παραβάλλει τὸν Λάμπρο κ.τ.λ. ἐνῶ εἰς τὸν Λάμπρο ἡ αἰμομιξία εἶναι φριχτὸ συμβεβηκός, εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Λάμπρος εὐρίσκει τὴν τιμωρίαν τῆς ἠθικῆς διαφθορᾶς του. Καὶ τοῦτο τὸ ποίημα, ὅπου ὁ Χριστιανισμὸς θριαμβεύει, ὅπου ἡ συνείδησις μὲ χίλιες γλῶσσες κρένει καὶ σώζει τὴν ἐξουσίαν της καὶ μέσα εἰς τὴν πλέον σκληροκάρδη καὶ διεφθαρμένην ψυχὴν, εἶναι εἰς τὸ κριτήριον τοῦ νέου Ζωίλου σύνθεμα ἀνήθικο).

Ὁ Πολυλάς ἀνασκευάζει καὶ τὴν κατηγορίαν τοῦ Γερμανισμοῦ. Ὁ Ζαμπέλιος ἀποδίδει σ' ἓνα Ἑλληνα μαθητὴ τοῦ Ἐγγέλου τὸ παραστράτισμα τοῦ Σολωμοῦ, τὴν μυστικοπάθειάν του. — «Ἀλλὰ ὁ λεγόμενος σὺννενοχος τῆς ἀποστασίας, ὁ προξενητὴς τοῦ μυστικισμοῦ, δὲν ἐφθασε εἰς

τὴν Κέρκυρα παρὰ τὸ ἔτος 1838, δηλαδή τέσσαρα ἔτη ὕστερα ἀπὸ τὴ δημοσίευσιν τοῦ Λάμπρου, ποιήματος, τὸ ὁποῖον, καθὼς καὶ ἐκεῖνο τοῦ Μεσολογγίου εἶχεν ἤδη προσχεδιάσει ὁ ποιητὴς εὐρισκόμενος εἰς Ζάκυνθο, ὅπου ἔμεινε ἕως τὸ 1828».

Ὅτι ὁ ποιητὴς δὲν ἔμεινε μέσα στὸν «ἀσήμαντο, κύκλο τοῦ ἐγχωρίου ἄσματος» πρέπει ν' ἀποδοθῆ «εἰς τὴν γενναίαν ποιητικὴν διάθεσιν τοῦ Σολωμοῦ καὶ εἰς τὸ φιλεύρευνο πνεῦμα του, τὸ ὁποῖον ἐχρεωστοῦσε νὰ μὴ μείνῃ ἀργὸ καὶ ξένο εἰς τὴν πνευματικὴν πρόοδο τῆς Ἑυρώπης». Ὅμως ἡ μελέτη τῶν ὑψηλῶν ζητημάτων δὲν τοῦ νάρκωσε τὸ πνεῦμα, δὲν τοῦ θόλωσε τὴ λαμπρότητα τῆς φαντασίας, δὲν τοῦ μάρανε τὴ δροσερότητα τοῦ αἰσθήματος. Εἶναι γελοῖο τὸ ὅτι ὁ Ζαμπέλιος ἠθέλε νὰ βρῆ τὴν Παιδοῦλα καὶ τὴ Βοσκοπούλα στὸ ὑψηλὸ δράμα τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων. . . Ἄν ἀκούγαμε τὸ Ζαμπέλιο, λέει ὁ Πολυλάς, δὲ θὰ ἐξωρίζαμε μόνο τὴ Μάρθα τοῦ Σολωμοῦ ἀπὸ τὴν ποίησιν, ἀλλὰ καὶ τὴ Σοφρόκλεια Ἀντιγόνη :

«Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις δὲν εἶχε χρεῖαν ἰδανοποιήσεως κραυγάζει ὁ Ζαμπέλιος, καὶ πάλιν ἀγανακτεῖ ἐπειδὴ ὁ Σολωμὸς ἐτόλμησε νὰ ἐκφράσῃ ποιητικῶς ὅ,τι εἶναι ἀκοίμητη μέριμνα μέσα εἰς κάθε Ἑλληνικὴ ψυχὴ, τὸ Μέλλον ἐκεῖνο, πρὸς τὸ ὁποῖον κάθε ἀληθινὸς πατριώτης συνεργάζεται, ἀγωνιζόμενος χάριν τῆς ἐθνικῆς ἐκείνης ἰδέας, περὶ τῆς ὁποίας λαχταρίζει μήπως δὲν πραγματοποιηθῆ ποτὲ σύμφωνα μὲ τὰ ὁρμήματά του, μὲ τὴν ἐλπίδες του. Ναι κρυφὸ μυστήριον ἦταν τὸ μέλλον τῆς Ἑλληνικῆς φυλῆς πρὸς τὰ γενναῖα θύματα τοῦ ἐθνικοῦ ἀγῶνος, μυστήριον καὶ πρὸς ἡμᾶς, ὅπου εἶδαμεν ἐπροχθὲς νὰ ὑποστηρίζεται μὲ τόσα αἵματα καὶ μὲ τόσους θησαυροὺς ὁ τύραννος τῆς ἀνατολικῆς χριστιανωσύνης—καθὼς εἰς τοὺς Ἕλληνας, οἱ ὁποῖοι ἐκατατρόπωσαν τὸν Μῆδον, μυστήριον ἦταν καὶ τὸ ἀπροόρατο μεγαλεῖον, ὅπου ἐφθασαν τὰ τέκνα τους, καὶ ἡ τρομερὴ τῆς τύχης μεταβολή, ἡ ὁποία ἐπαράδωσε τοὺς ἀπογόνους τῶν ἀρχηγῶν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἑυρώπης εἰς τὸ θηριωδέστερον γένος τῆς Ἀσίας. Ὅθεν ἐὰν ὁ ποιητὴς, ἐτοιμαζόμενος νὰ ψάλλῃ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι μὲ τὸ αἷμα τους ἄγιασαν τὰ ἔρεπια τοῦ Μεσολογγίου, καὶ εἰς τὴ στιγμὴ ὅπου ἡ ταπεινὴ καὶ ἀθλία πραγματικότης δὲν ἀναλογεῖ βέβαια μὲ τὴν ἀείμητη θυσίαν ἐὰν ὁ ποιητὴς, εἰς μίαν αἰσθητὴν εἰκόνα ἐπαράστησε τὴν ποθουμένην αὐτὴν λαμπρότητα τοῦ ἔθνους: ἀτάραχη σὰν οὐρανὸς μ' ὅλα τὰ κάλλη πῶχει—ποῦ μέρη τόσα φαίνονται καὶ μέρη νὰ κρυμμένα—τὸ πλήρωμα τοῦ προσορισμοῦ του, τί ἄλλο ἔκαμε εἰμὴ ἔργον ἴδιον τοῦ ἀληθινοῦ ἐθνικοῦ του φρονήματος, ἔργον τῆς ὑψηλῆς τέχνης, τὴν ὁποῖαν ἀξίως ὑπηρετοῦσε; »

Καὶ ὁ Πολυλάς παραθέτει μερικὸν ἀπὸ τοὺς ὠραιότερους καὶ πιὸ ὑποβλητικὸν στίχους τῶν Ἐλευθέρων Πολιορκημένων, ἐξάγει τὰ «σεβα-

στὰ πλάσματα τῆς ποιητικῆς πρωιοτυπίας καὶ τοῦ πλέον καθαροῦ πατριωτισμοῦ, καὶ τελειώνει μὲ μιὰ ἐπεξήγησιν τῶν ὅσων ἔγραψε στὴ γνωστὴ κριτικὴ βιογραφία γιὰ τὴν ἀντικειμενικότητα στὴν τέχνη :

«Ἐξαιλεῖται ὁ καλὸς ποιητὴς, καὶ γενικῶς ὁ μέγας συγγραφέας, τὴν προσωπικότητά του εἰς τὴν ἀπόλυτη ἀλήθεια, τὴν ὁποῖαν προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ εἰς τὰ πλάσματά του. Καὶ αὐτὸς ὁ Πετράρχης, τοῦ ὁποῖου ἡ ποίησις φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ ἓνας πολύτονος ἀναστεναγμὸς τῆς ἰδιοπαθείας του, ὑψώνεται συχνὰ εἰς τὴν ἀπόλυτη ποιητικὴν ἀλήθεια, ἐπειδὴ ἐξιδανικεύει καὶ τὸν ἑαυτό του καὶ τὸ ἀντικείμενον τῆς λατρείας του. Ἄλλοι ἔξ ἐναντίας παραβιάζουν τὴν Τέχνην, ἐνῶ τὰ ὄντα ὅπου αὐτοὶ ζωγραφίζουν δὲν εἶναι εἰμὴ τόσα ἀντίτυπα τῆς προσωπικότητός των, ὀλίγον τροπολογημένα. Διὰ τοῦτο ὁ Byron μὲ ὅλα τὰ ὑψηλά του ποιητικὰ προτερήματα, σπανίως εὐρίσκεται εἰς τὸν ἀτάραχον αἰθέρα τῆς Τέχνης».

Γενικῶς θὰ μπορούσαμε νὰ παρατηρήσουμε πῶς τὸ φυλλάδιον τοῦ Πολυλά, συμπληρώνοντας τὴν κριτικὴν βιογραφίαν τοῦ Σολωμοῦ, μᾶς δίνει ἀφορμὴ νὰ μάθουμε καλύτερα καὶ τὸ μαθητὴ καὶ τὸ διδάσκαλον. Κανεὶς δὲν ἐνίωσε καὶ δὲν αἰσθάνθηκε τὸ Σολωμὸ ὅσο ὁ Πολυλάς. Μὰ τὸ πάθος γιὰ τὸ διδάσκαλον καὶ τῆς συνηγορίας ἢ ἀνάγκη τὸν ὀδηγεῖ σὲ ὑπερβολάς. Ὅσα δανειζόμενος ἀπὸ Χοῦμπολδ λέει γιὰ τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας φαίνονται σήμερον κάπως ἀφελεῖ. Ἀπελθὴς ἄλλως τε εἶναι κάθε γενικὴ θέσις, κάθε σχηματοποίησις. Οὔτε «εὐτυχέστατα Γένος» ἦταν οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες, οὔτε εἰδυλλιακὴ καὶ ἀτάραχη ἡ ζωὴ τους. Καὶ δύσκολα θὰ μπορούσαμε νὰ βροῦμε τὸν ἓνα μέσον ὅρον ἐκφράσεως, τὴν μίαν διατύπωσιν ἢ ὀρισμὸν τοῦ ἀρχαίου Ἕλληνα. Ἕλληνας ἦταν ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Ἡρόκλειτος, ἀλλὰ καὶ οἱ Ἀθηναῖοι ἀνδριαντοποιοὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνα. Ἕλληνας ἦταν ὁ Ἀνακρέων ἀλλὰ καὶ ὁ Μίμνερος—οἱ Ἐπικούρειοι καὶ οἱ Στωικοὶ, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης.

Κ' ἐκεῖνα ποῦ λέει γιὰ τὰ δημοτικὰ τραγούδια δὲν μπορούμε νὰ τὰ δεχτοῦμε συνολικῶς: Ὁ Πολυλάς σὰ νὰ ὑποτιμᾷ τὴν ἀξίαν τῆς λαϊκῆς παραγωγῆς. Ἀκόμη καὶ ὅσα γράφει κατὰ τῶν Βυζαντινῶν δείχνουν πόσο ἦταν ὑποδουλωμένος στὶς δυτικὰς προλήψεις: Προκειμένου γιὰ τὴν καλύτερη ἐκτίμησιν τῶν Βυζαντινῶν ὁ Ζαμπέλιος μ' ὅλη τὴ θεόσοφον δητορεία του καὶ τοὺς αὐθαίρετους ἰσχυρισμούς του, εἶναι ἓνας πρόδρομος τοῦ Κ. Παπαρηγόπουλου καὶ τοῦ Σ. Λάμπρου.

Ἡ συζήτησις γιὰ τὸ Σολωμὸ θὰ σταματήσῃ γιὰ κάμποσον καιρὸν. Ὁ ποιητὴς τοῦ «Ἕννου» θὰ παραμερισθῆ ἀπὸ τοὺς Φαναριώτες κ' Ἕλληνοδίτες ποιητὰς. Ἡ καθαρεύουσα θὰ κυριαρχήσῃ στὴν ποίησιν. Καὶ ὁ Π. Σοῦτσος θὰ προτείνῃ τὸν ἑξαρχαϊσμὸν τῆς ποιητικῆς γλώσσας. Τὴν πνευματικὴν δραστηριότητα τῶν λογίων μας θὰ κουράσῃ καὶ πάλι τὸ γλωσσικὸ ζήτημα.

Βιβλιογραφικὸν Σημείωμα: Σπ. Ζαμπέλιου: Πόθεν ἡ Κοινὴ λέξις τραγουδοῦ: Σκέψεις περὶ Ἑλληνικῆς ποιήσεως Ἀθήναι 1859. Ἰακ. Πολυλά: Πόθεν ἡ μυστικοφοβία τοῦ κ. Σπ. Ζαμπέλιου, στοχασμοὶ Κέρκυρα 1860.

Οἱ δύο μελέτες ξανατυπώθηκαν στίς ἐκδόσεις τοῦ Στοιχαστῆ (Γύρω ἀπὸ Σολωμὸ Ἀθήνα 1925).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Ὁ Ἀντικοραϊσμός καὶ Ἀντισολωμισμός τῶν Φαναριωτῶν.

Ὁ Σολωμὸς εἶναι γιὰ τοὺς Φαναριώτες λογίους ποῦ κυριάρχησαν στὴν Ἀθήνα μετὰ τὴν πολιτικὴ ἀποκατάστασις μεγάλος ᾠδοποιός, ποῦ «ἀμέλησε τῆς γλώσσας μας τὰ κάλλη». Ὁ Κοραῆς εἶναι στενόκαρδος διορθωτής. Ἡ πεζογραφία καὶ ἡ ποίησις πρέπει νὰ οργανωθοῦν σύμφωνα μὲ τ' ἀρχαῖα Ἑλληνικὰ γλωσσικὰ πρότυπα. Αὐτὰ, ζωηρότερ' ἀπὸ κάθε ἄλλον ὑποστήριξε ὁ Π. Σούτσος στὰ 1853, πολεμῶντας τὸν καθηγητὴ Κ. Ἀσώπιον, τὸ μαθητὴ τοῦ Σολωμοῦ Γερτσέτη, καὶ τὸ Ζαλοκώστα ποῦ στὰ δημοτικὰ του ποιήματα (τὸ Σπαθὶ καὶ ἡ Κορώνη) φαίνεται ζηλωτῆς τοῦ Σολωμοῦ, ἐνῶ στὰ καθαρολογικὰ του ἔργα φαναριωτίζει. Στὸ φυλλάδιον τοῦ Π. Σούτσου «Ἡ νέα Σχολὴ τοῦ γραφομένου λόγου ἢ ἀνάστασις τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσης ἐννοουμένης ὑπὸ πάντων» γράφει, πῶς ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς «διέπλασε νέαν γραφομένην γλῶσσαν πενιχράν, κατὰ τὴν λέξιν καὶ τὴν φράσιν, καὶ στερουμένην πτώσεων, χρόνων καὶ ἐγκλίσεων τινῶν, τῶν πλείστων προθέσεων, ἐπιρρημάτων καὶ συνδέσμων, καὶ τῶν πλείστων μετοχῶν καὶ ἀντωνυμιῶν». Κ' ἐπειδὴ ὁ σοφὸς αὐτὸς ἐργαζόταν νὰ «μετακενώσῃ» τίς φιλοσοφικὰς καὶ πολιτικὰς δοξασίαις τῆς Γαλλίας ἔμπασε στὴ γλῶσσαν του πάρα πολλές Γαλλικὰς ἐκφράσεις. Αὐτὴ τὴ νεογραικὴ γλῶσσα τοῦ Κοραῆ ποῦ εἶναι . . . «κολοβὴ κατὰ τὰ ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου» ἐξακολουθοῦν νὰ γράφουν οἱ «Πανεπιστήμιοι» καθηγηταί—καὶ νὰ τὴν παραγεμίζουν μὲ Γερμανικοὺς καὶ Γαλλικοὺς ἰδιωτισμοὺς. Αὐτὴ τὴν κολοβὴ γλῶσσαν γράφουν οἱ δημοσιογράφοι στὴν Ἀθήνα, στὴν Πόλιν, στὴν Ἐρμούπολιν, στὴ Σμύρνη—καὶ οἱ μεταφρασταὶ τῶν ξένων συγγραμμάτων.

Πρέπει, γράφει ὁ Π. Σούτσος, νὰ παραμεριστῇ αὐτὸ τὸ γλωσσικὸ σύστημα. Ἡ γλῶσσα τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πρέπει νὰ ἐξομοιωθῇ μὲ τὴν ἀρχαία. Καὶ νὰ ἐπικρατήσῃ ἡ ἀρχαία γραμματικὴ! Νὰ ἀναζητήσουν οἱ ἀρχαῖες προθέσεις. Νὰ μὴ γράφῃ κανεὶς «μέ». Νὰ γράφῃ «μετά». Νὰ μὴ συντάσῃ ποτὲ τὴν ἀπὸ μ' αἰτιατικὴν, ἀλλὰ μὲ γενικὴν. Νὰ μὴ συντάσῃ τὴν παρὰ μ' ὀνομαστικὴν. Νὰ χρησιμοποιῇ τὴν κλίσει τῆς ἀρχαίας προσωπικῆς ἀντωνυμίας, καὶ νὰ ξαναφέρῃ στὴ ζωὴ τὴν ἀντωνυμία

τὴν κτητικὴν. Ὅχι ἰδικῆς μου, ἰδικῆς σου, ἰδικῆς μας. Ἀλλὰ ἐμός, σός, ἡμέτερος . . . Ὁ καθηγητὴς τῆς Ἑλληνικῆς Φιλολογίας Κ. Ἀσώπιος ἔδειξε μὲ τὰ Σούτσεια (1853) πόσο ἀμφίβολη ἦταν ἡ Ἑλληνομάθεια τοῦ Σούτσου καὶ σὲ πόσους σολοικισμοὺς καὶ βαρβαρισμοὺς εἶχε, γράφοντας τὸ πολεμικὸν τοῦ βιβλίου, περιπέσει ὁ Φαναριώτης ποιητής.

Κατὰ τὸν Κ. Ἀσώπιον «δὲν ἔπλασε σχολὴν» ὁ Κοραῆς. Δὲν πρόβαλε ποτὲ γιὰ σχολάρχης. Δὲν ἐκήρυξε πῶς ἔτσι κι ὅχι ἄλλοιῶς πρέπει νὰ γράφουμε. «Ἐκαστος δύναται νὰ πληροφθῇ ὅτι, ἐνῶ ἀπανταχοῦ δεικνύει φιλοσοφικὴν κρίσιν καὶ ἄκραν ἐμπειρίαν περὶ γλώσσης ἐν γένει, περὶ διορθώσεως τῆς καθομιλουμένης ἐν τοῖς τοῦ Ἡλιοδώρου προλεγόμενοις μετὰ μεγίστης μετριοφροσύνης προτείνει κ.τ.λ.» Ὁ Κοραῆς, προσθέτει ὁ Ἀσώπιος, ἔδωκε μερικὰς φρόνιμες συμβουλὰς—πρὸ πάντων τὴ συμβουλή ν' ἀποφεύγουμε τίς ἀπότομες μεταρρυθμίσεις. «Ὅσο γιὰ τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανεπιστημίου, ποῦ ἐλέγχει ὁ Σούτσος, δέχτηκαν ὅ,τι καλὸ εἶχε ὁ Κοραῆς, ἀλλὰ δὲν τὸν παρακολούθησαν σ' ὅλες τίς λεπτομέρειαις. «Ὁ μακαρίτης Κοραῆς ἔδειξε τρόπον τινὰ δοτικοφοβίαν καὶ ἀπαρσεμφοτοφοβίαν». Ἀλλ' αὐτὸς (ὁ Ἀσώπιος) καὶ οἱ Φαρμακίδης, Μανουῆσος, Φίλιππος Ἰωάννου μεταχειρίσθησαν καὶ τὴ δοτικὴν καὶ τὸ ἀπαρέμφοτον, ἔκαναν διάκρισιν τοῦ οὐ καὶ τοῦ μὴ κι ἀπόφυγαν «ὅσα ἢ πείρα καὶ ἢ πρὸς τὸ τελειότερον πρόοδος τῆς γλώσσης ἐφαίνετο ἀποδοκιμάζουσα». Καὶ προσθέτει ὁ Ἀσώπιος:

« . . . Ἐφρονήσαμεν πάντοτε ὅτι ἐπειδὴ πᾶσα γλῶσσα ἐν γένει ἐστὶν ἀντανάκλασις τῆς νοήσεως, παντὸς ἔθνους ἢ γλῶσσα τοσοῦτον γίνεταί τελειότερα, ὅσον ἡ διανοητικὴ αὐτοῦ δύναμις ἐπὶ μᾶλλον ἀναπτύσσεται. Τοιαύτη γλῶσσα ἦτον ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Διότι παντὸς ἄλλου ἔθνους τῆς ἀρχαιότητος τὸ Ἑλληνικὸν ἦτον κατὰ πᾶσαν σχέσιν πλεον ἀνεπτυγμένον. Ἡ γλῶσσα αὕτη ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας καὶ κατ' ἀπεραντον ἔκτασιν λαληθεῖσα, ἔλαβε διαφορὰς φράσεις. Διότι οὔτε ἡ παρ' Ἀττικῶν γραφομένη καὶ λαλουμένη ἦτον ἡ Ὀμηρικὴ, οὔτε ἡ Ἀλεξανδρινὴ ἦτον ἡ Ἀττικὴ, καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ἦτον Ἀλεξανδρινὴ ἢ Βυζαντινὴ. Ἀπόρροια καὶ ἀπόσταγμα τῶν διαφορῶν τούτων ἰδιωμάτων προὔκυψεν ἡ σημερινὴ γλῶσσα, ἔχουσα λαμπρότατα λείψανα τῆς ἀρχαίας καλλονῆς, ἀλλὰ καὶ πολλοὺς ἄνους, πολλὰς ἀσχημίας καὶ πολλοὺς ξενισμοὺς ἐπὶ τῶν χρόνων τῆς ἀπαιδευσίας προσλαβοῦσα.»

Μία γλῶσσα ποῦ βαρβαρώθηκε δὲν καθαρίζεται «διὰ μιᾶς», ἀλλὰ λίγο-λίγο. «Οὗτός ἐστιν ὁ κατὰ φύσιν ῥοῦς τῶν πραγμάτων...» Γι' αὐτὸ οἱ λόγιοι, ποῦ κατάλαβαν πῶς οὔτε ἡ προφορικὴ γλῶσσα μποροῦσε νὰ γίνῃ γραπτὴ—«νὰ γίνῃ τύπος»—οὔτε ἡ γλῶσσα τῶν ἀρχαίων συγγραμμάτων, σύστησαν τὴν διορθωσιν. «Καὶ οἱ μὲν λογιώτεροι νομιζόμενοι ἠσπᾶσθησαν τὸ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως μισοβάρβαρον λεγόμενον ὕφος,

ὅπερ φράσεις καὶ λέξεις ἑλληνικωτάτας μινύον πρὸς ἄλλας χυδαϊκὰς καὶ βαρβάρους, καὶ τοῦτο ἄνευ συστηματικῆς πλοκῆς καὶ σχεδίου, καὶ ἀηδὲς ὡς τραγέλαφος, καὶ ἀκατάληπτον τοῖς πολλοῖς ἐγένετο. Ὅθεν ἀφέθη εἰς τοὺς σχολαστικούς. Οἱ ἄλλοι ἔγραψαν εὐληπτότερα, πάντες ὅμως ἐφιλοτιμούντο νὰ συντελέσωσιν ἕκαστος τὸ καθ' ἑαυτὸν εἰς τὴν τελειότητα τῆς γλώσσης. Ὅσον δὲ ἡ αὔρα τῆς ἐλευθερίας προανήγγελλε τὴν πολιτικὴν μεταβολήν, τοσούτω καὶ ἡ γλῶσσα ἐγένετο τελειότερα καὶ σπουδαιότερα». Καὶ πρὶν ἂν τὸν Κοραῖ καὶ στὴν ἐποχὴ τοῦ Κοραῖ οἱ φίλοι του, καὶ κατόπιν ἄλλοι λόγιοι «ἐπροσπάθησαν νὰ τρέψωσι τοὺς αἰολοδωρικούς (!) σχηματισμοὺς ἐπὶ τὸ Ἀττικώτερον, ἀντεισήγαγον λέξεις ἑλληνικωτέρας, τακτικωτέραν πλοκὴν, ἐξελλήνισαν λέξεις ξένας ὧν εἶχεν ἀνάγκην ἡ γλῶσσα, καὶ ὡς ἀπὸ κοινοῦ συνθήματος ἔτειναν εἰς δημιουργίαν καταλλήλου γλωσσικοῦ συστήματος εἰς πάσας τὰς σχέσεις τῆς κοινωνίας ἔξαρκούντος».

Μπορεῖ μολαταῦτα νὰ ὑποστηρίξη κανεὶς πῶς ὁ ἀγώνας μεταξὺ Σούτσου καὶ Ἀσώπιου δὲν εἶχε βαθύτερο νόημα, γιατί καὶ οἱ δύο εἶχαν παραμερίσει οὐσιαστικὰ τὴν Κοραϊκὴν διδασκαλίαν καὶ ὁ Σούτσος, ποῦ κατηγοροῦσε τὸν Κοραῖ καὶ ὁ Ἀσώπιος, ποῦ ἰσχυρίζοταν πῶς ἀκολουθοῦσε «τὴν μέσσην ὁδόν». Τὸ Πανεπιστήμιον προχωροῦσε πρὸς τὸν ἔξαρχαϊσμό τῆς γλώσσης, καὶ οἱ ἐξωπανεπιστημιακοὶ συγγραφεῖς ἀκολουθοῦσαν λαχανιάζοντες τοὺς καθηγητὰς στὴν ἀλόγιστη ἀναδρομικὴ πορεία πρὸς τὸ Ἀττικὸ παρελθόν.

Τὴν παράδοσι τῆ δημοτικῆ—τῆ Σολωμικῆ νὰ ποῦμε παράδοσι—ἕνας συνεχίζει στὴν ἐλεύθερον Ἑλλάδα, δειλὰ ὅμως στὴν ἀπομόνωσί του, ὁ ποιητὴς Τερτσέτης. Στὴν Ἐπτάνησο ἡ δημοτικὴ παράδοσις δὲν ἔσβυσε ποτέ. Τὴν ἀκολουθοῦσαν τροποποιῶντας τὴν οἱ μαθηταὶ τοῦ Πολυλά καὶ ὁ Λασκαράτος. Ξεχωριστὴ μολαταῦτα μνεῖα ἀξίζει ἕνας ἄλλος λόγιος, γέννημα καὶ θρόμμα τῆς Κέρκυρας, Ἡπειρώτης τὸ γένος, ὁ Ν. Κονεμένος.

Στὸ φυλλάδιόν του «Τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης» (1873) ὁ Ν. Κονεμένος παρουσιάζεται ἀπολογητὴς τοῦ Λασκαράτου, ποῦ εἶχε δημοσιεύσει στὴν Κερκυραϊκὴ ἐφημερίδα «Ἀσπίς» μιὰ «διατριβὴν» γιὰ τὴ γλῶσσα.

«Ὁ Λασκαράτος, λέει ὁ Κερκυραῖος λόγιος, πιστεύω νὰ γράφῃ ἀπαράλλαχτα καθὼς μιλεῖ, καὶ καθὼς μιλοῦν σὲ ὅλη σχεδὸν τὴ Γραικία». Ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι βέβαια ὑπερβολικὸς, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψει τὸ ζωηρὸν Κεφαλονίτικο χρῶμα τῆς γλώσσης τοῦ Λασκαράτου. Ἄλλ' ἄς παρακολουθήσουμε τὸν Κονεμένο :

«Ἡ γλῶσσα μας εἶναι μία παντοῦ, ἐξαιρῶντας κάποια μακρυσμένα μέρη τῆς Ἀνατολῆς, καὶ κατὰ μικροὶ καὶ ἀσήμαντοι ἰδιωτισμοί, ποῦ ξεχωρίζουν μερικὲς φορὲς τὴ γλῶσσα ἀπὸ τόπο σὲ τόπο, δὲν εἶναι ἀρκετοὶ γιὰ νὰ μᾶς κάνουν νὰ συμπεράνωμε πῶς ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι μία καὶ ὁμοία. Ὁ Λασκαράτος μάλιστα δὲν διορθώνει σχεδὸν τὸ παραμικρό,

μήτε διαλύει, ἀλλὰ γράφει ἀπαράλλαχτα καθὼς καὶ μιλεῖ. Ὁ Λασκαράτος λέει ἀπλούστατα καὶ δημοτικώτατα τοῦν ἀνθρώπωνε, ἐνῶ ποῦ ἐγὼ π. χ. θὰ τὸ ἔλεγα ἢ θὰ τὸ ἔγραφα (ἀδικαιολόγητα, ἴσως), τῶν ἀνθρώπων ἢ—ν».

Μιὰ γλῶσσα μᾶς χρειάζεται. Καὶ ποιά εἶναι αὕτη ἡ γλῶσσα. Εἶναι «ἡ κοινὴ, ἡ ὁμιλούμενη», ποῦ εἶναι γλῶσσα ζωντανὴ κ' ἔχει, ἐπομένως, ὅλα τὰ πλεονεκτήματα μιᾶς ζωντανῆς γλώσσης. Λένε μερικοὶ πῶς ἡ ζωντανὴ γλῶσσα εἶναι φτωχὴ. Ἐχουν ἄδικο. Γιατὶ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα τὴν πλουτίζουμε, ὅσο θέλουμε, παίρνοντας ἀπὸ τὴν ἀρχαία ὅ,τι μᾶς λείπει καὶ ὅ,τι χρειάζεται. Ὅχι ὅμως καὶ τὸ περιττό, Λένε πῶς ἡ ζωντανὴ γλῶσσα εἶναι ἀκανόνιστη, ἔχουν ἄδικο. Ἐχει καὶ αὕτη τοὺς δικούς της κανόνες, ποῦ κανένας ὅμως δὲν πάσχισε νὰ τοὺς μελετήσῃ, καὶ νὰ καταστρώσῃ γραμματικὴν. Λένε πῶς δὲν εἶν' εὐγενικὴ ἡ ζωντανὴ μας γλῶσσα. Ἄλλὰ τ' ὁμορφο καὶ τ' ἄσχημο, τὸ εὐγενικὸ καὶ τὸ βάρβαρο κ.τ.λ. τίς περισσότερες φορὲς εἶναι στὴ φαντασίαν μας : Ἀληθινὰ ὁμορφο εἶναι τὸ σωστό, ὅ,τι συνηθίζεται.

«Ἡ ἀρχαία γλῶσσα ἔχει ὁμορφίαν κ' ἔχει εὐγένειαν ποῦ δὲν τίς ἔχει ἡ νέα. Ἄλλ' ἡ νέα ἔχει καὶ αὕτη ἄλλες δικές της ὁμορφίαν καὶ ἄλλες εὐγένειαν, ποῦ δὲν τίς ἔχει ἡ ἀρχαία. Καὶ πάλε ἡ ἀρχαία ἔχει ἐλαττώματα ποῦ ἡ νέα δὲν τὰ ἔχει. Ἡ νέα γλῶσσα ἀπλοποίησε καθ' ὅλα τὴν ἀρχαία, καὶ ἡ ἀπλότης εἶν' ἕνα προτέρημα. Ἡ ἀρχαία γλῶσσα, μὲ ὅλη τῆς τὴν εὐγένειαν καὶ τὴ μεγαλοπρέπεια, εἶναι γλῶσσα στρυφνὴ καὶ caricata. Ἡ νέα γλῶσσα γιὰ μᾶς, καὶ λιγώτερο ὁμορφο ἂν ἦτονε ἀπ' ὅ,τι εἶναι, ἔχει τὴ νεότητα, τὴ δροσερότητα, τὴ ζωὴ—καὶ γιὰ τοῦτο καὶ μόνο ἔπρεπε νὰ τὴν προτιμήσωμε. Ἡ ἀρχαία γλῶσσα εἶναι σὰ μιὰ μεγάλη ἀρχόντισσα, πλουσιώτατα καὶ κομψότατα εὐτρεπισμένη καὶ ψηλοῦ ἀναστήματος. Δείχνει πῶς νὰ ἐστάθηκε στὸν καιρὸ τῆς, ὡραία, ἀλλὰ γιὰ μᾶς σήμερον εἶναι γιὰ κ' εἶναι ζαρωμένη. Ἡ νέα γλῶσσα εἶναι μιὰ ταπεινὴ παιδοῦλα τοῦ λαοῦ ποῦ δὲν ἀπόχτησε ἀκόμα ὄλο τῆς τὸ ἀνάστημα καὶ ὅποῦ ἔχει χρεῖα μόνον ἀπὸ ἀπλὸ ἄλλαγμα καὶ ἀπὸ ἕνα νίψιμο γιὰ νὰ φανοῦν οἱ χάρεις καὶ νοστιμάδες τῆς. Δὲν εἶναι κριμα νὰ τὴν ἀφήκωμε ; Δὲν εἶναι κριμα νὰ μὴ τὴν ἐπιμεληθοῦμε ;»

Ἄς ἔρθουμε στὴ γλῶσσα ποῦ θέλουν νὰ ἐπιβάλουν οἱ λόγιοι, στὴ λογῆς-λογῆς καθαρεύουσα.

«... Μοιάζει μὲ χοντρογυναῖκα χωρὶς εὐγένεια ἢ ὁμορφία, ἀλλ' ὅμως γιομάτη ἀλαζονία, ποῦ ὑποκρίνεται τὴν ἀριστοκρατίαν χωρὶς νὰ εἶναι, φριασιδωμένη στὸ πρόσωπο καὶ ὁμοῦ ἔχει κρεμασμένα ἀπάνω τῆς χίλια μπιχλιμπίδια».

Γράφοντας τὴν ἀπλὴ γλῶσσα, λέει ὁ Κονεμένος, μιμοῦμαι τοὺς προγόνους. Μήτε ὁ Ξενοφῶντας ἔγραφε στὴ γλῶσσα τοῦ Ἡροδότου, μήτε ὁ Θεόκριτος στὴ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου. Ἄλλὰ καὶ αὐτοὶ καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι,

πεζογράφοι ἢ ποιηταί, μικροὶ ἢ μεγάλοι, ἔγραφαν ὁ καθένας στὴ γλῶσσα τῆς ἐποχῆς του. Κι ἂν ἐκεῖνοι ἔγραφαν στὴ γλῶσσα ποῦ μιλοῦσαν στὸν τόπο τους—σ' ἓνα μέρος τῆς Ἑλλάδος—ἐγὼ γράφω «σὲ κοινὴ γλῶσσα ξαπλωμένη σὲ ὅλην τὴ Γραικίαν». Αὐτὸς ὁ ἰσχυρισμὸς εἶναι βέβαια ὑπερβολικός. Ὅμως ἡ γλῶσσα τοῦ Κονεμένου ἀποφεύγει ὅσο μπορεῖ τοὺς Ἑπτανησιακοὺς ἰδιωτισμούς.

Οἱ γλῶσσες, καθὼς ὅλα τοῦ κόσμου τὰ πράγματα κ' οἱ συνήθειες μὲ τὸν καιρὸ χαλοῦν, ἀλλάζουν, μεταμορφώνονται, ὄχι μόνο στὸ λεξιλόγιο, ἀλλὰ καὶ στὴ γραμματικὴ καὶ τὴ σύνταξι. «Ὅλες οἱ γλῶσσες ποῦ μιλιῶνται καὶ γράφονται σήμερα κατὰ τὸπους σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ κόσμου, εἶναι φθαρσίματα ἄλλων παλαιότερων γλωσσῶν. Οἱ ἴδιες αὐτὲς οἱ γλῶσσες μὲ τὸν καιρὸ θὰ χαλάσουν, καὶ σὲ μιὰν ἄλλην ἐποχὴ θὰ ὑπάρξουν καινούργιες στὸν τόπο τους, ποῦ θὰ σχηματιστοῦν ἀγάλια-γάλια ἀπὸ τὸ φθάρσιμο τῶν σημερινῶν. Δὲν πρέπει λοιπὸν νὰ παραξενευόμαστε καὶ νὰ ἀδημονοῦμε ἂν καὶ τὴ δική μας γλῶσσα τὴν εὐρήκαμε χαλασμένη. Τὸ χάλασμα τῆς εἶναι μιὰ μεταμόρφωσι, ποῦ, ἔπρεπε, ἢ ἔτσι ἢ ἄλλοιῶς, κατὰ φυσικὸν νόμο ἀπὸ λίγο-λίγο τὴν κάθε φουρὰ μὲ τοὺς αἰῶνας νὰ γένη. Ἡ φτώχεια τῆς, μόνον ἢ φτώχεια, κι ὄχι τὸ χάλασμα, πρέπει νὰ ἀποδοθῆ στὴν ἀμάθεια καὶ στὴ δυστυχία τῶν αἰῶνων ποῦ μᾶς τὴν ἐπαράδωκαν». Ὁ Κονεμένος δὲν εἶναι ἀγλωσσολόγος.

Ἡ γλῶσσα, ἔπειτα, εἶναι ἓνα μέσον, ὄχι ἓνας σκοπός. «Ὑπάρχουν γλῶσσες ὡμορφες καὶ γλῶσσες ἀσχημες, τοῦτο τὸ ξέρω. Ἄλλ' ἢ ἰδέα ποῦ μπορεῖ τινὰς νὰ ἔχη γιὰ τὴν ὡμορφιὰ ἢ γιὰ τὴν εὐγένεια μιᾶς γλώσσας, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀσχημιὰ ἢ τὴ βαρβαρότητα μιᾶς ἄλλης, ἂν δὲ δικαιολογῆται, εἶναι «παιδιαριστικὴ». Σὲ τί λ. γ. εἶναι ὡμορφότερη ἢ εὐγενικότερη ἢ λέξις ὦ δ ω ρ ἀπὸ τὴ λέξι νερὸ ἢ σὲ τί ἢ δεύτερη τούτη εἶναι ἀσχημιὴ ἢ βάρβαρη; Σὲ τί εἶναι ὡμορφότερο τὸ πατήρ ἀπὸ τὸ πατέρας, τὸ λαμβάνω ἀπὸ τὸ λαβαίνω, τὸ θέλω λάβει ἀπὸ τὸ θὰ λάβω, τὸ λίαν ἀπὸ τὸ πολὺ, τὸ ἀπας ἀπὸ τὸ ὄλος; Θὰ μοῦ ποῦν. . . : Εἶναι ὄχι μόνον ὡμορφότερα, ἀλλὰ εἶναι καὶ πλέον ὀρθά, ἐπειδὴ ἔτσι τὰ ἤθελαν καὶ τὰ εἶχαν οἱ πρόγονοί μας. Κ' ἐγὼ ἀποκρίνομαι: Ἄν μιὰ συνήθεια καὶ μιὰ γραμματικὴ τότες εἶχε θεωρησῆ ὡμορφα καὶ ὀρθά ἐκεῖνα, μιὰ καινούργια συνήθεια καὶ μιὰ νέα γραμματικὴ τώρα θεωρεῖ ὡμορφα καὶ ὀρθά τὰ δικὰ μας».

Ἡ σημερινὴ γλῶσσα ἔχει σχηματιστῆ ἀπὸ τὴ διαφθορὰ καὶ τὴ συγχώνευσι ὄλων τῶν ἀρχαίων διαλέκτων—γράφει ὁ Κονεμένος. «Ἄλλ' αὐτὴν τὴ διαφθορὰ κτλ. τὴν ἔχουν ἐνεργῆσει βαθμηδὸν οἱ αἰῶνες καὶ γιὰ τοῦτο ἢ νέα αὐτὴ γλῶσσα εἶναι σῶμα ποῦ ἔχει ἐνότητα καὶ μορφή, καὶ ἔχει κανόνες καὶ εἶναι σῶμα ζωντανό, καὶ εἶναι γέννημα γνήσιο τῆς ἀρχαίας, καὶ ἔχει δικαιώματα ὅσα ἢ ἀρχαία. Μιὰ γλῶσσα ὅμως ὅπου τὴν

ἐφκιάσαμ' ἐμεῖς στὸ διάστημα μιᾶς ἡμέρας, ἀνακατόνοντας ἄνομα ὅσο καὶ ἄνόητα μὲ δικόν μας τρόπο ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἀρχαῖα καὶ νέα, γλῶσσα ποῦ ἀπ τὸ ἔθνος μῆτε ἔγινε μῆτε ἦτουν δυνατὸν νὰ γίνῃ δεχτὴ, εἶναι ἀψυχο ἔκτρομα ποῦ δὲν ἔχει μορφή καὶ ἐνότητα παρὰ μόνον στὴ φαντασία τῶν λογιωτάτων».

Δὲν πρέπει ν' ἀκολουθοῦμε τοὺς λογιώτατους. Γιατὶ κι αὐτοὶ οἱ λογιώτατοι θὰ γτρέπονται νὰ μιλήσουν ὅπως γράφουν... Οἱ λογιώτατοι λόγου χάριν γράφουν «τῆς, ὑπὸ τῆς... ἐκ τῶν, διὰ τοῦ... ὡς οἶόν τε, ᾧδὲ πως, ἐνθεν καὶ ἐνθεν, φέρε ἴδωμεν, ὅπως ποτ' ἂν ἦ, οὐ μὴν ἀλλὰ, δυοῖν θάτερον, ἦμιστα, πάνυ,.... τρεισκαίδεκα, πότερος... Ἄλλὰ δὲν κοιτοῦν νὰ τὰ ποῦν... Ποιὸς λογιώτατος μπορεῖ νὰ πῆ τῆς γυναικας του δὸς μοι τεμάχιον ἄρτου, ἢ ἔγχυσον μοι οἶνον, δεῦρο ἐγέρθητι, ἢ νὰ τῆς φωνάξῃ ᾧ γύναι;

«Ὡς καὶ ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα ἔχει λέξεις ἀρχαῖες ἀχρηστες, ποῦ δὲν εἶναι μῆτε Λατινικὲς, ἀλλὰ Ἰταλικὲς, καὶ ποῦ σήμερα ἂν κανένας τὲς μεταχειριστῆ μιλῶντας εἴτε γράφοντας, γελοῦν μὲ αὐτὸν καὶ τοῦ λέν πῶς εἶναι σχολαστικός. Αὐτὲς οἱ λέξεις στὸν καιρὸ τους συνηθίζονταν, καὶ τὲς εἶχε μεταχειριστῆ ὁ Δάντες καὶ ὁ Μποκάτσιος. Ἄλλὰ σήμερα, ἐπειδὴ δὲν συνηθίζονται, καὶ ἐπειδὴ ὑπάρχουν νέες ἀντίστοιχες, ἐκεῖνες δὲν τὲς θέλει κανένας. Τὸ ἴδιο καὶ στὴ Φραντζέζικη γλῶσσα κ.τ.λ. Καὶ μῆτε ποῦ στὴν Ἰταλικὴ ἢ σὲ ἄλλη γλῶσσα ποῦ νὰ ξέρω, ὑπάρχει καμμιά λέξι ποῦ νὰ εἶν' ἐν χρήσει στὴ γλῶσσα τῆ γραφτῆ καὶ ποῦ στὴν ὁμιλούμενη νὰ εἶν' ἀχρηστὴ καὶ νὰ προξενᾷ γέλοιο. Ἄλλὰ καὶ τοῦτο ἂν ἦτουν, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ δικαιολογηθοῦμε μὲ τὰ σφάλματα τῶν ἄλλων. Οἱ γραμματισμένοι τοῦ ἔθνους πρέπει νὰ σιμώνουν ὅσο εἶναι δυνατὸν περισσότερο μὲ τὸ ἔθνος. Αὐτὴ εἶν' ἡ ἀρχή. Κ' ἐμεῖς ἐξ ἐναντίας ἀπαιτοῦμε νὰ σιμώσῃ τὸ ἔθνος ἐμᾶς. Εἶναι ποτε τοῦτο δυνατὸν; Κ' ἐνῶ ποῦ βλέπομε πῶς τὸ ἔθνος δὲν ἔκαμε βῆμα, ἐμεῖς πηγαίνομ' ἀκόμ' ὀμπρός». Ὁ λαὸς πῆρε ἀπ τὴ λογία γλῶσσα τὴ λέξι νομάρχης, ἀλλὰ τὴν ἔκλινε σύμφωνα μὲ τὴ νέα γραμματικὴ. Δὲν εἶπε τοῦ νομάρχου. Εἶπε τοῦ νομάρχη. Δὲν εἶπε οἱ νομάρχαι. Εἶπε οἱ νομάρχηδες ἢ νομάρχες. Ἐδωκε μάλιστα καὶ θηλυκὸ ἢ νομάρχισσα στὸ πείσμα τῶν λογιωτάτων. «Ὁ λαὸς τὰ ἔκανε αὐτὰ ἐξ ἀνάγκης ὑπακούοντας σ' ἓναν φυσικὸν νόμο, καθὼς τὸ πουλί ὅταν ἀνοίγῃ τὰ φτερά του γιὰ νὰ πετάξῃ. Ὁ λαὸς ἤθελε τὴν ἐλευθερίαν του, καὶ τὴν ἐλευθερίαν του δὲν ἐδύνοτον νὰ τὴν εὔρη ἄλλοῦ...»

Οἱ λογιώτατοι ὥστόσο κάνουν καὶ μιὰ παραχώρησι: Δέχονται τὴν ἀπλή—τὴ ζωντανὴ γλῶσσα γιὰ τὴν ποίησι—ἀλλὰ μόνο γιὰ τὴν ποίησι.

«Αὐτὴ ἢ παραχώρησι δὲν ἐγένηκε μὲ τοὺς συνηθισμένους τύπους, μῆτε ξέρω νὰ εἰπῶ μὲ ποιὸν τρόπο ἐγένηκε ὥστόσο φαίνεται καὶ εἶναι βέβαιο πῶς νὰ ἐγένηκε, καὶ ἔτσι σήμερα τὸ ἔθνος ἔχει τὴν ἄδεια νὰ ἐκ-

φράζεται σὰν ποιητὴς στὴν ἴδια τὴ γλῶσσα του, συνθέτοντας ἔργα, ποῦ ἀπὸ τῆς Ἀρχῆς εἶν' ἀναγνωρισμένα γιὰ νόμιμα». Ἀλλὰ πῶς μιὰ γλῶσσα ποῦ κρίνεται κατάλληλη γιὰ τὴν ποίησι δὲν εἶναι ἀρμόδια γιὰ τὴν πεζογραφία; Πιστεύουν καὶ λέν πῶς ἡ γλῶσσα τοῦ ἔθνους εἶναι γλῶσσα βάρβαρη, εἶναι γλῶσσα διεφθαρμένη, εἶν' ἓνα jargon. Καὶ πιστεύουν συνάμα πῶς τὸ jargon αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐκφράσῃ ὑψηλὰ ποιητικὰ νοήματα. Ἡ μήπως φαντάζονται οἱ λογιώτατοι πῶς ἡ Ποίησις καὶ ἡ Καλλιτεχνία εἶναι κάτι κατώτερο, πῶς δὲν ἔχουν λ.χ. τὴ σπουδαιότητα τῆς δικανικῆς ἢ τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης;

Ὅταν λέμε πῶς μιὰ γλῶσσα εἶναι κατάλληλη γιὰ τὴν ποίησι, λέμε καὶ συμφωνοῦμε πῶς ἡ γλῶσσα αὐτὴ εἶναι ὄχι μόνον εὐγενῆς καὶ ἀρμονικῆ, ἀλλὰ καὶ πλούσια σὲ στοιχεῖα ἱκανὰ νὰ ἐκφράσουν τὸ ὄρατο κπὶ τὸ ὑψηλό. Ἐπομένως ἡ ἀπλὴ γλῶσσα ποῦ κρίνεται ἀρμόδια γιὰ τὴν ποίησι δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι jargon, δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀκατατάλληλη γιὰ τὴν ἔκφρασι κοινῶν αἰσθημάτων... Δυὸ χρόνια μετὰ τὸ φυλλάδιο «Τὸ ζήτημα γλώσσας» τύπωσε τὸ φυλλάδιο «Καὶ πάλε περὶ γλώσσας», ὅπου ξαναὑποστήριξε πῶς πρέπει ν' ἀφήσουμε τὴν καθαρεύουσα καὶ πῶς πρέπει νὰ κάνουμε γραπτὴ μας γλῶσσα τὴν ἀπλοελληνικὴ, ποῦ εἶναι κατὰ τὴ θεωρία του μία:

Ἡ κοινὴ γλῶσσα εἶναι μία, λέει, διαλέκτους δὲν ἔχει—ἐκτὸς ἀπ' τὴν Ἰσακωνική, τὴν Ποντική, τὴν Κυπριακή, τὴν Καλαυριακή (τῆς κάτω Ἰταλίας)... «Ἐχομε ὅμως ἰδιωτισμούς; Ἐγὼ διαλέω καὶ συμβιβάζω τὸ πλέον κοινὸ μὲ τὸ πλέον καλὸ, καὶ βγάνω νερὸ καθαρὸ ἀπὸ τὸ αὐλάκι· κι ὡς μὲ τοῦτο ποῦ κάνω εἶμαι καταληπτὸς σὲ ὅλο τὸ ἔθνος· ὁ ἄλλος, ἢ ἐπειδὴ δὲν ἠξέρεει ἢ γιὰ νὰ μὲ ἀποδείξῃ ψεύτη, διαλέει καὶ συμβιβάζει τὸ πλέον κακὸ μὲ τὸ πλέον σπάνιο καὶ βγάνει καὶ δείχνει θολὸ τὸ νερὸ, καὶ γίνεται ἀκατάληπτος. Τί φταίει ἡ γλῶσσα ἢ τί φταίω ἐγὼ σὲ τοῦτο; Σὲ ἓναν κάμπο εἶναι πολλὰ ἀνθία καὶ ὄμορφα· ἐγὼ διαλέω ἀπὸ τὰ καλύτερα καὶ σχηματίζω τὸ μάτσο μου· ἂν ὁ ἄλλος διαλέει καὶ σχηματίζει τὸ δικό του ἀπ' ὅλα τὰ βρωμόχορτα, τί φταίει ὁ κάμπος σὲ τοῦτο; ... Ἡ γλῶσσα ὑπάρχει, καὶ δὲν τῆς ἔλειψε μήτε τῆς λείπει τίποτα σχεδὸν ἀπὸ τὸ κοινῶς χρειαζόμενον· κι ἂν εἶναι φτωχὴ, εἶναι γιὰ τοῦτο μόνον ὅπου εὐρέθηκε νὰ τῆς λείπουν οἱ τεχνικὲς λέξεις μερικῶν ἀνωτέρων τεχνῶν καὶ τῶν ἐπιστημῶν· τοῦτο ἦταν ἐπόμενο, ἀφοῦ γιὰ τόσους αἰῶνες οἱ τέχνες αὐτὲς καὶ οἱ ἐπιστῆμες μήτε ἐκαλλιουργοῦνταν μήτε ἐδιδάσκονταν στὴ Γραικία. Τοῦς τεχνικοὺς αὐτοὺς ὄρους τοὺς ἔχουν εἰσάξει τώρα, ὕστερα οἱ λογιώτατοι παίρνοντάς τους ἢ φτιάνοντάς τους πότε κατ' εὐθειαν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ καὶ πότε ἀπὸ τῆς Εὐρωπαϊκῆς γλώσσας, ἀλλ' αὐτοὶ ἀντὶς νὰ τῆς ἀφομοιώσουν μὲ τὴν ἐπίλοιπὴ γλῶσσα, καθὼς θὰ ἦταν φυσικὸ καὶ λογικὸ νὰ εἶχαν κάμει, (καὶ καθὼς ἔχουν κάμει ὅλοι οἱ ἄλλοι), ἔξεναν-

τίας ἀφομοίωσαν τὴ γλῶσσα μὲ τοὺς τεχνικοὺς ὄρους! Ἀντὶ νὰ κόψουν καὶ νὰ κανονίσουν τὸ φῶρεμα σύμφωνα μὲ τὸ κορμί, αὐτοὶ ἐπελέκησαν τὸ κορμί, κ' ἔχωσαν καὶ παραμπουκώματα, γιὰ νὰ σταθῇ τὸ φῶρεμα! ... Ἔτσι ἐσχηματίστηκε μιὰ ψεύτικη ἀριστοκρατία, ὄχι ἀριστοκρατία ἀπλῶς τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλ' ἀριστοκρατία τῆς γραμματικῆς καὶ τῶν λέξεων, προωρισμένη νὰ βασιλέψῃ ἀπάνου στὴν ἀριστοκρατία τῶν ἰδεῶν καὶ τοῦ ὕφους. Τὸ ἔθνος ἔμεινε χωρὶς Γράμματα, χωρὶς ὁδηγούς, χωρὶς διδασκαλία· κοινὴ καλὴ αἴσθησι δὲν ἐσχηματίστηκε, καὶ τὸ πνεῦμα ἔμεινε καταπλακωμένο».

Λίγοι σὲ κάθε τόπο εἶν' ἐκεῖνοι ποῦ ἐννοοῦν καὶ ποῦ αἰσθάνονται τὴν ἀπλότητα. Οἱ λογιώτατοι δὲ θὰ μπορούσαν νὰ δεχτοῦν μ' εὐχαρίστησι ἓνα πρᾶμα ποῦ αὐτοὶ δὲν τὸ ἐννοοῦν καὶ δὲν τὸ αἰσθάνονται. «Ἐψώνοντας σήμερα τὴν ἀπλή, καὶ κάνοντάς τιν γλῶσσα γραπτὴ τοῦ ἔθνους, μὲ τοῦτο θὰ ἐβανόμαστε ὅλοι στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, καὶ θὰ ἦταν ἀναγκαία τότες κάποια ἄλλα προσόντα καὶ κάποια ἄλλα μέσα γιὰ νὰ ξεχωρίστοῦν ὅσοι ἤθελαν ἀπὸ μᾶς, προσόντα καὶ μέσα ποῦ ἢ σημερινὴ πολυπληθὴς ἀριστοκρατία τῶν λογιωτάτων δὲν τὰ ἐννοεῖ καὶ δὲν τὰ αἰσθάνεται... Οἱ λογιώτατοι, μὲ σπάνιες ἐξαιρέσεις, εἶναι χυδαῖοι σκεπασμένοι μὲ τὴν ψωροπροβιά τοῦ λογιωτισμοῦ ποῦ ἂν τὴν ἔβγαναν ἀποπάνου τους, θὰ ἔμεναν ἀπλοὶ χυδαῖοι καθὼς πρέπει νὰ εἶναι· ἀλλὰ μὲ τοὺς πολλοὺς ποῦ δὲν ἐννοοῦν καὶ δὲν αἰσθάνονται σὲ τί συνίσταται τὸ καλὸ, ἐκεῖνη ἢ ψωροπροβιά εἶναι κάτι ποῦ φαίνεται πῶς νὰ στολίζῃ ἐκεῖνον ὅπου τὴν φορεῖ. Ἐψώνοντας τὴ γλῶσσα τὴν ἀπλή οἱ λογιώτατοι, ποῦ τοὺς ἀρέσει τόσο νὰ ξεχωρίζονται, θὰ εὐρίσκονταν ἀνακατωμένοι μὲ τοὺς πολλοὺς, καὶ δὲν θὰ ἐξεχωρίζοτον πλέον παρὰ ὁ ἐπιστήμονας ἀπλῶς καὶ μόνον γιὰ τὴν ἐπιστήμη του καὶ ὁ τεχνίτης γιὰ τὴν τέχνη του, καὶ ὁ καλὸς συγγραφέας γιὰ τὸ ὕφος του». Καὶ σὲ μιὰ δηκτικὴ ὑποσημείωσι προσθέτει:

«Ἀπ' ὅλες τῆς τάξεις οἱ πλέον φανατικοὶ εἶναι οἱ δικηγόροι. Τοῦτο ἐξηγιέται φυσικῶς πολὺ εὐκόλα. Ὁ δικηγόρος γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ ἐξασκῆσῃ καλὰ καὶ καθὼς πρέπει τὸ ἐπάγγελμά του, ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ καλλιλογικὰ ἀνώτερα προσόντα ποῦ συνήθως αὐτὸς δὲν τὰ ἔχει. Καὶ μὴν ἔχοντάς τα οἰκονομάει καὶ σκεπάζει σὲ κάποιον τρόπο τὴν ἀδυναμία του μὲ τὴ διαφορά τῶν γραμματικῶν τύπων καὶ τῆς συντάξεως. Τοῦτο αὐτὸς τὸ κάνει χωρὶς νὰ συλλογίζεται καὶ χωρὶς νὰ ξέρῃ γιατί, τὸ κάνει, καὶ ἢ αἰσθησί του ἀκολουθεῖ καὶ ὑπηρετεῖ τὴν φυσικὴ ἔλλειψι καὶ τὴν ἀνάγκη ποῦ ἔχει γιὰ νὰ γυρέψῃ νὰ βοηθηθῇ. Ἔτσι κ' ἐκεῖνος ὅπου ἔτυχε νὰ λάβῃ ἀπὸ τὴν φύσι αἰσθήματα κοινὰ καὶ περιορισμένα, χωρὶς νὰ ξέρῃ μήτ' αὐτὸς γιατί, στέκεται μὲ ὄλην τὴν εὐλάβεια προσκολλημένος στὰ συνήθια καὶ τοὺς τύπους καὶ βρίσκει ἐκεῖ τὴν ὑπαρξί του».

«Οἱ λογιώτατοι συγγέουν τῇ γλῶσσα μὲ τὸ ὕφος. Ὅταν θὰ κρίνουν περὶ ἑνὸς συγγράμματος, κρίνουν ἀπὸ τῆ γλῶσσα του κι ἀπὸ τὲς λέξεις καὶ αὐτὰ εἶναι ποῦ ἐννοοῦν οἱ λογιώτατοι γιὰ ὕφος. Μήτε ἀπλότητα ἀπὸ χυδαιότητα εἶναι ἱκανοὶ νὰ ξεχωρίσουν. Ἀπλότης καὶ χυδαιότης γι' αὐτοὺς εἶναι ἓνα πράγμα».

Οἱ λογιώτατοι πιστεύουν πῶς τὸ μέρος τῆς γλώσσας ποῦ βγαίνει ἀπὸ τὸν περιορισμένο κύκλο τῆς κοινῆς καθημερινῆς χρῆσας τῶν ἀγραμμάτων καὶ τῶν χυδαίων εἶναι ὅλο ἰδιοκτησία τους. Σφετερισμὸς ἀδιάντροπος. Γιατὶ οἱ λίγοι ἄνθρωποι τοῦ ἔθνους, ποῦ κατὰ καιροὺς εἶχαν δεῖξει λίγο ἢ πολὺ πνεῦμα καὶ αἴσθησι τοῦ ὠραίου, κι ὁποῦ μᾶς ἔχουν ἀφήσει τίποτε καλὸ κι ἀξιο νὰ τὸ ἀναφέρουμε, ἀρχινῶντας ἀπὸ τὸν Κορνάρο καὶ τελειώνοντας στὸ Σολωμό, ἦταν ὅλοι φίλοι τῆς ἀπλῆς καὶ ἔγραψαν στὴν ἀπλή...» Πνεῦμα καὶ λογιωτατισμὸς εἶναι πράγματα ἀσυμβίβαστα... Ὁ Κονεμένος μιλάει γιὰ τὸ Γουζέλη καὶ τὸ Βηλαρά, γιὰ τὸ Βυζάντιο-Ἀσλάνη τῆς γλωσσολογίας «Βαβυλωνία». Συγγέει μάλιστα τὸ δεύτερο αὐτὸ μὲ τὸ Σκαρλάτο Βυζάντιο ποῦ ἔκαμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ Λεξικὸ τῆς ἀρχαίας, κ' ἓνα Λεξικὸ τῆς Κοινῆς. Μιλάει γιὰ τὸ σατυρικὸ Σ. Καρύδη «ποῦ στὴ ζυγαριὰ τῆς καλῆς κριτικῆς τὰ ἔργα του δὲ ζυγιάζουν».

«Ὁ Καρύδης παίξει σὲ μιὰ γλῶσσα ποῦ δὲν εἶναι μήτε ἡ ἀπλή, μήτε ἡ λογιωτατιστικῆ». Δὲν ἀφομοιώνει ὅσα δανείζεται ἀπὸ τὴν ἀρχαία. Αὐτὸ ὅμως εἶναι τὸ καθῆκον κάθε συγγραφέα: Ν' ἀφομοιώνη.

Καὶ νὰ ἡ δεοντολογία τοῦ Ν. Κονεμένου, — ἡ συνταγὴ γιὰ τὴ θεραπεία τῆς γλωσσικῆς καταστάσεως:

«Ὁ καθέννας μας ἢ εἶναι ἄνθρωπος τῶν ὠραίων γραμμάτων καὶ φιλόλογος, ἢ εἶναι ἐπιστήμονας καὶ σοφός, ἢ εἶναι ἄνθρωπος ἀπὸ τοὺς κοινούς, πρέπει ν' ἀρχινήσῃ νὰ γράφῃ τῇ γλῶσσα του, καθὼς τὴ γράφω κ' ἐγὼ σήμερα, καλὰ ἢ κακὰ, ὅπως μπορεῖ, προσέχοντας μόνο ν' ἀφομοιώσῃ ἐκεῖνες τὲς τεχνικὲς λέξεις ποῦ ἐπειδὴ δὲν ἔτυχε νὰ εἰσαχθοῦν ὡς στὰ τῶρα στὴ γλῶσσα καὶ νὰ εἶναι κοινές, ἔχουν τὸ ξενικὸ, τὸ ἑλληνικὸ (=ἀρχαῖο) σχῆμα, καὶ δὲν ἐφαρμόζονται, καὶ δὲν συμφωνᾶν μὲ τὸ ἐπιλοιπο σῶμα. Ἡ μόνη δυσκολία ποῦ θ' ἀπαντήσῃ στὴν ἀρχὴ ἓνας συγγραφέας, εἶναι ὁ δισταγμὸς στὴν ἐκλογὴ τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου γραμματικοῦ τύπου. Ἄν ἀποφασίζαμε νὰ μεταχειρίζεται ὁ καθέννας μας ἐκεῖνους τοὺς τύπους καὶ τοὺς ἄλλους ἰδιωτισμοὺς ὁποῦ συνηθίζονται στὸν τόπο του, καθὼς εἶχε κάμει ὁ Βηλαράς, καθὼς κάνει σήμερα ὁ Λασκαράτος, μήτε αὐτὸ δὲν θὰ ἦταν κακό· ἡ γλῶσσα εἶναι πάντα μία, κι ὁ Λασκαράτος σήμερα καταλαβαίνει τὸ Βηλαρά, ὅσο κι ὁ Βηλαράς ἤθελε καταλαβαίνει τὸ Λασκαράτο, ἐπειδὴ αὐτὲς οἱ διαφορὲς εἶναι τιποτένιες. Ἄλλ' ἂν ἐθέλαμε νὰ μὴν ὑπάρχουν μήτε αὐτὲς οἱ μικρὲς διαφορὲς, τότες θὰ ἔπρεπε νὰ διαλέξωμε καὶ νὰ προσδιορίσωμε μεταξὺ τῶν διαφόρων τύπων ἐκεί-

νοὺς ὁποῦ θὰ ἔμελλε νὰ εἶναι κοινοὶ στοὺς γραμματισμένους ὅλου τοῦ ἔθνους. Ἡ νέα Γραμματικὴ, ἐνῶ ποῦ θὰ ἐπεριλάμβανε ὅλους αὐτοὺς τοὺς τύπους, ἢ κἂν τοὺς πλεόν κοινούς, θὰ ἔδειχνε στὸν ἴδιο καιρὸ ἐκεῖνους ὁποῦ ἔπρεπε νὰ χρησιμεύουν γιὰ τέτοιον σκοπὸ. Ἐγὼ γιὰ τὸν ἑαυτὸ μου τὴν ἐκλογὴ μου τὴν ἔκαμα, ἐδιάλεξα καὶ συμβίβασα καθὼς ἐμὲ μοῦ ἐφάνηκε, τὸ πλεόν κοινὸ μὲ τὸ πλεόν καλὸ· ἡ γλῶσσα μου δὲν εἶναι ἐκείνη τῶν Γιαννίνων, μήτε εἶν' ἐκείνη τῆς Κεφαλονιάς, μήτε εἶν' ἐκείνη τοῦ Μορέως· καὶ στὸν ἴδιο καιρὸ αὐτὴ εἶναι ἡ γλῶσσα καὶ τῶν Γιαννίνων καὶ τῆς Κεφαλονιάς καὶ τοῦ Μορέως καὶ ὅλης τῆς Γραικίας. Ἴσως ἡ ἐκλογὴ νὰ ἤμποροῦσε νὰ γίνῃ καὶ καλύτερη· ὅταν οἱ ἀρμόδιοι τοῦ ἔθνους ἐνωθοῦν καὶ κανονίσουν τὰ πράγματα, τότες κ' ἐγὼ ὑποτάσσομαι. Ἄλλ' ὅσο ποῦ τοῦτο νὰ γένη συμβουλευτὸ τὸν καθένα ν' ἀρχινήσῃ νὰ γράφῃ τῇ γλῶσσα του ὅπως μπορεῖ καλύτερα, κι ἂν οἱ λογιώτατοι (ὅσοι δηλ. ἀπ' αὐτοὺς ἔχουν πεισθῆ κ' ἔχουν τὴ διάθεσι) ἀπαντᾶν σὲ τοῦτο κι ἄλλη δυσκολία, ποῦ εἶν' ἡ μεγαλύτερη, τὴ δυσκολία τῆς συνήθειας, ὁποῦ δὲν τοὺς ἀφίνει, ἂς ἀρχινήσουν νὰ γράφουν κι αὐτοὶ ὅπως μποροῦν κι ἂς τ' ἀνακατώνουν ὅλα, ἐπειδὴ ὡς κ' ἔτσι δὲν θὰ κάμουν τίποτα χειρότερο ἀπὸ κεῖνο ποῦ κάνουν ὁλονένα· καὶ τοῦτο θὰ εἶναι πασιτίσο καθὼς εἶναι κ' ἐκεῖνο· μὲ τὴ διαφορὰ ὅμως ὅπου κάνοντας ἀρχὴ τῶρα ἔτσι, θὰ κάμουν ἀρχὴ ν' ἀλλάζουν τὴν κακὴ συνήθεια μὲ τὴν καλὴ. Κι ἂν τῶρα στὰ πρῶτα θὰ τὰ γράφουν ἀνακατεύοντας μισὰ κόκκινα καὶ μισὰ γαλάζια, ἐπειτ' ἀπὸ λίγους μῆνες θὰ συνηθίσουν καὶ θὰ τὰ γράφουν πολλὰ τοῦ ἑνὸς χρώματος μὲ λίγα τοῦ ἄλλου ὅσο ποῦ ἀγάγια—ἀγάγια καὶ βαθμηδὸν θὰ εἶναι ὡς κι αὐτοὶ ἐντελῶς ἐλευθερωμένοι ἀπὸ ἐκεῖνον τὸ ζῆλο καὶ ἀπὸ ἐκείνη τὴν ψώρα».

Γιὰ νὰ δείξῃ μὲ συγκεκριμένα παραδείγματα πόσο παράλογη ἦταν ἡ προσπάθεια τοῦ ἐξαρχαϊσμοῦ τῆς γλώσσας, ὑποβάλλει σὲ πρόχειρη γλωσσικὴ κριτικὴ ἓνα βιβλίον τοῦ συνταγματολόγου καὶ διεθνολόγου Ν. Σαρίπολου.

«Παίρνω, γράφει, πρῶτ' ἀπ' ὅλα τὸ σύγγραμμα τοῦ Κυρ. Ν. Σαρίπολου *Τὰ τῶν ἐθνῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ νόμιμα*, ποῦ ὁ Κυρ. Σαρίπολος θὰ ἤμποροῦσε νὰ τὸ εἰπῆ μὲ ἀπλούστερη σύνταξι *Τὰ νόμιμα τῶν ἐθνῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ*. Οἱ λογιώτατοι σταχάζονται πῶς μὲ τὴ στρουφνότητα τῆς συντάξεως καὶ τοῦ ὕφους γίνονται κλασσικοὶ συγγραφεῖς. Καὶ τὸ στοχάζονται τοῦτο ἐπειδὴ δὲν ἐννοοῦν τοὺς συγγραφεῖς. Χαρακτηριστικὸ τοῦ καλοῦ συγγραφέως εἶναι ἡ ἀπλότης. Καὶ μεταξὺ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων τιμοῦνται περισσότερο οἱ πλεόν ἀπλοί. Οἱ λογιώτατοι σήμερα δὲν εἶναι ἀπλοί, ἐπειδὴ δὲν εἶναι κλασσικοί. Μὲ ποιὸν τρόπο νὰ τοὺς κάμωμε νὰ τὸ ἐννοήσουν τοῦτο; . . . Ἄλλὰ τί εἶν' αὐτὰ τέλος πάντων τὰ τῶν ἐθνῶν ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ νόμιμα ποῦ ὁ

Κυρ. Σαοίπολος τὰ ὀνομάζει μὲ σύνταξι καὶ ὕψος τόσο κλασσικό ; Εἶναι οἱ συνήθειες καὶ σύμβασες, ξεροὶ τύποι, πολλὰς φορές, ὅπου κανονίζουν τὰς σχέσεις μεταξὺ ἑνὸς ἔθνους καὶ ἄλλου. Τὸ ἀντικείμενο, βλέπετε, δὲν ἔχει καμμιά ὠραιότητα καὶ κανένα ὕψος, καὶ θὰ ἤμποροῦσε ὁ συγγραφέας νὰ τὸ εἶχε πραγματευθῆ μὲ ἄλλην τὴν ἀπλότητα καὶ τὴν ψυχρότητα ποῦ τοῦ ἦτανε δυνατή. Ἀλλὰ οἱ λογιώτατοι, ἐπειδὴ δὲν ἐννοοῦν καὶ δὲν αἰσθάνονται τὰ καλὰ καὶ τὰ μεγάλα, γιὰ τοῦτο δίνουν ὄντοτητα στὰ μικρὰ καὶ τιποτένια. Τοῦτο εἶν' ἐπόμενον. Ἡ ἀφιέρωσί του εἶναι ὡς κ' ἐκείνη κλασσική : Τῇ ἐσομένῃ μεγάλῃ Ἑλλάδι ὅπως τὰ ἕκ μεγάλων ἀγώνων μικρὰ τῆς καθ' ἡμᾶς συνορῶσα συνετωτέρα γίγνηται ἱερόν. Τοῦτο εἶναι χειρότερο παρ' ἂν ἔμεῖς ἐθέλαμε πῆ· «ὄλοι ἀπλωσαν πρὸς ἀπὸ τῆς θεῖα καὶ οἱ τέσσαροι Κατερίνας τὴν ταμπακέρα κ' ἐπῆραν.»

Σ' ἓνα γράμμα πρὸς φίλο του θίγει τὸ τυπικὸ καὶ τὸ φωνητικὸ ζήτημα : Τὰ στοιχεῖα τῆς ὀμιλουμένης, γράφει μποροῦμε νὰ τὰ χωρίσουμε σὲ κοινὰ καὶ λόγια ἢ τῶν ἀνωτέρων τάξεων. Οἱ λέξεις ψωμί, τρέχω, γράφω, οὐρανὸς εἶναι κοινὰ στοιχεῖα. Οἱ λέξεις ποιήμα, συνθέτω, ἐνθουσιασμός, ἀπειρία—δὲν ἀνήκουν στὸ γλωσσικὸ θησαυρὸ τοῦ ἀγρότη καὶ τοῦ ἀγράμματος.

Στὶς λέξεις αὐτὲς τῆς δεύτερης κατηγορίας «ἡ γλῶσσα ἐφύλαξε συχνὰ φθόγγους καὶ τύπους ἀρχαίους, καὶ αὐτὸ τὸ μέρος οἱ λόγοι τὸ σφετερίζονται σήμερον, νομίζοντες ὅτι εἰσῆχθη τὴν ὕστερ' ἀπ' αὐτοῦς. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἦτο παράλογον νὰ τὸ παραδεχθῆ τις, ἐπειδὴ ἂν τὸ ἔθνος εἰς τοὺς αἰῶνας τοῦ σκότους καὶ τῆς βαρβαρότητος δὲν εἶχε λάβει ἐπιστήμονας καὶ ἄλλους σοφοὺς, εἶν' ἀδύνατον ὅμως νὰ μὴ εἶχε λάβει ἀνθρώπους μὲ κάποια γράμματα καὶ κάποιας ἰδέας ἀνωτέρας, καθὼς μαρτυροῦν καὶ τὰ σωζόμενα ποιήματα καὶ ἄλλα ἔργα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς. Τὸ μέρος λοιπὸν αὐτὸ τῆς γλῶσσας, ἐπειδὴ ἔτυχε νὰ μὴν εἶναι πολὺ κοινῆς χρήσεως, διὰ τοῦτο δὲν παρεμορφώθη πολὺ καὶ δὲν ἀφομοιώθη ἐντελῶς μὲ τὸ ἄλλο. Τὴν λέξιν αἰσθημα ὁ χυδαῖος ἢ δὲν τὴν μετεχειρίσθη ποτὲ ἢ τὴν μετεχειρίσθη ὡς ξένην λέξιν καὶ διὰ τοῦτο αὐτὴ ἐφύλαξε ὄχι μόνον τὸν φθόγγον *σθ*, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀρχαῖον τύπον τῆς Γενικῆς : *Τοῦ αἰσθηματος*, καὶ ὄχι αἰσθημάτων. Ἡ λέξις πνεῦμα ἐφύλαξε τὸν φθόγγον *βμ*. Ἡ λέξις σχῆμα τὸν *σχ*. Ἀφομοιώνοντες τα θὰ ἐλέγαμεν : Αἴστημα καὶ Πνέμα καὶ σκῆμα, καθὼς τὰ λέγουν μερικοὶ· ἀλλὰ τὸ Λεξικὸν ὅμως ἢ ἡ Γραμματικὴ τῆς γλῶσσας πρέπει νὰ τὰ δεχθῆ καὶ τὰ δύο. Ὁ φθόγγος *θν* ὑπάρχει εἰς τὴν κοινήν, τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν ἢ δὲν ὑπάρχει ; Ἴσως θὰ μοῦ εἰπῆς ὅτι δὲν ὑπάρχει. Ἀλλὰ αἱ λέξεις *ἔθνος, θνητός* εἰς ποίαν γλῶσσαν ἀνήκουν ; Ὁ φθόγγος *γμ* θὰ μοῦ εἰπῆς ὅτι μήτ' αὐτὸς δὲν ὑπάρχει. Ἀλλὰ ἔχομεν τὴν λέξιν *παράδειγμα*, ὅπου εἶναι λέξις κοινὴ καὶ ὅπου εἰς τὴν Γενικὴν κάμνει τοῦ *παράδειματος* καὶ ὄχι τοῦ

παράδειγματος. Θὰ ἤμπορούσαμεν, ἂν ἠθέλαμεν, νὰ τὰ ἀφομοιώσωμεν ὅλα τρέποντες καὶ αὐτὸ τὸ *θν* εἰς *χν*. Ἀλλὰ τοῦτο θὰ ἦτο μία *τόλμη*, ὅσον εἶναι *τόλμη* κ' ἐκείνη τῶν λογίων ὅπου τὰ καταστρέφουν ὅλα... Ἡ λέξις Φύσις εἶναι καὶ δὲν εἶναι πολὺ κοινή· διὰ τοῦτο αὐτὴ ἠμπορεῖ νὰ φυλλάτῃ τὸ τελικὸ *ς* τῆς ὀνομαστικῆς. Ἐξ ἐναντίας ἡ λέξις Ἀνοιξι, ἐπειδὴ εἶναι κοινή, δὲν τὸ φυλάττει. Ἡ λέξις *συμβάν*—καὶ ἄλλαι—ἔμειναν ἀπαρμόρφωτος καὶ κλίνεται ἀπαράλλακτα καθὼς εἰς τὴν ἀρχαίαν, ἐνῶ ἂν ἠθελε τύχει νὰ εἶναι πολὺ κοινῆς χρήσεως, εἶν' ἀδύνατον νὰ μὴ εἶχε παρεμορφωθῆ καὶ αὐτὴ ἀποβάλλουσα τὸ *ν*... Ὁ συγγραφέας, *οἱ συγγραφεῖς*—καὶ ὄχι *συγγραφῆδες*. Ἡ ἀρχὴ ἢ ἰδική μου εἶναι ὅτι δὲν πρέπει μήτε νὰ διορθώσωμεν, μήτε νὰ διαφθείρωμεν τίποτε, ἀλλὰ θεωροῦντες τὴν γλῶσσαν, ὡς εἶπαμεν, ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν, νὰ τὴν σεβασθῶμεν καθὼς εὐρίσκεται καὶ τὴν ὑποβάλωμεν εἰς σύστημα. Ἡ ἐντελής ἀφομοίωσις δὲν εἶναι ἰδικόν μας ἔργον, ἀλλὰ ἔργον τοῦ καιροῦ... Ἡ προσοχὴ καὶ ἡ τέχνη τοῦ συντάκτοντος γραμματικὴν ἢ Λεξικὸν τῆς γλώσσας, ἢ τοῦ ἀπλῶς συγγράφοντος, συνίσταται (1ον) εἰς τὸ νὰ ξεχωρίζῃ καὶ ἀποβάλλῃ ὅ,τι ξένον, ἢ φθόγγον ἢ τύπον ἢ λέξιν, ὅπου νὰ εἰσῆχθη τὴν ὕστερα χωρὶς ἀνάγκην ἀπὸ τοὺς λόγιους, (2ον) εἰς τὸ νὰ ἀφομοιώνῃ τὰς ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν εἰσαγομένας λέξεις ἐπιστημονικὰς ἢ ἄλλας, ἕως ἐκεῖνον τὸν βαθμὸν ὅπου νὰ εἶν' ἀνάγκη καὶ σύμφωνα μὲ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς γλώσσας, ὅπου δὲν εἶναι τῆς χρήσεως τῶν ἀγράμματος καὶ τῶν χυδαίων».

Σὲ ἄλλο γράμμα συνοψίζει ὡς ἑξῆς τὶς ἰδέες του : Ἡ γλῶσσα πρέπει νὰ εἶναι μία ὄχι δύο ἢ περισσότερες. Ὁ εὐγενὴς ἀνθρώπος καὶ ὁ μορφωμένος πρέπει νὰ ξεχωρίζεται ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ ὄχλου μὲ τὴν διαφορὰν τοῦ ὕψους καὶ τῶν ἰδεῶν—καὶ ὄχι μὲ τὴν διαφορὰν τῆς γραμματικῆς καὶ τῶν λέξεων.» Ὑπάρχει ὕψος εὐγενὲς καὶ ὕψος ἀγενές. Ἰδέες εὐγενεῖς καὶ ἰδέες ἀγενεῖς. Γραμματικὴ ὅμως εὐγενὴς δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον στὴ φαντασίᾳ μας.

«Αἱ λέξεις ὅπου παριστάνουν εὐγενεῖς ἢ ἀνωτέρας, ἢ ὄχι πολὺ κοινὰς ἰδέας, δὲν εἶναι καθ'αυτὸ εὐγενεῖς αἱ λέξεις αὐταί, ἀλλὰ εἶν' εὐγενεῖς αἱ ἰδέαι ὅπου αὐταὶ παριστάνουν. Αἱ λέξεις αὐταὶ καθ' ἑαυτὰς, εἰς οἵανδήποτε γλῶσσαν καὶ ἂν ἀνήκουν, δὲν ἔχουν καὶ δὲν ἠμποροῦν νὰ ἔχουν καμμίαν πραγματικὴν ἀξίαν, ἐξαιροῦντες μόνον τὸ καλόηχον ἴσως ἢ τὸ εὐκολοπρόφερτον τῆς ἄλλης. Ἀλλὰ τοῦτο εἶν' ἄλλο πρᾶγμα. Καὶ ἂν τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων συγγραφέων ἑνὸς ἔθνους ἔκαμεν ὅπου αἱ λέξεις μιᾶς γλῶσσας νὰ γίνουν ζηλευταὶ καὶ νὰ τὰς μεταχειρισθῶν ἐπειτα μὲ εὐχαρίστησιν ὅλοι οἱ ἄλλοι τοῦ ἔθνους ἐκεῖνου, μὲ τοῦτο δὲν ἄλλαξε τελείως ἢ φύσις τῶν λέξεων, ὅπου ἔμειναν ἀπλῶς λέξεις καὶ τίποτε ἄλλο, καὶ μήτε ὅπου οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι ἔγιναν ἢ ἐθεωρήθησαν μεγάλοι

διὰ τὰς λέξεις, ἢ διὰ τοὺς γραμματικούς ἐκείνους κανόνες ὅπου σύμφωνα μὲ αὐτοὺς ἔχουν γράψαι, ἀλλὰ διὰ τὸ καλὸν ὕφος των καὶ διὰ τὰς ἰδέας. Ἡμεῖς εἴμεθα ξένοι μὲ τὴν ἀρχαιότητα· ἡμεῖς ἔχομεν ἰδικὴν μας γλῶσσαν ἀνεξάρτητον, ἔχομεν ἰδικὴν μας γραμματικὴν· τὸ παράδειγμα τῶν μεγάλων Ἑλλήνων συγγραφέων, εἰς ὃ, τι ἀποβλέπει τὰς λέξεις καὶ τοὺς γραμματικούς κανόνες καὶ τῆς συντάξεως, διὰ ἡμᾶς δὲν ἀξίζει, καθὼς δὲν ἀξίζει μηδὲ τὸ παράδειγμα τῶν Λατίνων διὰ τοὺς Ἴταλοὺς ἢ διὰ τοὺς Γάλλους. . . Ἐγὼ ἐξετάζω τὸ πρᾶγμα καὶ πραγματεύομαι τὸ ζήτημα ὑπὸ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ φιλολογικὴν ἔποψιν, καθὼς πρέπει νὰ τὸ ἐξετάσω, καὶ ὄχι ὑπὸ τὴν ἱστορικὴν. Ἄν μία γλῶσσα ἤθελε τύχει νὰ εὐρεθῆ διπλή, διηρημένη εἰς δημόδη (plebea) καὶ εἰς ἀριστοκρατικὴν, παριστάνουσα μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἰδέαν ἐκεῖ μὲν μὲ τὴν λέξιν *Ψωμί*, ἐδῶ δὲ μὲ τὴν λέξιν *Ἄρτος*, θὰ ἔπρεπε οἱ λόγοι τοῦ ἔθνους ἐκείνου νὰ κοιτάξουν νὰ διορθώσουν, ἂν ἦτο τρόπος, αὐτὸ τὸ λάθος ὅπου εἶχε γίνει ἐξ ἀρχῆς, ἢ ὅπου ἔτυχε δὲν ἠξεύρω πῶς, καὶ νὰ κάμουν ὥστε ἡ γλῶσσα νὰ εἶναι μία, κοινὴ εἰς ὅλας τὰς τάξεις. . . Ἐννοῶ πολὺ καλὰ καὶ αἰσθάνομαι τὴν οὐσιώδη διαφορὰν μεταξὺ μιᾶς κάπας καὶ μιᾶς βασιλικῆς πορφύρας, μεταξὺ τῶν ἠθῶν καὶ τῆς ἀνατροφῆς ἐνὸς ἀχθοφόρου καὶ ἐνὸς υἱοῦ καλῆς οἰκογενείας, καθὼς ἐννοῶ καὶ αἰσθάνομαι τὴν οὐσιώδη διαφορὰν ὅπου ὑπάρχει εἰς τὸ ὕφος μεταξὺ ἐνὸς μεγάλου συγγραφέως καὶ τοῦ τυχόντος. Ἄλλὰ δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω καὶ δὲν δύναμαι νὰ αἰσθανθῶ τὴν διαφορὰν ὅπου ἡμπορεῖ νὰ ὑπάρχη μεταξὺ μιᾶς λέξεως καὶ ἄλλης· δὲν δύναμαι νὰ ἐννοήσω καὶ δὲν δύναμαι νὰ αἰσθανθῶ εἰς τί ἡ λέξις ἄρτος εἶναι πλέον εὐγενῆς ἀπὸ τὴν λέξιν *ψωμί*. Καὶ ξαναγυρίζω στὸ ζήτημα τῶν *λογίων* λέξεων : Αὐτὲς τόσο στὸ τυπικὸ ὅσο καὶ στὴ φωνητικὴ θὰ τὶς ἀφομοιώσῃ ὁ καιρὸς. Ἐπειτα ἡ ἀφομοίωσις τους εἶναι ἀρχινισμένη.

«Κοινῶς δὲν λέγομεν συγγραφεὺς, ἀλλὰ συγγραφέας, καὶ μόνον εἰς τὸν πληθυντικὸν λέγομεν συγγραφεῖς. Θὰ τὰς ἀφομοιώσῃ ὁ καιρὸς ἐντελῶς τὰς λέξεις αὐτάς ; Πολὺ πιθανόν. Καὶ ὥς νὰ τὰς ἀφομοιώσῃ αὐταὶ θὰ ἀκολουθοῦν σχηματίζουσαι ἐξαιρέσεις εἰς τὴν νέαν Γραμματικὴν.»

Ὁ Κονεμένος προαισθάνεται, λές, τίς ὑπερβολὲς τοῦ «Γαξιδιοῦ» τοῦ Ψυχάρη—ποῦ θὰ φανῆ ὕστερ' ἀπὸ δέκα—δώδεκα χρόνια, καὶ γυρεύει νὰ τὶς προλάβῃ. Εἶναι δημοτικιστὴς—ἀλλὰ ὄχι ὀρθόδοξος.

Ὡς εἰσηγητὴς τοῦ Ράλλειου δραματικοῦ ἀγῶνα ὁ Ἐ. Ροῖδης, συγγραφέας τῆς Πάπισσας Ἰωάννας, πρὶν καταδικάσῃ τὴν καθαρεύουσα ὡς ποιητικὴ γλῶσσα, καταδίκασε τὴ σύγχρονή του Ἑλληνικὴ ποίησι, ἢ μᾶλλον καλύτερα γύρευε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν ποιητικὴν στείρωσι τῶν Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του :

«Ἀφίνοντες κατὰ μέρος πᾶν καλλιλογικὸν σύστημα καὶ πᾶσαν δογ-

ματικὴν προκατάληψιν καὶ εἰς μόνον τὰ ἐμπειρικὰ διδάγματα περιοριζόμενοι τῆς ἱστορίας, βλέπομεν ὅτι πανταχοῦ καὶ πάντοτε οἱ ποιηταὶ οὐδὲν ἄλλο ὑπῆρξαν ἢ κάτοπτρα πιστῶς ἀντανακλῶντα τὰ αἰσθήματα τῶν συγχρόνων. Πλὴν τῶν ἐμφύτων τῇ ἀνθρωπότητι κοινῶν τόπων ἐκάστη φυλὴ ἔχει ἐν ἐκάστῳ αἰῶνι μυχίους τινὰς πόθους, ὄνειρα καὶ ἐφέσεις, τὰ περιλαμβανόμενα σήμερον ὑπὸ τὸ ὄνομα ἰδανικοῦ, οὗ ἢ ἀποτύπωσις εἶναι ἔργον τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ τεχνίτου». Στὴν κλασσικὴ Ἑλλάδα κυριαρχοῦσε τὸ ἰδανικὸ τῆς «ἁρμονικῆς συζεύξεως σώματος εὐσθενοῦς καὶ ἀψόγου πρὸς νοῦν ὑγιᾶ καὶ γαληνιῶντα, χεῖρες ψάφουσαι μόνον τὴν λύραν καὶ τὸ δόρυ, τελεία ἀπαλλαγὴ ἀπὸ οἰασδήποτε εὐτελοῦς φροντίδος καὶ ἄκοπος ὑπηρέτησις τῶν εὐγενεσιᾶτων τοῦ σώματος καὶ τῆς διανοίας ἀπολαύσεων. . .» Στὴ μεσαιωνικὴ περίοδο τὸ ἰδανικὸ ἄλλαξε — σῶμα καὶ πνεῦμα ξεχωρίστηκαν καὶ προτιμήθηκε ἀπὸ τὸ γερὸ ὁ ἄρρωστος, ὁ «πάσχων» ἄνθρωπος. Οἱ ὕμνογράφοι, οἱ ῥαψωδοί, αὐτὸς ὁ Δάντης, εἶναι «κάτοπτρα ἀντανακλῶντα ὠχρὰ πρόσωπα ἀσκητῶν, γλωρωτικὰς παρθένους, βιάσανα κολαζομένων καὶ ὅσα ἄλλα ἐλάτρευαν ἢ ἔτρεμαν οἱ ἄνθρωποι» τότε. Ἡ τραγωδία τῆς ἐποχῆς τοῦ Λουδοβίκου 14ου εἶναι καὶ αὐτὴ, παρὰ τὴν ἀρχαίαν ἐπίφασιν, καθρέφτης τῆς ἐποχῆς τῆς. Ὁ Κρέων, ὁ Ἰππόλυτος, ὁ Νάρκισσος, ὁ Θησέας — οἱ πρωταγωνισταὶ τῆς τραγωδίας αὐτῆς ἐνσαρκῶνουν τὸ ἰδανικὸ τῶν Γάλλων τῆς ἐποχῆς, τὸν αὐλικὸ εὐπατρίδη, ποῦ κρατᾷ ἀπὸ δοξασμένο γένος, ποῦ εἶναι κομψὸς καὶ μελιχίος, ἀνδρεῖος καὶ «μέχρι γλυκαναλατίας» τρυφερὸς στὶς γυναῖκες. Στὴν ἀλευρωμένη κεφαλὴ αὐτοῦ τοῦ εὐπατρίδη δὲν ταίριαζε τὸ Ἑλληνικὸ κράτος : Χωρὶς ὅμως τὸν ἱστορικὸ αὐτὸ ἀναχρονισμὸ ὁ Ρακίνας δὲ θὰ ἦταν ποιητὴς.

Ἀπὸ τοὺς δυὸ μεγάλους Γερμανοὺς ποιητὰς ὁ Σίλλερ εἶναι διερμηνευτὴς τῶν ὄνειρων τῆς σύγχρονης νεολαίας, ὁ Γκαίτε ὑπέρτατος ἀρχιερέας τοῦ Πανθεϊσμοῦ. «Ἀληθὲς εἶναι ὅτι ὁ τελευταῖος οὗτος, φιλόσοφος καὶ ἐπιστήμων οὐχ ἦτον ἢ ποιητὴς, προέβη εἰς παντοειδῆ πειράματα ποικίλων συνδυασμῶν τοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρις ἡμῶν ἐπικρατήσαντος παρὰ τοῖς διαφόροις λαοῖς ἰδανικοῦ· ἀληθὴς ὅμως ποιητὴς ἀναδεικνύεται πρὸ πάντων, ὁσάκις ἀντὶ κοσμοπολίτου ἀρκεῖται νὰ εἶναι Γερμανός». Τὸ ἰδανικὸ τῶν Ἀγγλων τὴν ἐποχὴ τοῦ Μαίον, τοῦ Τζόνσον, τοῦ Σαίξπηρ κ.λ.π. «συνίστατο εἰς τὴν δι' οἰουδήποτε μέσου ἱκανοποίησιν πάσης ὀρεξεως καὶ παντὸς πάθους». Τὸ θέατρο τοῦ Σαίξπηρ εἶναι θηριοτροφεῖο, φρενοκομεῖο καὶ καπηλεῖο—ἀκριβῶς ὅπως ἡ Ἀγγλία τῆς ἐποχῆς του, τὸ ὅτι ὁ Σαίξπηρ ἔγινε ὁ πρῶτος ποιητὴς τοῦ κόσμου, αὐτὸ πρέπει νὰ τ' ἀποδώσουμε στὴν ἐποχὴ του, ποῦ μπορεῖ νὰ ἦταν ἀνήθικη, ὅμως ἦταν ποιητικώτατη. Ἡ σημερινὴ (1877) ἐποχὴ δὲν εἶναι εἶναι ποιητικὴ—τοῦλάχιστον στὴν Ἑλλάδα :

«Ὁ σήμερον Ἕλληνα ἐκκληρονόμησε παρὰ μὲν τῶν προγόνων αὐτοῦ μέγα ὄνομα, παρὰ δὲ τῶν πατέρων γωνίαν γῆς ἐλευθέραν. Ἀποκοιμηθεὶς δοῦλος καὶ Ἀνατολίτης ἐξύπνησεν ἐλεύθερος καὶ Εὐρωπαῖος. Ἐπόμενον ἄρα ἦτο νὰ καταληφθῆ ὑπὸ τῆς κατεχούσης πάντας τοὺς νεαυξήτους μέθης. Ἡ κυριωτέρα αὐτοῦ ἐνασχόλησις συνίσταται σήμερον ἀκόμη εἰς τὸ νὰ θαυμάζη τὰς χεῖρας αὐτοῦ μὴ φερούσας πλέον ἀλύσεις, τὴν κεφαλὴν του φέρουσαν ὑψηλὸν πῖλον κ.λ.π. Ὡς πάντες οἱ νεόπλουτοι σπεύδουσι ἐκ ματαιότητος ν' ἀποκτήσωσι πράγματα ὅπως ἄχρηστα αὐτοῖς καὶ περιττά, εἰκόνας, ἀρχαιότητος καὶ βιβλιοθήκας, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀγωνιστοῦ ἠθέλησεν εὐθὺς νὰ ἔχη Βουλὴν, Πανεπιστήμιον, Πολυτεχνεῖον καὶ Ἀκαδημίαν.» Ἔτσι ἀποχτήσαμε χίτρια μεγάλα μαρμάρινα καὶ ἀρχίσαμε νὰ περιφρονοῦμε τὴ φουστανέλλα, τὴν εὐσέβεια, τὸν πολιτισμό. Γυρέψαμε νὰ βγοῦμε ἀπὸ τὸ περὶ μας καὶ νὰ ζήσουμε ὅπως ζοῦν οἱ Εὐρωπαῖοι. Ὀνειρο τῶν στρατιωτικῶν μας δὲν εἶναι τὰ πολεμικὰ τρόπαια—ἀλλὰ ἡ προῖκα. Τοῦ ἐπιστήμονα εἶναι ἓνα εὐάερο . . . μεσημβρινὸ σπίτι. Τῶν κοριτσιῶν ἰδανικὸ εἶναι οἱ μόδες, τὰ θεωρεῖα πρώτης σειρᾶς στὸ θέατρο, τὸ θερινὸ ταξίδι στὴν Εὐρώπη.

Βέβαια καὶ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη ὁ βίος εἶναι γεμᾶτος πεζότητα καὶ ὕλισμός. Ὅμως οἱ ἄνθρωποι ποῦ ἔχασαν ἐκεῖ τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημα, νιώθουν τὴν ἀνάγκη μιᾶς καινούργιας πίστεως—ἐνὸς νέου ἰδανικοῦ. «Ἐκ τούτου ἡ ἐν μέσῳ τῶν πλουτολογικῶν περισπασμῶν ταρασσούσα τὴν Εὐρώπην πνευματικὴ ἀναμοζάλη, αἱ νέαι καθ' ἑκάστην αἰρέσεις, αἱ παντοίων φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐγέρσεις καὶ καταπτώσεις, αἱ πρὸς τὴν θρησκείαν συγκρούσεις τῆς ἐπιστήμης, οἱ σπαραγμοὶ τῆς Γερμανίας καὶ ποίησις πιστὴ πάντων τούτων ἦχώ.»

Στὴν Ἑλλάδα δὲν μπορούμε νὰ ἐλπίζουμε ποίησι, γιὰ τὸ οἱ Ἕλληνες ποῦ ἔχουν ἀπαρνηθῆ τὰ πατροπαράδοτα ἰδανικά, δὲν κατώρθωσαν ἀκόμη νὰ γίνουν κοινωνοὶ τοῦ πνευματικοῦ βίου τῶν νέων ἔθνων.

«Σήμερον οὔτε ἀρματωλοὺς ἔχομεν πλὴν οὔτε ἀκόμη Ἀρόλδους καὶ Μαμφρέδας, φλεγομένους ἐν μέσῳ κρατήρων Σικελικοῦ οἴνου, φουσιανῶν καὶ Κιρκασίων παρθένων ὑπὸ δίψας νέκταρος οὐρανίου, ὀρεξέως ἀμβροσίας καὶ ἔρωτος ἰδανικῶν ἀγγέλων, ἀλλὰ φρονίμους καὶ θετικοῦς ἀνθρώπους, εὐρίσκοντας ἠδὲ τὸ περιεχόμενον οἰασδήποτε Εὐρωπαϊκῆς φιάλης χαριτόβρυτον τὴν τυχοῦσαν ἠθοποιόν, ἀσκοπον πᾶσαν μέριμναν μεταφυσικὴν καὶ οὐχὶ κατεπείγουσαν τὴν κατάκτησιν τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, ἀν' ὑπερβαίνωσι τὸ μέτρον αἱ ἀπαιτούμεναι πρὸς τοῦτο θυσίαι». Μιὰ τέτοια φρονιμάδα δὲν ἐπιδέχεται οὔτε κλασσικὴ, οὔτε ὁμαντικὴ ἐξύμνησι. Ἡ ποίησις τῶν ἀρχαίων ἦταν ἀνθος νιότης καὶ ὑγείας. Ἡ ποίησις στὴ σημερινὴ Εὐρώπη εἶναι ἐξάνθημα ἀρρωστοῦ ὀργανισμοῦ. Γιὰ νὰ γίνουμε ποιηταὶ κ' ἐμεῖς οἱ ΝεοἝλληνες πρέπει ἢ νὰ

ξαναδημιουργηθοῦν ἐδῶ οἱ ὄροι τῆς ἀρχαίας ζωῆς καὶ δόξας ἢ ν' ὀρωσθήσουμε κ' ἐμεῖς ὅπως οἱ Φράγκοι. Ὡστόσο ὅμως συμβῆ τὸ πρῶτο ἢ τὸ δεύτερο, θάχουμε ἢ ψυχρὸς κλασσικὸς μιμήσεις ἢ παρωδίαις τῶν ποιημάτων τοῦ Byron.

Ὁ Ροῖδης γνωρίζει φυσικὰ τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀγγλικῆς Λογοτεχνίας τοῦ Ταῖν καὶ πρὸ πάντων τὴ «Φιλοσοφία τῆς Τέχνης» — τὴ θεωρεῖα γιὰ τὸ περιβάλλον ἢ «περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα» ὅπως τὸ μεταφράζει: Ἡ θεωρεῖα αὕτη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖαν ἡ λογοτεχνία εἶναι τὸ προῖον τῆς συνεργασίας φυλῆς, κλίματος, ἱστορικῶν περιστάσεων καὶ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων, ἔχει ὅπως παρατηρεῖ ὁ Λανσὸν τὸ ἐλάττωμα ὅτι . . . ἐξηγεῖ τὰ πάντα. Δὲ λογαριάζει τὴ φύσιν τοῦ ἀτόμου. Τὴ μεγαλοφυΐαν, τὸ τάλαντο, τὴ δημιουργικὴ ἱκανότητα. Χωρὶς τὴν παρέμβασιν τῆς ἐλευθερίας τῆς ἀτομικῆς, δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ καταλάβουμε γιὰ τὸν Ρακίνας ἢ ὁ Κορνῆλιος ἔγραψαν τραγωδίαις, γιὰ τὸν Λαφονταῖν μύθους. Δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ καταλάβουμε πῶς ὁ Ρακίνας Ἑλληνιστὴς καὶ ὀπαδὸς τοῦ Ζανσένιου ἔγραψε ὅπως δὲν ἔγραψε ὁ Ραδον — γιὰ τὸν Ρακίνας εἶναι μεγαλύτερος ἀπὸ τὸν Ραδον, καὶ γιὰ τὸν Σαίξπηρ ὑπῆρξε μέγας καὶ ὄχι μέτριος, ὅπως ἄλλοι συνάδελφοί του . . . Καί, θὰ προσθέταμε πῶς δὲ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐξηγήσουμε γιὰ τὸν Ροῖδης ἀναγνώριζε ὅτι ἡ ἀντιποιητικὴ ἐποχὴ τοῦ ἔδινε ἀνάμεσα σὲ μέτριους ἢ κακοὺς στιχοῦργους τὸ Βαλαωρίτη, καὶ γιὰ τὸν Σολωμὸς καὶ ὁ Κάλβος ζῶντας στὴν ἴδια ἐποχὴ καὶ στὴν ἴδια ἀτμόσφαιρα δὲν ἔμοιαζαν διόλου μεταξύ τους καὶ πολὺ περισσότερο δὲν ἔμοιαζε ὁ Σολωμὸς μὲ τοὺς Φαναριώτες καὶ τοὺς Ἀθηναίους, ποῦ ἀκολουθοῦσαν τὴν ποιητικὴν καὶ γλωσσικὴν παράδοσιν τῆς Φαναριωτικῆς.

Στὸ φυλλάδιον «Περὶ συγχρόνου Ἑλληνικῆς Ποιήσεως» (1877) ὁ Ροῖδης ἐξυμνεῖ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὸ Βαληρᾶ, τὸ Χριστόπουλο, καὶ τὸ Σολωμὸ καὶ συνολικὰ ἀρνεῖται τοὺς Φαναριώτες καὶ τοὺς Ἀθηναίους καθαρολόγους στιχοῦργους. Χάρι προστά του βρίσκουν ἀπὸ τοὺς ποιητὰς τοῦ καιροῦ τοῦ μόνο ὁ Βαλαωρίτης καὶ ὁ Παράσχος. Ἡ φήμη, ποῦ ἔχει ἀδίκως ἀποχτήσῃ ὁ δεύτερος, ταρατίζει τὴν κρίσιν τοῦ Ροῖδης.

Ὁ Ἀγγελος Βλάχος, ἀπαντῶντας στὸ Ροῖδην (Ὁ νέος Κριτικὸς 1877), παρατηρεῖ πῶς τὸ φυλλάδιόν του γιὰ τὴ σύγχρονη ποίησις εἶναι «παράδοξον σύμφυρμα θεωριῶν ἄλλοπροσάλλων, ἀντιμαχομένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καὶ ἀχωνεῦτων ἅς ἦντλησε μὲν ἐκ πολλῶν βιβλίων δὲν κατώρθωσεν ὅμως νὰ ἐννοήσῃ», πῶς ὁ Ρ. ἐξυμνεῖ τὴ δημοτικὴν ποίησιν χωρὶς νὰ ξέρῃ ποιὰ εἶναι τὰ πραγματικά της διαμάντια. (Ὁ Ροῖδης ἀναφέρει ὡς δημοτικοὺς καὶ κάποιους ὑποπτους στίχους, ξεχνάει, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τίς θαυμάσιες παραλογές, τὸ Γεφύρι τῆς Ἀρτας, τὸ Βρυκόλακα κλπ.). Ὁ Βηλαρᾶς μιμητὴς τοῦ Λαφονταῖνου γράφει, ὁ Βλάχος πρέπει νὰ λησμονηθῆ.

“Όσο για τὸ Βαλαωρίτη πιστεύει πῶς εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς καλύτεροὺς μας ποιητὰς, ἀλλὰ φαντάζεται πῶς ἀνέφερε για καλοὺς μερικοὺς ἀπ’ τοὺς πιὸ παράλογους στίχους του ὁ Ροΐδης. Τέτοιοι κατὰ τὸ Βλάχο, εἶναι οἱ στίχοι τῆς Κυρὰ—Φροσύνης «για τὸ φιλί». Καὶ συμπεραίνει :

«Ὡς πρὸς τὴν λήθην ἢ τὴν συλλήβδην κατηγορίαν, ὑφ’ ἧς εἴθαιμεν ἀδιακρίτως τοὺς Σούτσους, τὸν Ραγκαβῆν, τὸν Καρασαύτσαν, τὸν Βερναρδάκην, τὸν Τερτσέτην, τὸν Τανταλίδην, τὸν Ὀρφανίδην, τὸν Ζαλοκώσταν καὶ ἄλλους πολλοὺς τῶν ἐπὶ χρηστοῖς οἰωνοῖς ἀναφαινομένων νεωτέρων λυρικῶν ποιητῶν τῆς νέας Ἑλλάδος, οὐδέν, ἀπολύτως οὐδὲν κρίνομεν ἄξιον τοῦ κόπου νὰ παρατηρήσωμεν. Ἔστω βέβαιος ὁ Ροΐδης ὅτι, ὅσον καὶ ἂν μορφάση κατὰ τῶν μικρῶν ἢ μεγάλων ποιητικῶν τάλαντων τῆς πατρίδος του κτλ. οἱ λόγοι του πάντες καὶ ἡ χολή καὶ ἡ σάτυρα οὐδεμίαν θὰ δημιουργήσωσι ποιητικὴν ὑπόληψιν ἐν Ἑλλάδι καὶ οὐδεμίαν θὰ καταστρέψωσι...»

Ὁ Βλάχος πολύγλωσσος καὶ πολυμαθὴς λόγιος, συγγραφέας μιᾶς ὥραίας μελέτης γιὰ τὸ Ὀμηρικὸ ζήτημα, μεταφραστὴς τῶν Ποιητικῶν Μελετῶν τοῦ Λαμαρτίνου στὴν καθαρεύουσα, κωμωδιογράφος καὶ ποιητῆς ὁ ἴδιος, ἀγωνιζόταν pro domo sua. Γιατὶ τὸ φυλλάδιο τοῦ Ροΐδη κακομεταχειριζόταν τὴν ποιητικὴν του παραγωγή καὶ τὶς ποιητικὰς του προτιμήσεις. Ἐν τούτοις κατώρθωνε νὰ συλλάβῃ πολλὰς ἀντιφάσεις τοῦ συγγραφέα τῆς Πάπισσας, νὰ παδείξῃ πολλὰς φορὰς σφαλερῆ τὴ σοφία του, καὶ λαθεμένες ἢ ἀλλοιωμένες τὶς παραπομπὰς του καὶ πολὺ συνοπτικὰς τὶς διαδικασίαι, τὶς κριτικὰς καταδίκες καὶ ἐκτελέσεις του.

Ὁλη αὕτη ἡ συζήτησις, ὅλες αὐτὲς οἱ ἀναδρομὰς στὸν Ἐγελο, στὸ Σοπενάουερ, στὸν Καρριέρι, στὸ Λεβέκ, σὲ Γερμανοὺς καὶ Γάλλους πρώτης καὶ δευτέρας σειρᾶς αἰσθητικοὺς καὶ φιλοσόφους φαίνονται σήμερον σὰν ἐπίδειξις πτωχαλαζόνων δικηγόρων ἐπαρχιακοῦ ποινικοῦ δικαστηρίου, οἱ ὅποιοι θέλουν νὰ ἐκπλήξουν τοὺς ἐνόρκους. Ἄλλ’ αὐτὸ ἦταν τὸ σύστημα τῆς ἐποχῆς. Καὶ γιὰ πολλὰς ἀκόμη δεκαετίαι οἱ Ἕλληνες κριτικοὶ—οἱ Ἕλληνες λόγιοι θάλαγες πῶς σκεπτόνταν μὲ ἀναμνήσεις διαβασμάτων—μὲ παραπομπὰς. Ἀσχέτως ὅμως πρὸς τὴν συζήτησιν γιὰ τὴν «περιορέουσα ἀτμόσφαιρα» γιὰ τὸ δίκιο ἢ τὸ ἀδικο τοῦ Γαίν, γεγονὸς ἦταν πῶς τὸ νόημα τῆς ποιήσεως ἐξέφυγε ἀπὸ τὸ Ροΐδη, ὁ ὅποιος ἦταν φύσις ἀντιλυρική. Ἦταν ἓνας σατυρικός—ἓνας μυκτηριστής, ζηλωτὴς τοῦ Βολταίρου, ἀλλὰ καὶ τοῦ Χάινε, ποῦ δὲν μπορούσε νὰ νοιώσῃ οὔτε τὴ χάρι τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Σολωμοῦ, οὔτε τὴν ἰδιοτυπία τοῦ Κάλβου—ποῦ ἀγνοοῦσε τὸ σύγχρονό του Γερ. Μαρκορὰ καὶ Τυπάλδο κλπ.

Ὁμως ἡ κριτικὴ αὕτη φιλονικία εἶχε τοῦτο τὸ καλόν: Ἔγινε ἀφορμὴ γιὰ μιὰ κριτικώτερη ἐξέτασι τῶν πραγμάτων. Διακηρύττοντας πρὸ πάντων ὁ Ροΐδης τὴν ἀδιαφιλονίκητην ὑπεροχὴν τῆς δημοτικῆς ὡς ὄρ-

γάνου γιὰ τὴν ἔκφρασι ποιητικῶν ἰδεῶν σατυρίζοντας τὶς στιχουργικὰς προσπάθειαι τοῦ Κοραῆ, παραβάλλοντας μιὰ μετάφρασι τοῦ Τυρταίου ἀπὸ τὸν Κοραῆ μὲ μιὰ μετάφρασι τοῦ Τυρταίου ἀπὸ τὸν Τρικούπη, ἔδωκε τὸ πρῶτο χτύπημα στὴν καθαρεύουσα. Ἡ ἐπίθεσις του κατὰ τῆς «ἄλοφουρομένης σχολῆς», τὸ παγανιστικὸ καὶ ἀντιρωμαντικὸν του κήρυγμα, ἔγινε μιὰ ἀπὸ τὶς ἀφορμὰς νέου προσανατολισμοῦ τῶν ποιητῶν μας στὴ γλῶσσα καὶ στὸ περιεχόμενον.

Τὴν ἀπολογία τῶν Φαναριωτῶν, καθὼς καὶ τὴν ἀπολογία τῶν συγχρόνων του ποιητῶν τοῦ ἔψιμου ῥωμαντισμοῦ, ἔκανε ὁ Ἰωάννης Παπαδιαμαντόπουλος, ποιητῆς τῶν Τρυγόνων καὶ Ἐχιδνῶν (ὁ ἔπειτα Jean Moréas). Στὸ φυλλάδιο «Ὀλίγαι Σελίδες ἐπ’ εὐκαιρίᾳ τῆς μεταξὺ τῶν κ. κ. Ε. Δ. Ροΐδου καὶ Ἀγγέλου Βλάχου Ἀναφύσεως Φιλολογικῆς Ἐριδος—ἐν Ἀθήναις 1878» κατακρίνει καὶ τοὺς δύο συζητητὰς: «Ἡ μέθοδος, γράφει, τῆς ἐν γένει διεξαγωγῆς τῆς συζητήσεως, αἱ διαμειφθεῖσαι προσωπικαὶ ἀντεγκλήσεις, καὶ αἱ συχναὶ καὶ ἄσκοποι παρεκβάσεις τοῦ τε κ. Βλάχου καὶ πρὸ πάντων τοῦ κ. Ροΐδου, ἐπλάνησαν πολλὰκις ἀμφοτέρους τοσοῦτον μακρὰν τῆς ὑπὸ τῆς ὀρθῆς ἐρεῦνης τοῦ ζητήματος φυσικῶς τεμνομένης στίβου, ὥστε ὁ ἀμερόληπτος θεατὴς τῆς φιλολογικῆς ταύτης μονομαχίας ἔχει ἴσως τὸ δικαίωμα ν’ ἀνακράξῃ τὸ τοῦ Μολιέρου: Je ne sais point par où l’on pourrait finir la dispute».

Κατὰ τὸν Παπαδιαμαντόπουλο, ὁ Ροΐδης σὲ κάθε βῆμα ἔπεφτε σὲ φοβερὰς ἀντιφάσεις καὶ «παλιμβουλίας». Ἐνῶ μὲ πολὺ στόμφο ὑποστήριξε πῶς δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ ποίησις στὴν Ἑλλάδα, ἀπὸ τὴν ὁποίαν λείπει ἡ ποιητικὴ ἀτμόσφαιρα.—ἐνῶ ὑποστήριξε πῶς ἡ γέννησις ποιητῶν στὴν Ἑλλάδα εἶναι ἀπίθανη, ὅσο τὸ βλάστημα Ἀφρικανικῶν δέντρων στὴ Σιβηρία—ἀναγνώρισε μολαταῦτα πέντε ἢ ἕξι γνήσιους ποιητὰς.

Τὰ φυλλῖδια τοῦ Ροΐδη, προσθέτει, θαμπώνουν τὸν ἀναγνώστη μὲ τὰ ὀνόματα τῶν μεγάλων συγγραφέων καὶ μὲ τὶς ξένες περικοπὰς. Μὰ οἱ περικοπὰς εἶναι παραποιημέναι. Καὶ ὅχι μόνον σὲ ὅσα σημεῖα πρόσεξε ὁ Ἀγγελὸς Βλάχος.

«Ὁ συγγραφεὺς τῆς Πάπισσας Ἰωάννης» κατὰ τὰ πρῶτα βήματα τοῦ φιλολογικοῦ αὐτοῦ σταδίου δὲν ἀπηξίου νὰ οἰκαιοποιῆται ἐνίοτε φράσεις καὶ ἰδέαι διασήμων τινῶν λογογράφων καὶ ποιητῶν τῆς Ἑσπερίας. Ἄλλ’ ὁ καιρὸς τῆς πτωχείας παρεῆλθεν, ὡς φαίνεται, πρὸ πολλοῦ διὰ τὸν κ. Ροΐδην, καὶ τώρα τοσοῦτον ὑπερεξεχείλισε τὸ διανοητικὸν αὐτοῦ ταμεῖον ὥστε . . . δανεῖζει προθύμως καὶ ἀτόκως παντοίας ἰδέαι καὶ κρίσεις τοῖς παλαιοῖς αὐτοῦ διδασκάλοις». Μερικὰ ποῦ ἀποδίδει στὸ Σαιντ-Μπέβ δὲν τὰ εἶπε ὁ Γάλλος κριτικός. Καὶ οὔτε ὁ Γκαῖτε εἶπε ὅσα ἔβαλε στὸ στόμα του ὁ Ροΐδης. Ὅσο γιὰ τὶς πληροφορίας του—δὲν εἶναι πρώτης τάξεως. Γράφει (ὁ Ροΐδης) πῶς ὁ Σοπενάουερ πέθαινε τῆς πείνας. Μὰ ὅλος ὁ

κόσμος γνωρίζει πῶς ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος ἦταν ἀνάμεσα στοὺς ἄλλους λογίους τῆς ἐποχῆς ἓνας εὐπορὸς ἄνθρωπος.

Κ' ἐπειδὴ μιλάει γιὰ ποιητικὴ ἀτμοσφαῖρα ὁ Ροῦδης, τί εἶναι ποιητικὴ ἀτμοσφαῖρα; «Κρίνοντες ἐκ τῶν ἐν τοῖς φυλλαδίοις λεγομένων, βλέπομεν ὅτι πᾶσαι σχεδὸν αἱ ἀπὸ κτίσεως κόσμου χρονικαὶ περίοδοι, πολλάκις ἐκ διαμέτρου διαφέρουσαι ἀλλήλων, χαρακτηρίζονται ὑπ' αὐτοῦ ὡς κεκτημένοι τὴν θαυματουργὸν ποιητικὴν ἀτμοσφαῖραν, μόνη δὲ ἡ πτωχὴ σημερινὴ Ἑλλάς κατηγορεῖται ὡς στερουμένη αὐτῆς, διὰ τὸν λόγον ὅτι οἱ κάτοικοι ἐδῶ περιπίπτουσιν εἰς τὸ θανάσιμον ἀμάρτημα νὰ μὴ φορῶσι πλέον φουσατανέλλαν, νὰ ἔχωσιν ἀντὶ ἀχυρώνων πανεπιστήμιον, καὶ νὰ δρῶνται βίου ἀνέτου. Ἡ ἐποχὴ τοῦ Δάντου θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ κ. Ροῦδου ὡς ποιητικὴ, ἀκριβῶς διότι εἶναι ἀπαίσιος καὶ φρικώδης, ἀλλὰ καὶ τοῦ Σοφοκλέους ἡ ἐποχὴ θεωρεῖται ὡς ὅλως ποιητικὴ διὰ τὸν ἀντίθετον λόγον. Ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ πίστις ἐμπνέουσι τοὺς ποιητάς, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀθεΐα τοὺς ἐμπνέει ἐπίσης. Τὰ μόνα δέ, κατ' αὐτόν, ἀλάνθαστα μέσα πρὸς ἐντελῆ καταστροφὴν τῆς ποιητικῆς εὐφυΐας, εἶναι ἡ θῆα τῶν μαρμάρων τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ ποιητικώτατος ὀρίζων τῆς Ἀττικῆς. . .». Οἱ ἀντιφάσεις, οἱ παραδοξολογίαι, καὶ οἱ πλάνες τοῦ Ροῦδου ἔχουν ἀφετηρίαν τὴν ἐπιπόλαια μελέτη καὶ τὴν κοινὴν ἐκτίμησιν τῶν «τεχνοκριτικῶν φιλοσοφημάτων τοῦ Ταῖν». Ἐπηρεάζουν βέβαια τὸ ἄτομο τὸ κλίμα καὶ οἱ ιδέαι τοῦ αἰῶνα, ἡ κοινωνικὴ κατάστασις κ.λ.π. Καὶ ἡ ἐμπειρικὴ φιλοσοφία τῆς ἐποχῆς μας θέτει «ὑπὸ αὐστηρὰν κηδεμονίαν τὴν ἐλευθερίαν τῆς βουλήσεως». Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ συμπεράνουμε πῶς ὁ καλλιτέχνης εἶναι ὄργανο ἀσυνείδητο τοῦ κύκλου στὸν ὁποῖον ζῆ, καὶ πῶς ἡ μεγαλοφυΐα σέρνεται σκλάβω πίσω ἀπὸ «τὸ ἄρμα τῶν ἡμετέρων κοινωνικῶν μεταβολῶν». Ὁ ποιητὴς δὲ γίνεται—γεννᾶται. «Ὁ ἐκ φύσεως κεκτημένος τὸ θεῖον δῶρον κ.λ.π. θέλει μορφωθῆ ἀναμφιβόλως ἀγαθὸς ποιητὴς ἐν παντὶ καιρῷ καὶ τόπῳ, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ ἐρριφθῆ ὑπὸ τῆς τυφλῆς τύχης ἄγχιος καὶ ἐντελῶς ἀπαίδευτος μεταξὺ Καννιβάλων καὶ Ὀττεντότων». Καὶ ὁ Παπαδιαμαντόπουλος ἀναφέρει τὴν ἀκόλουθον περικοπὴν τοῦ θετικιστῆ φιλοσόφου Λιττρέ: «Ἡ σχέσις τῶν ποιητῶν καὶ ἐν γένει τῶν καλλιτεχνῶν πρὸς τὸν κοινωνικὸν κύκλον ἐνῶ ζῶσιν, ὑφίσταται μὲν, ἀλλ' ὅμως δὲν δύναται τις νὰ στηρίξῃ ἐπ' αὐτῆς ἀλάνθαστους ὑποθέσεις καὶ θεωρίας. Ἐὰν π. χ. μεταφέρωμεν τὸν Δάντην εἰς τὸν ἐνδέκατον αἰῶνα, θὰ ψάλλῃ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡρωϊκὸν τι ἄσμα. Ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ εὐφυΐα δὲν θὰ μειωθῆ· θὰ ἐξυμνήσῃ Κάρολον τὸν Μέγαν καὶ τοὺς ἀκλίμους αὐτοῦ ἱππῶτας, ὁ ὕστατος ἀγὼν τοῦ Ρολάνδου θὰ ψαλλῆ ὅπως οὐδεὶς ἐκ τῶν τρουβαδούρων ἡμῶν κατώρθωσε νὰ τὸν ψάλλῃ, καὶ ἡ φεουδαρχικὴ ἀριστεία θ' ἀποκτήσῃ Ὅμηρον ἀντὶ μετρίων κυκλικῶν ποιητῶν».

Ὅσο καὶ τὴ θεωρία τοῦ Ταῖν—τὴν παρεξηγεῖ ὁ Ροῦδης. Ὁ Ταῖν

ἐξετάζει μὲ ἀπάθεια τὴν ἱστορίαν, τὶς παραδόσεις, τὸ κλίμα, τὰ ψηλὰ βουνὰ καὶ τὶς βαθύσκιωτες κοιλάδες, ὄχι μόνον ἑνὸς τόπου ἀλλὰ πολλῶν. Πλανᾶται μέσα στοὺς σκοτεινοὺς λαβύρινθους τοῦ παρελθόντος, μελετᾷ τὴν ἱστορίαν τῶν αἰώνων, καὶ βρίσκει συχνὰ τὰ αἷτια ποῦ ἔκαναν δυνατὰς τὶς διάφορες καλλιτεχνικὰς ἐκδηλώσεις. «Εὐτυχίσαντες ν' ἀναγνώσωμεν τὰ πλεῖστα τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ, δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν τοὺς ἀναγνώστας ἡμῶν ὅτι ὁ Γάλλος τεχνοκρίτης πώποτε οὐδ' ἐφαντάσθη κινῆν νὰ καταδικάσῃ εἰς καλλιτεχνικὴν στείρωσιν ὀλόκληρον ἔθνος».

Ὁ Παπαδιαμαντόπουλος ἀραδιάζει, ὅπως δὲ ὁ Ροῦδης καὶ ὁ Βλάχος, περικοπὴς τοῦ Ἑγελου, τοῦ Κάντ, τοῦ Γκαίτε, γιὰ νὰ φτάσῃ σ' ἓνα συμπέρασμα αἰσιόδοξο γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τοὺς συγχρόνους του: «Ὁ ὑπὸ τῆς φύσεως χρισθεὶς ἀληθὴς ποιητὴς οὐδένα διατρέχει κίνδυνον νὰ πάθῃ τι καίριον ἐκ τῶν ἀτμοσφαιρικῶν μεταβολῶν». Θὰ μπορούσε πολὺ καλὰ νὰ ζήσῃ καὶ νὰ προκόψῃ—καὶ στὴν Ἑλλάδα. Τὴν Ἑλλάδα ποῦ ὥστόσο ἀναγκάστηκε ν' ἀφήσῃ, ἀναζητῶντας ἀνοιχτότερος ὀρίζοντες, ὁ ἔπειτα Jean Moréas.

Γιὰ τὸ νεαρὸ τότε Παπαδιαμαντόπουλο ἀξιοὶ ποιηταὶ εἶναι ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος καὶ ὁ Σολωμὸς—τί ἀταίριαστο ζευγάριωμα—, ὁ Ζαλοκώστας καὶ ὁ Τερτσέτης, ὁ Καρασούτσας καὶ ὁ Βαλαωρίτης, ὁ Λασκαράτος, ὁ Ἀ. Παράσχος, ὁ Δημήτριος Παπαρηγόπουλος. — Φαναριῶτες, Ἀθηναῖοι, Σμυρναῖοι, Ἑπτανήσιοι, Ἡπειρώτες, καθαρολόγοι καὶ δημοτικισταί, ὅλοι ἀξίζουν τὴ δάφνη. Τὸ Πανόραμα τῆς Ἑλλάδος μπορεῖ νὰ μπῆ κοντὰ στὸ Λάμπρο, τοὺς Ἀρματωλοὺς καὶ Κλέφτες, τὴν Κόρινθα, τὴν Ἰωνία, τὴν Κυρὰ Φροσύνη, τὸ Ληξοῦρι, τὸν Ἀγνωστο ποιητὴ καὶ τὸν Ὀρφέα. Κι ἄδικο ἔχει ὁ Ροῦδης προτιμῶντας ἀπ' αὐτοὺς τὸν ἄξεστο Ἀνατολίτη Βηλαρά: «Σ' αὐτόν, γράφει ὁ Παπαδιαμαντόπουλος μόλις καὶ ἀπὸ ἐπιείκειαν δυνάμεθα ν' ἀπονεύσωμεν τὸν ἐξ-οἰνάνθης στέφανον τοῦ αἰδεσιμωτάτου ἀββᾶ Grécourt καὶ τῶν ἄλλων ἀσέμνων ἡσσοφόρων στιχοπλόκων, ὅσοι ἐκυλίοντο ὑπερμεσοῦντος τοῦ ἡ' αἰῶνος οἰνοβαρεῖς καὶ ἐκνευρισμένοι ὑπὸ τὰς τραπέζας διεφθαρμένων μεγιστάνων».

Ὁ Ἑλληνας εἶναι μαζί κ' Εὐρωπαῖος. Τὰ προβλήματα κ' οἱ ἀνησυχίαι τῆς σύγχρονης Εὐρώπης δὲν μποροῦν παρὰ νὰ συγκινοῦν καὶ τὸν Ἑλληνα. Ἀληθεύει ἐκεῖνο ποῦ εἶπε ὁ Πικτὴ στὸ βιβλίον του περὶ τοῦ ὠραίου στη φύσιν, στὴν τέχνη καὶ στὴν ποίησιν. «Ὡς ἡ ἀνθρωπότης φαίνεται προωρισμένη νὰ βαδίσῃ ἀπὸ αἰῶνος εἰς αἰῶνα πρὸς ἰσχυρὰν ἐνότητά πολιτισμοῦ, οὕτω καὶ ἡ ποίησις τείνει ἀδιακόπως εἰς τὸ νὰ περιβληθῆ χαρακτηριστὰ κοσμοπολιτικόν». Οἱ φιλοσοφικὰς χίμαιρες ποῦ ἔθρεψαν τὴν ποίησιν τοῦ Μπαίρον, τοῦ Χάινε, τοῦ Μυσσέ καὶ τοῦ Λεοπάρδη θὰ ἐμπνεύσουν καὶ τοὺς δικούς μας ποιητάς: Καὶ ὁ Παπαδιαμαντόπουλος μᾶς παραπέμπει σχετικῶς στὸν πεισιθάνατο Δημήτριον Παπαρηγόπουλο.

Καὶ νὰ πῶς κλείνει τὴ συζήτησι δ ἄψυς νέος λόγιος τοῦ 1878 : «Ὁ Ροῖδης διαστρέφει ἀνοικεῖως τὰ χωρία τῶν συγγραφέων οὓς ἐπικαλεῖται . . . Ἡ ποιητικὴ ἀτμοσφαῖρα ὡς αὐτὸς τὴν ἐννοεῖ εἶναι οἰκτρὰ παραδοξολογία, ἣν οὐδεὶς ποτε τῶν ἐγκρίτων φιλοσόφων οὐδ' ἐφραντάσθη κἄν νὰ ὑποστηρίξη . . . Ἡ ἀναγεννηθεῖσα Ἑλλάς κέκτηται δοκίμους ποιητὰς καὶ ἡ ὑπαρξίς αὐτῶν εἶναι φυσικὴ καὶ λογικὴ συνέπεια. Ἡ χώρα ἔνθα ὁ οὐρανὸς εἶναι τόσον αἴθριος, ἡ χλόη τόσον πρασίνη καὶ τόσον μεγάλαί αἱ ἔθνικαὶ παραδόσεις, θ' ἀποκτήσῃ ἀναμφισβητήτως καὶ ποιητὰς καλυτέρους καὶ κριτικῶς ὀλιγώτερον ἐπιπολαίους».

Ὁ Παπαδιαμαντόπουλος δὲν ἔθιξε στὸ φυλλάδιό του τὸ ζήτημα τῆς ποιητικῆς γλώσσας. Γι αὐτὸν κατάλληλη γιὰ τὴν ποίησι εἶναι ὄχι μόνον ἡ ἀπλὴ ἀλλὰ καὶ ἡ καθαρεύουσα, καὶ δίγλωσσο εἶναι τὸ ποιητικὸ του βιβλίον «Τρυγόνες καὶ Ἐχιδναί». Τὸ ζήτημα τῆς ποιητικῆς γλώσσας ἀνακίνησε ἄλλη μιὰ φορὰ ὁ Ροῖδης, τὴ χρονιά ποῦ πέθανε ὁ Βαλαωρίτης (Βλέπε Ἐστία 2 Σεπτεμβρίου 1879). Καὶ ἀνακίνησε συνάμα τὸ ζήτημα τῆς ἀξίας τοῦ ἔργου τοῦ Βαλαωρίτη :

«...Ὁμολογοῦμεν ἀνευθριάστως ὅτι ἐνῶ οἱ σελήνοφώτιστοι ἀστέρες, αἱ συνιστῶσαι σάρκα ψυχαί, οἱ βοῶντες νεκροὶ καὶ τὰ ἄλλα τοιαῦτα ἐφόδια καθαρευόντων τινῶν μουσοπόλων ἐπροξένησαν ἀείποτε γέλωτα, ὁ «Θανάσης Βάγιας» τοῦ Βαλαωρίτου, ὁ «Λάμπρος» τοῦ Σολωμοῦ καὶ ὁ «Βρυκόλαξ» τοῦ Χιακοῦ ἄσματος προξενούσιν ἀπ' ἐναντίας νευρικόν τι ρίγος, οἷον ἠσθανόμεθα παῖδες ὄντες, ἂν τυχὸν ἐσβύνετο ἡ λυχνία πρὶν κοιμηθῶμεν. Ὅπως δὲ μὴ ὑποθέσῃ τις ἡμᾶς φιλοπροσωποῦντας, σπεύδομεν εὐθύς νὰ προσθέσωμεν ὅτι τοῦτο ἀποδίδομεν οὐ μόνον εἰς τῆς ποιήσεως τὴν ὑπεροχὴν, ἀλλὰ κατὰ μέρος εἰς τὴν ὑπεροχὴν τῆς δημώδους γλώσσης, ἀποτενομένης εἰς τὴν καρδίαν δι' ἡχων, τοὺς ὁποίους συνηθίσασμεν παιδιόθεν νὰ συνδέωμεν μετὰ συγκινήσεων καὶ αἰσθημάτων, ἐνῶ τὸ ποικίλον κρᾶμα σολοικισμῶν καὶ ξενισμοῦ, ὅπερ καλεῖται καθαρεύουσα, ἀποτείνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς μόνην τὴν διάνοιαν, ἣτις τέρατα δὲν χωνεύει. Ἄλλ' οὐδὲ παρ' αὐτῷ τῷ Βαλαωρίτῃ θαυμάζομεν, ὡς ἀρετὴν τὴν τερατολογίαν, θεωροῦντες, ἀπ' ἐναντίας τὴν πιθανότητα καὶ συμμετρίαν ὡς ἀπαραίτητα συστατικὰ παντὸς τελείου καλλιτεχνήματος. Ἐκ τούτου ὅμως ἄδικον ἦθελεν εἶναι νὰ συμπεράνη τις ὅτι, καὶ ἐν ἑλλείψει τῆς τοιαύτης τελειότητος, δὲν δύναται νὰ ἔχη τὸ ἔργον ὀξίαν καὶ μάλιστα μεγάλην. Οἱ κάλλιστοι πίνακες τοῦ πρώτου ἴσως τοῦ αἰῶνος ζωγράφου Εὐγενίου Delacroix καὶ πάντα ἀνεξαιρέτως τὰ ἔργα τοῦ Ἰσπανοῦ Γόγια παριστῶσι συμπλέγματα ἀνθρώπων οἵτινες, ἂν ἐλάμβανον ἐκ θαύματος ζωὴν, οὔτε ἐπὶ ἴσων σκελῶν ἠθελον δυνηθῆναι νὰ στηριχθῶσιν, οὔτε εἰς τὸ αὐτὸ σημεῖον νὰ συγκύψωσι τοὺς δύο συγχρόνως ὀφθαλμούς. Ἄλλὰ καὶ αἱ γυναικες τοῦ Ροῦβενς εἶναι κολοσσαὶ σαρκός, καὶ αἱ Παναγίαι τοῦ Κι-

μαβούη πυραμίδες ὀστέων καὶ πλείστων ἄλλων πάσης ἐποχῆς καλλιτεχνῶν τὰ ἔργα, κρινόμενα κατὰ τοὺς στοιχειώδεις κανόνας τῆς πλαστικῆς καὶ τῆς ἀνατομίας τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος, πρέπει ἐξ ἅπαντος νὰ παραδοθῶσιν εἰς τὸ πῦρ. Εἰς τοιαύτην μόνον πυρᾶν, ἂν εὐρεθῆ ποτε Ἡρόστρατος στέργων νὰ τὴν ἀνάψῃ, δυνάμεθα νὰ θίψωμεν μετὰ τῶν ποιημάτων τοῦ Βίκτωρος Οὐγκώ, τοῦ Ἰμμερμαν καὶ τοῦ Θεοφίλου Γκωτιέ καὶ τοὺς στίχους τοῦ Βαλαωρίτη. Καὶ τούτους ὅμως οὐχὶ ἅπαντας, διότι πολλοῦ ἢ ἔμφυτος τῷ Ἑλληνι πλαστικότης ὑπερισχύει τῆς ἐπιρροῆς τοῦ Οὐγκώ, καὶ ἀντὶ ὁρμαθοῦ μεταφορῶν μεταχειρίζεται ὡς ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ Δάντης μίαν μόνην. Τοιαύτη εἶναι ἡ πρώτη στροφή τοῦ Μνημοσύνου τοῦ Στεφάνου Μεσσαλά . . . Τοιοῦτοι καὶ οἱ ἔναυλοι ἐν πάσῃ μνήμῃ τέσσαρες πρῶτοι στίχοι τῆς Φροσύνης . . . Τοιαύτη καὶ ὀλόκληρος ἡ προτελευταία τοῦ ποιήματος στροφή . . . Ἄν (ὁ Βαλαωρίτης) ζήσας ἐν ἀτυχεστάτῃ μεταβατικῇ ἐποχῇ, ἣτις οὔτε ἰδανικὸν οὔτε κἄν γλώσσαν ἔχει, δὲν ἠδυνήθη νὰ κληροδοτήσῃ ἡμῖν ἐφάμιλλόν τι τῶν Φθινοπωρινῶν Φύλλων καὶ τῶν Ἀνατολικῶν Ἀσμάτων, ἀφ' ἑτέρου ἀναδεικνύεται πολλάκις ἐν ἀτελεστέροις ἔργοις ἀνώτερος τοῦ μεγαλορρήμονος Γαλάτου. Οἱ τοσαύτας ὁμοιότητας ἔχοντες πρὸς ἀλλήλους δύο οὔτοι ποιηταὶ διαφέρουσι κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ μὲν Οὐγκώ εἶναι ἐξ ὅλων τῶν ποιητῶν τῆς Ἑσπερίας ὁ ἐλάχιστα παθῶν ἐκ τῆς ἀπελπιστικῆς νόσου, ἣτις νέμεται σήμερον πᾶσαν ὄντως ποιητικὴν καρδίαν, ὁ δὲ Βαλαωρίτης ὁ μόνος ἴσως βασανισθεὶς ὑπ' αὐτῆς μετὰ τῶν Ἑλλήνων».

Ὁ ἱστορικὸς τῶν ἰδεῶν δὲν μπορεῖ νὰ μὴν ἀναφέρῃ τὴν ἐπίθεσι τοῦ Α. Βλάχου κατὰ τοῦ Ζολᾶ, ὁ ὁποῖος γύρω στὰ 1880 ἄρχιζε νὰ γίνεται τὸ σκάνδαλο καὶ ἡ ἀπόλαυσις τοῦ Ἑλληνικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ τῶν παλαιῶν ἢ νέων λογίων.

Στὴ μικρὴ του μελέτῃ «Ἡ φυσιολογικὴ Σχολὴ καὶ ὁ Ζολᾶ» (1880) ὁ μεταφραστὴς τοῦ Λαμαρτίνου καὶ κριτικὸς ἀντίμαχος τοῦ Ροῖδη γράφει :

«Ἐὶ πρᾶγμα εἶναι ἡ φυσιολογικὴ σχολή, περὶ ἧς τοσαύτη γίνεται σήμερον τύρβη εἰς ὅλον τὸν Εὐρωπαϊκὸν τύπον ; . . . Ἡ σχολὴ αὐτὴ οὐδὲν ἄλλο εἶναι, κατὰ τὴν ταπεινὴν μου γνώμην, ἢ ἡ ἐσχάτη τῆς παρακμῆς ἀκμὴ, ἂν ἀληθεύῃ, καὶ ἀληθεύει, σημείωσε—ἡ λέξις *décadence*, διὰ τῆς ὁποίας ὁμόφωνοι πάντες οἱ σύγχρονοι σπουδαῖοι κριτικοὶ χαρακτηρίζουσι τὴν σημερινὴν φιλολογικὴν παραγωγὴν τῆς Γαλλίας . . . Θέλεις νὰ μάθῃς τί ζητεῖ αὕτη ; . . . Τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς συγχρόνου Γαλλικῆς μυθιστοριογραφίας—διότι εἰς τὸ μυθιστόρημα πρὸ πάντων ἐνέσκηψε μέχρι τοῦδε ὁ φιλολογικὸς οὗτος λοιμὸς—βάσιν του κυρίαν καὶ ἀφετηρίαν ἔχει τερατώδη τινὰ παρανόησιν μεγάλης αἰσθητικῆς ἀληθείας. Εἶναι ἀναντίρρητον σήμερον καὶ ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας, ὅτι ἀπαραίτητον προσὸν παντὸς ἀληθινοῦ καλλιτεχνήματος εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ποίησις καὶ

ψεῦδος εἰσὶν ἀσυμβίβαστα πλέον πράγματα εἰς τὸν σημερινὸν αἰῶνα, ὅτε παρῆλθεν ὁ συρμὸς τῶν πρὸς τὴν Σελήνην στεναγμῶν καὶ τῶν μετὰ κυπαρίσσω διαλόγων, οἵτινες ἠΰφραναν ἄλλοτε καὶ κατεγοήτευσαν τοὺς πατέρας ἡμῶν καὶ τοὺς πάππους. Ἄν ὅμως τέχνη θὰ εἰπῆ ἀλήθεια, παντάπασιν δὲν σημαίνει τοῦτο, ὅτι ἀλήθεια θὰ εἰπῆ τέχνη. Καὶ ἂν οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῆ, οὐδ' αὐτοὶ οἱ τῶν ἰδανικῶν ἰδανικώτατοι, ὅτι αἰσθημα ψευδές, χαρακτηῆρες ψευδεῖς, ψευδῆς παράστασις ψευδῶν πραγμάτων δὲν ἀποτελοῦσι καλλιτέχνημα βιώσιμον, οὐδ' ἄξιον τοῦ ὀνόματός του, οὐδεὶς ὅμως ἐπίσης, ὁρθῶς φρονῶν, ἀπροκατάληπτος καὶ πάσης φιλολογικῆς ἢ καλλιτεχνικῆς φραζίας ξένος, δύναται νὰ παραδεχθῆ ὅτι μόνη ἢ ἀλήθεια καὶ ὅλη ἢ ἀλήθεια κατὰ τὴν ὤμην φράσιν τῶν ποιητικῶν νόμων, εἰσὶ τὸ θέμα καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς γνησίας τέχνης. Ἄλλὰ τοῦτο δυστυχῶς παρεδέχθησαν καὶ ἀνεκήρυξαν ὡς νόμον αἰσθητικὸν οἱ δειλοὶ τὸ κατ' ἄρχάς, ἀλλ' ἀπτόητοι πλέον καὶ αὐτάρχεις σήμερον ἱεροφάνται τῆς φυσιολογικῆς σχολῆς, καὶ ἐκ τῆς διανοητικῆς ταύτης νόσου ἐτέχθησαν τὰ φιλολογικὰ τέρατα, ἅτινα ὀφείλει ἀπὸ δέκα καὶ δεκαπέντε ἡδη ἐτῶν ἡ Γαλλία εἰς τὴν ὑστερικὴν φαντασίαν τοῦ Flaubert καὶ τῶν Goncourt, τοῦ Feydeau, καὶ τοῦ Zola, ἐν μέρει δὲ καὶ τοῦ Alphonse Daudet. Ἐκλείσαν οἱ νεαροὶ σχολάρχαι πρὸ τῆς φαντασίας πάντα τὸν ἰδεώδη κόσμον, ἀπηγόρευσαν εἰς αὐτὴν οἵανδήποτε πρὸς τὰ ἄνω πτῆσιν . . . ἔκειραν τὰς πτέρυγας τοῦ δημιουργοῦ πνεύματος, μετέβαλον αὐτὸ εἰς χῆνα οἰκόσιτον, καὶ τὸ ἔκλεισαν ἐντὸς τοῦ ὀρνιθῶνος, ὅπου ὄλον τὸν πέριξ ὀρίζοντα πληροῦσι φυσικῶς καὶ φυσιολογικῶς . . . ὄνθος μόνον καὶ σκύβαλα». Ἴτι περιγράφουν στὰ ἔργα τους οἱ νατουραλισταί; Καταγώγια, ἀσυλα φαυλότητος, βρωμόσπιτα, χαρτοπαίγνια. Ὅσοι συχνάζουν τὰ μέρη αὐτὰ ἔγιναν ἥρωες τῆς νέας σχολῆς. «Τὸ ἦθος αὐτῶν, αἱ χειρονομίαι των καὶ ἡ γλῶσσα των ἀντικατωπτρίσθησαν ἐν πάσῃ φωτογραφικῇ πιστότητι ἐντὸς τῶν περιλαλήτων ἐκείνων μυθιστορημάτων».

Τὸ νατουραλισμὸν γέννησε, κατὰ τὸν Ἄγγελο Βλάχο, ἡ καλλιτεχνικὴ στείρωσις, ἡ ἀπουσία δημιουργικῆς δυνάμεως. «Συναισθανόμενοι—οἱ νατουραλισταί—ὅτι ἡ ἠγκυλωμένη οὕτως εἰπεῖν διάνοιά των μάτην ἤθελε κοπιᾶσει, προσπαθοῦσα ν' ἀναμορφώσῃ εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν τελειότητα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τὰς σκηνὰς καὶ τὰ πρόσωπα, καὶ μάτην ἤθελεν ἀγωνισθῆ, κατὰ τὰς ἀληθεῖς τῆς ἀληθοῦς τέχνης ἀπαιτήσεις εἰς τὴν ἐπιμέρει ἀλήθειαν, καὶ νὰ μεταβάλλῃ αὐτὴν οὕτω ἀπὸ πραγματικῆς ἀληθείας εἰς ἀλήθειαν καλλιτεχνικὴν, προὔτιμησαν νὰ ἐπιχειρήσωσιν ἀπλῆν περιγραφὴν τοῦ πραγματικοῦ κόσμου, καὶ τὴν περιγραφὴν αὐτὴν ἐκήρυξαν τὸ Α καὶ τὸ Ω τῆς νέας φιλολογικῆς θρησκείας, ἧς καὶ ἔχειροτόνησαν αὐτοὶ ἑαυτοὺς μύστας, καὶ λειτουργούς». Ὅμως ἀποστολὴ τῆς τέχνης δὲν εἶναι ἡ δουλικὴ ἀντιγραφή—δὲν εἶναι σκοπὸς τῆς ἢ «ἀποταμίευσις» κάθε

πεζότητος τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Ἡ τέχνη δὲν πρέπει νὰ γίνεται καθρέφτης ὅπου ν' ἀναγνωρίζῃ ὁ θεατὴς τὸ πρόσωπο τοῦ παραγυιοῦ του, τῆς πλούστρας καὶ τῶν ἄλλων ταπεινῶν προσώπων. Ἄν ἡ τέχνη ἦταν ἀντιγραφή-φωτογραφία, ποιὸς ὁ σκοπὸς τῆς; Ὑπάρχει μπροστά μας ζωντανὴ καὶ πιὸ ἀληθινὴ βέβαια ἀπὸ κάθε φωτογραφία ἢ πραγματικότης, λέει ὁ Βλάχος.

Ἐπειτα αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικότης—αὐτὴ μόνον; Μόνον κακοῦργοι καὶ μέθυσοι—μόνον πλάσματα ξεπεσμένα ὑπάρχουν στὸν κόσμον; Μόνον κοπρῶνες καὶ μιάσματα, κουρέλια καὶ σκύβαλα; «Ὅχι βεβαίως. Ἐχει καὶ τι ἄλλο τὸ σύμπαν αὐτό, οὔτινος τὴν φωτογράφησιν ἐπεχείρησεν ὁ Zola καὶ οἱ ἑταῖροι του. Ἐχει καὶ τὴν ἰλαρὰν του ὄψιν . . . Ἐχει καὶ τιμίους ἀνθρώπους, νικτομένους τὴν ὄψιν, καὶ τὰς χεῖρας, μὴ κλέπτοντας, μηδὲ μεθύσκομένους, μηδὲ διανυκτερεύοντας εἰς καταγώγια ἀκατονόμαστα ἔχει καὶ γυναῖκας ἀξίας σεβασμοῦ, ὧν θέλγει τὸ μεῖδιμα καὶ συγκινεῖ ἡ λαλιά· ἔχει καὶ αἰσθήματα ὁ κόσμος οὗτος εὐγενῆ, καὶ πράξεις δυναμένας νὰ ἐμπνεύσωσι καλλιτέχνην . . .» Ἡ Γαλλικὴ κοινωνία εἶναι ὅπως τὴν περιγράφει ὁ Ζολά; Ὅχι: «Δὲν μετεβλήθη ἀκόμη εἰς ὄμιλον μεθύσων, ἀργῶν, κλεπτῶν καὶ δολοφόνων, εἰς σμῆνος συντεταγμένον μαυλιζομένων καὶ μαυλιστῶν, εἰς κόσμον εὐωχητῶν καὶ κραιπαλώντων, ὁποίους εἰκονίζουσιν ἀνὰ πᾶσαν σχεδὸν σελίδα τὰ βιβλία ἐκεῖνα . . . Ἡ φοβερὰ τῆς λοιμώδους αὐτῆς φιλολογίας ἐπιτυχία σημαίνει ὅτι οἱ ἀναγνώσται τοῦ Ζολά καὶ τῶν συντρόφων του οἱ συνωστιζόμενοι πρὸ τῆς θύρας τῶν βιβλιοπωλείων, ἵνα προαρπάσωσι τὸ Assommoir καὶ τὰ φύλλα τῆς Nana ἀρέσκονται βεβαίως εἰς τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ρυπαρῶν ἐκείνων καὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποιμιν ναυτιωδῶν σελίδων, ὅτι ἡ νοσηρὰ των περιέργεια καταπίνει ἀπληστος τὸ παρατιθέμενον δριμὺ ἔδεσμα, ὅτι ὁ δυσπαθὴς αὐτῶν οὐρανίσκος γαργαλίζεται εὐαρέστως ὑπὸ τῆς assa foetida . . . Τὸ πρᾶγμα λαμβάνει μορφήν καθαρῶς κερδοσκοπικῆς ἐπιχειρήσεως».

Οἱ αἰσθητικοὶ καὶ ἠθικοὶ λόγοι, ποῦ ἐπικαλεῖται ὁ Βλάχος στὸ καθηγητηριό του κατὰ τοῦ νατουραλισμοῦ καὶ κατὰ τοῦ Ζολά, δὲν ἐμπόδισαν οὔτε τὴ διεΐδουσι τῶν ἔργων τοῦ τελευταίου ἐδῶ, οὔτε τὴ μετάφρασι τῆς Nana ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καμπούρογλου, μετάφρασι ποῦ εἶχε κατὰ τὸν Ξενοπούλου καὶ γλωσσικὴ ἐπίδρασι στὸν πεζὸ μας λόγο.

Τὸ κήρυγμα τοῦ Βλάχου, τοῦ πιὸ συντηρητικοῦ ἀπ' τοὺς λογίους τῆς ἐποχῆς του—τοῦ πιὸ ἀντιδραστικοῦ στὴ γλῶσσα καὶ τὶς ιδέες, δὲν κατάρθωσε νὰ σταματήσῃ τὸ ῥέμα τοῦ ποταμοῦ. Ἡ ἐπικράτησις τοῦ νατουραλισμοῦ στὴν πεζογραφία—τοῦ γλωσσικοῦ νατουραλισμοῦ στὴν ποίησι, τοῦ ἀντιρωμαντισμοῦ νὰ ποῦμε, εἶναι ἤδη φανερὴ λίγο πρὶν ἀπ' τὸ 1890, Ἡ Νέα Ποιητικὴ Σχολή, ἡ ἠθογραφικὴ διηγηματογραφία, ἀκόμα καὶ δυὸ ἀπόπειρες ἀστικῶν νατουραλιστικῶν μυθιστορημάτων (τοῦ Βώκου καὶ τοῦ Κονδυλάκη) τὸ δείχνουν.

Τὸ φυλλάδιο τοῦ Βλάχου γιὰ τὸ νατουραλισμό, μ' ὅλη τὴν πολεμικὴ ὁρμή, μ' ὅλες τὶς προκαταλήψεις γιὰ κάθε προσπάθεια λογοτεχνικῆς ἀνα- νεώσεως ἔχει, ὅσον ἀφορᾷ τὸ Ζολά, καὶ τὴ θετικὴ του πλευρὰ. Περισσό- τερο ἀπ τὴν ἀλήθεια, ὅπως παρατήρησε ὁ Γάλλος ποιητῆς Ἀνρί ντὲ Ρε- νιέ, ὁ νατουραλισμὸς κυνηγοῦσε τὴν ὁμοιολογίαν. Στὴ βᾶσι του ἦταν ἓνα αἰσθητικὸ λάθος. Λάθος ὅμως γόνιμο θάλεγε κανεὶς. . . Ἡ νατουραλιστικὴ μας παραγωγή ὅταν προσπέρασε τὸ Ζολαδισμό, ποῦ θυσίαζε τὴν ψυχολο- γία στὸ ρεπορτάζ, ἔγινε βαθύτερη καὶ πιὸ ἀνθρώπινη μὲ τὸν Παπαδια- μάντη, τὸ Βιζυηνὸ καὶ τὸ Θεοτόκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'.

Κοντισμὸς καὶ Ψυχαρισμὸς

Κ. Κόντος

Ἡ Φαναριώτικη γλωσσικὴ καὶ ποιητικὴ παράδοσις ἀρχίζει νὰ ὑπο- χωρῆ ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1880, καὶ σιγά-σιγά ἡ θεωρητικὴ πεποιθῆσις τοῦ Ροῦῖδη—καὶ τὸ πρακτικὸ παράδειγμα τοῦ Βαλαωρίτη, ἀρχίζουν νὰ ἐπι- κρατοῦν. Οἱ ποιηταὶ ποῦ ὅταν πέθανε ὁ Βαλαωρίτης βρισκόνταν ἀκόμη στὴν πρώτη νεότητα, ὁ Δροσίνης καὶ ὁ Παλαμᾶς, ἀρχισαν κι αὐτοὶ μὲ τὴν καθαρῆς καὶ προχώρησαν μὲ τὴ «δημοτικὴ». Ὅμως οἱ πρεσβύ- τεροὶ τοὺς συνέχισαν τὴν καθαρολογικὴ παραγωγή. Καὶ κάποιοι ἄλλοι χρησιμοποίησαν τὴ «δημοτικὴ» σὲ κατώτερα ὅπως τὰ χαρακτηρίζαν γέννη- ποιήσεως. Σποραδικὰ ἀκουγόνταν διαμαρτυρίες ἐναντίον τῆς «διγλωσ- σίας». Ἐκτὸς ἀπ τοὺς Ἑπτανήσιους, Λασκαράτο, Κονεμένο, Πολυλά, ποῦ συνέχισαν ὁ καθένας στὸν τρόπο του τὴν Ἑπτανησιακὴ γλωσσικὴ παράδοσι, καὶ ἤθελαν τὴν ἴδια γλῶσσα γιὰ τὸν πεζὸ καὶ τὸν ἔμμετρο λόγο, ἐχθρὸς τῆς καθαρῆς κηρύχθηκε καὶ ὁ νέος γλωσσολόγος, ὁ μελετητῆς τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου Μ. Δέρφνης. Μιὰ σχετικὴ του ὁμιλία στὸν «Παρ- νασσὸ» ἀναφέρει σι' «Ἀπομνημονεύματά» του ὁ Ἀλέξανδρος Ραγκαβῆς.

Ὁ πανεπιστημιακὸς ὅμως κόσμος, οἱ δόκιμοι λόγιοι καὶ δημοσιο- γράφοι, εἶχαν πάντα γλωσσικὸ τους ἰδανικὸ τὴν καθαρῆς. Καὶ ἡ Ἀττικὴ χοῆσις τοῦ Ξενοφώντα, τοῦ Λυσία καὶ τοῦ Δημοσθένη ἦταν γιὰ μερικὸς ἀπ τοὺς σοφώτερους φιλολόγους τῆς ἐποχῆς ὁ ὁδηγὸς καὶ τὸ κρι- τήριον τῆς γλωσσικῆς καθαρῆς.

Ἀφορμὴ γιὰ νὰ συζητηθῆ τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα σ' ὅλες του τὶς λεπτομέρειες ἔδωκε κυρίως τὸ βιβλίον τοῦ Κ. Κόντου «Γλωσσικαὶ Παρα- τηρήσεις».

Τὸ πολύχροτο, ὅπως θὰ ἴδουμε, βιβλίον αὐτὸ ποῦ τυπώθηκε στὰ 1882, —λίγα χρόνια πρὶν ἀπ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχᾶρη— ἀποτελεῖ τὴν ἀφε-

τηρία ἐπικῶν ἀγῶνων γύρω ἀπ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Ἄς τοῦ εἶξουμε μιὰ προσεχτικὴ ματιὰ:

Στὸν πρόλογο τῶν Γλωσσικῶν Παρατηρήσεων ὁ Κ. Κόντος ὡς ἐξῆς καθορίζει τὸ ὄλο, ποῦ ἐπαιξε ὁ Κοραῆς στὴ μόρφωσι τῆς Νέας Ἑλλη- νικῆς γραφομένης: «Ὁ Κοραῆς, ὑπῆρξεν εἰσηγητῆς καὶ οἰονεὶ πατήρ τῆς περὶ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν σπουδῆς, συνετέλεσε δ' εἴπερ τις καὶ ἄλλος εἰς τὴν κάθαρσιν αὐτῆς καὶ διόρθωσιν δι' ὧν ἐποιήσατο πολ- λῶν καὶ καλῶν παρατηρήσεων». Ἦταν ἄλλως τε ὁ καταλληλότερος, στὴν ἐποχὴ του, γιὰ ἓνα τέτοιο ἔργο—ἀφοῦ ὑπερτεροῦσε ὅλους τοὺς συγχρό- νους του στὴ γνώσι τοῦ Ἑλληνικοῦ λόγου—τῆς κλασσικῆς ὅσο καὶ τῆς με- τακλασσικῆς περιόδου. . . Βέβαια—προσθέτει ὁ Κόντος— δὲν ἦταν καὶ πάρα πολὺ μεθοδικὸς ὁ Κοραῆς. Πολλὲς φορὲς ἔπεσε σὲ σφάλματα. Πολ- λὲς φορὲς γράφοντας στὴν ἀρχαία γλῶσσα βαρβάρισε ἢ σολοίκισε, καὶ συχνὰ συγκρίνοντας τὴν ἀρχαία μὲ τὴ νέα γλῶσσα, «ἤμαρτε τοῦ ἀληθοῦς ἢ ἐπήδησεν ὑπὲρ τὰ ἔσκαμμένα». Ὅμως τὰ λάθη τοῦ Κοραῆ, (καὶ ἀρα- διάζει μερικὰ ὁ Κόντος), εἶναι πολὺ λιγώτερα ἀπ τὰ λάθη τοῦ Εὐγ. Βούλαρη. Ὅσο γιὰ τὸ Δούκα, ἂν καὶ πολλὲς γνώμες τοῦ Κοραῆ μπό- ρεσε νὰ ἐξελέγη καὶ ν' ἀνασκευάσῃ,—κι αὐτὸς ὅμως, ὅπως ὁ Βούλαρης, «οὐδὲν σχεδὸν γενναῖον ἢ ἀξιόλογον συνεβάλετο οὔτε πρὸς ἐκμάθησιν τῆς παλαιᾶς φωνῆς, οὔτε πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς νέας».

Στὴ μετακοραϊκὴ περίοδο κυρίως δύο Ἑλληνες δοξάστηκαν γιὰ τὴν Ἑλληνομάθειά τους. Ὁ Οἰκονόμος κι ὁ Ἀσώπιος. «Ἄλλ' ἡμεῖς, γράφει ὁ Κόντος, γελῶμεν ἐπὶ τοῖς ὑπερφυέσι τούτοις ἐπαίνοις, ἀποβλέποντες μὲν εἰς τὰ εὐτελῆ ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ διδάγματα τῶν ἐπαινουμένων, γινώσκον- τες δὲ τὸ ἀκριτον καὶ ἁμαρτητικὸν αὐτῶν». Ὅσο γιὰ τὸ Φίλιππο Ἰωάννου ἀληθεύει πῶς ἔγραφε μ' εὐκολία στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ πεζὰ ἢ ἔμμετρα, —ἀλλὰ πολλὲς φορὲς χρησιμοποιοῦσε στοιχεῖα «ἀλλότρια τῆς καθαρῆς καὶ ἀνεγκλήτου τῶν παλαιῶν συνηθείας ἢ παντελῶς ὀθνεῖα καὶ ἔκφυλα». Κατώτεροι ἀπὸ τὸν Οἰκονόμου, τὸν Ἀσώπιον, τὸ Φίλιππο Ἰωάννου, εἶναι ὁ Χρυσοβέργης, ὁ Ραγκαβῆς, ὁ Μαυροφρύδης κι ἄλλοι ποῦ ἀπό- χτησαν, χωρὶς νὰ τὸ ἀξίζουν, μεγάλο ὄνομα! Ἀκόμη πιὸ αὐστηρὸς εἶναι γιὰ τοὺς νεωτέρους.

«Οἱ καθ' ἡμᾶς, γράφει, φαίνονται μὲν ἐρασταὶ καὶ ζηλωταὶ τῶν καλῶν, ἀλλὰ μαλακοὶ πως καὶ ἀταλαίπωροι ὄντες, οὐχὶ συντόμως, οὐδ' ἐντρεχῶς περὶ τὰ γράμματα σπουδάζουσι· σπάνις δὲ παρ' αὐτοῖς ὑπάρχει ἀνδρῶν ἅμα μὲν ἀκριβοῦντων τὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἅμα δὲ προθυμουμέ- νων νὰ ἐπιμελῶνται τῆς καθαρῆς καὶ ὁρθότητος αὐτῶν. Ἐντεῦθεν οὐ μόνον τῶν παλαιῶν νοσημάτων πολλὰ ὑποικουροῦσι τῇ νῦν γλώσσῃ, ἀλλὰ καὶ νέαι ἀεὶ κῆρες αὐτῇ ἐπιφύονται, ἐξ ὧν κινδυνεύει παντελῶς ἄμορφος καὶ ἀλλόκοτος νὰ καταστή». Οἱ λόγιοι παραμελοῦν τὴν τεχνι-

κή ὀρθογραφία, καρφί δὲν τοὺς καίγεται γιὰ τοὺς κανόνες τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς συνθέσεως, ἀδιαφοροῦν γιὰ τὰ συντακτικὰ παραγγέλματα καὶ γιὰ τὰ «κελεύσματα» τῆς ἀναλογίας, καὶ δὲν ἐνδιαφέρονται γιὰ τὴν κυριολεξία καὶ τὴ δόκιμη χρῆσι. Ὁ σοφὸς ἀλλὰ πικρόχολος καθηγητὴς δὲ χαρίζει κάστανα σὲ «ἀπειροκλωτάτους ἀνθρωπίσκους παρειαδύντας εἰς τὸν χορὸν τῶν φιλολόγων, διασύροντας καὶ φαυλίζοντας τὴν περὶ τὴν λέξιν σπουδὴν, ἄμουσα ἐκάστοτε ὑλακτοῦντας καὶ καρχάρῳ στόματι βοῶντας ὅτι μόνοι οἱ σχολαστικοὶ δύνανται αὐτῇ ν' ἀρέσκωνται, οὐχὶ δὲ καὶ οἱ ἀληθεῖς φιλόλογοι, οἷς πρέπει νὰ ὑποφέρωσι μὲν τὰ ταπεινά, νὰ ἐξετάζωσι δὲ τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης καὶ τὸ καλλιτεχνικὸν αὐτῆς μέρος».

Ὁ νέος Ἑλληνικὸς λόγος εἶναι γεμᾶτος σφάλματα. Πρῶτα-πρῶτα σφάλματα στὸν τονισμὸ καὶ στὸν πνευματισμὸ—σφάλματα προσφωδιακά. Καὶ ἀραδιάζει ἓνα πλήθος! Πολλὰ εἶναι τὰ «περὶ τὴν συναλοιοφὴν ἀμαρτήματα». Ὅσο γιὰ τὴν ὑπογεγραμμένη οἱ λόγιοί μας τὴ βάζουν, ὅπου δὲν πρέπει. Κάνουν ὅμως καὶ τὸ ἀντίστροφο. Ἄπειρα, ἔξ ἄλλου, εἶναι τὰ σφάλματα στὴν κλίσι τῶν ὀνομάτων. Οἱ γραμματισμένοι μας προτιμῶντας «ὡς χαριέστερα» τὰ περιττοσύλλαβα γράφουν, πῖθηξ θύλαξ—ποῦ εἶναι ἀδόκιμα, ἢ πλάττουν καινούργια περιττοσύλλαβα (ἐπίμων, ὑψίφων, εὐζωνες, ἡμίονες, βάτραχες). Ἀνάλογα λάθη γίνονται στὸ σχηματισμὸ τῶν ρημάτων (ἀξιοῖτε, ὑποχρεοῖτε, ἔψαλον, ἐσήμανον, ὑπέμεινον). Μεγάλη ταραχὴ καὶ μεγάλη ἀσυμφωνία βρῖσκει ὁ Κόντος σχετικῶς μὲ τὴν αὐξήσι τῶν συνθέτων ρημάτων, συλλαβικὴ ἢ χρονικὴ, καὶ μὲ τὸ ἀναδιπλασιασμὸ.

Ἐπειτα πολλὰ ρήματα εἰς ἓω οἱ νέοι μας λόγιοι τὰ μετασχημάτισαν εἰς ἴζω. Πολλοὶ παθητικοὶ τύποι χρησιμοποιοῦνται ὡς ἐνεργητικοί. Πολλὲς λέξεις σχηματίζονται «κατὰ πλημμελῆ παραγωγὴν ἢ σύνθεσιν πολιτογράφησις καὶ μικρογράφησις ἀντὶ πολιτογραφία καὶ μικρογραφία, σιταγωγὴ καὶ ἀνθρωποσφαγὴ καὶ δισκοβολή, ἀντὶ τοῦ σιταγωγία καὶ ἀνθρωποσφαγία καὶ δισκοβολία. Γράφουν ζωοκλοπὴ καὶ ψηφοκλοπὴ ἐνῶ ἔπρεπε νὰ γράφουν ζωοκλοπία, ψηφοκλοπία. Γράφουν ἐπιρροή, ἐπίρροια, ἐπιρρεάζω: Ὅλα αὐτά, κατὰ τὸν Κόντο εἶναι «τερατώδη». Γράφουν θεοβλαβῆς στὴν ἔννοια τοῦ εὐλαβῆς! Γράφουν «μέτριος τὸ ἀνάστημα καὶ ρωμαλέος τὴν ἀναβολὴν» καὶ «ἄγριον ἄνδρα ἀθλητικὴν ἔχοντα τὴν ἀναβολὴν» καὶ «ἐκεῖ προσφέρεται ἐπαγωγὸν ἀποχώρημα εἰς τὸ ἐν μανώσει μελετῶν πνεῦμα». Σχετικῶς παρατηρεῖ:

«Τὸ ρωμαλέος τὴν ἀναβολὴν ἰσοδυναμεῖ τῷ ρωμαλέος τὸ ἀναβόλαιον, ἢ τοῖ τὸ ἔνδυμα, τὸ δὲ ἐπαγωγὸν ἀποχώρημα οὐδὲν ἄλλο δηλοῖ ἢ ἐπαγωγὸν διαχώρημα ἢ ἀποπάτημα ἢ ἀφόδευμα ἢ περίττωμα»...

Πολλοὶ συγγραφεῖς μας καὶ πολλοὶ ποιηταὶ μεταχειρίζονται τὰ μετα-

βατικὰ ῥήματα «ἀμεταβάτως». Καὶ τὰ ἀμετάβητα «μεταβατικῶς»... Γεμᾶτα εἶναι τὰ Ἑλληνικὰ βιβλία ἀπὸ λάθη συντακτικὰ (καταχρῶμαι τινος, ἐπιτάσσομαι τινός, ἐμποροῦμένου ὑπὸ τινος). Συντακτικὰ λάθη ἔκανε ἀκόμη καὶ ὁ Ἀσώπιος, ποῦ ἔγραψε τὸ μεγάλο Συντακτικὸ τῆς Ἑλληνικῆς. Καὶ τὸ σπουδαιότερο:

«Καταφρονοῦντες οἱ λόγιοι λέξεων καλλίστων σωζομένων ἐν τῇ ἰδιωτικῇ φωνῇ παραλαμβάνουσιν ἀντ' αὐτῶν ὡς Ἑλληνικωτέρας δῆθεν καὶ κομποτέρας ἄλλας, αἵτινες ἢ παρ' οὐδενὶ εὐρέθησαν ἢ παρὰ μόνοις τοῖς μεταγενεστέροις ἀπαντῶσι. Ἐν τῇ κοινῇ ἡμῶν γλώσση φέρονται τὰ δοκιμώτατα ὀνόματα δικαιολογία καὶ διαφορὰ, ἀλλ' οὐκ ὀλίγοι τῶν πεπειδευμένων λέγουσι μὲν δικαιολόγησις, οὐ οὐδὲν μαρτύριον ὑπάρχει, ὑπερβαλλόντως δὲ φιληδοῦσι τῷ διένεξις, ὅπερ τοῦ πονηροῦ κόμματος εἶναι. Ἐπλάσθη δὲ καὶ τὸ ῥήμα ἔξοντῶ, εἰ καὶ ἢ χυδαία λαλιὰ ἐτήρησε τὸ ἀφανίζω... Ἡ νέα ἑλληνικὴ γλῶσσα (ἢ γραφομένη), γέμει πάσης πλημμελείας. Αἰσχροὺν δὲ καὶ ἐπονείδιστον εἶναι ν' ἀμελῶμεν αὐτῆς οὕτω διακειμένης».

Δώσαμε μιὰ περίληψιν τοῦ προλόγου. Ἀλλὰ πῶς νὰ συνοψίσουμε τίς 580 μεγάλες σελίδες ποῦ ἀκολουθοῦν; Αὐτὲς ἀποτελοῦν διεξοδικὸ ἔλεγχο τῆς γραφομένης—ἀδυσώπητη κριτικὴ μὲ κριτήριον τὴν Ἀττικὴν ἢ δόκιμη χρῆσι. Γιὰ τὸν Κόντο τὰ γλωσσικά μας πρότυπα ἦταν οἱ συγγραφεῖς ποῦ ἔζησαν ἐδῶ καὶ 24 αἰῶνες, οἱ συγγραφεῖς ποῦ τόσο καλὰ εἶχε μελετήσῃ ὁ σοφὸς αὐτὸς μαθητὴς τοῦ Ὀλλανδοῦ Cobet, στὸ λεξιλόγιο, τὴ γραμματικὴ, τὴ σύνταξι.

Ὁ Κόντος εἶναι ἢ «εἰς ἀτοπον ἀπαγωγὴ» μιᾶς κακῆς γλωσσοθεωρίας: Μὲ τίς «Γλωσσικὲς Παρατηρήσεις» του, χωρὶς βέβαια νὰ τὸ θέλη, ἔδειξε πόσο δύσκολος καὶ πόσο χιμαιρικὸς ἦταν ὁ ἔξαρχαϊσμὸς τῆς γραφομένης. Ἐδειξε, χωρὶς νὰ τὸ θέλη, πῶς ἂν τέραμα ἐπιστροφῆς ἦταν ἢ ἢ Ἀττικὴ διάλεκτος, θ' ἄπρεπε οἱ Ἑλληνες συγγραφεῖς, καθηγηταί, δικασταί, βουλευταί, δημοσιογράφοι νὰ μελετοῦν νύχτα καὶ ἡμέρα τοὺς Ἀττικοὺς συγγραφεῖς, ὅπως αὐτὸς, νὰ φυλλομετροῦν τοὺς γραμματικούς καὶ τοὺς λεξικογράφους.

Ἐνα τέτοιο βιβλίον ἦταν φυσικὸ νὰ γεννήσῃ ἀντίδρασι—καὶ ἄμεση μάλιστα. Πολὺ μεγαλύτερα ἀπ' τὰ δικαιώματα τῆς παραδόσεως ἦταν τὰ δικαιώματα τῆς ζωῆς. Κι ὅσο ἂν ἢ καθαρεύουσα εἶχε διαμορφωθῆ ἀπάνω σὲ παλιὰ πρότυπα, ὑπηρετῶντας τὴ ζωὴ καὶ τὴν πραγματικότητα, ἔπρεπε νὰ προσαρμόζεται κάθε τόσο στίς ἀπαιτήσεις τους. Οἱ νεολογισμοὶ της μπορεῖ νὰ παραβίαζαν τοὺς κανόνες τῆς Ἀττικῆς συνθέσεως ἢ παραγωγῆς. Μπορεῖ νὰ ἦταν λάθη. Ἀλλὰ οἱ γλῶσσες προχωροῦν στὴν ἐξέλιξί τους μὲ λάθη καὶ τὰ λάθη μὲ τὸν καιρὸ γίνονται κανόνες...

Κατὰ τὸ Δ. Βερναρδάκη, δραματικὸ συγγραφέα καὶ φιλόλογο, ἀν-

τίπαλο Πανεπιστημιακὸ τοῦ Κόντου, ἡ γραφομένη γλῶσσα ἔπρεπε νὰ σταματήσῃ—ἔπρεπε νὰ μὴν προχωρήσῃ περισσότερο στὸν ἔξαρχαϊσμό της—νὰ χειραφετηθῇ ἀπ τὴν κηδεμονία τῶν Ἀττικιστῶν.

Στὸν ἔριστικὸ καὶ φιλόνομιο τόνο—στὸν τόνο τῶν Γλωσσικῶν Παρατηρήσεων εἶναι γραμμένος καὶ ὁ «Ἐλεγχὸς Ψευδαττικισμοῦ» (1884) τοῦ Δ. Βερναρδάκη :

Στὸ μέτωπο τοῦ πολεμικοῦ του βιβλίου ὁ συγγραφεὺς ἔβαλε μιὰ περικοπὴ τοῦ Πλουτάρχου : «Ὁ δ' εὐθύς ἐξ ἀρχῆς μὴ τοῖς πράγμασιν ἐμψύμενος, ἀλλὰ τὴν λέξιν Ἀττικὴν ἀξιῶν εἶναι καὶ ἰσχυρὴν. ὅμοιός ἐστι μὴ βουλομένῳ πιεῖν ἀντίδοτον, ἂν μὴ τὸ ἀντίδοτον ἐκ τῆς Ἀττικῆς Κωλιάδος ἢ κεκεραμευμένον· μηδὲ ἱμάτιον περιβαλέσθαι χειμῶνος, εἰ μὴ προβάτων Ἀττικῶν εἶναι τὸ ἔριον· ἀλλ' ὥσπερ ἐν τρίβωνι Λυσιακοῦ λόγου λεπτῷ καὶ ψιλῷ καθήμενος, ἀπρακτὸς καὶ ἀκίνητος. Ταῦτα γὰρ τὰ νοσήματα πολλὴν μὲν ἐρημίαν νοῦ καὶ φρενῶν ἀγαθῶν, πολλὴν δὲ τερθρείαν καὶ στωμυλίαν ἐν ταῖς σχολαῖς πεποίηκε· τῶν μειρακίων οὔτε βίον, οὔτε πρᾶξιν, οὔτε πολιτείαν φιλοσόφου παραφυλαττόντων ἀνδρός, ἀλλὰ λέξεως καὶ ῥήματα καὶ τὸ καλῶς ἀπαγγέλλειν ἐν ἑπαίνῳ τιθεμένων, τὸ δὲ ἀπαγγελλόμενον εἴτε χρήσιμον, εἴτε ἀχρηστον, εἴτε ἀναγκαῖον, εἴτε κενόν ἔστιν καὶ περιττόν, οὐκ ἐπισταμένων, οὐδὲ βουλομένων ἔξετάζειν». Τὸ νόημα τοῦ «Ἐλέγχου» βρῖσκεται σ' αὐτὸ τὸ μαστίγιωμα τῆς κενῆς λεξιθηρίας καὶ τοῦ «ἔξωτερικοῦ» Ἀττικισμοῦ.

Ὁ Κοραῆς, γράφει ὁ Βερναρδάκης θέλησε νὰ χειραγωγῆσθαι τὴ γραπτὴ μας γλῶσσα πρὶν καὶ ὕστερ' ἀπ τὴν Ἐπανάστασι. Ἀλλὰ κατὰ τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Ὀθωνα καὶ ἐπὶ Γεωργίου ἡ γλῶσσα «ἀπέπτυσεν ὅλως τὸν χαλινὸν τοῦ Κοραῆ» καὶ τρέχει σὰν ἄλογο ἀφηνιασμένο. Αὐτὸ τὸ πλάλημα πρὸς τὸ ἀπώτερο γλωσσικὸ παρελθὸν ὁ Βερναρδάκης θεωρεῖ παράλογο.

«Κατὰ τὴν ταπεινὴν ἡμῶν γνώμην κρηπίς καὶ βάσις τῆς ἡμετέρας γλώσσης στερεὰ καὶ ἀμετακίνητος ἔπρεπε νὰ εἶναι πάντοτε αὐτὴ ἡ γλῶσσα ἡ ζῶσα τοῦ χάριτι θεῖα ζῶντος καὶ ὑπάρχοντος Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὅχι ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ ἣτις εἶναι νεκρὰ καὶ νεκρῶν γλῶσσα, ἔτι δ' ὀλιγώτερον μία διάλεκτος τῆς ἀρχαίας, ἡ Ἀττικὴ. Ἐθεωροῦμεν δὲ τὴν ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν κατὰ τοσοῦτον ἀναγκαίαν καὶ χρήσιμον εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ τὸν πλουτισμὸν τῆς νεωτέρας, καθ' ὅσον μόνον τὰ ποικίλα καθ' ἣλην καὶ εἶδος τῆς ἀρχαίας στοιχεῖα εἶχον ἐν ἑαυτοῖς ἀρχέγονόν τινα ὁμογένειαν καθιστῶσαν εὐκόλον ἢ καὶ δυνατὴν τὴν μετὰ τῆς ζώσης γλώσσης συγχώνευσιν αὐτῶν καὶ συναφομοίωσιν. Τὸ ὑπερκομῶν καὶ ὑλομανὲς δένδρον τῆς ζώσης γλώσσης τοῦ ἔθνους δὲν ἔπρεπε νὰ ἐκριζωθῇ, ἀλλὰ νὰ μείνῃ ἀκήρατον καὶ ἀλώβητον, νὰ κλαδευθῇ δὲ μόνον διὰ χειρὸς σοφῆς καὶ ἐπιστήμονος, ὥστε ν' ἀποφέρῃ καρποὺς καλυτέρους καὶ χρη-

σιμωτέρους. Ἀλλ' ἡμεῖς ἀντὶ νὰ περιορισθῶμεν εἰς τοῦτο καὶ μόνον, ἠθελήσαμεν νὰ τὸ μετεγκεντρίσωμεν ἐκ τῆς ἀρχαίας, διὰ νὰ μὴ καρποφορῇ ἀγρίας βαλάνους, ἀλλ' ἰσάδας Ἀττικᾶς. Ὡς δ' ἦτο βέβαιον τὸ ἐμβόλιον ἠστοχῆσε, καὶ τσιουτοτρόπως οὔτε ἰσάδας ἀπεκτήσαμεν, καὶ τὰς βαλάνους ἐχάσαμεν, τὸ δὲ πάντων χεῖριστον, κινδυνεύομεν νὰ ξηρανθῇ καὶ τὸ δένδρον, τοῦ ὁποίου ἀποκόψαντες τοὺς κλάδους, ἀφήκαμεν τὸν κορμὸν μόνον, ὅπως ἐπιχειρήσωμεν τὸν παράβολον καὶ πρωτοφανῆ τοῦτον ἐμβολιασμὸν».

Κατὰ τὸ Βερναρδάκη ἔπρεπε νὰ πάρουμε ἀπ τὴν ἀρχαία τὴν ὑφὴ τοῦ λόγου, τὴ σύνταξι ὅσο ἦταν δυνατὸ—κ' ἔπειτα τὶς λέξεις. Ἀλλὰ ποτὲ δὲν ἔπρεπε νὰ πιστέψουμε πῶς εἶναι δυνατὴ ἡ ἀνάστασις τοῦ ἀρχαίου τυπικοῦ. «Τὸ τυπικὸν τῆς ἀρχαίας ὡς τὸ νεκρότατον τοῦ μεγάλου νεκροῦ μέρος, ἔπρεπε νὰ μένῃ βαθύτατα καὶ εἰς αἰῶνα τὸν ἅπαντα θαμμένον εἰς τὰ σπλάγχνα τῆς γῆς». Γράφοντας εἶδα καὶ ὄχι εἶδον δὲ βαρβαρίζεις. Καλλιπεῖς καὶ ὀρθοεπεῖς. Γιατὶ τὸν τύπο εἶδα τὸ ἔθνος τὸν μεταχειρίστηκε «ἐξ ἀμνημονεῦτων χρόνων». Τὸν τύπο αὐτὸν μεταχειρίζεται καὶ σήμερα μιῶντας τὸ ἔθνος. Κι' αὐτὸς ὁ λόγος καὶ μόνος «ὁ πάντων ὑπατος καὶ βαρυσταθμώτατος» ἀρκεῖ.

Δὲν ἔπρεπε ν' ἀνακαινίσουμε, δηλαδὴ νὰ ἔξαρχαῖσουμε τὸ τυπικὸ τῆς γραφομένης. Λυστυχῶς ἡ «φιλόκαινος νεολαία» βιάστηκε ν' ἀπομιμηθῇ τοὺς Ἀττικοὺς τύπους, ἀδιαφορῶντας γιὰ τὴν ἐσώτερη οὐσία τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ Ἀττικισμοῦ—γιὰ τὴν ἔννοια, τὴν κυριολεξία, τὴν ἀναλογία, τὸ ὕφος. . . Καὶ τόσο προχώρησε ἡ «φιλόκαινος νεολαία» στὸ δρόμο τοῦ τυπικοῦ Ἀττικισμοῦ, ὥστε σὲ λίγο καιρὸ νὰ ξεπεράσουμε τοὺς Ἀττικοὺς. Δὲ μᾶς φτάνουν πιά τὸ ἔφαγον, ἔπιον, ἦλθον· Γράφουμε καί. . . ἔμεινον, ἔστειλον, ἀνήγγειλον !

«Τρέχουσι δὲ πρὸς τὸν Ἀττικισμὸν τοῦτον γοργῶ τῷ βήματι οὐ μόνον οἱ νέοι, ἀλλὰ καὶ οἱ γέροντες, φιλοτίμως ἀνθαμιλλώμενοι. Ὁ σοφὸς π. χ. φίλος κύριος Χ, εἰς τῶν τὰ πρῶτα φερόντων ἐν τῇ νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ, ἔγραφεν ὑπερεξηκοντούτης καὶ πρὸ δεκαετίας : Μὴ παρὰ ξένων τὸ κατέχης· ὀφείλον—αὐτὸ εἰς τοῦ λαοῦ σου τὴν πρὸς σὲ στοργὴν». Ὅμως ἀρχαῖοι καὶ νέοι Ἕλληνες τὴν προστακτικὴν τὴν σχηματίζουνε : Ὄφειλε.

Ποιά εἶναι ἡ πνευματικὴ παραγωγή μας—ρωτᾷε ὁ Βερναρδάκης. «Ἐφημερίδες καὶ μυθιστορήματα μεταφρασμένα ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ». Τὸ περιεχόμενον ὅλων αὐτῶν τῶν χαρτιῶν εἶναι ἰδέες Γαλλικῆς, ὕφος Γαλλικόν, σύνταξις Γαλλικὴ, φράσεις Γαλλικῆς ἀποδομέναι μὲ λέξεις Ἑλληνικῆς καὶ τύπο Ἀττικόν. Ἀναδιπλασιασμοί, διπλῆς ἢ τριπλῆς «ἔσωθεν καὶ ἔξωθεν» ἀυξήσεις—ἡ Ἀττικὴ κατάληξις πάντα στὴ θέσι της, σὰ στρατιώτης φρουρός, ὀρθὴ καὶ ἀσάλευτη. Μετοχές, ἀπαρέμφορα καὶ μονολεκτικοὶ μέλ-

λοντες μὲ τὸ σακκί. Θὰ καὶ νὰ «ἀραιὰ καὶ ποῦ καὶ ποῦ ἐπιπλέοντα ἐπὶ τοῦ γαληνίου πελάγους τοῦ τρισευδαίμονος Ἀττικισμοῦ ὡς τινα δυσώδη καὶ δυσθέατα ἐκκρίματα τῆς οἰχομένης ἡμῶν κακοδαίμονος βαρβαρότητος». Ἡ οὐσία καὶ τὸ περιεχόμενον ἄς εἶναι ὅ,τι θέλη. Ἀρκεῖ ποῦ εἶναι Ἑλληνικὸς καὶ Ἀττικὸς ὁ τύπος, ἡ μορφή, ἡ ἐπιφάνεια, ἡ σημαία. Le ravillon couvrit la marchandise.

Τί εἶναι οἱ «Γλωσσικὲς Παρατηρήσεις»; Ποιὸς ὁ σκοπὸς τοῦ βιβλίου; Ὁ συγγραφεὺς, γράφει ὁ Βερναρδάκης, θέλει νὰ κἀνη παρατηρήσεις στὴ γλῶσσα ποῦ μεταχειρίζονται οἱ νέοι Ἑλληνες; Αὐτὸ μαρτυρεῖ ἡ ἐπιγραφή. Καὶ ὅμως στὸ βιβλίον δὲ γίνεται λόγος οὔτε μεγάλος οὔτε μικρὸς γιὰ τὴ νέα μας γλῶσσα. Γίνεται λόγος μόνο γιὰ τὴ δεῖνα ἢ δεῖνα λέξι καὶ τοὺς σχηματισμοὺς τῆς σύμφωνα μὲ τὴν Ἀττικὴ γραμματικὴ.

«Τὰ 200 σφάλματα, ὅσα καταλέγει ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ ὁ συγγραφεὺς ἢ δὲν ἔχουν καμμίαν σχέσιν μὲ τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀλλ' εἶναι σφάλματα μόνον διὰ τοὺς γράφοντας ἢ ἔχοντας τὴν γελοῖαν ἀξίωσιν, ὅτι γράφουσιν τὴν ἀρχαίαν Ἀττικὴν διάλεκτον, ἢ εἶναι σποραδικὰ τοῦ δεῖνος καὶ δεῖνος ἀμαρτήματα, ὅχι τῶν νέων Ἑλλήνων, οὐδὲ τῆς νέας Ἑλληνικῆς, ὅπως λέγει καὶ ἐπαναλέγει μυριάκις καὶ κατὰ πᾶσαν σχεδὸν σελίδα ὁ συντάκτης του...» Τί θᾶλεγε κανεὶς ἂν ὁ καθηγητὴς Eggert στὴ Γαλλία κατηγοροῦσε παλιούς καὶ νέους Γάλλους συγγραφεῖς, πῶς βρωμίζον μὲ σολοικισμοὺς καὶ βαρβαρισμοὺς τὴ Γαλλικὴν γλῶσσαν, καὶ γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν κατηγορίαν ἔφερε παραδείγματα ἀπὸ τὸ Βεργίλιο καὶ τὸν Κικέρωνα; Τί θᾶλεγε στὴ Γερμανία ἂν ὁ Haupt κατηγοροῦσε, μὲ τὴ σειρά του, τοὺς σημερινούς Γερμανούς συγγραφεῖς πέρνοντας παραδείγματα καὶ περικοπὲς ἀπὸ τὸν Οὐλφιλᾶ καὶ τὴ Γοτθικὴ; «Καὶ ὅμως βραχυτάτον εἶναι τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ διαχωρίζον τὴν σημερινὴν Γερμανίαν ἀπὸ τῆς Γοτθικῆς, ἐνῶ τὸν σημερινὴν Ἑλληνικὴν διαχωρίζουσιν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς Ἑλληνικῆς, καὶ ἰδίως τῆς Ἀττικῆς, εἴκοσιν ὅλοι αἰῶνες». Θὰ πῆ κανεὶς πῶς ἡ νέα Ἑλληνικὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν ἀρχαίαν λιγώτερον παρ' ὅσο ἡ Γαλλικὴ ἀπὸ τὴ Λατινικὴ κλπ. Ἔστω. Ὅμως ὑπάρχει μεταξὺ ἀρχαίας καὶ νέας Ἑλληνικῆς διαφορὰ ποῦ κανεὶς δὲν μπορεῖ ν' ἀρνηθῆ. «Καὶ ἀφοῦ ὑπάρχει ἡ διαφορὰ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐφαρμόξῃ τις εἰς τὴν ἑτέραν τῶν γλωσσῶν τούτων τοὺς γραμματικὸς κανόνας τῆς ἑτέρας. Τοῦτο εἶναι τόσον προφανές, ὥστε πρέπει ν' ἀνατρέψῃ κανεὶς τοὺς κανόνας τῆς λογικῆς, ὅπως ἰσχυρισθῆ τὸ ἐναντίον. Ἡ ἰδέα λοιπὸν τοῦ κ. Κόντου νὰ κατακρίνῃ τὸν δεῖνα καὶ δεῖνα τύπον, ὃν μεταχειρίζομεθα οἱ νέοι Ἑλληνες γράφοντες, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ὁ τύπος οὗτος δὲν ὑπάρχει παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐν γένει ἢ τοῖς Ἀττικῆς ἰδίως, ἢ ὑπάρχει ἐν ἄλλῃ χρήσει, εἶναι καθαρὸς παραλογισμὸς».

Βάσις γιὰ τὴ γραπτὴ γλῶσσα μας δὲν μπορεῖ—δὲν πρέπει νὰ εἶναι

ἡ ἀρχαία, ἀλλὰ ἡ νέα Ἑλληνικὴ ποῦ ζῆ στὸ στόμα τοῦ ἔθνους. «Ἀπὸ τῆς βάσεως δὲ ταύτης ἀφίσταται τις ἄλλοτε πλείοτερον καὶ ἄλλοτε ὀλιγώτερον κατὰ τὰς προσιπτούσας ἐκάστοτε ἀνάγκας τοῦ λόγου». Ὑπάρχουν κανόνες ποῦ ἰσχύουν ἐξ ἴσου γιὰ τὴν ἀρχαία καὶ τὴ νέα Ἑλληνικὴ. Οἱ κανόνες αὗτοι ἔχουν ἀπόλυτο κύρος. Ὑπάρχουν ἄνθρωποι ποῦ πιστεύουν, πῶς ἡ γλῶσσα (ἢ γραφομένη) πρέπει νὰ ρίξῃ στὴ θάλασσα κάθε στοιχεῖο τοῦ σημερινοῦ προφορικοῦ λόγου καὶ νὰ ἐξαρχαίσιτῆ στὸ τυπικὸ καὶ τὴ σύνταξι: Αὐτὸ τὸ σύστημα ὁ Βερναρδάκης τὸ ἀποδοκιμάζει. Ὅμως δὲν ξέρει πῶς μπορεῖ νὰ προλάβῃ τὸ κακό. «Θὰ ἡμεῖς ἀδικοὶ καὶ γελοῖοι ἐὰν ἐπεχειροῦμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν εἰς ὅσα οὗτοι γράφουσι τοὺς γραμματικὸς κανόνας τῆς λαλουμένης, καὶ νὰ κηρύττωμεν αὐτοὺς κατὰ πᾶσαν στιγμὴν ἀγραμμάτους καὶ ἀναλφαβήτους διότι τοὺς παραβαίνουν. Ἐὰν ἔχη ὄρεξιν νὰ ἐξελέγξῃ τις τοὺς ἀνθρώπους τούτους δὲν ἔχει νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὸν λόγον αὐτὸν ἄλλην γραμματικὴν, παρὰ τὴν ἀρχαίαν Ἀττικὴν, ἢ καὶ τὴν ἐν γένει ἀρχαίαν Ἑλληνικὴν, καθ' ἣν ἔχει ὁ γράφων ἰδιαιτέραν προαίρεσιν. Ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ εἶναι ὁ φυσικὸς καὶ ἀρμόδιος τῶν ἀνθρώπων τούτων δικαστής. Ἀλλ' ὁμοίως ἀδικοὶ καὶ γελοῖοι θὰ ἦσαν οἱ οὕτω γράφοντες, ἐὰν, ἐπιχειροῦντες νὰ κρίνωσι τοὺς ἀσπαζομένους τὰς ἐναντίας ἀρχάς, καὶ πρὸς ταύτας τὸν λόγον αὐτῶν κανονίζοντες, ἐφήρμοζον εἰς ὅσα ἔγραψαν καὶ γράφουσι ὅχι τὴν γραμματικὴν τῆς λαλουμένης γλώσσης τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἥτις εἶναι καὶ ὁ φυσικὸς αὐτῶν δικαστής, ἀλλὰ τὴν γραμματικὴν τῆς ἀρχαίας Ἀττικῆς διαλέκτου, καὶ ἐμειδῆ φυσικῶ τῷ λόγῳ τὴν παραβαίνουσι, νὰ κηρύττωσιν αὐτοὺς ἀγραμμάτους καὶ ἀναλφαβήτους».

Ὁ Βερναρδάκης ἀναλύει μιὰ-μιὰ τις «Γλωσσικὲς παρατηρήσεις» τοῦ Κόντου, γιὰ νὰ φτάσῃ στὸ συμπέρασμα, πῶς τὸ βιβλίον δὲν ἔχει οὔτε ἀρχὴ οὔτε τέλος—δὲν ἔχει τὴν ἀναγκαίαν σὲ κάθε μονογραφία σύνθεσιν. Σπανίως τὸ τέλος μιᾶς παραγράφου εἶναι σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ— πάντα λείπει ἢ συνοχὴ. Ἀλλοῦ ἀρχίζει ὁ λόγος καὶ ἄλλοῦ τελειώνει, καὶ ὁ πῶς προσεχτικὸς ἀναγνώστης ἂν καταφέρῃ νὰ φτάσῃ στὸ τέλος, «δὲν ἐξεύρει πλέον ἔνεκα τοῦ ἀσκόπου πλήθους τῶν ἀσυναρτήτων, πολλάκις δὲ καὶ ἀντιμαχομένων περικοπῶν, περὶ τίνος ὁ λόγος. . .» Τὸ βιβλίον δὲν ἔχει ὠρισμένο θέμα—σκοπὸ. Τὸ περιεχόμενον δὲν εἶναι οὔτε κανόνες γραμματικῆς, οὔτε ἄρθρα λεξικοῦ. . . Εἶναι κυκεῶνας ἀπὸ ἀναρίθμητες καὶ ἀπέραντες περικοπῆς. «Ἐν δὲ μόνον προκύπτει ἐξ ὅλου τούτου τοῦ κυκεῶνος, ὡς καὶ πάντων, ὅσους ποτὲ συνανέδευσεν ὁ συντάκτης, τὸ μόνον σαφές καὶ καθαρὸν, ὅτι ἅπαντες ἀνεξαιρέτως οἱ νέοι Ἑλληνες, ὅσοι συνέγραψαν καὶ ἐξέδωκάν τι εἶναι ἀμαθεῖς, ἀπαίδευτοι, ἀνελλήνιστοι, ἀνάττικοι, ἀγράμματοι, ἀναλφαβήτοι».

Εἶδος ἐπιστημονικῆς συγγραφῆς εἶναι καὶ ἡ μονογραφία ποῦ καλ-

λιεργοῦν οἱ Γερμανοὶ στὸ 19ο αἰῶνα—καὶ δὲν πολυκαλλιεργοῦν οἱ Γάλλοι καὶ οἱ Ἄγγλοι. «Οὐδὲν ἔθνος δύναται νὰ συγκριθῆ ἡμέρον πρὸς τοὺς Γερμανοὺς ὡς πρὸς τὸ ποσὸν τῆς ἐπιστημονικῆς συμβολῆς. Ἄλλ' οὐδὲν ἔθνος ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ τόσους μεγάλους συγγραφεῖς ὅσους τὸ Ἄγγλικόν». Γιατὶ ὁ Ἄγγλος ἂν ἔχη νὰ πῆ καὶ πρὸς τὸν ἐπιστημονικὸν κόσμον, τὸ καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι σπουδαῖο. Ἄλλοιῶς προτιμᾷ νὰ σιωπήσῃ.

Γιὰ νὰ προσελκύσῃ τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ ὁ Ἄγγλος πρέπει νὰ προσκομίσῃ ὄχι ἓνα στάχι—ἀλλὰ μιὰ θημονιά. Ἡ τοῦλάχιστον ἓνα μεγάλο δεμάτι. Ὅσο γιὰ τὸ Γερμανὸν δὲ διστάζει νὰ παρουσιάσῃ μὲ τὸ στάχι του, καὶ τὸ κοινὸν δέχεται μ' εὐγνωμοσύνη αὐτὸ τὸ στάχι, γιατί ξέρει πῶς τὰ στάχια συναποτελοῦν δεμάτια καὶ τὰ δεμάτια θημωνιές. Ἡ ἐπιστήμη ποῦ δὲν ἔχει πατρίδα—γράφει ὁ Βερναρδάκης, ποῦ εἶναι ὑπερ-εθνική, δὲν ἔξετάζει τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον κάθε ἔθνος δουλεύει γιὰ λογαριασμό της. Κάθε ἔθνος ἔχει δικό του σύστημα ἐκπαιδεύσεως. Ὅμως οἱ Ἄγγλοι προκαλοῦν πῶς πολὺ τὸ θαυμασμό μας. «Οἱ μέγιστοι συγγραφεῖς καὶ ἐπιστήμονες τῆς Ἀγγλίας οὐδ' ἐφαντάσθησαν κἄν ποτὲ νὰ προσέλθουν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον. Τὰνάπαλιν τούτου συμβαίνει ἐν Γερμανία, ὅπου εἶναι σπανιώτατον τὸ παράδειγμα ἐπιστήμονος ἢ συγγραφέως, ὅστις δὲν εἶναι καθηγητής, ἢ δὲν κατέχει ἄλλην τινὰ δημοσίαν θέσιν, καὶ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης, διότι ἡ ἐπιστήμη ἄλλως εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπάρξῃ ἐν Γερμανίᾳ... Τὸ ἄκρως ἀντίθετον τούτων πάντων συμβαίνει παρ' ἡμῖν ἐν Ἑλλάδι. Οὐδὲν ἔθνος δαπανᾷ ἀναλόγως ὑπὲρ τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης τόσα ὅσα τὸ Ἑλληνικὸν εἰς ἄνδρας καὶ χρήματα. Καὶ ὅμως οὐδενὸς ἄλλου ἔθνους ἢ ἐκπαίδευσις διάκειται τόσον ἀθλίως οὐδ' ἢ ἐπιστημονικὴ συμβολὴ εἶναι τόσον οὐδαμινῆ ὅσον καὶ δαπανηρά, ὅσον ἢ τοῦ Ἑλληνικοῦ. Χιλιάδες νεανίσκων ἀφαιροῦνται κατ' ἔτος ἀπὸ τῆς γεωργίας, τοῦ ἐμπορίου, τῆς ναυτιλίας, τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐνεργοῦ ἐν γένει καὶ πρακτικοῦ βίου, διὰ ν' ἀφιερωθῶσιν εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς τὰς ἐπιστήμας». Ἐκατομμύρια ξοδεύει ἢ κυβερνήσις γιὰ τὴν παιδείαν. Μὲ ποῖο ὅμως ἀποτέλεσμα; Κατώτερη καὶ ἀνώτερη ἐκπαίδευσις ἔχουν χρεωκοπήσει. Τὸ Ἑλληνικὸ Πανεπιστήμιον δὲν πρόσφερε τίποτε εἰς τὴν ἐπιστήμην. Ὑπάρχει γιὰ τὸν τύπον. Εἶναι ἓνα κηφηναρειό. Εἶναι πύργος Βαβέλ.

Δὲ χρειαζόμεσθε μονογραφίας—ἀλλὰ συγγραφές. Τί νὰ τὰ κάνουμε τὰ στάχια! Δὲ χορταίνουν τὴν πείναν μας. «Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εὐρίσκειται ἐν αὐτῇ τῇ ἀρχῇ τῆς πνευματικῆς του σταδιοδρομίας, ὅπου ἡ μονογραφία εἶναι ἀδύνατος. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἶναι μικρὸν καὶ ὀλιγόριθμον. Δὲν ἔχει οὔτε σώματα οὔτε χρήματα, ἱκανά, ὅπως κατασπαταλᾷ εἰς διατροφήν καὶ συντήρησιν σταχυολόγων... Ὁχι μονογραφίας, ἀλλὰ συγγραφάς. Τοῦτο ἦτο τὸ σύνθημα τῆς παλαιότερας τῶν σοφῶν καὶ λο-

γίων τοῦ ἔθνους γενεᾶς, τῆς μὴ ἀστικῆς, τῆς μὴ πανεπιστημιακῆς. Τοῦτο ἐπραξεν ὁ Εὐγένιος, ὁ Κοραῆς, ὁ Δούκας καὶ ὅσοι ἄλλοι. Μονογραφίας, ὄχι συγγραφάς κραυγάζουσιν ἀπεναντίας οἱ Ἀττικοὶ παράγοντες τοῦ ὑπεραττικοῦ κυρίου Κόντου». Ὁ Δούκας καὶ ὁ Κοραῆς ἐξέδωκαν ὀλόκληρη βιβλιοθήκη διωρθωμένων καὶ σχολιασμένων ἀρχαίων συγγραφέων. Ὀλόκληρη ἐπιστημονικὴ βιβλιοθήκη ὁ Βούλγαρης, ὁ Κούμας... Οἱ Ἀττικισταὶ οἱ σημερινοὶ φυλλαδογραφοῦν. Ἐνας, δύο, τρεῖς στίχοι κακὰ διατυπωμένου ἀρχαίου κειμένου καὶ πέντε σελίδες ἀπὸ περικοπῆς—αὐτὸ εἶναι οἱ φιλολογικῆς διατριβῆς τοῦ Κόντου. Οἱ Ἀβδηρῖτες εἰν' ἔτοιμοι νὰ χάνουν καθετὶ ποῦ θὰ διασαλπίσῃ ὁ τύπος σχετικῶς μὲ τὸν Κόντον!

Ὁ Κόντος καὶ μαζί του οἱ σημερινοὶ Ἀβδηρῖτες πίστεψαν πῶς ἢ ἢ νέα γλῶσσα μπορεῖ νὰ γίνῃ ἀρχαία Ἑλληνικὴ καὶ Ἀττικὴ μάλιστα, ἂν τὸ Ἀκαδημία τὸ κάνουμε Ἀκαδήμεια, ἂν τὸ Βυζαντινὸς Βυζαντίνος, τὸ ἀπελπισία ἀπελπισμός, τὸ ἀπελπίζομαι ἀπελπίζω... Ἡ συνταγὴ ἦταν εὐκόλη. Ὅλοι χειροκρότησαν τὴ μέθοδον μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Μεσσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφοῦ ἔριξε εἰς τὴν φωτιὰ ὅλες τὰς Ἑλληνικὰς γραμματικὰς, τὰ Ἑλληνικὰ συντακτικὰ καὶ Λεξικὰ καὶ στιγμάτισε ὅλους τοὺς συγγραφεῖς, ἔσωσε τὸν Ἑλληνισμό—καὶ μᾶς ἔμαθε νὰ γράφουμε καὶ νὰ μιλοῦμε σωστά. Καὶ τὸ θρίαμβον τὸν διακήρυξαν καὶ οἱ ξένοι.

Κριτικὴ δὲν εἶχαμε καὶ δὲν ἔχουμε, γράφει ὁ Βερναρδάκης. Γιὰ τὴν κριτικὴν χρειάζεται μάθησις καὶ εὐσυνειδησία. Κι αὐτὰ μᾶς λείπουν... Καὶ τὸν παλιὸ καιρὸ καὶ τώρα ὑποστηρίχτηκε πῶς ἢ Ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔφτασε εἰς τὴν τελειότητα μὲ τὴν Ἀττικὴν διάλεκτον. Πῶς οἱ Ἀττικοὶ ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι ἀποτελοῦν τὴν κορυφαία Ἑλληνικὴν γλωσσικὴν ἐκδήλωσιν. Ἡ ἰδέα αὕτη—παρατηρεῖ ὁ Βερναρδάκης ποῦ εἶναι σωστὴ εἰς τὴν γενικότητά της, ἀνακατεύεται δυστυχῶς μὲ σφαλερὰς ἰδέας καὶ θεωρίας. Κ' ἔτσι φτάνει κανεὶς σὲ συμπεράσματα σφαλερὰ καὶ ὀλέθρια.

Ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος εἶχε τάχα ἀρετὰς ποῦ δὲν εἶχαν οἱ ἄλλες ἢ μήπως δὲν τις εἶχε, καὶ τις ἀπόχτησε «ἐξωθεν, ἐκ τῆς μεγαλοφυίας ἢ ἐκ τῆς σοφίας τῶν Ἀττικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων;» Κι ὁ Ἀττικὸς λαὸς μιλοῦσε ἀπαράλλαχτα σὺν τοῖς Ἀττικοῖς συγγραφεῖς ἢ ἄλλιώς; Ὁχι, λέει ὁ Βερναρδάκης. Ἡ Ἀττικὴ δὲν εἶχε καμμιά φυσικὴ ὑπεροχὴν καὶ ὅσα λένε γιὰ τὴν ὑπεροχὴν της εἶναι παιδιαρρολογήματα. «Τὸ κατ' ἡμᾶς οὐδαμῶς ἐννοοῦμεν διὰ τὸ Δωριεὺς λέγων π. χ. ἀμέρα καὶ ὁ Ἴων ἢ μέρα ἔστρεψεν ἀρετὴν διαλεκτικὴν καὶ θεϊότητα φωνῆς, ἢν εἶχεν ὁ Ἀττικὸς λέγων «ἡμέρα», ὅπως οὐδαμῶς ἐννοοῦμεν κατὰ τί ὑπερτερεῖ ἢ ἐλαττοῦται ὁ Γερμανός, λέγων τὴν ἡμέραν Tag, τοῦ Ἀγγλοῦ λέγοντος αὐτὴν day ἢ τοῦ Δανοῦ λέγοντος αὐτὴν Dag. Αἰσθητικὴ τῶν γλωσσῶν ἐκ τῆς φυσικῆς τουτέστι τῆς φωνητικῆς καὶ ἀκουστικῆς αὐτῶν

ὄψεως, οὔτε ὑπῆρξε ποτέ, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ. Ἐκαστον ἔθνος νομίζει καὶ εἶναι φυσικὸν νὰ νομίζῃ, ὅτι ἡ γλῶσσα αὐτοῦ λόγῳ εὐφωνίας εἶναι ἡ πασῶν καλλίστη, καὶ οὐδέποτε βεβαίως ἐφραντάσθη ὁ Δωριεὺς ὅτι κακοφωνεῖ μὲν αὐτὸς λέγων ἄμερα, εὐφωνεῖ δ' ὁ Ἄττικὸς λέγων ἡμέρα, καὶ ὁ Ἴων λέγων ἡμέρη. . . Ἡ γλῶσσα τῶν ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ τοῦ Βυζαντίου προσώπων εἶναι γελοία, ἀλλ' εἰς τὸν Κρητὰ γελοία φαίνεται ἡ γλῶσσα πάντων τῶν ἄλλων πλὴν τοῦ Κρητός, ὁμοίως καὶ εἰς τὸν Ἑπτανήσιον, τὸν Ἀνατολίτην. Ἐὰν ἠγεῖροτο ἐκ τοῦ τάφου ὁ Κικέρων, καὶ ἤκουεν ἀγορεύοντα τὸν Γαμβέτταν, θὰ ἐξεκαρδίζετο ἐκ τοῦ γέλωτος, βλέπων πόσον γελοιωδῶς παραμορφωμένην ἐξέφερεν ὁ Γαλατίσκος ἑκάστην λέξιν τοῦ μεγαλοπρεποῦς του Ρωμαϊκοῦ ιδιώματος, *faïre τὸ facere, foi τὸ fides*. . . Ἀλλ' οὐδεὶς ὅμως τῶν συνακροατῶν του θὰ συνδιετίθετο ὁμοίως πρὸς αὐτόν, ἀλλ' ἅπαντες θὰ ἔμενον ἐνεοὶ καὶ πλήρεις θαυμασμοῦ καὶ συγκινήσεως ἐπὶ τῇ εὐγλωττίᾳ τοῦ ρήτορος καὶ τῇ λαμπρότητι τῆς γλώσσης ταύτης, ἥτις διὰ τοῦ στόματος καὶ τοῦ καλάμου ποιητῶν δαιμονίων καὶ συγγραφέων ἐκίνησε καὶ κινεῖ εἰς θαυμασμόν πολὺ πλειότερον κόσμον σήμερον παρὰ τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ τοῦ Κικέρωνος ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ. Οἱ Ἕλληνες ἡμεῖς προσφέρομεν τὴν θείαν φωνὴν ἄλλως ἢ οἱ Φράγκοι. Καὶ οὗτοι μὲν ἀκούοντες ἡμᾶς ἀναγινώσκοντας τὸν Πλάτωνα, φράττουσι τὰ ὦτα διὰ νὰ μὴ ἀκούωσι γλῶσσαν τόσον κακόφωνον καὶ βαρβαρόφωνον, ἡμεῖς δὲ ἀκούοντες αὐτοὺς ἀναγινώσκοντας τὸν Πλάτωνα, οἰκτείρομεν τοὺς ἀνθρώπους διὰ τὸ γελοῖον τῆς ἀγνώστου καὶ ἀνηκούστου ταύτης γλώσσης. Ἐν τούτοις καὶ ἡμεῖς καὶ οἱ Φράγκοι συμφωνοῦμεν εἰς τὸ ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Πλάτωνος εἶναι θεία. Προφανὲς καὶ ἀναντίρρητον ἄρα ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἀρχαίων Ἀττικῶν ἐὰν ἦτο θεία, τοῦτο προήρχετο ὄχι ἐκ τῆς φωνῆς καὶ τοῦ ἤχου τῶν συναπαρτιζουσῶν αὐτὴν λέξεων. Ἡ γλῶσσα τοῦ Πλάτωνος ἦτο θεία, ὄχι διότι ἔλεγον ἡμέρα, καὶ ὄχι ἄμερη ἢ ἡμέρη, ἀλλὰ δι' ἄλλας ἀρετάς, ἦσαν δὲ αἱ ἀρεταὶ αὗται ἴδιαι τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν λοιπῶν Ἀττικῶν ποιητῶν καὶ συγγραφέων, ὄχι τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου. . . Ἡ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου δὲν εἶναι Ἀττικὴ, ἀλλ' οὐσιωδῶς Ἴωνικὴ καὶ ὅμως ὁ Ὀμηρὸς εἶναι ὁ μέγιστος ἐπικός οὐ μόνον τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ γλῶσσα τοῦ Πινδάρου δὲν εἶναι Ἀττικὴ, ἀλλὰ Δωρικὴ καὶ ὅμως ὁ Πίνδαρος εἶναι ὁ μέγιστος λυρικός ποιητὴς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. . .». Ἡ Δωρικὴ, ἢ Αἰολικὴ, ἢ Ἴωνικὴ εἶχαν διαφορὰς ἀπὸ τὴν Ἀττικὴν — ὅμως δὲν ἦσαν καθόλου κατώτερες. Καὶ οἱ νέες Εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες, νεολατινικὲς ἢ ὄχι εἶχαν μιὰ διαδοχικὴ ἀνάπτυξιν—ὅπως οἱ διάλεκτοι τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Πρώτη-πρώτη παρουσιάστηκε ἡ Ἰσπανικὴ, ἔπειτα ἡ Ἰταλικὴ, ἀργότερα ἡ Γαλλικὴ, καὶ τελευταία ἡ Γερμανικὴ. Διαφορετικὴ ἱστορία ἔχει ἡ Ἀγγλικὴ.

Ἐπὶ τὴν Ἰταλικὴν γλῶσσαν, φυσικά, εἶδη λογοτεχνικὰ στὰ ὅποια καθεμιά ἀπὸ τὴν Εὐρωπαϊκὴν λογοτεχνίαν παρουσίασε ποιητὰς ἢ πεζογράφους σπουδαίους. Ὅμως ἡ σπουδαιότης καὶ ἡ εὐρύτης τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας μεγάλωνε μὲ τὸν καιρὸν καὶ ἔτσι ἡ Ἰταλικὴ νίκησε τὴν Ἰσπανικὴν, ἢ Γαλλικὴν τὴν Ἰταλικὴν. . . «Ἡ ἀλληλοδιάδοχος αὕτη ἐν τοῖς καθόλου ὑπεροχῇ τῆς φιλολογίας εἶναι ἀναντίρρητος, ἀλλ' οὐδεὶς ποτὲ ἐφραντάσθη ν' ἀποδώσῃ ταύτην καὶ εἰς τὰς ἀρετάς ἢ τὰς ἐλλείψεις τῶν ἑκασταχοῦ ἐθνικῶν ιδιωμάτων. Ἐὰν ἡ Ἰταλικὴ φιλολογία ὑπερηκόντισε τὴν Ἰσπανικὴν ἐπὶ τῆς Ἡπειροῦ, τοῦτο δὲν προῆλθε βεβαίως ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Ἰταλικὴ γλῶσσα καθ' ἑαυτὴν εἶχεν ἀρετάς, ὡς ἔστρεβίτο ἡ Ἰσπανικὴ. Ἐὰν δ' ἡ Γαλλικὴ μετέπειτα ὑπερηκόντισεν ἀμφοτέρας ταύτας καὶ ἡ χρῆσις τῆς Γαλλικῆς γλώσσης ἐπεξετάθη εἰς τὰ πέρατα τοῦ κόσμου, τοῦτο δὲν προῆλθεν ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα ἔχει ἀρετάς, ὡς ἔστρεβίτο ἡ Ἰσπανικὴ καὶ ἡ Ἰταλικὴ. Ἐξ ἐναντίας μάλιστα ὡς γλῶσσα ἢ Γαλλικὴ εἶναι ἀτελεστέρα τῆς Ἰταλικῆς καὶ τῆς Ἰσπανικῆς. Καὶ τὴν Ἀγγλικὴν, ποῦ εἶναι στὴν γραμματικὴν τῆς τόσο φτωχῆ, ὅσο δὲν εἶναι καμμιὰ ἀπὸ τὴν ἄλλες Εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες, τὴν μιλοῦν σήμερον τόσα ἔθνη καὶ τόσες φυλές.

Εἶναι πρόληψις πῶς ἡ ὑπεροχὴ τῆς Ἀττικῆς λογοτεχνίας ὀφείλεται στὴν ὑπεροχὴ τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου. Ἡ Ἀττικὴ διάλεκτος ἦταν ἓνα ὄργανο—τίποτε περισσότερον ἢ λιγώτερον. Στὴν Ἀττικὴν διάλεκτον οἱ Ἀττικοὶ ποιηταὶ ὡς καὶ οἱ συγγραφεῖς δὲν πρόσθεσαν οὔτε μίαν λέξιν, οὔτε ἓνα γινῶτα—οὔτε καὶ ἀφαίρεσαν. . . Πολλοὺς αἰῶνες πρὶν ὅτι θεσπίσῃ γραφὴ τὸν πρῶτον τοῦ στίχο, δούλευε ὁ Ἀττικὸς λαὸς προσθέτοντας ἢ ἀφαιρῶντας, μεταμορφῶντας, μεταρρυθμίζοντας—καὶ παράγοντας ἀπὸ τὴν Ἴωνικὴν διάλεκτον τὸ Ἀττικὸν τοῦ ιδιώματος. Ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀττικοῦ λαοῦ εἶναι ἀπαράλλαχτη ἢ γλῶσσα τῶν Ἀττικῶν συγγραφέων. Ὁ Πλάτωνας ἔγραψε καὶ ὁ Δημοσθένης ρητόρευε στὴν Πνύκα ὅπως οἱ σύγχρονοι τοῦ καθενὸς ἀπὸ τῶν δυὸ Ἀθηναῖοι. Ὁ Ἀττικισμὸς τῶν ρητόρων εἶναι «ὁ ὑστάτος καὶ ὁ Ἀττικώτατος τῶν Ἀττικισμῶν». Τὸν καιρὸν τοῦ Δημοσθένους μάλιστα ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ρητόρων εἶχαν ἑξομοιωθῆναι τελείως.

Ὅσες φορὲς ὁ λόγιος ἀκολουθεῖ τὸ τυπικὸν καὶ τοὺς ἐτυμολογικοὺς καὶ συντακτικοὺς κανόνες τοῦ λαοῦ,—ὅσες φορὲς μεταχειρίζεται τὴν λέξιν στὴν σημασίαν ποῦ τοῦς δίνει ὁ λαός, μποροῦμε νὰ ποῦμε πῶς ἡ γλῶσσα τοῦ λογίου εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ. Ἐὰν ὅμως ὁ λόγιος, χωρὶς νὰ παραμερίσῃ τὴν κοινὴν γραμματικὴν καὶ τὸ κοινὸν λεξικόν, ἐκθέσῃ τὰ πράγματα μὲ ἀλληλουχίαν καὶ τάξιν μεγαλύτερην, καὶ παραστήσῃ τὴν ιδέαν του μὲ σαφήνεια, ἀκρίβεια καὶ πλοκὴν ἀσυνήθιστην στὸ λαόν, δὲ θὰ δημιουργήσῃ καινούργια γλῶσσα· θὰ ὑψώσῃ τὸ λαϊκὸν λόγον πρὸς τὴν τέχνην. Ἡ «διαφορὰ λόγου» αὕτη παρουσιάζεται καὶ ὅταν γράφῃς καὶ ὅταν μιλᾷς. Ἄλλοιως

ἀγόρευε ὁ Δημοσθένης στὴν Πνύκα, ἀλλοιῶς μιλοῦσε στὸ σκλάβο του γιὰ τὶς ἰδιωτικὲς του ὑποθέσεις. Ἄν καὶ στὴ μιὰ ὅσο καὶ στὴν ἄλλη περίστασι ἡ γλῶσσα του καὶ στὴν ὕλη καὶ στὸ εἶδος ἦταν μιὰ.

«Πᾶν ἀνθρώπινον ἔργον μετὰ πάσης τῆς δυνατῆς ἐπιμελείας καὶ ἀκριβείας γινόμενον διαφέρει, καὶ μεγάλως, τοῦ γινομένου ἀμελέστερον καὶ ὅπως τύχη. Ὅχι γλώσσης ἀλλὰ λόγου ἐπιμελῶς παρεσκευασμένου ἢ μὴ διαφορὰ ὑπῆρχεν ἐν Ἀθήναις, καὶ ὁ λαὸς ἀκούων ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν τοῖς δικαστηρίοις καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ τοὺς ποιητὰς καὶ τοὺς ρήτορας, ἐννοοῦσεν αὐτοὺς ἄριστα, ὡς ἀπαγγέλλοντας πρὸς αὐτὸν αὐτὴν ἐκείνην τὴν γλῶσσαν, ἣν αὐτὸς οὗτός ὁ λαὸς ἐλάλει καὶ οἴκοι καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ ἰδία καὶ δημοσίᾳ». Πῶς ἔγινε αὕτη ἡ συναφομοίωσις; «Ὁ ἐπὶ τοῦ τραχήλου παντὸς Ἕλληνας βαρύνων ζυγὸς τοῦ Ὀμήρου δὲν ἦτο εὐκόλον ν' ἀποτιναχθῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Ἡκιστα δ' ἦτο δυνατὸν ν' ἀποτινάξωσι τὸν ζυγὸν τοῦτον τοῦ Ὀμήρου καὶ οἱ ἄλλοι μὲν προγενέστεροι ποιηταὶ μάλιστα δὲ τραγωδιοποιοὶ ὅποῖος ὁ Αἰσχύλος. Ἡ καθ' αὐτὸ γλῶσσα τοῦ Αἰσχύλου εἶναι πάντοτε ἡ Ἀττικὴ, ἀλλ' ἐνθεν μὲν τὰ χορικά, ἄτινα ἐκ πασιγνώστων λόγων ἐποιοῦντο ἐν διαλέκτῳ οὐσιωδῶς Δωρικῇ, ἐνθεν δὲ αἱ ποιητικαὶ ἀναμνήσεις, ἐξέτρεπαν τὴν Αἰσχύλειον φράσιν πολὺ πρὸς τοὺς τύπους καὶ τὰς λέξεις τῶν πρὸ αὐτοῦ ποιητῶν. Ὁ Σοφοκλῆς ἐμετρίασε τὰς ἀπὸ τοῦ Ἀττικοῦ ἰδιώματος παρεκτροπὰς ταύτας καὶ τούτου ἔτι μᾶλλον ὁ Εὐριπίδης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης. . .». Στὴν πεζογραφίᾳ τὸ ἀνακάτωμα ξένων στοιχείων ἦταν παροδικώτερον. Λίγα ξένα στοιχεία—ἀνάττικα—ὑπάρχουν στὸ Θουκυδίδη, λιγώτερον στὸν Πλάτωνα. Στὸ Δημοσθένη κανένα.

Γιὰ νὰ γίνῃ ἡ «συναφομοίωσις» ἡ γλωσσικὴ λαοῦ καὶ λογίων—, δὲν ἄλλαξε ὁ Ἀττικὸς λαὸς τὴ γλῶσσα του. «Οἱ συγγραφεῖς, καὶ μάλιστα οἱ ποιηταὶ, παρήτουν ὁ εἷς κατόπιν τοῦ ἄλλου τοὺς ξενισμούς των, συμμεταμοζόμενοι πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Ἀττικοῦ λαοῦ, μέχρις οὗ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐν τε τῷ θεάτρῳ καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ καὶ τῇ ἀγορᾷ συνεπετελέσθη χεῖλος ἐν καὶ φωνῇ μία πᾶσι».

Ὑστερ' ἀπ τὸ Δημοσθένη ἀρχίζει καὶ πάλι ὁ διχασμὸς, χάσμα χωρίζει τὸν προφορικὸ καὶ τὸ γραπτὸ λόγο. Τὸ χάσμα αὐτὸ πλάτυναν οἱ κοινωνικὲς καταστροφές. Ἡ Ἀθηναϊκὴ δημοκρατία καταλύθη, ἡ Ἑλλάδα ὑποδουλώθηκε στοὺς Μακεδόνες ἔπειτα στοὺς Ρωμαίους, τοὺς Φράγκους—μερικῶς στοὺς Ἀραβες τέλος στοὺς Τούρκους. Ἀπ τὴν Ἀττικὴ γεννήθη ἡ κοινή, «ἣτις διαδοθεῖσα ἀπανταχοῦ τῆς γῆς οὐ μόνον ἐντὸς τῶν ἀνέκαθεν Ἑλληνικῶν χωρῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκτὸς αὐτῶν, ἐξηφάνισε προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπανταχοῦ σχεδὸν τὰς ἀρχαίας Ἑλληνικὰς διαλέκτους». Ὅμως κέντρο ἐθνικὸ δὲν ὑπῆρχε καὶ ἡ Κοινὴ δὲν καλλιεργήθηκε συνεχῶς ὡς λογοτεχνικὴ γλῶσσα. Τὴν ἐξεθρόνισε ἡ Ἀττικὴ ποῦ ἔγινε μὲ τὸν

καιρὸ ἢ ἀποκλειστικὴ γλῶσσα τῶν πεζογράφων. Τὸ χάσμα μεταξὺ λαοῦ καὶ λογίων μεγάλωσε. Καὶ ἡ προφορικὴ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων ἀποβαρβαρώθηκε—κατὰ τὴν κοινὴ πρόληψιν.

Αὕτη ἡ πρόληψις ποῦ κυριόρχησε, καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν αὐτὸς ὁ Κοραῆς δὲν μπόρεσε νὰ λυτρωθῆ, πρέπει κατὰ τὸ Βερναρδάκη νὰ χτυπηθῆ. Ἡ γλῶσσα ἡ προφορικὴ τῶν Ἑλλήνων δὲν ἀποβαρβαρώθηκε. Ἀναγεννήθη, ἀναπλάστηκε, καλυτέρευε.

«Ἰσχυρισμὸς τοιοῦτος, παρατηρεῖ, ἔχει φυσικῶς τῷ λόγῳ χρεῖαν ἀποδείξεως' ἀλλὰ καὶ οἴκοθεν θέλει συνομολογήσει κ.τ.λ. ὁ ἀναγνώστης ὅτι . . . ἡ ἀκριβὴς καὶ λεπτομερὴς ἀπόδειξις τοῦ πράγματος δὲν εἶναι ἴσως οὐδ' ἀνθρώπου ἐνὸς ἔργον, ἀλλὰ γενεᾶς ὀλοκλήρου. . . Ὁ Ἑλληνικὸς λαός, ὁ θαυμάσιος οὗτος μεταξοσκώληξ, ἀργὰ μὲν, πολὺ ἀργὰ, ἀλλ' ἀνέλαβεν ἐπὶ τέλους τὸ διακοπὴν ἔργον του καὶ τὸ προῖόν τῆς μακρᾶς καὶ θαυμασίας του ταύτης ἐργασίας πρόκειται ἡμῖν σήμερον ἀπανταχοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Χωρῶν, οὐδὲν ἄλλο ἀναμένον εἰμὴ τὴν σοφὴν καὶ εὐλαβῆ χεῖρα τοῦ ἀνειλητήρος καὶ τοῦ ὑφαντουργοῦ. Πρὸ πολλοῦ δὲ ἤδη θὰ ἦτο συντετελεσμένη καὶ ἡ ἀνείλησις καὶ ἡ ὑφαντούργησις αὕτη, καὶ τὴν σήμερον ἠθέλεν ἔχει ἡ πατρίς ἡμῶν πλήρη καὶ τελείαν γλῶσσαν, ἐὰν δὲν διεσώζετο ἀπὸ τοῦ βαρβαρικοῦ κατακλυσμοῦ ἡ ἀρχαία Ἑλληνικὴ φιλολογία, ἐξ ἧς ἡ μὲν Δύσις ἀνεξωογονήθη πολιτικῶς καὶ πνευματικῶς, ἡμεῖς δὲ ἀπενεκρώθημεν καὶ ἀπονεκρούμεθα ὀλονὲν ἐξ αὐτῆς, ἦτοι, μὲ ἄλλας λέξεις, ἐὰν δὲν ὑπῆρχον σχολαστικοὶ καὶ λογιώτατοι». Ἄν τὸ ἔθνος μετὰ τὸ 1821 ἔκανε γραπτῆ του γλῶσσα τὴν προφορικὴν, ἂν δὲ θυσιαζόταν ἡ μιὰ ὕστερ' ἀπ τὴν ἄλλη γενεὰ σ' ἓνα Μολώχ, σ' ἓνα ὄνομα κενό, σὲ μιὰ λέξι ἀπατηλή, στὴν ἀρχαία Ἑλληνικὴ ποῦ πέθανε ἐδῶ καὶ πολλοὺς αἰῶνες, ἡ κατάστασις θὰ ἦταν ἄλλη· θὰ εἶχαμε γλῶσσα—ὄχι γλωσσικὸ ζήτημα.

Μετὰ τὴν ἄλωσι ἀρχισαν οἱ λόγοι νὰ ἐννοοῦν, πῶς γιὰ νὰ μορφωθῆ καὶ φωτισθῆ ὁ λαός, πρέπει νὰ παραμερισθῆ ἡ ἀρχαία καὶ νὰ χρησιμοποιηθῆ ἡ λαϊκὴ. Τὸ σύνθημα τῆς καινοτομίας ποῦ εἶναι σπουδαιότατη στὴν ἱστορίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους—ποῦ εἶναι, γιὰ τὸ Βερναρδάκη, πνευματικὴ Ἐπανάστασις ἔδωκαν ἡ Κρήτη κ' ἡ Ἐπτάνησος. «Ὡς πατὴρ τῆς νεοελληνικῆς γλώσσης θεωρεῖται κοινῶς ὁ Κοραῆς, ἀλλ' ἀδίκως, διότι ὁ γραπτὸς λόγος τοῦ σοφοῦ ἀνδρὸς οὐδὲν ἄλλο κατ' οὐσίαν εἶναι, εἰμὴ ἀπομίμησις τῆς δημοτικῆς γλώσσης, καθ' ὃν τύπον ἔδωκαν εἰς αὐτὴν καὶ πολλοὶ μὲν ἄλλοι ἀπὸ τῆς ἀλώσεως καὶ ἐφεξῆς ἀναφανέντες λόγοι, μάλιστα δὲ πάντων οἱ προμνημονευθέντες. Τὸ περὶ γλώσσης ζήτημα καὶ ἔθεσαν καὶ ἔλυσαν πρακτικῶς καὶ ἄνευ συζητήσεως καὶ λογομαχίας οἱ τοῖ. Ἐγένετο ἐπὶ Κοραῆ ζήτημα, διότι τὸ ἔκαμαν ζήτημα οἱ σοφοὶ καὶ οἱ λόγοι τοῦ ἔθνους, ὄχι τὸ ἔθνος, ὅπερ εἶχεν ἤδη λύσει αὐτὸ πρὸ πολλοῦ

ἔμπροσθεν καὶ σιωπηλῶς διὰ τῶν ἐν τῇ κοινῇ γλώσσει συγγραφέων διδασκάλων αὐτοῦ καὶ ῥητόρων.» Τὸ σπαθὶ τοῦ Τούρκου εἶχε κόψει πολλοὺς γόρδιους δεσμούς. Ἔμεινε ὅμως κ' ἓνας ἄλυτος κι ἄκοφτος δεσμός— ἡ Ἐκκλησία. Ἡ κληρική ὀλιγαρχία καὶ ἡ ὀλιγαρχία τῶν λογιωτάτων. «Τὸ πνεῦμα τῆς διφυοῦς ὀλιγαρχίας, ὅπερ ἐνόμιζέ τις ὅτι εἶχεν ἐξαφανισθῆ ἐν τῇ γενικῇ καταστροφῇ» ἐπέζησε—καὶ τὸ Πατριαρχεῖο στὸ Φανάρι ἦταν μιὰ μικρογραφία τῆς Βυζαντινῆς αὐλῆς. Γι' αὐτὸ πολέμησε τὸν Κοραῆ, ὁ ὁποῖος μολαταῦτα δὲν ἦταν δημιουργὸς νέας γραπτῆς γλώσσας.

Νέου συστήματος θεμελιωταὶ ἦταν ἄλλοι, ὁ Καταρτζῆς, ὁ Βηλαράς, ὁ Χριστόπουλος. Ὅμως τὸ Ἑλληνικὸ ἔθνος δὲν ἀκολούθησε «τὴν μόνην εὐθεΐαν καὶ πάσης πλάνης ἀπηλλαγμένην ὁδὸν ἣν ἔδειξαν οἱ περὶ τὸν Καταρτζῆν ἐν τῷ πεζῷ λόγῳ, καὶ οἱ Κοῦτες ποιηταὶ ἐν τῷ ἐμμέτρῳ, ἀπεδέχθη δὲ τὴν συμβιβαστικὴν καὶ μὴ ῥιζικὴν ἐκείνην λύσιν τοῦ ζητήματος, ἣν ὑπέδειξαν πρακτικῶς οἱ Κοῦτες καὶ οἱ Ἴόνιοι πεζογράφοι.» Ἔτσι τὸ κακὸ ὑποτροπίασε καὶ οἱ γενεές τῆς μετεπαναστατικῆς ἐποχῆς ἄρχισαν νὰ δρασκελοῦν τοὺς γλωσσικοὺς φραγμούς, ποῦ ἔβαζε ὁ Σκουῦφος καὶ ὁ Μηνιάτης, καὶ νὰ πιλαλοῦν ἀχαλίνωτες πρὸς τὸ ἀπατηλό, πρὸς τὸ ἄφραστο ἰδανικὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Πρῶτος ἄλλως τε ποῦ πήδησε αὐτοὺς τοὺς γλωσσικοὺς φραγμούς εἶναι ὁ Κοραῆς.

«Διὰ τὸν σοφὸν ἐκείνον ἄνδρα ἡ γλῶσσα αὕτη ἦτο μᾶλλον ὡς βοήθημα φιλολογικόν, χρήσιμον εἰς τὴν διευκρίνησιν καὶ ἐξήγησιν τῶν ἀρχαίων συγγραφέων, ἢ ὡς κρηπίς γλωσσικῆ ἱκανῆ ὡς ἐκ τῆς στερεότητος καὶ τῆς ἐκτάσεως αὐτῆς νὰ ὑποβαστάσῃ τῆς μελλούσης ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης τὸ οἰκοδόμημα. Ἡ γλῶσσα αὕτη διὰ τὸν Κοραῆν ἦτο ὄχι νέα τις φάσις τῆς ἀρχαίας γλώσσης, ἀλλὰ σωρὸς ἀμορφος καὶ ἀνείδεος ἐρειπίων, οἰκοδομήσεως ὕλη ἀκατέργαστος, ἐξ ἧς ἔπρεπε μὲν ν' ἀναληφθῆ εἰς τὴν γλῶσσαν πᾶν ὅ,τι χρήσιμον, ἀλλ' ἀφοῦ ἀπέβαλλε πρῶτον τὴν ἄξεστον αὐτοῦ μορφήν. Καὶ κατὰ τὸν μέγαν τοῦτον νεωτεριστὴν ἡ γλῶσσα τοῦ λαοῦ ἦτο βάρβαρος. Αἱ ἀποβαρβαρωμένοι λέξεις τῆς γλώσσης ταύτης ἔπρεπε ν' ἀναληφθῶσιν εἰς τὴν μέλλουσαν γλῶσσαν ἀφοῦ πρότερον ἀνεπληροῦντο τὰ ἠκρωτηριασμένα μέλη των . . . » Τὸ ἔθνος ἀκολούθησε, πιστεύει ὁ Βερναρδάκης, τὸ παράδειγμα τοῦ Κοραῆ. Καὶ ἂν μετὰ τὴν Ἐπανάστασι γιὰ πολὺν καιρὸ εἶχε σταματήσει ἡ ἀρχαϊστικὴ κίνησις, πρέπει νὰ τὸ ἀποδώσουμε στὸ ὅτι ἡ νεοελληνικὴ τοῦ Κοραῆ «ἦτο πολὺ ἀνωτέρα τῆς διδασκαλίας του»—καὶ στὴν ὑπεροχῇ τοῦ ὕφους του.

Ἀργότερα τὸ ἀρχαϊστικὸ ἰδανικὸ κυριάρχησε καὶ πάλι. Χιλιάδες ἀρχαῖες λέξεις ξεθάφτηκαν, χιλιάδες λέξεις καινούργιες κατὰ τὸ ἀρχαῖο πρότυπο δημιουργήθηκαν. Ὅλα τὰ πράγματα ἄλλαξαν ὄνομα :

«Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ὄφειλεν ἐντὸς βραχυτάτου χρόνου νὰ συναφομοιωθῆ πνευματικῶς πρὸς τὴν Δύσιν, ἐπὶ ποινῇ ἀπωλείας. Ὄφειλεν ἐκὸν

ἄκον νὰ καταφάγῃ καὶ νὰ χωνεύσῃ ὅσον τάχος πᾶσαν τέχνην καὶ πᾶσαν ἐπιστήμην, ὅπως διασωθῆ ἀπὸ τοῦ κινδύνου, νὰ γίνῃ αὐτὸ βορὰ τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης· ὄφειλε νὰ δεχθῆ ὅλον τὸν ἐκ δυσμῶν χεῖμαρρον τοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ τὸν διοχετεύσῃ χρησιμοποιοῦν ἀπανταχοῦ τῆς χώρας αὐτόν». Τὸ ἀποτέλεσμα ; Σπατάλησε τὸ ἔθνος καὶ τὴν τελευταία πεντάρα γιὰ τὴν παιδεία—καὶ παιδεία δὲν ἔχει. Κ' ἐνῶ οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ βοήθησαν τοὺς Εὐρωπαῖκούς λαοὺς νὰ χειραφετηθοῦν ἀπὸ τὴν Λατινικὴν γλῶσσαν καὶ νὰ διαμορφώσουν «ἐθνικὰ ἰδιώματα», στὴν Ἑλλάδα ἔπνιξαν κάθε καλλιτεχνικὸ καὶ κάθε πνευματικὸ «ζώπυρρον», βαρβάρωσαν τὸ γραπτὸ μας λόγο, τὸν ἔκαναν σκλάβο τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς. Καὶ ἔκαναν τερατόμορφη τὴ δημοτικὴ μας.

Ἡ καθαρῆ εἶναι ἓνας γλωσσικὸς κυκλώνας : Γερμανογαλλικὴ φρασεολογία, γερμανικὲς ἔννοιες, τρόποι καὶ σχήματα λεκτικά—καὶ παλαιοὶ Ἑλληνικοὶ γλωσσικοὶ τύποι. «Τῆς μισγαγκείας τὸ προῖδὸν ὠνομάσθη καθαρῆ εἶναι Ἑλληνικῆ». Αὐτὴν τὴν καθαρῆ εἶναι πρέπει νὰ τὴν. . . καθαρίσουμε ἀπὸ τοὺς νεκροὺς τύπους.

«Ἄς ἀποσκορακίσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῆς καθαρῆ εἶναι ὅλον τὸν φορτυὸν τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων, ὅσους ὡς τόσα καρφία ἐνεπήξαμεν εἰς τὸ σῶμα τῆς ζώσης γλώσσης τοῦ ἔθνους. Ἐὰν ἡ γλῶσσα αὕτη ἔχῃ διαλέκτους, εἶναι εὐκόλον νὰ εὕρωμεν τί τὸ κοινὸν ἐν ἀπάσαις, καθ' ἃ προσείπομεν, καὶ τί τὸ καθαρῶς διαλεκτικὸν καὶ ἰδιάζον. Ἐὰν ἡ λεξικὴ ὕλη τῆς δημοτικῆς δὲν ἐπαρκῆ εἶναι εὐκόλον νὰ δανεισθῆ τις ἐκ τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ τότε μόνον. . . Ἡ σημερινὴ Ἑλληνικὴ ὀφείλει ὄχι νὰ καρκίνοβατῆ πρὸς τὴν ἀρχαίαν Ἀττικὴν, ἀλλὰ τοῦναντίον βαθμηδὸν πρὸς τὴν ζῶσαν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ, βαθμηδὸν καὶ ἀδιακόπως ἀνακαινιζομένη, ἀποβάλλουσα δ' ἐκάστοτε ὅ,τι δυσαναφομοίωτον ἢ περιττὸν ἐκ τῆς παλαιᾶς, μέχρις οὔ ἐπὶ τέλος ἡ γραπτὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους συναφομοιωθῆ κατ' οὐσίαν καὶ ἐπαρκῶς πρὸς τὴν καθομιλουμένην, τὴν μόνην ἀληθῆ, τὴν μόνην πραγματικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους γλῶσσαν».

Πρέπει πρὸ πάντων νὰ καταλάβουμε πῶς δὲν εἶναι δουλειὰ τῶν γραμματικῶν ἢ διαμόρφωσις τῆς γραφομένης. Εἶναι δουλειὰ τῶν λογοτεχνῶν καὶ τῶν ποιητῶν.

«Οὐδέποτε οἱ γραμματοδιδάσκαλοι, ἀπαντᾷ τὸ ἀψευδὲς στόμα τῆς ἱστορίας, οὐδέποτε οἱ σχολαστικοὶ καὶ οἱ λογιώτατοι, ἀλλὰ παντοῦ καὶ πάντοτε οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς» ἔγιναν γλωσσοπλάστες. Κι αὐτὸ ἀκόμη τὸ ὄνομα τοῦ γραμματικοῦ ἦταν ἄγνωστο στὴν Ἀθήνα τὴν κλασσικὴ—τοῦλάχιστον στὴν ἔννοια ποῦ δίνουμε σήμερα στὴ λέξι. Γραμματικὸς κατὰ τὸν Πλάτωνα ἦταν ἐκεῖνος ποῦ δίδασκε ἀνάγνωσι καὶ γραφῆ σιὰ παιδιὰ. Δὲν ἔχουμε γλῶσσα ὄχι γιὰτὶ μᾶς λείπουν γραμματικοί, Ἀρίσταρχοι, Φρύνιοι, καὶ Ἀμμώνιοι, ἀλλὰ γιὰτὶ μᾶς λείπουν ποιηταὶ καὶ συγγραφεῖς. . .

Στὸ Δημήτριο Βερναρδάκη ἀπάντησε ὁ εἰσηγητὴς τῆς γλωσσολογίας στὴν Ἑλλάδα Γ. Ν. Χατζιδάκις. (Μελέτη ἐπὶ τῆς νέας Ἑλληνικῆς ἢ βάσανος τοῦ Ἑλέγχου τοῦ Ψευδαττικισμοῦ 1884).

Ὁ Χατζιδάκις ὡμολόγησε πῶς δὲν ἦταν θαυμαστὴς ἢ *ξηλωτῆς* τῆς γραφομένης. Κ' ἔδειξε λύπη γιατί, ἐνῶ τᾶλλα ἔθνη σπουδάζουν κ' ἐρευνοῦν κάθε διάλεκτο καὶ γλωσσικὸ ἰδίωμα τους καὶ γυρεύουν νὰ βροῦν τὰ πιὸ παλιὰ μνημεῖα τῆς γραπτῆς γλώσσας τους, ἐμεῖς οἱ ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων δὲν κατορθώσαμε ν' ἀποχτήσουμε καθαρὴν ἰδέαν γιὰ τὴ γλῶσσα ποῦ πρέπει νὰ γράφουμε.

«Ἐπὶ πολλὰς δεκαετηρίδας καὶ μεταξὺ τῶν τότε πρώτων τῆς Ἑλλάδος πεπαιδευμένων συνεζητεῖτο τὸ ζήτημα τῆς γλώσσας, τ. ἔ. ἂν πρέπη νὰ γράφωμεν τὴν ἀρχαίαν ἢ τὴν δημοτικὴν ἄκρατον ἢ μίγμα τι ἐξ ἀμφοτέρων, καὶ ποῖον τοῦτο. Ἐκάστη τῶν αἰρέσεων τούτων ἔσχεν ἀρχηγούς ὑπερασπιστὰς καὶ ὁπαδούς ἀνδρας ἀξίους λόγου, οἵτινες οὔτε εὐφυΐαν ἔστεροῦντο, οὔτε κόπων, οὔτε χρημάτων ἐφείδοντο εἰς σύστασιν τῆς ἰδίας αἰρέσεως καὶ ἐξουθενώσιν τῶν ἐναντίων. Ὁ ἀγὼν ἔληξεν ἐκεῖνος, πάντες δὲ βλέπουσι τὴν ἐξενίκησιν γνῶμη' ἦτο ἐπομένως, φρονοῦμεν, φυσικὸν γὰρ διδαχθῶμεν οἱ νεώτεροι ἐκ τῶν πολέμων ἐκείνων τοσοῦτον τοῦλάχιστον, ὅτι ἀσπαζόμενοι τὰς ἠττημένας δοξασίας καὶ ἀποπειρώμενοι νὰ συστήσωμεν αὐτὰς μικρὰν ἔχομεν κατ' ἀνάγκην ἐλπίδα ἐπιτυχίας. . . .»

Ὁ Βερναρδάκης γύρεψε νὰ βγάλουμε ἀπ τὸ σῶμα τῆς ζωντανῆς γλώσσας τὰ διάφορα καρφιά. Ποιὰ εἶναι τὰ καρφιά καὶ ποῖο εἶναι τὸ σῶμα τῆς ζωντανῆς γλώσσας ;

«Ζῶσαν τοῦ ἔθνους γλῶσσαν λέγει ὀφθαλμοφανῶς τὴν λαλουμένην, τὴν δημῶδη, τὴν κοινὴν ἢ ὅπως ἄλλως λέγεται. Εἰς ταύτην λοιπὸν ἐνεπήξαμεν ὡς καρφία φορυτὸν ὄλων λέξεων καὶ τύπων ξένων τοῦ σώματος, καὶ τὸν φορυτὸν τοῦτον πρέπει σήμερον νὰ ἐκβιάλωμεν καὶ νὰ ῥίψωμεν εἰς τὸ πῦρ. Ἀλλὰ τίνες εἶναι αἱ λέξεις καὶ οἱ τύποι οὔτοι οἱ συναποτελοῦντες τὸν φορυτὸν ἢ τὰ καρφία ; Ἐπειδὴ ὡς γνωστὴν ἢ γραφομένη ἡμῶν γλῶσσα οὔτε καθαρῶς ἀρχαία, οὔτε ἀπλῶς νέα εἶναι, ἀλλὰ μίγμα τι ἐξ ἀμφοτέρων, δι' αὐτὸ, ἂν ἐξετασθῇ καὶ εὐρεθῇ τίνες ἐν τῇ γραφομένῃ εἶναι αἱ λέξεις καὶ οἱ τύποι τῆς λαλουμένης, τῆς δημῶδους καὶ τίνες οἱ τῆς ἀρχαίας, τότε φρονοῦμεν σῶμα τῆς γλώσσας τῆς ζώσης θὰ εἶναι αἱ λέξεις καὶ οἱ τύποι τῆς δημῶδους, οἵτινες ὀφείλουσι νὰ μένωσιν ἀθικτοί, καρφία δὲ αἱ λέξεις καὶ οἱ τύποι τῆς ἀρχαίας, ἅτινα κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦτο τοῦ νόμου ν' ἀποσκορακισθῶσιν. Λοιπὸν ἀπόβλητος τοῦ λοιποῦ πᾶσα δοτικὴς . . . ἀπόβλητος ἢ ἐνικὴ γενικὴ τῶν ἀρσενικῶν καὶ θηλυκῶν ὀνομάτων τῆς α' κλίσεως, ἀπόβλητος πᾶσα ἢ θηλυκὴ χορεία τῶν ὀνομάτων εἰς ὅς τῆς β' κλίσεως, ἀπόβλητος πᾶσα ἢ τρίτη κλίσις . . . ἀπόβλητος ὁ ὑπερθετικὸς βαθμὸς, ὁ μονολεκτικὸς . . .

ἀπόβλητος ἢ πληθυντικὴ ὀνομαστικὴ τοῦ θηλυκοῦ ἄρθρου αἰ, καὶ πάντων τῶν πρωτοκλίτων ὀνομάτων εἰς αἰ, ἀπόβλητος ὁ πληθυντικὸς ἀριθμὸς τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν ἡμεῖς, ὑμεῖς, ἀπόβλητοι πᾶσαι αἰ κτητικάι, πᾶσαι αἰ ἀναφορικάι (πλὴν τοῦ ἐλευνοῦ ὁ ὁποῖος), ἀπόβλητοι αἱ ἀλληλοπαθεῖς . . . ἀπόβλητοι αἱ αὐτοπαθεῖς τοῦ α' καὶ β' προσώπου καὶ ἐν μέρει τοῦ τρίτου προσώπου καὶ ἀπόβλητος πρὸς τούτοις ἢ ὑποτακτικὴ τοῦ ἐνεστώτος, ἀπόβλητοι πᾶσαι αἱ μετοχαὶ πλὴν τῆς τοῦ παθητικοῦ παρακειμένου καὶ τινῶν ἄλλων ἐπιθετικῆν ἐχουσῶν δύναμιν . . . ἀπόβλητοι προθέσεις τινὲς καὶ αἱ πλείσται συντάξεις πασῶν τῶν προθέσεων, πρὸς δὲ οἱ πλείστοι σύνδεσμοι καὶ τὰ ἐπιρρήματα . . .» Ἀλλ' αὐτὰ τὰ *extrema remedia* θὰ ὁμολογήσῃ «ὅτι εἶναι σήμερον πολὺ ὀλιγώτερον δυνατὰ» παρὰ ὅσο ἦταν τὸν καιρὸ τοῦ Βηλαρᾶ καὶ τοῦ Καταρτζῆ.

Ἄδύνατο, ἀπ τὸ ἄλλο μέρος, εἶναι—ἔλεγε ὁ Χατζιδάκις—νὰ δεχθῆ κανεὶς πῶς εἶν' εὐκόλο νὰ ξεχωρίσωμε τὰ διαλεκτικὰ ἀπ τὰ κοινὰ στοιχεῖα. «Ἐλάχιστοι παρ' ἡμῖν εἶναι σήμερον οἱ ἠξεύροντες πλὴν τοῦ ἰδιώματος τῆς χώρας ἐν ᾗ ἐγεννήθησαν, καὶ ἕτερόν τι, πολλοὶ δέ, πλείστοι ὅσοι οὐδὲ τοῦ ἰδιώματος τῆς χώρας τῶν εἶναι δεόντως κάτοχοι.»

«Ἡ σπουδὴ τούτων σήμερον οὔτε ὑπὸ ἰδιωτῶν οὔτε ὑπὸ τῆς Κυβερνήσεως ὑποβοηθουμένη. . . ἐλάχιστους εὐρίσκει θεράποντας. . . Ἐκ τούτων γίνεται δῆλον ὅτι καὶ τὸ τρίτον ἄρθρον (ἐὰν ἢ λεξικὴ ὕλη τῆς δημοτικῆς δὲν ἐπαρκεῖ, εἶναι εὐκόλον νὰ δανεισθῆ τις ἐκ τῆς ἀρχαίας, ἀλλὰ τότε μόνον) δὲν δύναται μὲν ἐκ τῶν ὑστέρων ν' ἀποδειχθῆ οὔτε ψευδὲς οὔτε ἀληθές, ἀλλ' οὐχ ἦτιον ἐκ τῶν προτέρων φαίνεται ἡμῖν ὅπως ἀπίθανον, ὅτι ἢ λεξικὴ ὕλη τῆς δημοτικῆς θὰ ἐξαρκῆ ὁπωσδήποτε εἰς τὰς σημερινὰς ἡμῶν ἀνάγκας». Κάθε ἔθνος ἔχει τόσες γνώσεις, ὅσες ἢ γλῶσσα του ἐκφράζει. Καὶ ἀντιστρόφως τόσες γνώσεις, τόσες ἔννοιες μπορεῖ νὰ παραστήσῃ ἢ γλῶσσα τοῦ ἔθνους—ὅσες ἔχει τὸ ἔθνος αὐτό.

Στὸ 16^ο καὶ στὸ 17^ο αἰῶνα οἱ Κρητικοὶ λόγιοι ἐργάστηκαν γιὰ τὸν πλουτισμὸ τῆς γλώσσας. Ἡ κατάκτησις ὅμως τῆς Κρήτης ἀπὸ τοὺς Τούρκους σταμάτησε τὴν πνευματικὴν ἐκείνη κίνησι—καὶ τὸ 1669 σημειώνει τὴ «γλωσσικὴ δουλεία» τοῦ ἔθνους, ὅπως τὸ 1453 τὴν πολιτικὴν. Οἱ ἄλλοι Ἕλληνες τίποτε δὲν πρόσθεσαν στὴν ἐργασία τῶν Κρητικῶν. Καὶ ἢ γλῶσσα τοῦ λαοῦ φτώχηνε πολὺ. Οἱ Ἕλληνες τοῦ λαοῦ μὲ τὰ δῆματα ἔρχεται, λέει, ἔχω, μὲ τὸ ἐπίθετο καλὸς ἐκφράζουν πολλὰ πράγματα. Τοὺς λείπουν φράσεις καὶ λέξεις πιὸ ἀκριβολόγες. Κι ἂν δὲν τὸ πιστεύῃ ὁ Βερναρδάκης ἄς μεταφράσῃ μιὰ σελίδα τοῦ βιβλίου του στὴν ἀπλὴ γλῶσσα. Θὰ ἰδῆ τότε πῶς θ' ἀναγκασθῆ νὰ παραλείψῃ πλῆθος ἀποχρώσεις καὶ λεπτότητες. «Συχνότατα δὲν θὰ ἔχη καθόλου φράσιν λαϊκὴν καὶ ἀληθῶς δημῶδη, διὰ τὸν ἀπλούστατον συνήθως λόγον, ὅτι τὴν παραστατέαν ἔννοιαν δὲν ἔχει ὁ ἀπλοῦς ἄνθρωπος παρ' ἡμῖν». Δὲ λεί-

πουν μόνο επιστημονικοί όροι αλλά κι άπειρες άλλες λέξεις κ' έκφράσεις. "Άλλοτε πάλι συμβαίνει νά ύπάρχη ή έννοια, αλλά νά έχη χαθή ή λέξις και άλλη συγγενής λέξις νά έχη αναλάβει τά καθήκοντα τής χαμένης.

Κι ό άλλος ίσχυρισμός του Βερναρδάκη δέν είναι βάσιμος. Δέν είναι σωστό πώς ή γλώσσα μας, άφισμένη στα χέρια του αναλαράβητου λαού τόν καιρό τής σκλαβιάς, αναγεννήθηκε. 'Η ανάπτυξις του νέου της τύπου—του δημοτικού—, έγινε πριν άπ τά 1000 μ. χ. «Λίαν ένωρίς δηλαδή έγκαταλειφθεΐσα ή γλώσσα εις τās χειρας του άγραμμάτου λαού απέβλε μέγα μέρος του άρχαίου πλούτου αυτής ως προς τούς τύπους και λέξεις και φράσεις και έννοιαι· ούτω δ' απέβη άπλουστέρα μέν ως προς τό τυπικόν και την σύνταξιν (παράβαλε ήδη την γλώσσαν τής Γραφής), αλλά και πολύ πτωχότερα ως προς τούς τύπους, τās λέξεις, φράσεις και έννοιαι... 'Η 'Ελληνική δημοτική γλώσσα κατέστη ως προς πάντα τά λεχθέντα πτωχότερα, διότι πτωχότερος άληθώς κατέστη ό πνευματικός θησαυρός του μεταχειριζομένου ταύτην έθνους. 'Απόδειξις ό στενός κύκλος των βιβλίων που διάβυζαν οι "Έλληνες—'Αμαρτωλών Σωτηρία, Δαμασκηνός, 'Ερωτόκριτος, Κυριακοδρομία.

Τό έθνος μας άπλώνεται σε τόπους που χωρίζουν θάλασσες και βουνά. Κάθε έπαρχία άποτελεί λίγο ως πολύ μικρόκοσμο σχεδόν αυτόρηκη, που συνδέεται προς όλο τό σώμα του έθνους με τό δεσμό τής γλώσσας και τής 'Εκκλησίας. Και δυστυχώς ή 'Εκκλησία ποτέ δέν αποφάσισε νά μιλήση στους "Έλληνες με τή ζωντανή τους γλώσσα, αλλά πάντοτε σχεδόν με την άχρωμη Βυζαντινή. "Ετσι δέν έγινε ή αναγκαία για τή γλωσσική μας ένότητα προετοιμασία.

«'Η Ρωμαϊκή δουλεία κατεπίεζε πολυειδώς και ήρήμου και καθίστα πτωχότεραν την χώραν, ή δέ κατόπιν πολυσχιδής Δυτική παρεκώλυε την συγκοινωνίαν διά τε τό πολυμερές αυτής και διά την πειρατεϊαν... Περί τής Τουρκικής μοναδικής άληθώς έν τή ιστορία δουλείας ούδεις λόγος. Κατ' αυτόν τόν τρόπον ήγγόει π.χ. καθ' όλοκληρίαν και άγνοεί άκόμη, (άφοϋ δέν έγιναν ένέργειαι εις συναγωγήν του υλικου και χρησιμοποίησιν), ό "Έλλην έν Κρήτη τά κατά τόν έν Πελοποννήσω και κατά την γλώσσαν του τά κατά τόν έν Στερεά 'Ελλάδι κ.λ.π και άντιστρόφως. Προσθέσατε άκόμη ότι πολλάί έγινοντο πολλαχού εισβολαί και έποικήσεις και κατακτήσεις άλλογλώσσων ποικίλων, έξ των παρέλαβον οι άπανταχού έγχώριοι κατά τό μάλλον και ήττον λέξεις και φράσεις». "Ετσι λέξεις 'Ελληνικώτατες διασώθηκαν σ' ένα μόνο ή σε δυό ιδιώματα και δέν μπόρεσαν νά χρησιμοποιηθούν στο γραπτό λόγο—και λέξεις κοινές σε πολλά ιδιώματα κατάντησαν νά πάρουν ιδιαίτερη σε κάθε ιδίωμα σημασία, ώστε χρησιμοποιώντας αυτές τις λέξεις, δε θά μπορούσες νά συνεννοηθής με τούς άλλους... «'Του ύπάρχοντος άρα καθ' έαυτον άνεπαρκούς θησαυρου δύσκόλως θά δυνηθή

σήμερόν τις νά κάμη τινά χρῆσιν, ένεκα τής διτιής διαφωνίας των ιδιωμάτων ως προς την σημασίαν». Και φέρνει παραδείγματα ό Χατζιδάκις. Πετρίτη λένε στην Κρήτη ένα είδος άϊτου, στην "Ηπειρο τό φίδι. Λειψό στην "Ηπειρο λένε τό ξύκινο ψωμί—στην Κρήτη τό λειψανέβατο, τό ζυμωμένο δίχως προζύμι. Δροσίτη στην Κεραλονιά λένε ένα είδος σκυλόψαρο—στην Κρήτη κάποιο είδος μανιτάρι— κι άλλου τ' άγγούρι... Πελέκι είναι ύποκοριστικό του π έ λ ε κ υ ς, όμως στην Κρήτη σημαίνει μάραρο πελεκημένο. Σαλεύω λέγοντας οι Κρητικοί έννοούν β α δ ί ζ ω. Τό «φκειάνω» σημαίνει κατασκευάζω άπ τόν καιρό του Πτωχοπροδρομού που τόλεγε «εϋθειάνω». Οι Κρητικοί τό προφέρουν φ ε ι ά ν ω και τό χρησιμοποιούν μοναχά «έπί τής των έρίων ταλασιουργίας». Τό πασίγνωστο ρήμα χ ά ν ω στη Μακεδονία, κατά τή μαρτυρία του Πανταζίδη, σημαίνει χάσκω λ.χ. «ή πληγή χάνει». Τό παίζω στην Κρήτη σημαίνει πυροβολώ.

«'Αφοϋ δέ έν ουδενί (των νέων 'Ελληνικων) ιδιωμάτων έγραιφε διάσημός τις συγγραφεύς ή ποιητής, ώστε ούτως ιδιώμα τι νά καταστή γνωστόν και έκτός τής χώρας έν ή λαλείται, δήλον ότι ουδενός ή χρῆσις είναι γνωστή και δη αξία ή δυνατή νά υπερισχύση των λοιπων. Δι' αυτό ένομίσθη, και εύλόγως, πολύ εύκολότερον, προκειμένου περι λέξεων ούχι πασιγνώστων ούδε τής καθημερινής χρήσεως, νά παραλαμβάνωμεν εις τόν γραπτόν λόγο τās έν τή άρχαία έν χρήσει λέξεις μετά τής άρχαίας σημασίας ή μετά τής του σημερινου ιδιώματος. Διότι εκείνας μέν θά μάθη ό άναγνώστης έκ τινος λεξικου, άν μη τās ήξεύρη ήδη έκ του σχολείου, ένω τās ιδιωματικάς άγνωσμένας έν τε τή φιλολογία και τω λεξικω άνάγκη νά ταξειδεύη τις μακράν ίνα τās σπουδάξη». Γιατί γλωσσάρια των ιδιωμάτων δέν έχουμε. 'Η κυριολεξία σχετικά με την άρχαία είναι δύσκολη αλλά δυνατή, σχετικά όμως με τή νέα 'Ελληνική είναι όλωσδιόλου αδύνατη. 'Η γλώσσα ή δημοτική που προτείνει νά μεταχειριστοϋμε ό Βερναρδάκης «άγνοείται και θ' άγνοηται επί μήκιστον, έκτός άν ήμεϊς μεταβίλωμεν γνώμην»...

"Αλλά κι άν δεχτοϋμε πώς ή λεξική ύλη τής δημοτικής είναι γνωστή και έπαρκής, πάλι ύπάρχουν έμπόδια για τή χρησιμοποίησί της. "Ολοι, επειδή την άγνοούν και την παραμελοϋν—τήν καταφρονοϋν τή δημοτική γλώσσα.

«'Επειδή δηλονότι οϋτε γραμματική κανονίζουσα όλωσδήποτε τό, τύπον και την σύνταξιν τής δημοτικής υπήρχεν (οϋδε τώρα ύπάρχει) οϋτε λεξικόν περιγράφον τās λέξεις τής γλώσσας και όρίζον την δύναμιν και την άρχην των λέξεων και φράσεων, και επειδή άπέναντι του άτάκτου τούτου σωροϋ ίστατο πάντοτε θελκτική και χαρίεσσα ή άπαράμιλλος εικων τής άρχαίας, δι' αυτό, πολλοί μέν, οι όλωσοϋν πεπαιδευμένοι, έγγραφον κατά τούς παρελθόντας αιώνας εις την παλαιάν, όλίγοι δε μόνον εις την

νέαν και οὔτοι ἐκ διαφόρων χωρῶν, οὔτινες πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀνεμίγνυον και ξένας ἰδιωματικὰς φράσεις και λέξεις. Διὰ τούτων λοιπὸν οὐ μόνον δὲν κατωρθώθη ἡ ἐκτίμησις και ἡ ἀνύψωσις τῆς δημόδους ἀλλὰ και εὐτελεστέρα κατεδείχθη».

Ὁ Βερναρδάκης ἀπάνω στὸ θυμὸ του εἶπε πῶς δὲν πρέπει νὰ κερκινοβατοῦμε πρὸς τὴν ἀρχαία Ἀττικὴ, ἀλλὰ πῶς, ἐξεναντίας πρέπει νὰ προχωροῦμε βαθμηδὸν πρὸς τὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ—και κάθε τόσο νὰ παραμερίζουμε τὰ μὴ ἀφομοιώσιμα ἀρχαῖα στοιχεῖα, «μέχρις οὐ ἐπὶ τέλους ἢ γραπτὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους συναφομοιωθῆ» και ὁυσίαν πρὸς τὴν προφορικὴν.

Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς συνταγῆς—λέει ἀπαντῶντας ὁ Χατζιδάκις—εἶναι ἀδύνατη. Ἄν τοῦλάχιστον τὴν ἔδινε ὁ Β. ἔδῳ και 200 χρόνια θὰ μπορούσε νὰ ὠφελήσῃ. Θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσῃ ὥστε ἡ γλῶσσα τοῦ Ἐρωτοκρίτου ἢ τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν νὰ γίνῃ γραπτὴ γλῶσσα μας. Ἄλλὰ σήμερον ἡ συνταγὴ ἔρχεται «πολὺ ἔξωρας». Γιατὶ στὸ μεταξὺ μεσολάβησαν γεγονότα, ποῦ εἶχαν μεγάλη στὴ γλῶσσα τοῦ ἔθνους ἐπίδρασι. Και τὰ γεγονότα αὐτὰ ἔχουν τὴ λογικὴ τους και τὴ σημασία τους. Ὁ ποιητὴς ποῦ διατρέχει τοὺς χρόνους και τοὺς τόπους «ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων» πορεῖ νὰ τὰ παραβλέπῃ και νὰ τὰ ὑποτιμᾷ. Ὅμως ὁ πρακτικὸς ἀνθρωπος δὲν πορεῖ νὰ κἀνῃ τὸ ἴδιο... «Ὁφείλει νὰ συμπαλαμβάνῃ και ταῦτα εἰς ἐξέτασιν, ἂν μὴ θέλῃ ἡμέραν τινὰ νὰ παρατηρήσῃ μετ' ἐκπλήξεως ὅτι ἐπὶ τῆς ἄμμου ἔκοδόμησε πάντας τοὺς συλλογισμοὺς του». Ἡ σημερινὴ μας γραφομένη καλλιεργήθηκε ὕστερ' ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασι, και ἀπόχτησε δικό της χαρακτῆρα. Τώρα μᾶς λέει νὰ τὴ ρίξουμε στὴ θάλασσα. Ἄλλὰ γιὰ μιὰ τέτοια καθολικὴ ἀνατροπὴ δὲν ἀρκεῖ ἡ γνώμη του—κι ἂν εἶναι σωστὴ. Χρειάζεται ἡ γνώμη αὐτὴ νὰ ἐνσαρκώσῃ ἐνδόμυχο ἔθνικὸ πόθο. Ἄλλοιῶς γιατί νὰ γίνῃ ἡ ἀναστάσις ;

Ὁ Χατζιδάκις εἶναι συντηρητικὸς. Ἐν τούτοις συμβουλεύει τοὺς λογίους νὰ σταματήσουν τὴν πορεία τους πρὸς τὴν ἀρχαία—ἀποφεύγοντας τὸ ἀπαρέμφοτο, τὴν εὐκτικὴν, τὸ τρίτο πρόσωπο τῆς προστακτικῆς, τὸν ἀπλὸ μέλλοντα, τὸ μέσο ἀόριστο, τὸ μονολεκτικὸ παρακείμενο κ' ὑπερσυντελικὸ—και ἀποφεύγοντας ἀγνωστες λέξεις ἀρχαῖες, ξένες ἢ ἰδιωματικές : «Ἡ δμᾶς τῶν γραφόντων σήμερον φέρεται ὑπὸ σφοδροῦ ἀνέμου εἰς τὸν καθαρισμόν, ὅπως λέγεται τῆς γλώσσης, πράγματι δὲ πρὸς τὸν ἐντελῆ χωρισμόν αὐτῆς τῆς λαλουμένης και ἀπὸ τοῦ πολλοῦ ἔθνους». Γι αὐτὸ φοβᾶται ὁ Χ. μήπως συμβουλεύοντας ὅσα συμβουλεύει, ματαιοπονεῖ.

Σ' ἐκείνους ποῦ δὲν ἀγνοοῦν τὴν καθαρεύουσα και ποῦ πιστεύουν πῶς τὸ ἔθνος χρειάζεται γιὰ τὸν ἐξευγενισμό του γλῶσσα κατανοητὴ σ' ὅλους, ὁ Χατζιδάκις θυμίζει πῶς κανένα καθεστῶς δὲν ἔπασσε μὲ κραυγὰς και θυροῦβους, ἀλλὰ μὲ σύντονη ἐργασία.

«Ἐὰν τὰ κατὰ τὴν γραφομένην ἡμῶν γλῶσσαν ἔχωσι κακῶς, και

ἂν τὴν θέσιν αὐτῆς ὀφείλῃ μίαν ἡμέραν νὰ καταλάβῃ ἡ δημοτικὴ, ἀνάγκη ἀπαραίτητος ἐργασίας ἐπιμελεστάτης και ἀκριβεστάτης ἐπ' αὐτῆς ταύτης τῆς δημοτικῆς. Διότι οἱ τὸν ἀγῶνα περὶ γλώσσης ἀγωνισθέντες μέχρι τοῦδε ἔγραψαν περὶ αὐτῆς πλεῖστα, ἐπήνεσαν και ἐξεθείασαν, κατηγόρησαν και προεπηλάκισαν αὐτὴν, ὠνόμασαν Αἰολοδορικὴν, πλουσιωτάτην και ἡδυτάτην, ἀλλὰ και βάρβαρον και χυδαίαν και μισοβάρβαρον και πτωχὴν και ἐλεεινὴν και ὅ,τι ἄλλο θέλτε. Ἐν τούτοις, παράδοξον ἀληθῶς, οὐδενὶ πως ἐπῆλθεν ἡ ἰδέα νὰ ἐξετάσῃ αὐτὴν ταύτην τὴν ἀπλὴν, ὅποια τις εἶναι ὡς πρὸς τὴν γραμματικὴν, τ. ἔ. ὡς πρὸς τοὺς φθόγγους, τὴν κλίσιν, τὴν σύνταξιν, τὴν σύνθεσιν. Ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀγνοεῖται». Ἀμα μάθουμε τὴ σημασία κάθε νόμου φωνητικοῦ, κλιτικοῦ, συντακτικοῦ, νόμου σχετικοῦ μετ' τὴ σύνθεσι τῆς νέας Ἑλληνικῆς, δὲ θὰ αἰσθανόμαστε τὸν πειρασμὸ τῆς μεταβολῆς κ' ἐξαρχαίσεως, δηλαδὴ ἐξαφανίσεως τῶν νέων Ἑλληνικῶν γλωσσικῶν φαινομένων.

Και τὸ συμπέρασμα τοῦ Χατζιδάκι, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1884, ἦταν αὐτό : «Ἐφ' ὅσον ἡ σύγχυσις και ταραχὴ τῶν πάντων αὕτη θὰ ἐπικρατῆ, τ. ἔ. ἐφ' ὅσον δὲν θὰ κατορθωθῆ νὰ γνωσθῆ ἀκριβῶς και γράφηται ὀπωσδήποτε καθαρὰ και ἀμιγῆς ἡ δημοτικὴ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἔχῃ ἀξιῶσεις ν' ἀναλάβῃ τὰ βαρύτερα και σπουδαιότατα καθήκοντα, ὅποια πᾶσα γραφομένη γλῶσσα ἔχει νὰ ἐκτελῆ. Μέχρι τοῦδε ἐγένετο αὐτῆς χρῆσις, εἰ και σπανιώτατα ἀμιγυῖς, εἰς τὴν ποίησιν. Οὕτω δὲ κατωρθώθη ὥστε μήτε αὕτη νὰ καταφρονῆται, ὅπως πρότερον, μήτε ὁ μεταχειριζόμενος αὐτὴν εἰς τοῦτο νὰ νομίζεται γελοῖος. Τοῦτο δὲ βεβαίως σημαίνει τι, ἀλλ' οὐχὶ μέγα, διότι τοῦτο εἶναι ἡ ἀρχὴ μόνη τοῦ ἔργου. Εἰς σπουδαιότερα δὲ και σοβαρότερα δὲν κρίνεται αὕτη ἐξαρκούσα, οὐδ' ἡ χρῆσις αὐτῆς εἰς ταῦτα ἀρμόζουσα, ἀλλὰ μᾶλλον κωμικὴ. Εἰς τὴν ἐρευναν λοιπὸν και συναγωγὴν τῆς δημοτικῆς ἄς στρέψωσι τὴν προσοχὴν των, ὅσοι ἀμφιβάλουσι περὶ τοῦ μέλλοντος τῆς νῦν γραφομένης, αὕτη εἶναι ἡ ἀρίστη και ἡ μόνη ὁδὸς δι' ἧς δυνατόν νὰ κατορθωθῆ τὸ ζητούμενον. Διότι μόνον ὅταν ἐξαιρεθῶσι και γνωσθῶσιν οἱ περὶ τοὺς φθόγγους και τὴν κλίσιν νόμοι κ.τ.λ., ὅταν περισυνταχθῆ και ἐτοιμασθῆ τὸ ὕλικόν, τότε μόνον θὰ εὐρεθῆ, ἄς τὸ ἐλπίσωμεν και ὁ ἀρχιτέκτων Σαίξπηρ ἢ Δάντε, ὅστις θὰ ἰδρῦσῃ τὸ περίβλεπτον οἰκοδόμημα τῆς γλώσσης. Εἶθε...»

Αὐτὸ χρόνια ἀργότερα ὁ Γερμανὸς Βυζαντινολόγος Κρουμπάχερ στὸ βιβλίον του Griechische Reise (1886) χτύπησε τὴν Ἑλληνικὴ διγλωσσία. Τὴν ἴδια χρονιά ὁ Γάλλος νεοελληνιστὴς Αἰμίλιος Λεγκράν χαρακτηρίσε τὴν διμιλουμένην μας γλῶσσα, σ' ἓνα γράμμα του πρὸς τὸν Παλαμᾶ, ἀπαράμιλλο ἰδίωμα—και τὴν καθαρεύουσα τεχνητὴ και δίχως ζωὴ. Ὁ μαθητὴς του Ψυχάρης στὶς Essais de Grammaire Historique Néogrecque διατύπωνε ἀνάλογες γνώμες (Βλέπε Ἱστορία μου τῆς Ν. Ἑλλ.

Λογοτεχνίας σελ. 201). Και στα 1888 κύρωσε μ' ἔμπρακτο παράδειγμα του τις θεωρητικὲς γνώμες τοῦ Λεγκράν και τις δικές του: Μὲ τὸ «Ταξίδι». Στὸν πρόλογο τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἐξηγοῦσε τὴ γλωσσική του μέθοδο ὁ Ψυχάρης.

«Δὲν ἔβαλα ἕναν τύπο γραμματικό, δὲν ἔγραψα μιὰ λέξη, μιὰ συλλαβὴ στὸ βιβλίο μου, χωρὶς νὰ τὸ συλλογιστῶ πρὶν ὄρεξ, μπορῶ μάλιστα νὰ πῶ χρόνια, ἀφοῦ κάθε χειμῶνα στὰ δημόσια μαθήματα ποῦ δίνω, τῆς γλώσσας μας τὴν ἱστορία μελετῶ... Δικὴ μου γλώσσα δὲν ἔχω και δὲν ἔφτιαξα γλώσσα, γιατί πλάστης δὲν εἶμαι. Γράφω τὴν κοινὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ· ὅταν ἡ δημοτικὴ μας γλώσσα δὲν ἔχει μιὰ λέξη ποῦ μᾶς χρειάζεται, παίρνω τὴ λέξη ἀπὸ τὴν ἀρχαία και προσπαθῶ, ὅσο εἶναι δυνατό, νὰ τὴν ταιριάξω μὲ τὴ γραμματικὴ τοῦ λαοῦ. Ἔτσι ἔκαμαν ὅλα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου· ἔτσι θὰ κάμουμε και μεῖς. Μὲ φαίνεται ποῦ γιὰ πρώτη φορά, σ' ἀπὸ τὸ βιβλίο, γράφηκε μὲ κάποια σειρὰ κ' ἐνότητα ἡ γλώσσα τοῦ λαοῦ. Προσπάθησα νὰ τὴ γράψω κανονικά, νὰ φυλάξω τοὺς νόμους τῆς, νὰ προσέξω στὴ φωνολογία, στὴ μορφολογία, στὸ τυπικό, και στὴ σύνταξη τῆς δημοτικῆς γραμματικῆς... Δὲν εἶμαι τόσο νέος, δὲν εἶμαι και τόσο παιδί, γιὰ νὰ νομίζω ποῦ κατ' ὄρθωσα μ' ἀπὸ μου τὸ βιβλίο νὰ λύσω τὸ πρόβλημα ποῦ μᾶς βασανίζει ὅλους. Γιὰ νὰ τὸ λύσουμε χρειάζονται ἀκόμη πολλὰ· πρέπει πρῶτα ὁ καθένας νὰ πιάσῃ νὰ μάθῃ μὲ τὰ σωστά του ἀπὸ τὴ γλώσσα ποῦ καταφρονεῖ χωρὶς νὰ τὴν ξέρῃ, νὰ γίνουνε γραμματικὲς, νὰ παραδίδεται ἡ ἀληθινὴ μας γλώσσα κι ὄχι μόνο ἡ καθαρεύουσα στὰ σχολεῖα και στὸ Πανεπιστήμιο. Πρέπει μάλιστα νὰ σπουδάξουμε καλύτερα τὴν ἀρχαία, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ἱστορικὴ ἀξία τῆς δημοτικῆς, νὰ τὴ μελετήσουμε μὲ σέβας και νὰ διοῦμε ποῦ μόνο τὴ δημοτικὴ εἶναι δυνατό νὰ καλλιεργήσουμε και νὰ γράψουμε. Προσπάθησα νὰ δείξω ποῦ μπορεῖ κανεὶς νὰ γράψῃ αὐτὴ τὴ γλώσσα και περὶ. Τὸ λέω φανερὰ και μὲ ὅλη μου τὴν καρδιά· ἂν τὸ βιβλίο μου δὲν εἶναι καλὸ φταίω γώ· ἡ γλώσσα μας δὲ φταίει».

Στὸ λυρικὸ αὐτὸ και σατυρικό, ἀλλὰ περισσότερο βιβλίο γλωσσικῆς προπαγάνδας, ὑπάρχει ἕνα κεφάλαιο τιτλοφορημένο «Συμβιβασμός». Σ' αὐτὸ ἀναπτύσσεται ἡ θεωρία τοῦ συγγραφέα.

Στοὺς ἀρχαίους, λέει ὁ Ψυχάρης, δὲ βρίσκεται ἡ λέξις συμβιβασμός. Ἡ λέξις εἶναι μεσαιωνική:

«Ἄς κάνουμε τώρα και λίγη γλωσσολογία— γιὰ τοὺς γλωσσολόγους. Ἡ φωνολογία μας σήμερα δὲν παραδέχεται τὴν πλοκὴ μφ, νθ νχ. Τὸ ν δὲν προσφέρνεται· ὁ καθένας θὰ πῇ νύφη, πεθερός, θυμοῦμαι και κόχη... Ὅτι εἶναι ἀλήθεια γιὰ φ, θ, χ πρέπει νὰ εἶναι ἀλήθεια και γιὰ τὸ β, δ, και γ, θὰ ποῦμε μὲ τὸν ἴδιο τρόπο τὸ βασιλιά, τὸ διάβολο, τὸ γέρο, ἀντὶς τὸν βασιλιά, τὸν διάβολο, τὸν γέρο. Ἄφοῦ τὸ φθχ και τὸ β,

δ και γ δὲ θέλουν ν φυσικὰ δὲν μπορεῖ μήτε τὸ σ και ζ νάχη ν προστά του. Γιὰ τοῦτο λέμε, Κωσταντῖνος, Κωσιῆς, τὴ ζωή, τὴ ζήσι, ἀντὶς Κωνσταντῖνος, Κωνσιῆς, τὴν ζωή, τὴν ζήση. Παιὸς εἶναι ὁ λόγος; . . . Ὅλα αὐτὰ τὰ φωνήματα, φθχ, βδγ, σζ μοιάζουν ἀναμεταξύ τους κ' ἔχουν κάτι ποῦ τοὺς εἶναι κοινό· ὅλα τους εἶναι ἡμίφωνα, θὰ πῇ ποῦ μπορεῖς νὰ προσφέρῃς ἕνα φ ὄση ὥρα θέλεις κι ὅσο δὲν πιάνεται ἡ ἀναπνοή σου· τὸ π ὅμως, ποῦ εἶναι ἀφωνο, πρέπει μὲ μιᾶς νὰ τὸ βγάλῃ τὸ στόμα σου και τελειώνει. Ὅλα τ' ἄλλα φθχ, βδγ, σζ, τὰ μακραίνεις και τὰ λές. Αὐτὸ εἶναι τὸ γνώρισμά τους. . . Ἔχουμε νόμο στὴ γλώσσα μας. Στὰ ἡμίφωνα προστά ν δὲν ταιριάζει. . . Τὸν ἴδιο νόμο ἔχει κ' ἡ ἀρχαία· δὲ λέει σύνζυγος, μὰ σύζυγος· δὲ λέει συνσιτέλλω μὰ σοσιτέλλω· δὲ συνηθίζει νὰ λήη συνσίτιον μὰ ἀναδιπλασιάζει τὸ σ και τὸ κάμνει συσσίτιον. Ὁ ἀναδιπλασιασμός ἔχει και κείνος τὸ νόημά του· σημαίνει ποῦ δὲν ταιριάζουν πλάγι πλάγι ν και σ ἀφοῦ γίνονται ἕνα. Μὲ τὸν ἀναδιπλασιασμό ἔπαψε και στὴ γλώσσα μας νὰκούγεται τὸ ν. Πρῶτα ἔγινε νύφη, πεθερός, θυμοῦμαι κ' ἔπειτα νύφη, πεθερός, θυμοῦμαι καθὼς ἔγινε σήμερα στὴν καθαρεύουσα τὸ ἄλλος ἄλος... ὁ Γραικικός μας ὄλας πούπετις και σὲ κανένα μέρος τῆς Ἑλλάδας δὲ βάζει τὸ ν, ὅπου δὲν πρέπει. Ἡ ἀρχαία γλώσσα δὲ χάθηκε· θὰ τὴ βρῆς στὸ στόμα τοῦ λαοῦ. . . Ἡ γλώσσα μας ἡ ρωμέικη εἶναι συνέχεια τῆς Ἑλληνικῆς· γιὰ νὰ εἶναι συνέχεια, ἔπρεπε ν' ἀλλάξῃ, ἀλλοιῶς θὰ εἶταν πάντοτε ἡ ἴδια... Οἱ γλώσσες ποῦ δὲν ἀλλάζουν εἶναι οἱ ξεχασμένες, οἱ πεθαμένες οἱ γλώσσες ποῦ ἀνθρώπος πιά δὲν τις μιλεῖ». Καὶ τὸ φθγογολογικὸ μάθημα συνεχίζεται γιὰ νὰ βγῇ τὸ συμπέρασμα πῶς μὲ τοὺς νόμους τοὺς φθγογολογικοὺς συμβιβασμός δὲ χωράει οὔτε «συμβιβασμός».

«Ὁ συμβιβασμός δὲ βασίζεται πούπετις, μήτε στὴν ἀρχαία μήτε στὴ νέα. Δὲν ἔχει χῶμα ποῦ νὰ πατήσῃ· ὅπου τύχη τρέχει· πετᾷ μὲ τὸν ἀνεμοσάν τὸ λωλὸ τὸ φύλλο... Καταντήσαμε νὰ μὴν ξέρουμε τὴ γλώσσα μας. Βάλε ἕναν ἄπ' αὐτοὺς ποῦ μιλοῦν ὄλο γιὰ μάθηση, γιὰ γραμματικὴ και ποῦ λὲν τὴ γλώσσα τοῦ λαοῦ ἀκανόνιστη, νὰ σὲ γράψῃ σ' ἀπὸ τὴ γλώσσα ποῦ καταφρονεῖ τόσο, μιὰ μόνο σελίδα χωρὶς νὰ κἀνῃ λάθος. Δὲ θὰ μπορέσῃ! Θάνακατώσῃ τύπους κάθε λογῆς. Δὲ συλλογίστηκε μήτε πῶς μήτε πότε πρέπει νὰ δανειστῇ λέξεις ἀπὸ τὴν ἀρχαία και μὲ τί τρόπο θὰ τις συγυρίσῃ (=μεταπλάσῃ) γιὰ νὰ φαίνονται δημοτικὲς, γιὰ νὰ μπορέσῃ γιὰ τὴ μέρα νὰ τις παραδεχτῇ ὁ λαός. Δὲ διακρίνει τὴν κοινὴ, τὴν πανελλήνια, τὴ γενικὴ γλώσσα ἀπὸ τὴ γλώσσα ποῦ συνηθίζουνε μόνο σὲ μερικὰ μέρη. Μήτε βλέπει πῶς ὑπάρχει μιὰ γραμματικὴ τῆς κοινῆς. Καταφρονεῖ τοὺς ἄλλους, θέλει νὰ τοὺς κυβερνήσῃ, νὰ τοὺς μάθῃ, κάμνει τὸ σοφὸ και δὲ γνωρίζει τοὺς πιὸ ἀπλοὺς νόμους τῆς γλώσσας τοῦ λαοῦ. Σήμερα θὰ πῇ ἐκεῖνος, ἄβριο κείνος, τὸ πρῶι ἀπάνω-κάτω, τὸ βράδυ

ἀπάνου-κάτου, κάπου «δέν» καὶ κάπου «δέ»· μὰ πότε χρενύζεται τὸ ἓνα καὶ ποῦ ταιριάζει τᾶλλο μήτε ἰώνειρέφτηκε στὴ ζωὴ του κι ἀφτὴ του τὴν ἀμάθεια τὴ βιάφτισε σωφροσύνη... Θέλει λεφτεριά... Ἡ συνέχεια μᾶς σκοτίζει τὸ νοῦ· ἡ ἀδιάκοπη προσοχὴ μᾶς ζαλίζει, ἡ ἴδια δουλειὰ μέρα νύχτα μᾶς κουράζει... Δὲν τολμοῦμε, δὲν μποροῦμε νὰ πιάσουμε μιὰ ἰδέα καὶ νὰ τὴ βαστήξουμε ἴσια μὲ τὴν ἄκρη, ἴσια μὲ τὸ τέλος. Ἔχουμε μισὴ μάθηση, μισὴ τέχνη, μισὴ γνώση καὶ μισὴ φιλολογία... Ἔτσι βγάλαμε καὶ μισὴ γλῶσσα. Καταντοῦμε ὅμως λίγο λίγο νὰ πιστέβουμε πῶς τὸ μισὸ ποῦ κατορθώνουμε νὰ κάμουμε, εἶναι τὸ μόνο σωστό. Παρηγοριούμαστε λέγοντας ποῦ τέτοιο εἶταν τῶν ἀρχαίων τὸ σύστημα, ποῦ ἀφτὸ θὰ πῆ πᾶν μέτρον ἄριστον καὶ μηδὲν ἄγαν. Τὸ κάτω-κάτω ὁ συμβιβασμὸς ἄλλο τίποτις δὲν εἶναι παρὰ ἡ παντοτεινὴ μας ἀφτὴ ἢ ἀνημποριά σὲ κάθε πρᾶμα καὶ σὲ κάθε ἐργασία.»

Ἄλλο λοιπὸν συμβιβασμὸς. Ἄλλ' αὐσιγὴ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων τῶν φηγογικῶν, τῶν κλιτικῶν, τῶν συντακτικῶν, τῶν κανόνων τῆς συνθέσεως ποῦ κυβερνοῦν τὴν «πανελληνία» ζωντανὴ γλῶσσα. Γιατὶ ὑπάρχει κοινὴ, ὑπάρχει πανελληνία γλῶσσα. Εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ «Γαξιδιοῦ». Καὶ θᾶρθη καιρὸς «ποῦ στὰ σχολεῖα θὰ παραδίδουν τὸ «Γαξίδι», μὰ οἱ προκομμένοι θὰ φωνάζουν κ' οἱ δασκάλοι θὰ παραπονιοῦνται ποῦ ἡ γλῶσσα του δὲν εἶναι ἀρκετὰ δημοτικὴ». Μὲ τὸν καιρὸ ἡ γλῶσσα τοῦ Γαξιδιοῦ... «θὰ καταντήσῃ καθαρὴ βουσα».

Ὁ Ἐμ. Ροῖδης, ὁ πιὸ φημισμένος κριτικὸς τῆς ἐποχῆς πῆρε τὸ μέρος τοῦ Ψυχάρη. Ἡ σχετικὴ του μελέτη (τυπώθηκε στὴ «Φιλολογικὴ Ἔστια» τοῦ 1888 καὶ ξανατυπώθηκε σὲ ἰδιαίτερο τεῦχος) ποῦ εἶναι γραμμένη μὲ πολλὴ εὐγλωττία, ἔχει περίπου ὅση καὶ τὸ «Γαξίδι» σημασία στὴν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος.

Ἡ γλῶσσα τοῦ «Γαξιδιοῦ», ἰσχυρίζεται ὁ Ροῖδης, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ πιστὴ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων, τοὺς ὁποίους ἀπεταμίευσεν ἐντὸς τῶν δεκαπέντε καθαρῶς ἐπιστημονικῶν συγγραμμάτων του ὁ Ψυχάρης... Πρὸς δ' ἐκτίμησιν τοῦ κύρους τῶν κανόνων τούτων δὲν εἶναι ἴσως κερτιτὸν νὰ προσθέσωμεν, ὅτι οὐδ' ἔχνος ἐνυπάρχει ἐν αὐτοῖς αὐθαιρεσίας. Ὅπως τῶ ὄντι μετὰ τὴν τελείαν ἐκλειψιν τῶν ἀλχημιστῶν καὶ ἀστρολόγων ἀνυψώθησαν ἡ χημεία καὶ ἡ ἀστρολογία εἰς θετικὰς ἐπιστήμας, οὕτω καὶ ἡ Γραμματικὴ ἀπὸ τὰς χεῖρας τῶν λογιωτῶν ἀνῆλθεν ἀπὸ ἱκανοῦ ἤδη χρόνου εἰς τὰς τῶν ἐπιστημόνων. Ἔργον δὲ τούτων, ὅσας πρᾶκεται περὶ γλώσσης ζωντανῆς δὲν εἶναι ἢ διὰ χρησμῶν ἀπόφανσις περὶ τῆς δοκιμότητος ἢ τῆς μοχθηρίας τούτου ἢ ἐκείνου τοῦ τύπου, ἀλλὰ μόνη ἢ ἀναζήτησις τῶν ἐπικρατεστέρων εἰς τὴν λαλιὰν τοῦ λαοῦ ἐν δεδομένη ἐποχῇ καὶ χώρῃ καὶ τῶν μόνων ἐκ τούτου ἀναμφισβητήτων καὶ ἐπὶ τοῦ χάριτος ὀρθῶν».

Οἱ λόγοι μας συγγέουν στὸ πνεῦμα τους τὴ Γραμματικὴ μὲ τὴ Ρητορικὴ, δηλαδὴ τὴν ἐπιστήμη τῶν φηγογῶν καὶ τῶν τύπων πρὸς τὴν τέχνη τῆς ἐκφράσεως, ποῦ εἶναι ἐντελῶς ἀσχετῆ. Εἶναι σὰ νὰ συγγέουν καὶ σὰ νὰ ταυτίζον τὴ ζωγραφικὴ μὲ τὴ χρωματολογία. Στὴ σύγχυσι αὐτὴ στηρίζονται ἐκείνοι ποῦ ἔργο τους ἔχουν ν' ἀντικαθιστοῦν τοὺς ζωντανούς μὲ νεκρούς τύπους. «Ἐν τῇ μόνῃ ἀξίᾳ λόγου τῶν ἐπικρίσεων ὅσαι ἐγράφησαν περὶ τοῦ ἔργου τοῦ κ. Ψυχάρη — τῆς Νέας Ἡμέρας — μεταξὺ πλείστων ἄλλων ὀρθῶν ἀναγνώσαμεν μετ' ἀδιτηγῆτου ἡμῶν ἀπορίας καὶ τὰ ἐξῆς: Ἡ Γαλλικὴ γλῶσσα ἀνῆλθε κατὰ τὸν ΙΖ αἰῶνα εἰς δυσέφικτον βαθμὸν τελειότητος καὶ ἔκτοτε ὑπέστη ἀληθῆ ἀναστάτωσιν. Δύο στίχοι τοῦ Βίκτωρος Οὐγὼ διακρίνονται εὐθὺς ἀπὸ δύο στίχους τοῦ Ρακίνα... Τὸ δὲ ὕψος τοῦ Ρενάν, τοῦ δοκιμοτάτου πεζογράφου τῆς συγχρόνου Γαλλίας ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Βολταίρου. Ἀφοῦ δὲ οἱ Γάλλοι δὲν προσηλοῦνται ἀκίνητοι εἰς τὴν τριχάπτου λεπτοτέραν γλῶσσαν, ἣν ἔπλασαν ἔξοχοι ποιηταὶ καὶ λογογράφοι, ἔθνος φιλόδοξον καὶ φιλοπρόδοον, οἶον τὸ Ἑλληνικόν, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀρκεσθῆ εἰς τὸ πενιχρὸν καὶ ἀκανόνιστον ἰδίωμα τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων. Πάντα τὰ ἀνωτέρω περὶ τῆς τελείας ἀπὸ τοῦ Ρακίνα μέχρις ἡμῶν ἀνακαινίσεως τῆς Γαλλικῆς γλώσσης καὶ τῆς ἀνεπαρκείας εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ προοδεύοντος Ἑλληνοῦ τοῦ ιδιώματος τῶν δημοτικῶν ἀσμάτων, εἶναι ἀληθέστατα, ἀλλὰ καὶ ἀποτελοῦσι τὸ κράτιστον τῶν ἐπιχειρημάτων ὅσα ἡ δύνατο νὰ προτείνῃ ὑπὲρ ἑαυτοῦ ὁ κ. Ψυχάρης». Ἀπὸ τὸν καιρὸ τοῦ Λουδοβίκου 14ου τὸ Γαλλικὸ λεξικὸν ὑπερδιπλασιάστηκε, ἡ σύνταξις ἔγινε πιὸ ἐλαστικὴ καὶ ἄλλαξε ἡ σημασιολογία πολὺ, χωρὶς ὅμως νὰ τροποιοῦν οἱ γραμματικοὶ τύποι — ὅπως μποροῦσε κ' ἔπρεπε νὰ διπλασιασθῆ ἢ καὶ νὰ δεκαπλασιασθῆ τὸ λεξικὸν καὶ νὰ διαμορφωθῆ ἢ σύνταξις καὶ τὸ ὕψος τῆς δημοτικῆς σύμπεριφοράς πρὸς ὅ,τι ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη, χωρὶς ν' ἀλλάξουν οἱ πανελλήνιοι τῆς τύποι. Ὅμως ἡ ὀργὴ τῶν λογιωτῶν ἔξεσπασε στοὺς τύπους. Ποῦ ἔκουσθη πῶς μποροῦν ν' ἄχουν οἱ τύποι σχέσι μὲ τὴ χάρι, τὸ ὕψος, ἢ τὴ χυδαιότητα τοῦ λόγου! Οἱ ἀπόστολοι τῆς διγλωσσίας ξεχνοῦν ἐντελῶς πῶς στὴ Γαλλία, στὴ Γερμανία, στὴν Τσούκα, στὴν Ἰσπανία, στὴ Ρωσία καὶ σ' ὅλα τὰ μέρη τῆς γῆς οἱ τύποι τῶν βαρκάρηδων καὶ τῶν βαττάζων εἶναι ἀπαράλλαχτοι μ' ἐκείνους ποῦ μεταχειρίζονται ὁ Γκαῖτε, ὁ Λεοπάρδης, ὁ Ποῦσκιν καὶ ὁ Λαμαρτῖνος. Τὰ πρόσωπα τῶν Πλατωνικῶν διαλόγων καὶ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνη μετεχειρίζοντο τοὺς ἴδιους τύπους, μαλονότι τὰ πρῶτα φιλοσοφοῦσαν καὶ τὰ δευτέρω βωμολοχοῦσαν... «Διαφορὰ τύπων δύναται νὰ ὑπάρξῃ κατ' ἐπαρχίας ἢ καὶ πόλεις τοῦ αὐτοῦ κράτους, ἀλλὰ κατ' εἶδη λόγου οὐδέποτε καμμία. Οἱ συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ ἔχουσιν ἀπόλυτον ἀδειαν νὰ πλουτίζωσι τὸ λεξικόν, νὰ συμπλέκωσιν, ὅπως θέλουσι, τὰς λέξεις, νὰ ἐκτείνωσιν ἢ νὰ

συστέλλωσι τὴν σημασίαν ἑκάστης, νὰ ἐφευρίσκωσι νέας καὶ ἀπροσδοκίτους οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων συζεύξεις . . . » Ἄλλὰ κανεὶς τους δὲν εἶχε τὴν ἀλλόκοτη ἰδέα πῶς μπορεῖ νὰ κερδίσῃ αἰσθητικῶς ἂν χρησιμοποιουῖσε ἄλλους ἀπὸ τοὺς κοινούς τύπους.

« Ἡ σεμνότης τοῦ μέσου ἀορίστου, ἡ χάρις τῶν εἰς μιθιμάτων καὶ ἡ εὐγένεια τῶν συνηρημένων εἶναι εὐρήματα ἀκραιφνῶς νεοελληνικά. » Δουλειὰ τῶν γραμματικῶν δὲν εἶναι ἡ ἔρευνα τοῦ ὕφους καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἐκτίμησις τῶν κειμένων. Δουλειὰ τους εἶναι ἡ συλλογὴ καὶ κατὰ τάξιν τῶν τύπων. Οἱ γραμματικοὶ εἶναι σὰν τοὺς φυσιοδίφες, σὰν τοὺς ὀρυκτολόγους!

Κανεὶς ἀπὸ τοὺς λογίους μας, παρατηρεῖ ὁ Ροῦθης, δὲ θέλει νὰ πεῖται πῶς οἱ τύποι εἶναι προϊόντα τῆς ὑποσυνείδητης ἐργασίας ὀλόκληρου τοῦ ἔθνους καὶ πῶς μποροῦν νὰ γίνουν ἀντικείμενο μελέτης, ὄχι ὅμως καὶ διορθώσεως. Γιατὶ κάθε ἐργασία ποῦ γίνεται ὑποσυνείδητα πρέπει νὰ τὴν ὑποθέσουμε ἀλάθευτη, «διὰ τὸν λόγον ὅτι δὲν ὑπόκειται εἰς τὰς πλάνας, τὸν κάματον, τὴν ἀδυναμίαν καὶ τὰς παρεκτροπὰς τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλ' εἶναι ἀμεσώτερα τὶς ἐκδήλωσις τῆς πανταχοῦ παρούσης καὶ τὰ πάντα πληρούσης δυνάμεως, εἴτε φύσις, εἴτε ἐνστικτον, εἴτε ἀσυνείδητον, εἴτε πρόνοια, εἴτε θεὸς ἢ ὅπως ἄλλως ὀνομασθῆ». Ἐλατιώματα κατασκευῆς μπορεῖ νὰ βρῆ κανεὶς στὸ ἔργον τοῦ Ἰακίνου ἢ τοῦ Μιχαήλ Ἀγγέλου, ὄχι ὅμως σὲ θάλο, ποῦ ἔχτισαν κάστρος, σὲ φωλιά χελιδonioῦ, ἢ σὲ κυψέλη μελισσῶν.

Δύο εἶναι οἱ νόμοι ποῦ κυβερνοῦν, συνεχίζει ὁ Ροῦθης, τὴν ἀνθρώπινη γλῶσσα. Ὁ νόμος τῆς ἐμφάσεως καὶ ὁ νόμος τοῦ λιγώτερου κόπου. Ὅμως ὅσο οἱ γλῶσσες περισσότερο «ἠλικιοῦνται», τόσο οἱ τύποι τους ἀποχτοῦν τὴν εὐκολίαν νὰ συνδυάζουν τὴ μεγαλύτερη δυνατὴ ἐνάργεια μὲ τὴ μικρότερη φωνητικὴ προσπάθεια. Αὐτὴ ἡ ἀδιάκοπη τελειοποίησις τοῦ τυπικοῦ δὲ σχετίζεται πρὸς τὴν ποιότητα τῆς πνευματικῆς ἐργασίας τοῦ ἔθνους. Ἕλληνες, Λατίνοι, Κέλτες, Γερμανοί, Σλάβοι ἔζησαν, στὸ μεσαιῶνα καὶ ἀργότερα, ὄχι κατὰ τὸν ἴδιον τρόπο: Ἄλλοι ἀπ' αὐτοὺς ἦταν ἐλεύθεροι, ἄλλοι σκλάβοι, ἄλλοι εἶχαν καὶ ἄλλοι δὲν εἶχαν ἔθνη λογιοτεχνία. Ἐν τούτοις ἡ γλῶσσα, δηλαδή οἱ τύποι τῆς παρουσιάζουν τὶς ἴδιες περιπτώσεις μεταβολῆς καὶ βελτιώσεως σ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς λαούς. Κι ἂν στὴ ῥητορικὴ ὑπερέχουν οἱ κλασσικὲς γλῶσσες, (ἢ καλύτερα οἱ κλασσικοὶ συγγραφεῖς), γραμματικῶς εἶναι κατώτερες:

« Πλεῖστα τῶ ὄντι σχέσεις χρόνου, διαθέσεως, πιθανότητος καὶ ἄλλαι τὸς ὁποίας διακρίνει σήμερον ἀκόπως δι' ἐνὸς θά, ἐνὸς werden ἢ ἐνὸς may ὁ τυχὼν Ἀγγλος, Γερμανὸς ἢ Ἕλλην χοιροβοσκός, ἀδύνατον εἶναι νὰ διακριθῶσιν ἄνευ μακρᾶς περιφράσεως διὰ τοῦ τύπου τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ Ξενοφῶντος. Οὐδ' ὑπάρχει τις σήμερον ὁ ἀμφισβητῶν

ὅτι αἱ ἀνωμαλίαι, οἱ ἀναδιπλασιασμοί, αἱ διπλαῖ ἀϋξήσεις, ἡ περίσσεια πτώσεων, χρόνων, ἐγκλίσεων, συζυγιῶν καὶ τὰ λοιπὰ βάρη τοῦ λόγου δὲν εἶναι πλεονεκτήματα τῆς Ἀττικῆς διαλέκτου, ἀλλὰ κοινὰ ἐλατιώματα ὅλων ἀνεξαιρέτως τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων τείνουσι νὰ παλλαγῶσιν αὐτομάτως διὰ τῆς ἀποβολῆς παντὸς περιττεύοντος καὶ τῆς ἰσοπεδώσεως πάσης ἀνωμαλίας». Στὴν περίοδο τῆς Φραγκοκρατίας καὶ τῆς Τουρκοκρατίας ἡ νέα Ἑλληνικὴ ἔχασε πολλές—πάραι πολλές—ἀναγκαῖες λέξεις. Ἐχασε καὶ πολλοὺς περιττοὺς τύπους. Τί ἔπρεπε νὰ κάνουν οἱ λόγοι; Νὰ συμπληρῶνουν, λέει ὁ Ροῦθης, τὸ λεξικὸ ποῦ φτώχυνε μεταπλάττοντας τὶς ἀρχαῖες λέξεις σύμφωνα μὲ τὸ νέο τυπικόν. Προτίμησαν μολαταῦτα νὰ περιτυλίξουν σὲ Ἀττικὸ σάβανο . . . καὶ τὶς καινούργιες λέξεις.

Ἄλλὰ πῶς νὰ συνεννοηθῆ κανεὶς μὲ τοὺς Ἀττικομανεῖς λογίους; Τί ν' ἀπαντήσῃ κανεὶς σ' αὐτοὺς ποῦ ἐπιμένουν ν' ἀντιτάσσουν. «εἰς τὴν ἀθλιότητα τῶν τύπων, οὐδ' ἀγωνίζονται ν' ἀναστήσωσι τὴν τελειότητα τῶν ἀρχαίων συγγραφέων καὶ ποιητῶν»; Αὐτὸς ὁ γλωσσικὸς φειχισμὸς μπορεῖ νὰ παραβληθῆ «πρὸς τὴν παρά τινων μονομανῶν προσκύνησιν τῆς θάβδου τοῦ Βολταίρου, τῆς ταμβακοθήκης τοῦ μεγάλου Φρειδερίκου, τῆς φενάκης τοῦ Νεύτωνος, τοῦ ὑποδήματος τῆς Μαρίας Θηρεσίας καὶ τοῦ σκούφου τοῦ Ρουσσώ».

Γιὰ νὰ γλυτώσουμε μιὰ καὶ καλὴ ἀπ' τὸν Ἀττικισμὸ χρειάζεται νὰ συμπέσῃ καὶ στὴν Ἑλλάδα ὅπως σ' ὅλη τὴν Εὐρώπη ἡ προφορικὴ μὲ τὴ γραπτὴ γλῶσσα. Αὐτὸ γυρεύει ὁ Ψυχάρης. Ἄλλὰ πρέπει νὰ ἔξεταστῆ ἂν ἡ γλῶσσα τοῦ «Ταξιδιοῦ» ταυτίζεται πρὸς τὴν τωρινὴ μας γλῶσσα. Λοιπὸν:

« Ἡ δικαιοσύνη μᾶς ἐπιβάλλει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, πλὴν τῆς μεταφράσεως τοῦ «Πλατωνικοῦ Κρίτωνος» ὑπὸ τοῦ Βηλαρά, οὐδὲν ἄλλο γνωρίζομεν ἔργον δυνάμενον νὰ παραβληθῆ πρὸς τὸ τοῦ κ. Ψυχάρη κατὰ τὴν ἀκριβῆ προσηλωσιν εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀμιγυῶς δημώδους. Οἱ δημοτικοὶ πεζογράφοι εἶναι ὡς γνωστῶν, ὀλιγίστοι. ἀλλ' ἔτι ὀλιγώτεροι εἶναι παρ' αὐτοῖς αἱ σελίδες, αἱ τελείως καθαρεύουσαι ἀπὸ σχηματισμῶν, οὐδὲν ἔχόντων κοινὸν πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ λαοῦ». Τὸ «Ταξίδι» ἀποτελεῖται ἀπὸ 270 σελίδες καὶ μολαταῦτα δὲν περιέχει τύπους μὴ δημοτικούς. Κι ὅσες φορὲς ὁ Ψυχάρης προτίμησε ἀνάμεσα σι τοὺς πολλοὺς δημοτικούς τύπους ἕνα, φρόντισε νὰ κρατήσῃ τὴν προτίμησίν του αὐτὴ σ' ὀλόκληρον τὸ βιβλίον. Ἔτσι ἔδωκε σι τὸ ὕφος του «ἐνότητα καὶ ὁμαλότητα» ἄγνωστη ὡς τώρα. Κι ἂν θέλομε νὰ τελειώσῃ μιὰ γιὰ πάντα ἡ διγλωσσία—ἡ ἀγλωσσία μας—πρέπει νὰ προσέξομε τὸ σύστημά του:

« Ἡ γλῶσσα τοῦ «Ταξιδιοῦ» ὁμοιάζει κατὰ τὴν καθαρότητα καὶ τὴν ἀμιξίαν πρὸς τὰς ἐν τοῖς χημείοις διαφανεῖς ἐκείνας ἀποκρυσταλλώσεις

οὐσιῶν, τὰς ὁποίας οὐδέποτε τις ἀπαντᾷ ἐν φυσικῇ καταστάσει οὕτως ἀσπίλους καὶ ἀμιάντους. Ἡ ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος λαλουμένη σήμερον γλῶσσα φέρει, δυστυχῶς, σαφῆ ἴχνη, τῆς ἀπ' αἰῶνων ἐπιδράσεως τῆς Ἑκκλησίας καὶ τοῦ σχολείου. Τὸν τοιοῦτον, τὸν οὐχὶ μὲν σπουδαῖον, ἀλλὰ καὶ οὔτε ἀναίσθητον μολυσμὸν τοῦ προφορικοῦ λόγου, πρέπει ἄρα νὰ θεωρήσωμεν ὡς γεγονός καὶ νὰ ὑποταχθῶμεν εἰς τοῦτο, ἢ νὰ μεταχειριζώμεθα γράφοντες γλῶσσαν ἱκανῶς δημοτικωτέραν τῆς λαλουμένης ;»

Ἄν ἐγράφαμε τῇ γλῶσσᾳ τοῦ «Ταξιδιοῦ», δὲ θὰ γράφαμε ἀκριβῶς ὅπως μιλοῦμε : Κι ὁ Ψυχάρης θᾶπρεπε νὰ κἀνῃ μερικὲς παραχωρήσεις. «Τὸ ὑπερήφανον *faïs ce que dois* τῶν ἱπποτῶν πρέπει νὰ συγκιρνεῖ μέχρι τινὸς ὁ θέλων νὰ εὐεργετήσῃ τοὺς ἀνθρώπους διὰ τοῦ «ὁ σκοπὸς δικαιώνει τὰ μέσα» τοῦ Λογιόλα . . ».

Στὰ «Εἶδωλα» (1893) ὁ Ροῖδης ἐξέτασε μὲ περισσότερη ἀνεσι τὸ ζήτημα :

«Ὅλα, γράφει, τὰ βιβλία περὶ γλωσσικοῦ ζητήματος, ἀπ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κοραῆ ὡς τὴν ἐποχὴ μας εἶναι ἔριστικά. Σ' αὐτὰ τὰ βιβλία δὲ γίνεται διάκρισις μεταξὺ ἐπιστημονικοῦ ἀξιώματος καὶ συζητήσιμης προσωπικῆς γνώμης. Κι αὐτὸ συμβαίνει ἀκόμη καὶ τώρα. Ν' ἀμφισβητοῦνται τ' ἀναμφισβήτητα καὶ νὰ θεωροῦνται ἀξιώματα οἱ γλωσσικὲς πλάνες. Αὐτὲς τὲς γλωσσικὲς πλάνες—τὰ Εἶδωλα—πρέπει νὰ τὲς καταλύσουμε.

Πρέπει πρῶτα-πρῶτα νὰ μάθουμε πῶς ἡ γλωσσολογία εἶναι θετικὴ, γιὰ πολλοὺς μάλιστα φυσικὴ ἐπιστήμη. Ἐπομένως τὰ βασικά της ἀξιώματα εἶναι πάν τ' ἀξιώματα τῆς βοτανικῆς, τῆς χημείας, ἢ τῆς γεωλογίας. Ἄναμφισβήτητα !

Ἄναμφισβήτητο εἶναι γιὰ τὸ Ροῖδη τὸ ὅτι ἡ βαθμιαία ἐλάττωσις τοῦ μᾶκρους τῶν λέξεων εἶναι φυσικὴ σὲ κάθε γλῶσσα. Ἄναμφισβήτητο τὸ ὅτι αὐτὴ ἡ ἐλάττωσις τοῦ μᾶκρους τῶν εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν ἡλικία, καὶ ἀκόμη περισσότερο ἀνάλογη πρὸς τὴν πνευματικὴ δραστηριότητα καὶ τὸν πολιτισμὸ τοῦ ἔθνους ποῦ τὴ λαλεῖ. «Ὅτι ἡ «μείωσις τῆς φωνῆς καὶ τοῦ τυπικοῦ δὲν ἀποτελεῖ ζημία, ἀλλὰ κέρδος». Γιατὶ «μεταδίδεται εἰς τὸν λόγον ἀνώτερος βαθμὸς ἀκριβείας, ἐναργείας, ὀξύτητος καὶ εὐχρηστίας». Ἄναμφισβήτητο εἶναι πῶς ἡ λιτότης καὶ ἡ ὁμαλότης τοῦ τυπικοῦ ἀποτελεῖ τὴν ἀξία μιᾶς γλώσσας—καὶ ἡ Ἄγγλικὴ ποῦ εἶναι σχεδὸν ἀκλιτῆ εἶναι ἡ τελειότερη γλῶσσα τῆς Εὐρώπης—καὶ στὸ κατώτερο σκαλοπάτι τῆς γλωσσικῆς ἐξελίξεως τοποθετοῦν τὴ Γερμανικὴ καὶ τὴ Ρωσικὴ... Οἱ κλασσικὲς γλῶσσες δὲν εἶναι γραμματικῶς καλύτερες ἀπὸ τὲς νεώτερες... Ἄπὸ τὴν προϊστορικὴ ἕως τὴ σημερινὴ ἐποχὴ ἡ Ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι μία—οὔτε χάλασε, οὔτε βαρβαρώθηκε. Ἄπλῶς ἀναπτύχθηκε σύμφωνα μ' ἑσωτερικοῦς καὶ ἀναγκαίους νόμους... Ἄδύνατο μᾶς εἶναι νὰ ξαναφέρουμε στὴ ζωὴ ἕναν τύπο ποῦ πέθανε. Μποροῦν ν'

ἀνακατωθοῦν λέξεις δύο γλωσσῶν ἢ δύο περιόδων τῆς ἴδιας γλώσσας—ὄχι ὅμως καὶ τύποι.

Αὐτὰ τ' «ἀξιώματα» προσπαθεῖ ν' ἀποδείξῃ ὁ Ροῖδης στὲς γεμάτες πνεῦμα καὶ σατυρικὴ διάθεσι 400 τόσες σελίδες τῶν «Εἰδῶλων». Ὅσο γιὰ τὸ συμπέρασμα δὲν εἶναι ἐξ ἴσου πολεμικόν· θὰ μπορούσε μάλιστα νὰ θεωρηθῆ συμβιβαστικό, ἀφοῦ συσταίνει τὴν κλιμακωτὴ μετάβασιν ἀπ τὴν καθαρεύουσα στὴν ἀπλοελληνικὴ.

«Ἡ ἀντικατάστασις τῆς ἀποδειχθείσης ἀχρήστου εἰς καλλιτεχνικὸν λόγον καθαρευούσης διὰ τῆς ζωντανῆς γλώσσης τῶν Ἑλλήνων εἶναι μὲν κατορθωτὴ διὰ κοινοῦ ἀγῶνος τῶν λογίων, ἀλλὰ καὶ ἀδύνατον σήμερον εἰς οἰονδήποτε αὐτῶν νὰ συγγράψῃ δημοτικῶς ὀλόκληρον βιβλίον ἀρεστὸν εἰς τοὺς ἀναγνώστας, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἀρκεῖ νὰ καταβάλλῃ καὶ τὸν φιλοπονώτατον τὸ ποσὸν τοῦ ἀπαιτουμένου πρὸς τοῦτο κόπου καὶ χρόνου. Εἰς μὲν τὸν παιητὴν παρέχει ἡ κοινὴ λαλιά, πλὴν τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων, καὶ πλείστας ἐτοιμοὺς φράσεις καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ ὑποβοηθεῖ τὸ ἄρτυμα τοῦ μέτρου καὶ ἡ ἐκ τῆς πυκνῆς χρήσεως τῶν εἰκόνων ἐνάργεια καὶ ζωηρότης, ἐνῶ εἰς τοὺς πρῶτους ἐπιχειροῦντας νὰ ἐκφράσωσιν ἐννοίας ἀσυνήθεις εἰς τοὺς πολλοὺς, ἐπιβάλλεται ἀσυγκρίτως βαρύτερα γλωσσοπλαστικὴ ἐργασία, οὐδ' εἶναι παραδοξολογία ἢ ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι ὑπὸ φραστικὴν ἔποψιν πρέπει ν' ἀναδειχθῶσι δημιουργικώτεροι τῶν στιχουργῶν οἱ πρῶτοι λογογράφοι. Ἀπόδειξις τούτου τρανὴ εἶναι ὅτι πολὺ βραδυτέρα τῆς τοῦ ποιητοῦ ὑπῆρξεν ἀπανταχοῦ τῆς Δύσεως ἡ ἀπαλλαγὴ τοῦ συγγραφέως ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ τῆς Λατινικῆς... Ἡ σημερινὴ ἡμῶν γλωσσικὴ κατάστασις κατ' οὐδὲν διαφέρει τῆς ἐν Ἰταλίᾳ οὐχὶ πρὸ τοῦ Δάντε, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν χρόνον μετ' αὐτόν. Ὅπως παρ' ἡμῶν μετὰ τὸν Ἑθνικὸν Ὑμνον τοῦ Σολωμοῦ, οὕτω καὶ ἐν Ἰταλίᾳ μετὰ τὴν Θεῖαν Κωμῶδιαν ἐπέμειναν οἱ λογιώτατοι νὰ κηρύττωσιν ὅτι εἰς μόννας τὰς περὶ εὐτελῶν καὶ χυδαίων θεμάτων πραγματείας ἀρμόζει ἡ Ἰταλικὴ, αἱ δὲ περὶ ὑψηλῶν καὶ σπουδαίων πρέπει νὰ γράφωνται Λατινιστί. Καὶ ὅπως εἰς τοὺς ἡμετέρους οὕτω καὶ εἰς τοὺς ἐκεῖ σχολαστικοὺς παρεῖχεν εὐλογοφανὲς ἐπιχείρημα ὑπὲρ τῆς Λατινογραφίας ἡ ἐν ἀρχῇ δυσχέρεια τῆς διατυπώσεως διὰ δημῶδους γλώσσης ἀφρημένων ἐννοιῶν, καὶ ἡ ἐκ ταύτης ἀνάμιξις εἰς τὸν λόγον ὑπὸ τῶν χυδαιογράφων λέξεων καὶ φράσεων λατινικῶν. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐπικρατήσασα Λατινομιγῆς Ἰταλικὴ, ὁμοιάζει ἱκανῶς τὴν σήμερον τὴν παρ' ἡμῶν γραφομένην πλὴν μόνης τῆς διαφορᾶς ὅτι εἰς μὲν τοὺς Ἰταλοὺς συγγραφεῖς ἐχρησίμευε ἡ Λατινομιξία ὡς γέφυρα πρὸς μετάβασιν εἰς τὴν ἀμιγῆ ζωντανὴν γλῶσσαν, ἐνῶ πολλοὶ ἀκόμη ἀπομένουσι μακάριοι Ἑλληνας, θεωροῦντας τὸ σημερινὸν ἀνακάτωμα ὡς πρῶτον σταθμὸν τῆς ἀναδρομῆς εἰς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλουτάρχου καὶ τοῦ Ξενοφῶντος...» Πῶς θὰ χτυπηθῆ

ἡ διγλωσσία; Μὲ τὸ νὰ γίνουν πολλοὶ οἱ ὄπαδοι τῆς μονογλωσσίας :

«Ἡ δύναμις τοῦ ἀντιθέτου στρατοπέδου εἶναι φοβερά. Πέντε ὅλα δαπανῶνται κατ' ἕτος ὑπὸ τοῦ κράτους ἑκατομμύρια πρὸς συντήρησιν, διάδοσιν καὶ κραταίωσιν τῆς διγλωσσίας διὰ τρισχιλίων διδασκάλων καὶ καθηγητῶν καὶ εἰς τὴν ἐργασίαν ταύτην πρέπει νὰ προσιεθῆ ἡ ἐπίδρασις τοῦ βουλευτικοῦ βήματος, τῆς διοικήσεως, τῶν δικαστηρίων, τῆς στρατιωτικῆς θητείας καὶ τῆς δημοσιογραφίας. Ἡ ἀπέναντι τούτων θέσις τῶν ὑπερμάχων τῆς μονογλωσσίας δύναται νὰ συγκριθῆ πρὸς τὴν τῶν κρυπτομένων εἰς τὰς κατακόμβας τῶν πρώτων χριστιανῶν, οἵτινες ἀνέλαβον τὸν ἀγῶνα κατὰ τοῦ ὄγκου τῆς κοσμοκρατείας Ρώμης, οὐδὲν ἄλλο ἔχοντες πλὴν τοῦ κηρύγματος ἐφ' ὅδιον καὶ διὰ τοῦτο κατορθώσαντες νὰ γίνωσιν ἕξ ὀλίγων πολλοί».

«Ὅσοι λένε πῶς εἶναι πολὺ ἀργὰ καὶ πῶς κάθε ἀντίστασις στὴν καθαρύουσα εἶναι μάταιη, ξεχνοῦν πῶς, ἂν ἡ ἀντικατάστασις τῆς καθαρύουσας ἔγινε κάπως δυσκολώτερη, κατάντησε καὶ ἀναγκαιότερη. Ἡ καθαρύουσα δὲ μιλιέται. Λοιπὸν δὲν εἶναι γλῶσσα, ἀλλὰ καὶ τὸ φτιαχτό. Κάτι ποῦ μᾶς τὸ ἐπέβαλε ὡς ὄργανο γιὰ τὴν ἐπίσημη συνεννόησι τὸ κράτος—ἡ αὐθαιρεσία τῶν κυβερνητῶν. Ἄν οἱ κυβερνητῆρες ἀλλάξουν γνώμη, μπορεῖ ν' ἀντικατασταθῆ μ' ἓνα ἄλλο γλωσσικὸ ὄργανο—ἀκόμη καὶ μὲ τὴ ζωντανὴ γλῶσσα. Τί θὰ χρειαζόταν γιὰ νὰ πραγματοποιηθῆ αὐτὸς ὁ σκοπός :

«Νὰ μεταγραφῶσιν εἰς γλῶσσαν συμφωνοτέραν πρὸς τοὺς τύπους τῆς λαλουμένης οἱ κώδικες καὶ τὰ διδασκτικὰ βιβλία καὶ εἰς τοιαύτην νὰ συντάσσωνται τὰ δημόσια ἔγγραφα, ν' ἀγορεύωσιν οἱ εἰσαγγελεῖς, νὰ ἐκδίδωσι τὰς ἀποφάσεις των οἱ δικασταί, νὰ παραδίδωσιν οἱ διδάσκαλοι καὶ νὰ γράφωσιν οἱ ὀρεγόμενοι διπλώματος τὰς αἰνεσίμους αὐτῶν διατριβάς. Ἄν ἐγίνετο τοῦτο, ἡ γλῶσσα ἢ τεχνητὴ, ἢ οὐδέποτε διζοβολήσασα εἰς τὴν συνείδησιν τῶν λαλούντων, ἢ μὴ ἔχουσα ζωὴν ἰδίαν, ἀλλὰ μόνην τὴν μεταδιδομένην ἐκ τῆς χρήσεως ὡς γλώσσης τοῦ κράτους ἢ θελε συνεκλείπει μετὰ τῆς χρήσεως ταύτης, ὡς παύει μετὰ τῆς παροχῆς κινητηρίου δυνάμεως παντὸς ἀψύχου μηχανήματος ἢ λειτουργία». Ὅσοι λένε πῶς εἶναι ἀδύνατο νὰ γίνῃ σήμερον ὅ,τι μποροῦσε νὰ γίνῃ ἐδῶ καὶ πενήνητα ἢ ἑκατὸ χρόνια, δὲ μᾶς ἐξήγησαν τί νομίζουν πῶς χρειάζεται γιὰ τὴ λύσι τοῦ ζητήματος περισσότερο ἀπὸ τὸ νὰ πάψῃ τὸ κράτος νὰ ὑποστηρίξῃ τὴ διγλωσσία, καὶ νὰ πάψουν οἱ λόγιοι νὰ τὴν καλλιεργοῦν.

Καθημερινὸ λοιπὸν ἀδιάκοπο κήρυγμα—ἀδιάκοπη προπαγάνδα ὑπὲρ τῆς ἀπλοελληνικῆς. Καθημερινὸς ἔξευτελισμὸς τῆς καθαρύουσας ποῦ δὲν εἶναι γλῶσσα, γιατί δὲν ἔχει μίαν γραμματικὴν, ἀλλὰ πολλὰς—ἰσαριθμὲς πρὸς ἑκείνους ποῦ τὴ γράφουν . . .

Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν χρειάζεται καὶ θετικὴ ἐργασία. Τὴ θεω-

ρία πρέπει ν' ἀκολουθῆ ἡ προᾶξις. Ποιὰ γλῶσσα πρέπει νὰ γράφουν οἱ ἐχθροὶ τῆς διγλωσσίας :

«Ἄδικος ἄμα καὶ παρὰλογος εἶναι ἡ ἀπαιτήσις παρ' αὐτῶν νὰ καταρτίσωσι γραπτὴν δημοτικὴν γλῶσσαν ἀπὸ μίαν εἰς ἄλλην ἡμέραν. Παραδείγματα χρήσεως τῆς ἀμιγοῦς δημώδους εἰς τὸν πεζὸν λόγον δὲν γνωρίζομεν ἄλλα πλὴν τῶν μεταφράσεων τοῦ Βηλαρᾶ, τοῦ Διαλόγου τοῦ Σολωμοῦ καὶ τοῦ Ταξιδιοῦ τοῦ Ψυχάρη. Ἄλλ' ὡς ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ, καίτοι εἰδικῶς καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἀπὸ πολλῶν ἤδη ἐτῶν ἀσχολούμενος εἰς τὴν μελέτην τῶν δημοτικῶν μνημείων καὶ τὴν συλλογὴν φράσεων ἐκ τοῦ στόματος τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ, ἠναγκάσθη νὰ βρέξῃ μὲ ἀφθονον ἰδρωτὰ πᾶσαν τοῦ βιβλίου του σελίδα...» Τὸ Ταξίδι εἶναι καλλιτέχνημα ποῦ δείχνει τὴν ἀπλή μας γλῶσσα ἱκανὴ ν' ἀνταποκριθῆ στὶς ἀπαιτήσεις τοῦ συναισθηματικοῦ λόγου—τοῦ λυρικοῦ. «Τὸ αἶσθημα καὶ ὁ λυρισμὸς ἐπικρατοῦσι καὶ εἰς αὐτὰς τὰς γραμματικὰς συζητήσεις, αἱ φράσεις μένουσιν ἀσύνδετοι, οὐδ' ὑπερβαίνει τὰς τρεῖς γραμμὰς τῶν πλείστων τὸ μάκρος. Τὸ Ταξίδι εἶναι καλλιτέχνημα ἀποδεικνύον ἐπαρκῆ μὲν πρὸς τὰ τοιαῦτα τὴν λαλουμένην, οὐχὶ ὅμως καὶ δυνατὴν τὴν ἄμεσον αὐτῆς χρῆσιν. Πρὸς ταῦτο θ' ἀπητεῖτο πλὴν τῶν ἄλλων νὰ εὐρεθῶσι συγγραφεῖς ἔχοντες τοῦ κ. Ψυχάρη τὴν μάθησιν, τὸ πνεῦμα, τὸ ὕφος καὶ τὴν προθυμίαν νὰ καταβάλωσι πρὸς τέλειον ὀμαλισμὸν τῆς γλώσσης των ὅσον οὐτος καιρὸν καὶ κόπον... Ἀκατόρθωτος εἶναι σήμερον ἡ διὰ πηδήματος μετάβασις ἀπὸ τὴν τεχνητὴν εἰς τὴν μητρικὴν ἡμῶν γλῶσσαν, καὶ μόνος δυνατὸς τρόπος ἐπανόδου εἰς αὐτὴν ὁ καθαρισμὸς τῆς καθαρύουσας, ἢτοι ἡ ἀπολύμανσις τοῦ γραπτοῦ ἡμῶν λόγου ἀπὸ πάντα τὰ ἀσυμβίβαστα πρὸς τὸν προφορικὸν στοιχεῖα, συντελουμένη βαθμηδὸν καὶ κατὰ τὸ δυνατόν ἀνεπαισθήτως. Κατὰ τὴν τοιαύτην ἡμῶν γνώμην οὐδὲν ἄλλο δύναται εὐλόγως ν' ἀπαιτηθῆ ἀπὸ τοὺς ἀγωνιζομένους ὑπὲρ τῆς μονογλωσσίας, παρὰ μόνον νὰ ρίπτωσιν οἱ ἴδιοι εἰς τὴν θάλασσαν ὅσον ποσὸν ἀρχαίων τύπων εἶναι δυνατόν ἑκάστοτε νὰ ριφθῆ, ἄνευ δυσαρέστου προσκρούσεως εἰς τὴν συνήθειαν τοῦ ἀναγνώστου. Ὅλιγον τῷ ὄντι συντελεῖ εἰς τὴν εὐόδωσιν τοῦ ἔργου ὁ προτρέχων ἂν δὲν ἀκολουθῆται. Ἐν μόνον προᾶγμα ἠμπορεῖ καὶ πρέπει οὐχὶ βαθμηδόν, ἀλλ' ἀμέσως καὶ διὰ μιᾶς νὰ γίνῃ. Εἶναι δὲ τοῦτο ἡ ἀθρόα καὶ ἀνεξάρητος ἀποσκυβάσις πάντων τῶν στοιχείων, ὅσα εἰσῆχθησαν κατὰ τὰ τελευταῖα μάλιστα ἔτη εἰς τὴν καθαρύουσαν, οὐχὶ πρὸς πλήρωσιν χάσματός τινος αὐτῆς ἀλλὰ πρὸς ἄσκοπον ἀντικατάστασιν δι' ἀρχαίων τῶν πλέον εὐχρηστών εἰς τὸν γραπτὸν λόγον ζωντανῶν.»

Ὁ κλιμακωτὸς καθαρισμὸς τῆς καθαρύουσας θὰ κἀνῃ τὸ γραπτὸν λόγο εὐκολομάθητο κ' εὐκολονόητο—θὰ τοῦ δώσῃ τὸ σφυγμὸ τῆς ζωῆς :

«Ὡς ἢ ἐκ πλάνης καὶ προλήψεως ἀμίλλα πρὸς εἰσαγωγὴν ἀρχαί-

σμων ἀπενέκρωσε τὴν γλῶσσαν, οὕτω δύναται ἀντίθετος ἄμιλλα νὰ τὴν ζωογονήσῃ... Ἔργον τοῦ συγγραφέως δὲν εἶναι οὔτε νὰ ἐπιβάλλῃ ἀηδῆ καταπότια, οὔτε νὰ μαντεύῃ τὰς ὁρέξεις μελλόντων ἀναγνωστῶν, ἀλλὰ ν' ἀποβλέπῃ εἰς μόνους τοὺς σημερινούς. Τούτους ὅμως δύναται ὅσον καὶ τὰ Κόντεια τέρατα νὰ σκανδαλίσῃ ἢ ἄνευ τῆς δεούσης κρίσεως καὶ φιλοκαλίας ἀπότομος εἰς τὸν γραπτὸν λόγον εἰσαγωγή ἐκείνων πρὸ πάντων τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων, τοὺς ὁποίους ἐκφωνοῦσι δεκάκις τῆς ἡμέρας». Τὸ γλωσσικὸ μας αἶσθημα ἔχει πάθει διαστροφή ἀνάλογη πρὸς τὴ διαστροφή τοῦ «νευρικοῦ συστήματος», ποῦ παθαίνουν οἱ μορφινομανεῖς. Μὲ τὴν ἀπότομη στέρησι τῆς μορφίνης δὲ γιατροεῖς τὸ μορφινομανῆ. Χρειάζεται κλιμακωτὴ ἐλάττωσις τῆς δόσεως...

«Πρὸς συρραφὴν τοῦ γλωσσικοῦ ἡμῶν σχίσματος οὐδὲν ἄλλο ἀπαιτεῖται πλὴν μόνης τῆς συνδρομῆς ἐπαρκοῦς ποσοῦ θελήσεως...» Ἐν δὲ μόνον φοβούμεθα ὅχι τὸ ἀναμασσώμενον «εἶναι πλέον ἀργά», ἀλλ' ὅτι εἶχε δίκαιον ὁ πολὺς Ρενὰν λέγων, «ὅτι εἶναι ἀκόμη ἐνωρίς», ὅτι δηλαδὴ δὲν εἶναι ἀκόμη ἡ διάνοια τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων ἱκανῶς ὥριμος ὥστε νὰ ἐννοήσωσι πόσον εἶναι ἐπιζήμιος καὶ ἀσυμβίβαστος πρὸς πᾶσαν ἡμέρωσιν καὶ πρόοδον ἡ διγλωσσία».

Κανένα βιβλίον γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα δὲ διαβάστηκε ὅσο τὸ βιβλίον τοῦ Ροῦδη. Καὶ μετὰ τὸ «Ταξίδι» τοῦ Ψυχάρη κανένα βιβλίον δὲν εἶχε ὅση τὰ «Εἰδῶλα» ἐπίδρασι στοὺς λογίους, τοὺς δημοσιογράφους, τοὺς «διανοουμένους»: Ἦταν ἓνα ὀργανωμένο βιβλίον—παρ' ὅλα του τὰ λάθη καὶ τὶς προκαταλήψεις...

Στὸ Ροῦδη ἀπάντησε ὁ καθηγητὴς Γ. Ν. Χατζιδάκις μὲ τὴν «Εἰδῶλων Κατάλυσιν». Πρῶτα-πρῶτα φρόντισε ν' ἀρνηθῆ τ' «ἀξιώματα» τοῦ συγγραφέα τῶν «Εἰδῶλων». Ὁ Ροῦδης εἶχε ἰσχυρισθῆ στὸ βιβλίον αὐτὸ πῶς ἡ γλωσσολογία εἶναι ἐπιστήμη τῶν φθόγγων καὶ τῶν τύπων—μόνο. Ἡ γλωσσολογία ὅμως ἐξετάζει πολὺ περισσότερα πράγματα, καὶ ἂν ὁ Ροῦδης δὲ διάβαζε μόνο τοὺς «ἀπορχαιωμένους» γλωσσολόγους, τὸ Σλάιχερ λ.χ. ποῦ πέθανε στὰ 1868, θὰ τῷ ξερε. Θὰ τῷ ξερε ἂν ἐκτὸς ἀπ' τὸ Σλάιχερ φρόντιζε νὰ διαβίωσῃ τὸν Leskien, τὸν Osthoff, τὸν Brugmann, τὸν Paul πρὸ πάντων, ποῦ τὸ βιβλίον του «Ἀρχαὶ τῆς Γλωσσικῆς Ἱστορίας» «παρέσχε τὴν πρώτην ἐκτενῆ, σαφῆ καὶ ἀπηλλαγμένην προλήψεων παράστασιν τῆς ἀληθοῦς φύσεως τῆς ἱστορίας τῆς γλώσσης».

Ὁ Ροῦδης πιστεύει πῶς οἱ φθογγικοί νόμοι εἶναι ἀλάνθαστοι. Καὶ ἀγνοεῖ τὴν «διὰ τῆς ψυχολογίας ἀνακαταστάσιν τῆς γλωσσικῆς» :

«Ὅστις μετὰ φιλολογικῆς ἀκριβείας ἐξήτασέ ποτε τὰ γλωσσικὰ φαινόμενα εἴτε τῶν παρελθόντων αἰώνων εἴτε τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἠξεύρει ὅτι οἱ λεγόμενοι φθογγικοί νόμοι πάμπλου ἀφίστανται τῆς ἀκριβείας ἐκείνης, ἣν ἔχουσι οἱ συνήθως λεγόμενοι φυσικοί νόμοι. Δὲν ἀρμό-

ζει βεβαίως εἰς ἡμᾶς νὰ κατηγορήσω τὸ μάθημα, οὗ τὴν διδασκαλίαν ἐπετρέπη. Ἄλλ' ὅμως ἀείποτε καὶ ἐν τῷ βίῳ καὶ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ καὶ πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἐμίσησα τὸν κόμπον καὶ τοὺς παχεῖς καὶ μεγάλους λόγους· οὐδέποτε ἠθέλησα δίκην καμήλου νὰ ἐπαινέσω τὰ ἐμὰ παριστῶν αὐτὰ κρείσσω καὶ καλλίω τοῦ ἀληθοῦς. Διὰ τοῦτο οὐδὲ σήμερον διστάζω παρησιάζεσθαι νὰ εἴπω ὅτι οὐδ' αὐτῆς τῆς φωνητικῆς εἶναι ἀληθῶς ἀείποτε ἄνεξαίρετα τὰ διδάγματα. Καὶ αἰτία τούτου εἶναι ἡ ἱστορία, τ. ἔ. ὅτι ἡ γλῶσσα ἀκαταπαύστως ἐν τοῖς ἀνθρώποις μεταπλαττομένη καὶ μεταρρυθμιζομένη κατὰ τὸν πνευματικὸν διάκόσμον ἐκάστου τε καὶ τοῦ ὅλου ἔθνους ἐκάστοτε, πολλὰ κατὰ τοὺς διαφόρους αἰῶνας ἔπαθε παθήματα, ὧν πολλάκις οὐδεμίαν ἔχομεν γνῶσιν». Καὶ φέρνει συγκεκριμένα παραδείγματα ἀπ' τὴν ἀρχαία—καὶ τὴν νέα Ἑλληνική. Λέμε γυναῖκα, γῦρος, γέρος... Ἄλλὰ κάναμε τὸ γύψο ὕψο. Ἐμειναν μὲ τὸ κ τὸ κείνος, κείτεται, κοίτη, ἀλλὰ τὸ «κίχλα» τὸ κάναμε τσίχλα, καὶ τὸ κυψέλη κυψέλι(ον) ἔγινε στὴν Κρήτη γυψέλι. Ὅλοι λέμε ἀρσενικό, χέρσο, μερσίνη, ἀλλ' ὅμως θάρρος καὶ θαρρῶ. Λέμε ὅλοι γλῶσσα, θάλασσα, πίσσα, μέλισσα, βασίλισσα, γειτόνισσα. Ἄλλὰ καὶ (ἀπ' τὸν καιρὸ τοῦ Πολυβίου) πιττάκι-ον. Κύτταρο. Τὸ Ἰταλικὸ volta στὴν Κρήτη ἔγινε βόλιτα, στὴ Χίο ἔγινε βόρτα. Καὶ ἀναφέρει σχετικῶς τὴν παρατήρησιν τοῦ Gabelenz ὁ Χατζιδάκις :

«Ἦδη ὁ Schleicher, ἴσως δὲ καὶ τινες πρὸ αὐτοῦ, ἐδίδαξαν ὅτι παρὰ τὴν μηχανικὴν ὡς εἰπεῖν τῶν φθόγγων μεταβολὴν ἐπιδραῖ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς γλώσσης καὶ τὶς ἄλλη ψυχικὴ δύναμις, ἡ ἀναλογία... Τὴν διδασκαλίαν ὅτι οἱ φθογγικοί νόμοι ἐνεργοῦσιν ἄνευ ἐξαιρέσεως ὁμοιοτρόπως οὔτε ὡς δόγμα δύναμαι ν' ἀνομολογήσω, οὔτε βεβαίως ὡς ἀποδεδειγμένον θεώρημα νὰ παραδεχθῶ, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς μεθοδολογικὴν ἀρχὴν ἐπιβάλλουσιν ἡμῖν νὰ σκεπτώμεθα ἀδιαλείπτως καὶ ἐρευνῶμεν, μηδ' ἠσυχάζωμεν μέχρις οὗ εὕρωμεν ἢ τὸν φθογγικὸν νόμον καθ' ὃν τελοῦνται αἱ μεταβολαί, ἢ τὴν αἰτίαν δι' ἣν φαίνεται ὅτι παραβαίνεται ἐν ὀρισμέναις περιπτώσεσιν». Μὰ καὶ ὁ Delbrück διδάσκει πῶς: «Τὸ ἀνεξαίρετον τῶν φθογγικῶν νόμων δὲν δύναται ν' ἀποδειχθῆ... Πλήρης ὁμαλότης ἐν ταῖς φθογγικαῖς μεταβολαῖς οὐδαμοῦ τοῦ κόσμου τῶν γενομένων εὐρίσκειται, πρόκεινται ὅμως ἀρκετοὶ λόγοι ἵνα παραδεχθῶμεν, ὅτι ὁμαλῶς προβαίνουσα μεταβολὴ τῶν φθόγγων εἶναι εἰς τῶν παραγόντων, ἐκ τῆς συνεργασίας τῶν ὁποίων προκύπτει ὁ ἐν χρήσει τύπος τῆς γλώσσης. Ἐν τοῖς καθ' ἕκαστα ὅμως ἀληθῶς μόνον κατὰ προσέγγισιν θὰ εἶναι πάντοτε δυνατὸν νὰ καταδειχθῆ ὁ παράγων οὗτος σαφῶς... Οἱ φθογγικοί νόμοι εἶναι ὅπως ἀπεδείχθη ἰσότητες, αἵτινες ἐν τινι γλώσσῃ καὶ ἐν τινι χρόνῳ παρατηροῦνται, καὶ μόνον ὡς πρὸς ταῦτα ἰσχύουν. Ἀμφίβολον ἄρα ἂν καθόλου ἐπιτρέπηται ἡ χρῆσις τοῦ ὅρου νόμος... Οὐδαμῶς δύναμαι νὰ ἐπιδοκιμάσω τὸν χαρακτηρισμὸν τῶν φθογγικῶν

νόμων, ὡς νόμων φυσικῶν. Πρὸς τοὺς τῆς χημείας καὶ τῆς φυσικῆς νόμους προφανῶς οὐδεμίαν ἔχουσιν ὁμοιότητα αἱ ἱστορικαὶ αὐταὶ ἰσότητες. Ἡ γλῶσσα σύγκεται ἐξ ἀνθρωπίνων ἐνεργειῶν καὶ δὴ οἱ φθόγγικοι νόμοι δὲν ἀνήκουσιν εἰς τὰ περὶ τῆς νομιμότητος τῶν φυσικῶν γεγονότων, ἀλλ' εἰς τὰ περὶ τῆς νομιμότητος τῶν κατὰ τὸ φαινόμενον αὐθαιρέτων ἀνθρωπίνων πράξεων».

Ὁ Ροϊδης πιστεύει πῶς ἡ γλωσσολογία εἶναι φυσικὴ ἐπιστήμη—καὶ πῶς ἡ μέθοδός της εἶναι ἡ μέθοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Καὶ ἰσχυρίζεται πῶς τὸ ἴδιο πιστεύουν ὅλοι οἱ γλωσσολόγοι τοῦ κόσμου. Λάθος. Γιατὶ πῶς εἶναι δυνατόν ὅλα τὰ ἄλλα «ἔργα» τοῦ ἀνθρώπου, οἱ νόμοι, τὰ πολιτεύματα, οἱ θρησκείες, τὰ ἥθη καὶ τὰ ἔθιμα, ἡ τέχνη, νὰ μπαίνουν στὸ πλαίσιο τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν—καὶ νὰ ἐπικρατῇ στὴν ἔρευνά τους ἡ μέθοδος ἡ ἱστορικὴ, καὶ μόνη ἡ γλῶσσα, ἔργο κι αὐτὴ τοῦ ἀνθρώπου «καὶ δὴ κατὰ μικρὸν γιγνομένη, ἔχουσα ἄρα ἀνέλιξιν ἐν τῷ χρόνῳ»—πρέπει νὰ ἐξετάζεται μὲ τὴν μέθοδο τῶν φυσικῶν καὶ ὄχι τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν ; Ρωτᾷει ὁ Χατζιδάκις.

Λένε πῶς τὰ διδάγματα τῆς γλωσσολογίας εἶναι ἀσφαλέστερα ἀπ τὰ πορίσματα τῶν ἱστορικῶν ἐπιστημῶν. Ἔχουν τὴν πιθανότητα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. «Ἄλλ' εἶναι λόγος ἀποχωρῶν ἵνα ἐπιστήμη τις ἐκτοπισθῇ διότι τὰ διδάγματα αὐτῆς ἔχουσι μείζω ἢ ἐλάσσω πιθανότητα ; . . . Τὸν χαρακτήρα τῆς ἐπιστήμης δὲν θὰ δρίζῃ τοῦ λοιποῦ αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον αὐτῆς, ἀλλὰ τὸ ποιὸν τῶν διδαγμάτων της ; Ἄν ἐν τῇ γλωσσικῇ ἢ πρόοδος εἶναι καὶ βεβαιότερα καὶ ταχύτερα καὶ πλουσιωτέρα ἢ ἐν ταῖς λοιπαῖς ἐπιστήμαις, ἢ αἰτία τοῦ φαινομένου κεῖται ἐν αὐτῇ τῇ φύσει τῆς γλώσσης καὶ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ». Ὅπως λέει ὁ Paul μ' ὅσο κι ἂν συγγενεὴ ἢ γλωσσολογία πρὸς τίς φυσικὰς ἐπιστήμας δὲν μπορεῖ νὰ χωριστῇ ἀπ τίς ἐπιστήμας τοῦ πολιτισμοῦ : «Ἡ γλῶσσα εἶναι ὅπως πᾶν προῖον ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ ὑποκείμενον τῆς ἱστορικῆς ἐξετάσεως . . . Ἡ φιλολογία καὶ ἡ γλωσσικὴ δὲν δύνανται νὰ χωρίσωσιν ἀπέναντι ἀλλήλων τοὺς κύκλους τῶν ἐργασιῶν των οὕτως ὥστε ἡ ἑτέρα νὰ ἐπωφελεῖται μόνον τὰ ἔτοιμα πορίσματα τῆς ἑτέρας'. . .» Σύμφωνα μὲ τὸν Paul εἶναι κι ἄλλος σπουδαῖος γλωσσολόγος, ὁ Gabelenz : «Ἡ γλῶσσα ἔθνους τινὸς εἶναι ἡ ἄμεσος ἔκφρασις τοῦ πνευματικοῦ του βίου, καὶ δὴ ἐκ τούτου καὶ ἐκ τῆς ἀναπτύξεώς του ἐξηρημένη. Κατὰ ταῦτα, ἡ γλῶσσα εἶναι μέρος τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους, καὶ καθ' ὅσον ἐξετάζει τὰς μερικὰς γλώσσας καὶ τὰς τύχας των εἶναι ἱστορικὴ ἐπιστήμη. Ἐπειδὴ δ' ὅμως πλὴν τῶν μερικῶν γλωσσῶν ἐξετάζει ἡ γλωσσικὴ καὶ τὴν κοινὴν βάσιν πασῶν τῶν ἀνθρωπίνων γλωσσῶν, τὴν λεκτικὴν δύναμιν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ ταῦτα ὅταν μὲν πρόκειται περὶ τῆς ἰκανότητος τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ παράγῃ φθόγγους, τότε τοῦτο εἶναι ἔργον τῆς φυσιολογίας τῶν φθόγγων, ἥτις

ὑπάγεται ὑπὸ τὴν φυσιολογίαν. Ὅταν δὲ πρόκειται περὶ τῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ν' ἀρθροῖ τὰς ἰδέας του, τότε ἡ ἐξέτασις γίνεται ψυχολογικὴ' ὅταν δὲ πάλιν πρόκειται περὶ τῶν καθηκόντων, αἵτινα προβάλλονται εἰς τὴν γλῶσσαν ὡς εἰς τὴν ἔκφρασιν τῶν συνδέσεων τῶν νοημάτων καὶ διανοημάτων, τότε ἀπαντῶσιν ἡ λογικὴ καὶ ἡ μεταφυσικὴ . . . Ἦ ἀσπουδαιότατα μέρη τῆς λεκτικῆς δυνάμεως τοῦ ἀνθρώπου κεῖνται ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ». Ὅλες οἱ ἐπιστήμας δὲν εἶναι φυσικὰς, καὶ ταπεινὸς ὕλισμός εἶναι νὰ φαντάζεται κανεὶς ἕνα τέτοιο πράγμα : Ὅποιος στὴ γλῶσσα δὲ βλέπει παρὰ εἰκόνες φθόγγων, πτώματα πάνω στὸ ἀνατομικὸ τραπέζι χωρισμένα καὶ διαμελισμένα, εἶναι φυσικὸ νὰ αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸ του ὅμοιον πρὸς ἀνατόμο. Μπορεῖ ὅμως νὰ περάσῃ κανεὶς ὅλα τὰ χρόνια τῆς ζωῆς του σὲ μουσεῖο ἀνατομικὸ κοντὰ σ' ἀνατομικὸ τραπέζι, χωρὶς νὰ γνωρίσῃ τοὺς ἀνθρώπους—καὶ μπορεῖ ν' ἀναλύῃ, χρόνια καὶ χρόνια, λέξεις καὶ τύπους χωρὶς νὰ ψηλαφήσῃ τὴν οὐσίαν τῆς γλώσσης. «Ἡ γλῶσσα ζῆ καὶ μόνον ἐν τῇ ζωῇ δύναται τις νὰ ἐννοήσῃ τὸ ζῶν».

Ὁ Ροϊδης ἔγινε θῦμα τοῦ παλιοῦ Γερμανοῦ γλωσσολόγου Σλάιχερ καὶ τοῦ Γάλλου Hovelague. Ὁ πρῶτος εἶναι ἀπαρχαιωμένος κι ὁ δεύτερος δὲν εἶναι οὔτε τῆς πρώτης οὔτε τῆς δεύτερης γραμμῆς γλωσσολόγος. Κ' οἱ δύο ἀνήκουν «εἰς τὰ ἀσθενέστερα ὑλίζοντα πνεύματα» κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Gabelenz . . .

Ὁ Ροϊδης ὑποστήριξε στὸ βιβλίον του πῶς «ἡ διὰ τοῦ χρόνου ἐλάττωσις τοῦ μήκους τῶν λέξεων καὶ τοῦ πλήθους τῶν τύπων ἔγκεται εἰς τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης λαλιᾶς, καὶ ὅτι ἡ ἐλάττωσις αὕτη εἶναι πάντοτε ἀνάλογος τῆς προόδου τοῦ πολιτισμοῦ. . .» Λάθος. Ὅποιος πρόσεξε τὰ «παθήματα» τῆς Ἑλληνικῆς, ξέρει πῶς λίγες λέξεις καὶ τύποι ἔγιναν βραχύτεροι. Οἱ περισσότεροι τύποι μεγάλωσαν—ἔγιναν μακρότεροι. Καὶ ἀναφέρει πολλὰ παραδείγματα ὁ Χατζιδάκις γιὰ νὰ συμπεράνῃ : «Ὁ δῆθεν νόμος τῆς σμικρύνσεως τῶν λέξεων καὶ τῶν τύπων ἀνολόγως τῆς ἡλικίας αὐτῶν καὶ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαλούντων αὐτὰς ἔθνων εἶναι ἀσύστατος, ὅπως καὶ ἐκ τῶν προτέρων διὰ θεωρητικῶν λόγων καθίσταται πιθανὸν καὶ ἐκ τῶν ὑστέρων διὰ τῶν πραγμάτων ἀποδεικνύεται. Ἡ θεωρία περὶ τοῦ χωρισμοῦ δύο περιόδων ἐν τῇ φυσικῇ ἀναπτύξει τῆς γλώσσης, τὴν προϊστορικὴν τῆς δημιουργίας καὶ τὴν ἱστορικὴν τῆς φθορᾶς, εἶναι ἐπίσης ἀπόβλητος». Ἀποβολὴς τύπων καὶ φθόγγων στὶς γλώσσες γίνονται μὲ τὸν καιρὸ—ἀλλ' αὐτὸ δὲν εἶναι νόμος καθολικὸς τῶν γλωσσῶν ὅλων. Αὐτὸ ἐξαργαῖται ἀπ τὸν τονισμό—ἀπὸ τὸ ἀνακάτωμα τῶν ἐθνικῶν στοιχείων—ἀπὸ ἕνα σωρὸ ἱστορικοῦς λόγους.

Ὁ Ροϊδης γύριψε ν' ἀποδείξῃ πῶς ἡ τελειότης κάθε γλώσσας εἶναι ἀνάλογη πρὸς τὴν ἀπλότητα τοῦ τυπικοῦ της. Ἡ φτώχεια τοῦ τυπικοῦ, κατὰ τὸ συγγραφέα τῶν «Εἰδώλων» κάνει ἀναγκαία τὴν ἀναλυτικότητα

κ^ο ἢ ἀναλυτικότης δίνει μεγαλύτερη σαφήνεια. «Πολὺ σαφέστεραι τῶν ἀρχαίων γλωσσῶν ἐκφράζουσιν αἱ νεώτεραι πᾶσαν σχέσιν διὰ λέξεως χωριστῆς... Εἰς ὅλας τὰς γλώσσας ἡ ἱκανότης πρὸς τὴν δήλωσιν τῶν γραμματικῶν σχέσεων εἶναι ἀπολύτως ἡ αὐτὴ καὶ ὅλως ἄσχετος πρὸς τὴν διαψίλειαν ἢ πενιχρότητα τοῦ τυπικοῦ ἢ καὶ τὴν τελείαν ἔλλειψιν κλιτικῶν καταλήξεων... Αἱ ἀλλοιώσεις τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι κοινὰ εἰς πάσας ἀνεξαιρέτως τὰς γλώσσας, μοιραία καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ παντὸς ἱστορικοῦ παθήματος ἀνάπτυξις σκέρατος φυσικοῦ, μεταβολὴ ἐγκειμένη εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς ἀνθρωπίνης λαλιᾶς. Ἡ ἐπίδρασις τῶν ἱστορικῶν περιστάσεων ἐπὶ τῆς γλώσσης δύναται νὰ ὁμοιωθῇ πρὸς τὴν τῶν ἀτμοσφαιρικῶν ἐπὶ τὰ φυτὰ. Καύσων καὶ ψύχος, βροχὴ ἢ ξηρασία, χάλαζα ἢ πλήμμυρα δύναται νὰ ἐπισπεύσωσιν ἢ νὰ βραδύνωσι τὴν ὄριμανσιν τοῦ καρποῦ ἢ νὰ καταστρέψωσι τὴν συγκομιδὴν, κατ' οὐδένα ὅμως τρόπον νὰ μεταβάλωσι τοὺς ἀπαραβάτους τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς καρποφορίας νόμους. Οὐχὶ ὀλιγώτερον τούτων ἀκαμπτος εἶναι ὁ διέπων τὴν γλωσσικὴν ἀλλοίωσιν νόμος τοῦ ἐλάσσονος κόπου».

Σ' αὐτοὺς τοὺς ἰσχυρισμοὺς τοῦ Ροῦϊδη ὁ Χατζιδάκις ἀντιτάσσει τ' ἀκόλουθα :

«Οἱ νεώτεροι γλωσσικοὶ ὁρμώμενοι ἐν τοῖς κατ' ἐπαγωγὴν συλλογισμοῖς αὐτῶν ἀπὸ εὐρυτέρας πείρας καὶ ἀπὸ ψυχολογικῶν ἀκριβῶν παρατηρήσεων δὲν δύναται νὰ πρσβεύωσιν οὔτε ὅτι ἐν τῇ ἀναλύσει κεῖται πολλῶ μείζων σαφήνεια ἢ ἐν τοῖς μονολεκτικοῖς, οὔτε ὅτι ἡ ἱκανότης εἰς δήλωσιν τῶν γραμματικῶν σχέσεων εἶναι ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις ἡ αὐτὴ κ.τ.λ. διότι ταῦτα εἶναι, ἀπλούστατα, ἀναλήθη. Οὗτοι ἠξεύρουσιν ὅτι ἡ κατὰ πρῶτον συγκόλλησις αὐθυποστάτων λέξεων καὶ ὁ ἀπαρτισμὸς οὕτω λέξεων κλιτῶν ἐγένετο χάριν σαφηνείας καὶ σήμερον ἀκόμη ἀδιαλείπτως πλάττονται ποικίλαι καταλήξεις δηλωτικαὶ γραμματικῶν σχέσεων ὁμοίως χάριν σαφηνείας. Ἐπειδὴ ἄρα πᾶσα ἡ γλωσσοπλαστικὴ ἐνέργεια καὶ κατὰ τὴν γλωσσογονικὴν περίοδον καὶ μετὰ ταῦτα διαρκῶς κατὰ τοὺς αὐτοὺς ψυχολογικοὺς νόμους ἐγένετο καὶ ἐξακολουθεῖ νὰ γίνηται καὶ ἀεὶποτε ἢ σαφήνεια καὶ ἀκρίβεια κατ' αὐτὰς τὰς ἐργασίας ἐπιδιώκεται, εἶναι ὅλως παράλογον νὰ ὑποτεθῇ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι τὸ πάλαι συντιθέντες καὶ καταρίζοντες τὸ τυπικὸν καθίστων τὴν γλῶσσαν ἀσαφῆ. Ἄν δὲ τυχὸν σήμερον τὰ συντεθειμένα ἐκεῖνα φαίνονται ἡμῖν ἀσαφῆ, τοῦτο οὐδὲν θαῦμα. Εἶναι γενικὸς νόμος, κατ' ὃν τὰ κατὰ πρῶτον σαφῆ καὶ ἐναργῆ καὶ ἐμφαντικά, εἴτε μονολεκτικά εἴτε περιφραστικά εἶναι, σὺν τῷ χρόνῳ ἀποβάλλουσι τριβόμενα τὰς ἀρετὰς ταύτας καὶ ἀντ' αὐτῶν ζητεῖται σαφέστερα ἐκφρασις... Ἄλλ' ἢ ἀμαύρωσις αὕτη δὲν χωρεῖ ἰστοχῶς ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις. Ὅπου οἱ ἄνθρωποι δὲν ἀνέμιχθησαν μετ' ἀλλογλωσσῶν, ὅπου οἱ λαλοῦντες γλῶσσαν τινὰ δὲν εὔρον κατὰ τὴν ἀφίξιν των

εἰς ἣν κατόκησαν χώραν ποικίλα φῦλα συγχωνευθέντα μετ' αὐτῶν, κατ' ὅλου ὅπου ἢ βάσις, ἐφ' ἧς κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται ἡ γλῶσσα, οἱ ἄνθρωποι, ἦσαν ἐξ ἀρχῆς καὶ διετέλεσαν μέχρι τοῦ νῦν ὁμοειδεῖς καὶ κατὰ τὸ μᾶλλον ἀμιγεῖς ἀλλογλωσσῶν, ἐκεῖ εἶναι ἐκ τῶν προτέρων μεγάλη πιθανότης ὅτι ἡ ἐξέλιξις ἢ στηριζομένη ἐπὶ τῆς καταστροφῆς τῶν προὑπαρχόντων, δὲν προβαίνει οὕτω ταχέως ὅσον ὅπου οἱ ἐναντίοι ὄροι ἐπεκράτησαν, καὶ δὴ τὸ ὅλον θὰ φέρῃ συντηρητικὸν χαρακτῆρα... Ὁ νόμος τῆς φειδοῦς τοῦ κόπου ἢ τῆς εὐκολίας ἐν τῇ προφορᾷ δὲν ἐμφανίζεται ἐν πάσαις ταῖς γλώσσαις ὁμοιοτρόπως... Τοῦ νόμου τῆς εὐκολίας αἱ ἐπιδράσεις δὲν εἶναι πανταχοῦ αἱ αὐταί... Ὁ νόμος τῆς φειδοῦς ἢ τῆς εὐκολίας ἐν τῇ προφορᾷ δὲν συντελεῖ πάντοτε εἰς ἀποβολὴν τῶν συλλαβῶν καὶ εἰς ἐλάττωσιν τοῦ ὄγκου τῶν λέξεων καὶ τοῦ πλούτου τῆς κλίσεως, ἀλλὰ... καὶ εἰς σωτηρίαν αὐτῶν...»

Σφαλερὸν εἶναι καὶ τὸ δόγμα πῶς σὲ ὅλες τῖς γλῶσσες «ἡ ἱκανότης πρὸς δήλωσιν τῶν γραμματικῶν σχέσεων εἶναι ἀπολύτως ἡ αὐτὴ καὶ ὅλως ἄσχετος πρὸς τὴν διαψίλειαν ἢ πενιχρότητα τοῦ τυπικοῦ ἢ καὶ τὴν τελείαν ἔλλειψιν κλιτικῶν καταλήξεων. Ὑπάρχουν γλῶσσες ποῦ δὲν μποροῦν νὰ ἐκφράσωσιν ἓνα πλήθος γραμματικῶν σχέσεων. Α. γ. ἡ νέα Ἑλληνικὴ «δὲν δηλοῖ διακεκριμένως δι' ἰδιαιτέρου τύπου τὴν ἐν τόπῳ στάσιν : Εἶμαι στὸν τόπο μου καὶ πάω στὸν τόπο μου, στὸ διάβολο ! . . .».

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο τῶν «Εἰδώλων» ἰσχυρίστηκε ὁ Ροῦϊδης πῶς ἡ ὁμιλουμένη νέα Ἑλληνικὴ ἦταν ἐδῶ καὶ πολλοὺς αἰῶνες, εἶναι ἀκόμη καὶ σήμερον ὁμοιόμορφη, ἐνιαία, κατανοητὴ σ' ὅλους : Ἄν δὲν ἦταν ἐνιαία—ἐγραφε—οἱ ἐρευνηταὶ θὰ τὴν εἶχαν ἤδη διαιρέσει σὲ διαλέκτους—καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια διαφόρων τόπων δὲ θὰ παρουσίαζαν ὄσες γλωσσικὲς ὁμοιότητες παρουσιάξουν—ἀκόμη θὰ ἦταν δύσκολη ἢ συνεννόησις μετὰ τῶν Ἑλλήνων τοῦ Μοριά καὶ τῶν νησιῶν—Ἑλλήνων τῶν νησιῶν καὶ τῆς Ροῦμελης κ.λ.π.

Ὁ Χατζιδάκις ἀνασκευάζει τὰ ἐπιχειρήματα αὐτὰ τοῦ Ροῦϊδη :

«... Εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι δὲν εἶναι εἰσέτι ἀκριβῶς γνωστὸν εἰς πόσας διαλέκτους διαιρεῖται ἡ νεωτέρα ἡμῶν γλῶσσα, ἀλλ' αἰτία τούτου δὲν εἶναι ὅτι αὐταὶ ὀλίγον διαφέρουσιν ἀλλήλων, ἀλλὰ τοῦτο : ὅτι ἡμεῖς δὲν ἐμελετήσαμεν αὐτὰς ἐπαρκῶς εἰσέτι, καὶ δὴ καθὼς εἰς τὸ σκοτάδι ὅλες οἱ ἀγελάδες εἶναι μαῦρες, οὕτω καὶ ἐν ταῖς ἀγνωστομέναις διαλέκτοις ταύταις ἡμεῖς βεβαίως δὲν ἠδυνήθημεν εἰσέτι ν' ἀνεύρωμεν μεγάλας χαρακτηριστικὰς διαφορὰς. Τοῦτο, νομίζω, δὲν εἶναι θαῦμα, μᾶλλον τοῦναντίον θὰ ἦτο θαυμαστόν. Οὐδὲ τὰς μαρτυρίας τῶν λογίων ἐκείνων, παλαιότερων καὶ νεωτέρων, κρίνω βαρυσημάντους, διότι τοῦτο ἐλπίζω ὅτι ἐπιτρέπεται σήμερον εἰς ἐμὲ ἄνευ τινὸς φόβου ματαίως περιαντολογίας νὰ νὰ εἶπω περὶ ἐμαυτοῦ—πλεονα πείραν ἔχω ἐγὼ σήμερον ἢ ἐκεῖνοι, ὥστε

καθ' ὃν τρόπον δὲν ἀποδέχομαι οὐτ' ἐγὼ οὔτε τῶν συνεργατῶν τις ἄλλος τὰς περὶ πολλῶν φαινομένων τῆς γλώσσης γνώμας αὐτῶν, οὕτως οὐδὲ τὴν περὶ ἐνότητος ταύτης ἀπόφασιν αὐτῶν δύναμαι ν' ἀποδεχθῶ. Πολλῶ δ' ἦτον δύναμαι νὰ θεωρήσω ἀληθῆ τὴν διὰ παραθέσεως δημοτικῶν ἄσμάτων (μεταβεβλημένων μάλιστα ὑπὸ τοῦ κ. Ροῖδης ὀρθογραφικῶς) ἀπόδειξιν τῆς ἐνότητος ἣν προσάγει, ἄλλως τε καὶ ἀφοῦ ὁ προτείνων αὐτὴν ἀνῆρρεσεν ἔπειτα γράφας ὅτι : «Ἡ μόνη κάπως—κατὰ τῆς ἐνότητος τῆς λαλουμένης—ἐνστάσις θὰ ἦτο ὅτι ἡ ἐπικράτησις εἰς τὰ δημώδη ἄσματα λέξεων καὶ τύπων κοινῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀνὰ τὰς Ἑλληνικὰς χώρας περιφορᾶς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐπόμενον ἦτο ν' ἀποβάλλωσι τὸ πλεῖστον τοῦ ἰδιωτισμοῦ αὐτῶν ἀπαύστως ὁμαλιζόμενα καὶ βαθμηδὸν μεταβαλλόμενα ἀπὸ ἐπαρχιακῶν εἰς οἰκουμενικά. Ἡ ὑπόθεσις φαίνεται εὐλόγος». Γιατὶ λοιπὸν ζήτησε ν' ἀποδείξῃ τὴν ἐνότητα τῆς γραφομένης προσάγοντας τέτοια κείμενα ; Ἐξομαλισμὸν αὐτὸν καὶ τὴν ἰσοπέδωσι, γράφει ὁ Χατζιδάκις, ἐξέθεσε λαμπρὰ ὁ Ἰάκωβος Πολυλάς. Ὁ δὲ Ραυλ ἐξήγησε πῶς τὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ γενικῶς τὰ δημοτικὰ φιλολογικὰ προϊόντα ποτὲ δὲν παριστοῦν καθαρὰς τις διαλέκτους καὶ φυσικὰ δὲν μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἀπόδειξις τοῦ ὅτι δὲν ὑπάρχουν διάλεκτοι.

Ὁ Ροῖδης κατηγορεῖ τοὺς ἐκδότες δημοτικῶν μνημείων πῶς φροντίζουν νὰ καταγράψουν ὅσο μποροῦν ἀκριβέστερα «τοὺς προφερομένους φθόγγους καὶ εἰκονίζουσιν τὰς κατὰ τόπους ἀποχρώσεις τῆς προφορικῆς» —καὶ τοὺς κατηγορεῖ ὅτι μ' αὐτὸν τὸν τρόπο διασποῦν τὴν γλωσσικήν μας ἐνότητα καὶ προσφέρουν ἐπιχειρήματα στοὺς ἐχθροὺς μας. Καὶ λέει πῶς τὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Κύπρου κατάστρεψε ἡ προτίμησις πρὸς τὴ φωνητικὴ γραφή. Μὰ τί σημαίνουν ὅλ' αὐτὰ ; «Ὅτι ὑπάρχει ἀληθῶς μεγάλη δυσκολία καταλήψεως καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν δημοτικῶν προϊόντων χώρας τινὸς ὅταν μεταβιβασθῶσιν εἰς ἄλλην, ἣν ὁ Ροῖδης νομίζει ὅτι αἴρει συγκαλύπτων τὴν διάφορον προφορὰν τῶν λέξεων διὰ τῆς ἐκβολῆς πάντων τῶν χαρακτηριστικῶν τούτων ἐκ τῆς γραφῆς αὐτῶν, ὡσεὶ οὕτως ἐξεβάλλοντο αὐτὰ ταῦτα τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκάστης διαλέκτου καὶ ἐκ τῆς ζώσης λαλιᾶς. Αὐτόδηλον δ' ὅτι τὰ φιλολογικὰ δημώδη προϊόντα μόνον διὰ τῆς τεχνητῆς καὶ ψευδοῦς ὀρθογραφίας, ἣν προτείνει ὁ κ. Ροῖδης γίνονται καταληπτὰ ἀποβάλλοντα ὅ,τι καθιστᾷ αὐτὰ ἀκατάληπτα . . .».

Στὸ 5ο κεφάλαιον τῶν «Εἰδώλων» ὁ Ροῖδης δὲν παραδέχεται πῶς ἡ νέα μας γλῶσσα εἶναι φτωχὴ. Ἡ νέα Ἑλληνικὴ, γράφει, ἔχει διπλάσιες λέξεις ἀπ' τὴ Γαλλικὴ. Ὅμως τὸν πλοῦτον μιᾶς γλώσσας, ἀντιπαρατηρεῖ ὁ Χατζιδάκις, δὲν ἀποτελοῦν μόνον οἱ λέξεις : «Καὶ κατὰ πρῶτον ἐρωτᾷται ἂν ὁ θησαυρὸς τῶν λέξεων πολὺς ἢ ὀλίγος ἀδιάφορον ἦτο πρότερον ἢ καὶ εἶναι σήμερον γνωστὸς καὶ ἂν εἶναι καθωρισμένος ἦτοι ἐξη-

κριβωμένος κλιτικῶς, σημασιολογικῶς, συντακτικῶς, ἂν εἶναι γνωστὴ ἢ ἑκασταχοῦ εἰς μεταφορικὰς ἐκφράσεις χοῆσις αὐτοῦ, ἂν εἶναι ἢ χοῆσις αὕτη ἀνεπτυγμένη ἢ μή». Μπορεῖ οἱ ψαράδες τῆς Χαλκίδας ἢ τοῦ Μεσολογγίου νάχουν, ὅπως ἔχουν, πλουσιώτατη ἀλιευτικὴ ἢ ἰχθυολογικὴ φρασεολογία, οἱ βοσκοὶ τῆς Δωρίδας, τῆς Ἡλείου καὶ τῆς Ἀρκαδίας νάχουν πλουσιώτατη ποιμενικὴ ὀρολογία, οἱ γεωργοὶ τῆς Χίου, Νάξου, Πάρου, Ζακύνθου, νάχουν πλούσια γεωργικὴ φρασεολογία καὶ ὀρολογία. Ὅμως ὅλος αὐτὸς ὁ πλοῦτος γιὰ νὰ χρησιμοποιηθῇ σὲ φιλολογικὰ ἔργα πρέπει προηγουμένως νὰ καταγραφῇ καὶ νὰ μελετηθῇ. Ἐπειτα «ὁ πλοῦτος τῶν λέξεων ἔθνους τινὸς τοσούτας ἐννοίας παριστᾷ ὅσας τὸ ἔθνος τοῦτο συνάπτει μετ' αὐτῶν, καὶ δὴ πλοῦτος φραστικότητος τῆς γλώσσης καὶ πλοῦτος διανοίας τοῦ ἔθνους ταυτίζονται, τοῦτο εἶναι ἀξίωμα τῆς γλωσσικῆς οὐδεμιᾶς ἀμφισβητήσεως ἐπιδεκτικόν». Μπορεῖ ἐν τούτοις νὰ ρωτήσῃ κανεὶς : Ποιὲς καὶ πόσες ἐννοίαι εἶχαν οἱ πρόγονοί μας κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς ἀγγραμματοσύνης ; Καὶ πῶς θὰ ἦταν δυνατὴ ἡ χοῆσις τέτοιου ὕλικου γιὰ τὴν ἐκφρασίαν ἀνωτέρων ἰδεῶν ; Γιὰ νὰ καταλάβῃ κανεὶς τὴ φτώχεια μας τὴ γλωσσικήν στοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους αἰῶνες πρέπει νὰ θυμηθῇ πῶς ἡ χοῆσις τῶν συνωνύμων εἶχε περιοριστῇ, καὶ μιὰ λέξις χρησίμευε γιὰ τὴν ἐκφρασίαν τῶν πῶς διαφορετικῶν ἐννοιῶν ἢ. χ. «τὸ ζητῶ καὶ ἐπὶ τοῦ ζητεῖν καὶ αἰτεῖν καὶ ἐπαιτεῖν καὶ ἀπαιτεῖν, τὸ ἀφίνω καὶ ἐπὶ τοῦ ἀφίημι καὶ ἐπὶ τοῦ λείπω καὶ καταλείπω καὶ ἐγκαταλείπω. Νὰ θυμηθῇ ἀκόμη πῶς πολλῶν λέξεων εἶχε μείνει τὸ σῶμα μόνον ὄχι ἡ ψυχὴ, ὅπως ἢ. χ. : Τὸ «θεσπίζω» σῶθηκε στὴν Κρήτη στὴν ἐννοίαν τοῦ πασχίζω καὶ τὸ «ἀστενεῖα» στὴν ἐννοίαν τοῦ σιτέρησις. Χωρὶς τὴ βοήθειαν τῆς ἀρχαίας πῶς θὰ μπορούσε νὰ γραφῇ ἕνα βιβλίον «ἐκτενὲς καὶ σαφές» ; Ἀπὸ τοῦ θὰ παίρναμε τίς λέξεις καὶ φράσεις ποῦ ἀπαιτοῦνται ; Κι ἂν κατορθώναμε νὰ τὸ γράψουμε αὐτὸ τὸ βιβλίον, θὰ τὸ κατορθώναμε μὲ πολὺ κόπον.

Θὰ ρωτήσετε—λέει ὁ Χατζιδάκις : Πῶς μόρεσαν οἱ ἄλλοι λαοὶ νὰ διαμορφώσουν γραπτὴν γλῶσσαν βασιζόμενοι σὲ μιὰν διάλεκτον. Καὶ θὰ σᾶς ἀπαντήσω : «Ἐν τοῖς λαοῖς ἐκείνοις καὶ διὰ τὰς πολιτικὰς τύχας καὶ διὰ τῆς γλώσσης τὴν μεγάλην ἀλλοίωσιν ἐπῆλθε διάσρηξις τῆς ἱστορίας καὶ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀρξάμενοι δ' ἔπειτα κατὰ μικρὸν νὰ διαπλάττωνται εἰς πολιτικὰ κράτη ὅπωςδὴποτε εὐνομούμενα δὲν ἠδύναντο φύσει ἄλλην ἢ τὴν λαλουμένην ὑπ' αὐτῶν γλῶσσαν νὰ μεταχειρισθῶσι . . . Παρ' ἡμῶν τὰ πράγματα ἐγένοντο ὅλως διαφορετικὰ καὶ ἐντεῦθεν τὰ διάφορα ἀποτελέσματα. Παρ' ἡμῶν ἡ ἱστορικὴ καὶ γλωσσικὴ συνάφεια οὐδέποτε διεκόπη. Παρ' ἡμῶν τὰ ἀρχαῖα, τὰ δόκιμα ἤδη ἀπὸ τῶν μετγενεσιέρων χρόνων ἐθαυμάζοντο καὶ ὡς πρότυπα κάλλους καὶ τελειότητος πάντοτε ἀδιαλείπτως προέκειντο καὶ προσεκάλουν εἰς μίμησιν· παρ' ἡμῶν ἡ ἀρχαία γλῶσσα ἦτο καὶ διὰ τῆς ἐκκλησίας καὶ διὰ τῶν βιβλίων ἐπὶ μακρὸν καὶ διὰ τῆς

διοικήσεως ὡς εἰπεῖν καθηγιασμένη καὶ ἐπιβεβλημένη* παρ' ἡμῖν αἰγλωσ-
σικαὶ ἀλλοιώσεις οὐχὶ τοσαῦται ὅσαι ἐν ταῖς Νεολατινικαῖς γλώσσαις».

Σ' ἄλλους λαοὺς ἢ ἀνάπτυξις καὶ ὁ καταρτισμὸς τοῦ γραπτοῦ λόγου
προχωροῦσε σχεδὸν κανονικῶς—καὶ πάντοτε παράλληλα πρὸς τὴν πνευμα-
τικὴ τους προκοπὴ καὶ τὸν πολιτισμὸν τους. Σ' ἡμᾶς ἐπικρατοῦσε ἡ ἀρ-
χαία. Τὴν ὁμιλουμένην τὴν περιφρονοῦσαν. Καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσι (1453)
ἔπρεπε νὰ περάσῃ πολὺς καιρὸς γιὰ νὰ μπορέσῃ τὸ Γένος νὰ σηκώσῃ
κεφάλι. Ὅταν ξυπνήσαμε ἀπ τὸν ὕπνο τῆς σκλαβιάς ὁ Δυτικὸς πολιτισμὸς
ἦταν πάρα πολὺ προχωρημένος — οἱ λόγιοι καπίαζαν πολὺ γιὰ νὰ ἐκφρά-
σουν μὲ τὴ γλῶσσα τους τὸν πνευματικὸν θησαυρὸν ποῦ ἔπαιρναν ἀπ τοὺς
Εὐρωπαίους : Ἡ ὁμιλουμένη ἦταν τόσο φτωχὴ ! Οἱ ἔννοιες ποῦ ἔπρεπε
νὰ ἐκφραστοῦν τόσο ὑψηλές ! Ἄναγκαζόνταν ἔτσι οἱ λόγιοί μας νὰ προσ-
σφεύγουν στὴν ἀρχαία . . . «Καὶ μεγάλοι καὶ ἔνδοξοι συγγραφεῖς ἀν
ἐγεννῶντο κατὰ τοὺς μέσους ἢ καὶ τοὺς νεωτέρους πρὸ τῆς ἐπαναστάσεως
χρόνους, δυσκόλως πάνυ θὰ κατώρθουν ν' ἀντιταχθοῦν εἰς τὴν δύναμιν
τῆς ἱστορίας ταύτης, ἀτυχῶς ὅμως οὐδ' ἐράνησαν, ὥστε οὐδ' ἐπεχειρήθη
κἂν ὁ κατὰ τῆς ἀρχαιότητος κληρονομηθείσης ἡμῖν καταστάσεως ταύτης
ἀγών».

Συμπέρασμα τοῦ Χατζιδάκι : Τὴν νέα μας γλῶσσα τὴν παραμέλησαν
οἱ λογοτέχνες, τὴν ἀφηκαν ἀκαλλιέργητη καὶ φτωχὴ ὄχι μόνον στὸ λεξιλό-
γιο, ἀλλὰ στὴ σημασιολογία—στὴ σύνταξι. Γι αὐτὸ θέλοντας καὶ μὴ σοί
γράφοντες ἀναγκάζονται νὰ ὀρμῶσιν ἐπὶ τὸν ἀκένωτον καὶ ὀπωσδήποτε
ἐγνωσμένον θησαυρὸν τῆς ἀρχαίας».

Εἶναι λάθος νὰ πιστεύουμε πῶς θὰ ποχτήσουμε γλῶσσα γραπτὴ συγ-
κολλῶντας ἢ ἀνυκατεύοντας διαλέκτους καὶ φτιαγνόντας ἓνα «κράμα». Τὸ
γλωσσικὸ ζήτημα λύθηκε σ' ὅλα τὰ ἔθνη ἀλλοιῶς. Στὴ Γαλλία, στὴν Ἰτα-
λία κ.λ.π. μιὰ διάλεκτος κυριάρχησε—ὑποχώρησαν ὅλες οἱ ἄλλες. «Οὐδ'
ἦν ἄλλως γενέσθαι γραπτὴ ἐνιαία γλῶσσα σημαίνει οὐδὲν ἄλλο ἢ ἐνό-
τητα τύπων, λέξεων, συντάξεων, σημασιῶν». Πῶς ὅμως θὰ μποροῦσε νὰ
ἐπιβληθῇ ἐδῶ μιὰ διάλεκτος καὶ νὰ παραμερίσῃ τίς ἄλλες, ἀφοῦ ὡς τὴν
ὄρα δόκιμα ἔργα δὲ γράφτηκαν σὲ καμμιά ; «Ἡμεῖς κατὰ τύπους λέγο-
μεν ἠρχομουν, ἐρχόμανε, ἐρχόμουνα, ἀγαποῦμαι, ἀγαπιέμαι, ἀγαπιοῦ-
μαι, ἀγαπιῶμαι, ἀγαπειοῦνται, ἀγαποῦνται, ἀγαπώντησαν, ἀγαπιώντη-
σαν, φέρε μού το καὶ φέρε τό μου . . . οἱ πατέρες καὶ οἱ πατέριδες,
λέγω σε τοῦτο καὶ λέγω σου τοῦτο, θὰ διῶ καὶ θὰ ἰδῶ καὶ θὰ δῶ,
ἠξεύρω πῶς μ' ἀγαπᾷς καὶ ἠξεύρω ποῦ μάγαπᾷς, ζυγιάζω καὶ ζυγιάζου . . .
Μόνη ἢ χρῆσις ὄρισμένων λέξεων, τύπων, σημασιῶν, συντάξεων κ.λ.π.
γενομένη ὑπὸ ἐξόχων συγγραφέων καὶ σύμφωνος οὔσα πρὸς τὸ γλωσσι-
κὸν τοῦ ἔθνους αἰσθημα, θὰ κατώρθωνεν ἀληθῶς νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὀριστι-
κὴν κατῆχυσίν τινων καὶ τὴν ἀποβολὸν ἄλλων. Τοῦτο διδάσκει ἡ ἱστο-

ρία πάσης πανταχοῦ τοῦ κόσμου γραπτῆς γλώσσης. Παρ' ἡμῖν δ' οὔτε
πρῶτον ἐγίνε τοιαύτη ἐργασία οὔτε σήμερον γίνεται προσηκόντως· διότι
οἱ νεωτερίζοντες ποιηταὶ καὶ πεζογράφοι ἡμῶν δὲν ἔχουσι τὴν ἀπαιτουμέ-
νην φιλοπονίαν, ἵνα μελετήσωσιν ὀπωσδήποτε τὴν γλῶσσαν ταύτην καὶ ἐνα-
ποταμιεύσωσιν τὰ νοήματα αὐτῶν, ἀλλὰ φρονοῦσιν ὅτι κηρύξαντες ἑαυτοὺς
ἀπηλλαγμένους καὶ ἀνωτέρους τῶν ἀπαιτήσεων τῆς γραφομένης κατέστη-
σαν πάντῃ πάντως ἐλεύθεροι καὶ ἀπηλλαγμένοι πάσης ἄλλης ἀπαιτήσεως,
ἐντεῦθεν τολμῶσιν ὅσας ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς οὔτ' ἐφραντάσθη οὔτ' ἐνόησέ
ποτε χρήσεις».

Ἔτσι ἔκρινε ὁ Χατζιδάκις τὸ βιβλίον τοῦ Ροῖδη καὶ τὸν Ψυχαρισμό
στὰ 1895.

Στὴ συζήτησι γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ποῦ προκάλεσε τὸ «Ταξίδιον»
τοῦ Ψυχάρη, ἔλαβαν μέρος οἱ Κερκυραῖοι λόγιοι Πολυλάς καὶ Καλοσγού-
ρος. Ὁ πρῶτος στὸν πρόλογο ποῦβαλε στὴ μετάφρασι τοῦ «Ἀμλέ-
του» καὶ στὸ φιλλλάδιον «Ἡ φιλολογικὴ μας γλῶσσα» καὶ ὁ δεύτερος
στὴ μελέτη «Κριτικαὶ Παρατηρήσεις περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀμλέ-
του» (1891) ἀντιμετώπισαν μὲ πολὺ σκεπτικισμόν τὴν Ψυχαρικὴν θεωρίαν
τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ δημοτικισμοῦ.

Στὶς «Κριτικὰς Παρατηρήσεις» οἱ γνώμες τοῦ Πολυλά καὶ τοῦ ὀπα-
δοῦ του Καλοσγούρου διατυπώνονται μὲ ἀνεσι καὶ ἐνάργεια.

Λέει ὁ Καλοσγούρος : «Ὁ Πολυλάς ὡς οὐδέποτε παρεδέχθη τὴν
γνώμην καθ' ἣν ἡ νεοελληνικὴ ποίησις— ἀντὶ νὰ εἶναι ἡ πνευματικωτέρα
ἐκφρασις τῆς προοδευούσης συνειδήσεως τοῦ μᾶλλον πεφωτισμένου μέ-
ρους τῆς κοινωνίας, πρέπει νὰ περιορισθῇ εἰς τὴν ἀπομίμησιν ἢ ἀναζύ-
μωσιν τῶν ποιητικῶν πλασμάτων τοῦ λαοῦ, οὔτω καὶ περὶ τῆς ποιητικῆς
γλώσσης οὐδέποτε παρεδέχθη τὴν γνώμην τὴν διατυπωθεῖσαν μάλιστα
διὰ τοῦ παραδείγματος τοῦ Ἀριστοτέλους Βαλαωρίτη, καθ' ἣν ἡ ποιη-
τικὴ γλῶσσα οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον παρακολουθοῦσα τὰς γενομένας ἐν τῇ
ἐκλεκτῇ κοινωνίᾳ τροποποιήσεις καὶ πλουτισμοὺς διαφυλάττει ζηλοτύπως
τὸν πρὸ τῆς ἀναγεννήσεως τύπον καὶ τὸ δημῶδες ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε αἱ
ποιήσεις ἐκεῖναι πολλάκις φαίνονται προϊόντα ἐποχῆς προγενεστέρης ἢ
χαρμηκερῆς οὐχὶ τὴν ἐν ταῖς πόλεσιν ὀπωσδήποτε πνευματικῶς
προοδεύσαν Ἑλλάδα, ἀλλ' ἀγροτικὴν τινα ἀφελεστέρην κατάστασιν». Ὁ
Πολυλάς ἀντιτάσσει στὸ παράδειγμα τοῦ Βαλαωρίτη τὸ παράδειγμα
τοῦ Σολωμοῦ. «Γὰ ἔργα τοῦ τελευταίου αὐτοῦ «καριστῶσι τὸ ἀξιοσημείω-
τον θέαμα ἀδιακόπου προόδου ἀπὸ τῆς ἀπλουσιότητος ποιητικῆς θέσεως
εἰς τὴν ἀνωτάτην σφαιρᾶν τῆς φαντασίας καὶ ὡσαύτως τῆς γλώσσης ἀπὸ
τῆς ἀφελεστάτης ἐκφράσεως εἰς τὴν ὑψίστην αὐτῆς διαμόρφωσιν». Πα-
ράδειγμα τὸ Carmen Seculare καὶ ἄλλα λυρικά ἀποσπάσματα τῆς ὕστε-
ρης Σολωμικῆς παραγωγῆς. Ἡ γλῶσσα τοῦ Carmen Seculare δὲν εἶναι

δημοτική καθ' ἣν ἔννοιαν ὀνομάζεται οὕτως ἡ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ ἄσματος ἢ ἡ τῶν ἀπλουσιτέρων ἀσμάτων αὐτοῦ τοῦ Σολωμοῦ, ἀλλ' εἶναι δημοτική μόνον καθ' ἣν ἔννοιαν δύναται οὕτω νὰ ὀνομασθῇ ἡ γλῶσσα τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Σοφοκλέους, τοῦ Σαιξπήρου, τοῦ Δάντη. Ὁ ποιητὴς εἰσδύσας βαθέως εἰς τὰς ὑπολανθανούσας διὰ τὴν κοινὴν διάνοιαν δυνάμεις τῆς γλώσσης του, ἐκλέγων ταύτης τὸ καθαρώτατον ἄνθος, ὑποτάσσει τὴν ὕλην εἰς ἁρμονίαν ἄγνωστον μέχρι τοῦδε».

Ὁ Πολυλάς, προχωρῶντας μὲ περισσότερη τόλμη στὸ δρόμο ποῦ ἀνοιξε ὁ Σολωμός, ἔχει φυσικὰ ὑπ' ὄψει του πῶς οἱ καθαρολόγοι συγγραφεῖς καὶ ποιηταὶ δημιούργησαν γλωσσικὴ σύγχυσι. Ἀλλὰ νομίζει πῶς «ὑπ' αὐτὴν τὴν σύγχυσιν ὑφίσταται καὶ ἡ τάξις καὶ ὅτι ἡ λύσις τοῦ πολυπλόκου καὶ τῶ ὄντι δυσκολωτάτου ζητήματος ἔγκειται ἀκριβῶς εἰς τὸ νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῆς συγχύσεως ταύτης ἡ τάξις, τοῦτο δὲ δὲν θέλομεν δύνηθῇ νὰ ἐφαρμόσωμεν, εἰ μὴ μετὰ τῆς αὐτῆς φυλακτικότητος μεθ' ἧς ἀποκρούομεν τὴν αὐθαιρεσίαν τῶν καθαρευόντων, φυλαχθῶμεν καὶ ἀπὸ τῆς ἀντιθέτου προλήψεως, ἣτις περιορίζει τὴν γλῶσσαν εἰς τὰ στενὰ ὄρια τῆς πρώτης ἀφελοῦς αὐτῆς καταστάσεως».

Ἀπὸ πρόληψι περιορίζομε τὴν ποιήσι καὶ τὴν ἀπλοελληνικὴν πεζογραφία στὸν καθαρῶς δημοτικὸν κύκλο—κι αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, ἰσχυρίζεται ὁ Καλοσγοῦρος, ποῦ δὲν ἐκτιμήθησαν ὅσο θᾶπρεπε οἱ τελευταῖες ἐργασίαι τοῦ Σολωμοῦ, καὶ οἱ μεταφράσεις τοῦ Πολυλά: «Οὐδὲν ἦττον πρέπει νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι - ἡ πρόληψις αὕτη - ἀναπτυχθεῖσα εἰς σύστημα μεγάλως ὠφέλησε, καθ' ὅσον ἀντιδρῶσα πρὸς τὴν κενὴν ἀληθοῦς αἰσθήματος ἐνέργειαν τῶν καθαρευόντων παρήγαγεν ἔργα ἐν γένει μὲν ἀφελῆ, πλὴν μετὰ ζωῆς καὶ ὠραῖα, ἅτινα ἀντιτάξασα πρὸς τὰ καθαρῶς τεχνητὰ τῆς καθαιρευούσης κατώρθωσε ν' ἀποδιώξῃ αὐτὴν ἐκ τῆς ἐπικρατείας τῆς ποιήσεως. Ἡ σχολὴ αὕτη, ἐν ἣ δυνάμει τῶν ἀφελεσιτέρων αὐτῶν ἔργων διέπρεψαν ὁ Μαρκοῦας, ὁ Τυπάλδος, ὁ Ζαλοκώστας καὶ αὐτὸς ἔτι ὁ Σολωμός, καὶ μετὰ τῶν σημερινῶν ὁ Δροσίνης, ὁ Παλαμάς, ὁ Βιζυηνός καὶ ἄλλοι εἶναι ἀξία τῆς ἐθνικῆς εὐγνωμοσύνης»; Ἀλλὰ δὲν πρέπει μ' αὐτὴ τὴ σχολὴ νὰ συγχέομε τὴ σχολὴ τοῦ Ψυχάρη.

Ὁ Ψυχάρης «συνάγει τοὺς φωνολογικοὺς καὶ γραμματικοὺς νόμους τῆς καθαρῶς δημοτικῆς καὶ ὀρίζει τὸ ἐμφυχοῦν αὐτὴν πνεῦμα». Δὲ λέει κανεὶς πῶς δὲν ἔχει τὴν ἀξία τῆς μιᾶς τέτοιας ἐργασίας—πῶς δὲν εἶναι σεβαστὴ καὶ ἀναγκαία. Ὅμως ὅταν ὁ Ψυχάρης, βγαίνοντας ἀπὸ τὸν κύκλο τῆς ἐργασίας αὐτῆς, πιστεύει πῶς τὰ ἐξαγόμενα τῶν ἐργασιῶν του ἔχουν ἀπόλυτο κῦρος στὴ διαμόρφωσι τῆς γλώσσης τῆς λογοτεχνικῆς, ἢ ὅποια πρέπει νὰ ὑποταχθῇ κατὰ τρόπον ἀπόλυτο στοὺς νόμους ποῦ προαναφέραμε, «λησμονεῖ ὅτι ἡ φιλολογικὴ διαμόρφωσις εἶναι οὐσιώδης ἐργασία στηριζομένη οὐχὶ ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς παρεχομένης ὑπὸ τοῦ ἰδίου

λεγομένου λαοῦ, ἀλλὰ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐκλεκτοῦ μέρους τούτου, τοῦ ἀποτελοῦντος τὴν εὐπαιδευτον τάξιν καὶ δικαιουμένου οὐχ ἦττον νὰ καλῆται λαὸς καὶ μάλιστα καθ' ἔννοιαν ἀνωτέραν». Καὶ γιὰ νὰ ἐνισχύσῃ τὴ γνώμη του καὶ τὴ γνώμη τοῦ Πολυλά ὁ Καλοσγοῦρος ἐπικαλεῖται τὴ μαρτυρίαν Ἰταλοῦ γραμματολόγου: «Ἡ Ἰταλικὴ παιδείσις παρήγαγε τὸ φαινόμενον τῆς διαμορφώσεως, τῆς Ἰταλικῆς γλώσσης. Ἴδιον τῆς παιδείσεως εἶναι νὰ ἐξεγείρῃ νέας ἰδέας καὶ πνευματικωτέρας ἀνάγκας, νὰ σχηματίσῃ τάξιν πολιτῶν εὐγενεστέρων καὶ συγκοινωνούσων μετὰ τῆς ξένης παιδείσεως, νὰ ἀναπτύξῃ καὶ διαμορφώσῃ τὴν γλῶσσαν. Αἱ εὐγενέστεραι τάξεις τῆς κοινωνίας προσπαθοῦσαι νὰ ἐκφράσωσι τὰ μᾶλλον ἐνδόμυχα αἰσθήματα τῆς νέας ζωῆς, κατέλιπον εἰς τὸν ὄχλον τὰς μητρικὰς διαλέκτους καὶ ἐζήτησαν μορφήν λόγου εὐγενεστέρων, γλῶσσαν κοινὴν, ἐν ἣ βλέπομεν εἰσέτι ὑπάρχουσαν τοιαύτην ἢ ἑτέραν διάλεκτον, ἀλλὰ καὶ αἰσθανόμεθα τὴν προσπάθειαν τῶν συγγραφέων νὰ ἀπομακρυνθῶσιν αὐτῶν καὶ νὰ ἀποκτήσωσι τὰς συνηθείας καὶ τοὺς τρόπους, ἧς ποιοῦνται χρῆσιν αἱ μᾶλλον πεφωτισμένοι τάξεις τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινὴ αὐτὴ γλῶσσα διαμορφοῦται εὐχερέστερον ὅπου ὑπάρχει κέντρον παιδείσεως». Τέτοιο κέντρο δὲν ἔχομε, παρατηρεῖ ὁ Καλοσγοῦρος, ὅμως ὑπάρχει ἓνα μέρος τοῦ λαοῦ ποῦ διψᾷ μάθησι καὶ ποῦ ἔχει, δικαίως, ἀξίωσι νὰ διαμορφώσῃ τὴ φιλολογικὴν μᾶς γλῶσσαν κάνοντας συγκερασμὸν τῶν διαφόρων γλωσσικῶν στοιχείων! «Ἴδιον τῆς ἐκλεκτῆς ταύτης μερίδος (τοῦ λαοῦ) εἶναι, ὡς πανταχοῦ συνέβη, νὰ συγκεράσῃ τὰ ἀναγκαίως εἰσρεύσαντα γλωσσικὰ στοιχεῖα μετὰ τοῦ ἄνθους τοῦ ἀρχικοῦ ἀποβάλλουσα ὅ,τι εἶναι ἀνάξιον τοῦ ἐξευγενισμένου αὐτῆς αἰσθήματος καὶ ἀποτελοῦσα νέον σύνθετον καὶ πλουσιώτερον ὄλον». Βέβαια τὴν ἐργασία αὐτὴν δυσκόλεψε καὶ δυσκολεύει ἡ δραστηριότης τῶν σχολαστικῶν. Μολοταῦτα, ἐπειδὴ ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ διαμόρφωσις δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ λίγα άτομα, ἀλλὰ ἀπὸ τάξεις κοινωνικῆς δλόκληρης, καὶ ἐπειδὴ δὲν ἀρχισε χτῆς μοροῦμε νὰ τὴ θεωρήσωμε φυσικὴ. Τροπολογήθησαν κάπως ὡς κ' οἱ φωνολογικοὶ καὶ γραμματικοὶ νόμοι τῆς γλώσσης μᾶς τῆς νέας. Ἐν τούτοις ἡ νέα αὐτὴ γλῶσσα πρέπει νὰ γίνῃ ἡ βᾶσις γιὰ τὴ διαμόρφωσι τῆς γραπτῆς: Ὁ νεοδημοτικισμός, ὡς θεωρία, πηγάζει ἀπὸ τὸν Πολυλά καὶ τὸν Καλοσγοῦρο, ὡς πράξις ἀρχίζει ἀπὸ τὸ Σολωμὸν τοῦ *Carnien Seculare* κ. λ. π.

«Ἡ θεωρία τοῦ Ψυχάρη, καθ' ὅσον ἐπεζητήσε νὰ παρεμβῇ εἰς τὸν κύκλον τῆς τεχνικῆς τῆς γλώσσης διαμορφώσεως, εὐρέθη πολεμία καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν διαμορφωτικὴν ἐργασίαν τῶν συμπαθεσιτέρων ἡμῶν ποιητῶν, οἵτινες εἶχον κατορθώσει νὰ ἐπιβάλλωσι τὸν σεβασμὸν τῆς δημοτικῆς γλώσσης εἰς πολλοὺς καὶ αὐτῶν τῶν θερμοσιτίων ὑποστηρικτῶν τῆς καθαιρευούσης. Ἐφάνη δὲ ὅλη ἡ ἀτοπία τῆς παρεμβάσεως, ὅτε αὐτὴ ἐπέ-

δειξεν ἑαυτὴν διὰ παραδείγματος. Ἐν αὐτῷ τὸ ἀποκλειστικὸν πνεῦμα τῆς ἀντιδράσεως παρέσυρε τὸν γράψαντα εἰς ἐκλογὴν τύπων τῶν μάλιστα ἀφραστῶτων τῆς συνηθείας τῶν εὐπαιδευτῶν ἀνθρώπων, οἷον νὰ διῆ, νὰ φτιάξη, κ.τ.λ. κ.τ.λ., ἐνῶ ἠδύνατο, ἀνευ ἀρνήσεως τῆς ἀρχῆς, νὰ προτιμήσῃ ἄλλους οὐχ ἦτιον δημοτικούς καὶ ἐξευγενισθέντας πρὸ πολλοῦ διὰ τῆς χρήσεως τῶν δοκιμωτέρων ἡμῶν ποιητῶν. Διὰ τούτου οὐδὲν ἄλλο κατορθώθη ἢ νὰ ἐμφανισθῇ ἡ ἀξίωσις τῆς δημοτικῆς γλώσσης ὡς ἀξίωσις ἐπιβολῆς τοῦ ὄχλου ἐπὶ τοῦ εὐγενεστέρου καὶ εὐπαιδευτοῦ μέρους τῆς Ἑλληνικῆς κοινωνίας».

Στὴν Ἐπιάνησο δὲν πιστεύουν, γράφει ὁ Καλοσγοῦρος, πῶς οἱ Ἕλληνες θάποχτήσουν ποτέ τους ἐνιαία γραπτὴ γλῶσσα. Ὅμως ἡ δμάδα τοῦ Πολυλά δὲν εἶναι ὀλιγόπιστη. «Νομίζομεν, γράφει, ὅτι ἡ φύσις καίτοι ἐκτροχιασθεῖσα, θέλει φθάσει βαθμηδὸν εἰς παραγωγὴν νέου τύπου ἐπίσης φυσικοῦ καὶ βεβαίως πλουσιωτέρου τοῦ πρώτου. . . Ἐν τῇ ἀχαλινώτῳ ἀδιαφορίᾳ, μεθ' ἧς παραβαίνονται οἱ αὐστηροὶ κανόνες τῶν καθαρώντων Ἑλληνιστῶν, ἐν τῇ ἀμερίμῳ ζητήσῃ ἀκανονίστου πλὴν καὶ ὀπωσδήποτε φυσικωτέρας μορφῆς, ἐμφανίζονται σήμερον οὐχὶ σπανίως σελίδες μᾶλλον ἢ ἦτιον ἐπιτυχοῦς συγκράσεως τοῦ δημώδους καὶ τοῦ λογίου στοιχείου, ἐπιτυχοῦς, λέγομεν, καθ' ὅσον ἐν αὐταῖς φαίνεται ἐκλείπων ὁ καθαρῶς τεχνητὸς χαρακτήρ, φαίνεται ἀποδιδομένη εἰς τὴν γλῶσσαν ἡ ὄψις ὀμιλουμένης, ἣν οὐσαν κυριώτατον χαρακτήρα τοῦ ἀληθοῦς πεζοῦ λόγου, ἐπιζητουμένην ἰδίως δυνάμει τοῦ σημερινοῦ πνεύματος ὑπὸ πασῶν τῶν γλωσσῶν τῆς Εὐρώπης καὶ ἐπιτυγχανομένην τοσοῦτον λαμπρῶς ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς, ἢ πρόληψις τῶν ἡμετέρων λογίων ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τῆς ἡμετέρας. Ὅ,τι δὲ βλέπομεν ἐν τούτῳ σημαντικώτατον, εἶναι ὅτι ἐπανέρχεται τὸ ἀποδιωχθὲν καὶ καταπολεμούμενον πνεῦμα τῆς ζώσης φωνῆς».

Πρῶτο καθῆκον ἐκείνου ποῦ γράφει βιβλία ἐπιστημονικὰ ἢ ἄλλα εἶναι νὰ μεταδώσῃ τὸ φῶς». Ἀλλὰ γιὰ νὰ πετύχῃ αὐτὸν τὸ σκοπὸ δὲν ἀρκεῖ ν' ἀποτείνεται στὴ διάνοια. Πρέπει ν' ἀποτείνεται καὶ στὴν καρδιά—καὶ στὴ φαντασία. «Τοῦτο δὲ οὐδέποτε κατορθοῦται διὰ μορφῆς καθαρῶς τεχνητῆς, διότι αὕτη οὔτε τὴν ἀληθῆ ἰδέαν οὔτε τὸ ἀληθὲς αἴσθημα τοῦ γράφοντος ἢ ἀγορευόντος παρέχει, ἀλλ' οἶονεὶ μεταπεφρασμένον». Ἀξιόμιμητό ἐξ ἄλλου εἶναι τὸ παράδειγμα τὸ Γαλλικόν: Ἡ γλῶσσα τοῦ πιὸ ἀπλοῦ εἰδυλλίου καὶ τοῦ πιὸ ἀπλοῦ παραμυθιοῦ «κατ' οὐδὲν διαστέλλεται οὔτε κατὰ τοὺς γραμματικούς τύπους οὔτε κατὰ τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσης τῆς ἐπιστήμης». Στὴ Γαλλία τὸ φῶς τῆς πιὸ ὑψηλῆς παιδείας καταυγάζει ὅλες τὶς κοινωνικὰς τάξεις. Γιατί; Διότι στὸ Γαλλικὸν σχολεῖο «δὲν τελεῖται ὅ,τι οἰκτρότατα παρ' ἡμῖν ἀνατρέπει τὰς θεμελιώδεις

ἀρχὰς τῆς παιδαγωγικῆς ἐπιστήμης, ἢ διαστροφή τῆς φύσεως διὰ τῆς χειρίστης τῶν ἐπιτηδεύσεων».

Σ' ἓνα ἄρθρο του (1898), ξανατυπωμένο στὸν πρῶτο τόμο τῶν «Γραμμάτων» ὁ ποιητὴς Κωστῆς Παλαμᾶς, ἐλεύθερος συνεχιστὴς τοῦ γλωσσικοῦ παραδείγματος τοῦ Βαλαωρίτη στὴν ποίησι, διατύπωνε συνοπτικὰ τὴν ἀκόλουθη γνώμη γιὰ τὸν Ψυχάρη:

«Ὁ συγγραφέας τοῦ «Γαξιδιοῦ» καὶ τῶν Ἱστορικῶν καὶ γλωσσολογικῶν ζητημάτων κ.τ.λ. τρέχει σὰν ἀχαλίνωτο ἄλογο· κάθε φραγμὸ καὶ κάθε ἐμπόδιο χτυπάει καὶ πηδάει γιὰ νὰ φτάσῃ στὸ σκοπὸ μὴν ὄρα ἀρχήτερα χωρὶς κανένα γῦρο, κανένα ἀργοπόρημα· μόνο πῶς βλέπει ὄλο μπροστά, γι' αὐτὸ καὶ δὲν τὰ βλέπει διὰ γύρω του... Ἡ λογικὴ του—λογικὴ τοῦ «ἐπιστημονικοῦ ἰδεαλισμοῦ». . .—κυνηγάει μὴν ἄρμονίαν ἀπλή, αὐστηρὴ καὶ ἀποκλειστικὴ, θεωρίας καὶ ἐφαρμογῆς ποῦ δὲν παραδέχεται κανένα συμβιβασμό». Ἀργότερα σχετίζει καὶ σχεδόν, ταυτίζει ὁ Παλαμᾶς τὸ γλωσσικὸ παράδειγμα τοῦ Σολωμοῦ μὲ τὸ γλωσσικὸ παράδειγμα τοῦ Ψυχάρη—καὶ δέχεται, θεωρητικὰ τοῦλάχιστον, τὶς γνώμες τοῦ δευτέρου.

«Ἐκίνησα, γράφει σ' ἓνα γράμμα του χρονολογημένο ἀπὸ τὸ 1903 ἀπὸ τὸν ἀναρχικὸν ἐκλεχτισμὸ γιὰ νὰ φτάσω—δὲν ξέρω ἂν ἔφτασα, στὸν ἐνθουσιασμό· μὰ ἔφτασα νὰ βάλω κατάβαθα, μέσα στὴ συνείδησί μου πῶς πρῶτο χρέος μου ὡς δημιουργικοῦ συγγραφέως εἶναι νὰ ὑποτάξω τὴν ὅποια μου δημιουργικότητα «εἰς τὴν ἀποκλειστικῶς, τὴν χημικῶς καθαρὰν δημοτικὴν γραμματικὴν, τὴν ὁποίαν ἐννοεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ τοῦ Γαξιδιοῦ ὁ συγγραφεύς». . . Καὶ συνεχίζει: «Ἄνελευθερα; Ἄ κάθε ἄλλο. Μάλιστα τώρα αἰστανόμαι πῶς εἶμαι πιὸ ἐλεύθερος, ποῦ γλύτωσα ἀπὸ μερικά, τρεκλίσματα, ἀπὸ μερικὰς ἀμφιβολίας, ἀπὸ κάποιους φόβους. Ἡ ὑποταγὴ δὲν ἔγινεν ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς καὶ δὲ φανερώθηκε ἀκόμη ὀλόκληρη. Γίνεται ὀλοένα. Γίνεται κάθε φορὰ ποῦ πάει τὴ σκέψη καὶ τὴ θεωρία στὴν ἐνέργεια ἢ καρδιά. Τὸ πρῶτο βῆμα πρὸς τὴν ἀγάπη μιᾶς ἀλήθειας εἶναι νὰ τὴν ἀναγνωρίσῃς τὴν ἀλήθεια αὐτῆ».

Ἄλλοῦ πάλι (1900) γράφει: «Στὴ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, σ' αὐτὴ τὴν κολυμπήθρα τοῦ Σιλιάμ, πρέπει ν' ἀρχίσουμε βαφτίζοντας τὴν πεζογραφία μας. Κι αὐτὸ κάνουμε. Ἴσως θὰ ἦτανε κακὸ νὰ ταιριαῖξῃ σὲ ποίησι γλῶσσα ποῦ καλλιεργήθηκε γιὰ τὸν πεζὸ λόγον, γιατί θὰ κιντύνευσεν νὰ πνιγῇ μέσα της τὸ ποιητικὸ στοιχεῖο. Μὰ τὸ ἀντίθετο δὲν εἶναι κακό, ὅσο δύσκολο κι ἂν εἶναι. Ἀπὸ τὴν ποιητικὴν γλῶσσαν παίρνει πάντα μιὰ ζηλευτὴ ψυχὴ ἢ πεζογραφία. Καὶ ἡ καλύτερη καθαρεύουσα δείχεται χλωμὴ μπροστὰ καὶ στὴν ἀστενικώτερη δημοτικὴ. Γιὰ τὴν ἐκφραστικὴν τῆς λέξεως, γι' αὐτὸ τὸ ἀνγάτισμα τοῦ ἐκφραστικοῦ

στοιχείου κ' ἡμεῖς πολεμοῦμε. Γιὰ νὰ μιλοῦμε πρὸς ὅλους τὴν γλῶσσα ὄλων».

Ἀργότερα ἔγραψε γιὰ τὴ δεύτερη ἐκδοσὶ τοῦ «Γαξιδιοῦ» τοῦ Ψυχάρη :

«Φαντάζομαι πῶς εἶναι στενὴ γιὰ τὸν Ψυχάρη ἡ δημοτικὴ γλῶσσα, ὅση ἀγάπη κι ἂν τῆς ἔχη κι ὅσο κι ἂν τὴν κατέχη· καὶ θέλοντας νὰ τῆς πλατύνη τὰ σύνορά της, βγαίνει ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα, καὶ μὲ τὴν ὕφασιν τῆς ἐπιστήμης του, καὶ μὲ τὴν τόλμη τῆς γνώσης του, καὶ μὲ τὸ μάντευμα τῆς φαντασίας του τὴ συμπληρώνει καὶ τὴν πλουτίζει, καὶ τὴν κανονίζει καὶ τὴ μορφώνει τὴ γλῶσσα· μὰ εἶναι ἀκόμη ἡ νέα μας γλῶσσα, σὲ ὅλα της τὰ χαρίσματα καὶ μὲ ὅλη της τὴ φυσικὴ στοργυλότητα καὶ ὁδοκοκκινάδα, τόσο λεπτοκάμοιτη, τόσο ἀγύμναστη καὶ τόσο ἀπροετοίμαστη νὰ δεχτῆ καὶ νὰ κρατήσῃ τὰ συμπληρώματα αὐτὰ καὶ τὰ πλουτίσματα καὶ τὰ κανονίσματα καὶ τὰ μορφώματα, ποῦ λυγίζεται καὶ τρέμει καὶ δείχνεται σὰν ἔτοιμη νὰ σωριαστῆ . . .»

Τὶς ἀρνητικὰς πλευρὰς τοῦ Ψυχαραϊσμοῦ εἶδε καθαρὰ ὁ φιλολογικὸς κριτικὸς τῆς Τεργεσταίας «Νέας Ἡμέρας» Χ. Πυλαρινός. (Γὰ ἀρθρα του συνεκεντρώθησαν ἀργότερα στὸ φυλλάδιον : Ὀλίγα περὶ γλώσσης 1911).

«Οἱ καλούμενοι γλωσσολογικοὶ «νόμοι»—ἔγραψε στὰ 1902 ὁ Πυλαρινός—, διέπονται ὑπὸ τοῦ ἐξῆς γενικωτάτου ὅτι : πᾶς νόμος ὅταν ἐξασκήσῃ ἐπὶ τῆς γλώσσης τὴν ἐπιρροήν του καὶ παρέλθῃ, δὲν ἐπανέρχεται πλέον. Ὅτι ἡμεῖς προφέρομεν τὰ νθ, νς, μπ, πι, κτ, φς, φθ, φχ, κ.τ.λ. μὲ ὅλην τὴν εὐκολίαν· ὅτι μετ' ἴσης εὐκολίας ἐπρόφερον αὐτὰ καὶ οἱ Ψυχαραῖται καὶ αὐτὸς ὁ Ψυχάρης πρὶν ἢ ἀνακαλύψῃ τὴν Ἀμερικὴν, εἶναι γεγονὸς ἀναμφισβήτητον. Ποῖος δὲν προφέρει τὰς λέξεις ἀνθίζω, ἀμφιβάλλω, ἀναμφισβήτητος, διευθυντής κ.τ.λ. μὲ ὅλην τὴν εὐκολίαν ; . . . Βεβαίως ὁ γλωσσολόγος, ὅστις θὰ ἐξετάσῃ ἐπιστημονικῶς τὴν νέαν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν, δὲν θὰ λάβῃ καθόλου ὑπ' ὄψιν τὰς λέξεις ταύτας· διότι ἂν ἔχη καὶ τὴν ἐλαχίστην ιδέαν περὶ τῆς ἐπιστήμης του. Ὁ ἀναγνωρῆς εὐθὺς ὄχι μόνον τὴν προέλευσίν των, ἀλλὰ καὶ τὴν ἡλικίαν των, καὶ θὰ τὰς ἀφήσῃ κατὰ μέρος. Καὶ τότε βεβαίως ἐργάζεται ἀποκλειστικῶς ὡς ἐπιστήμων. Ἀλλ' ὅταν πρόκειται νὰ πλουτίσῃ τὴν γλῶσσαν ἐκ τῶν θησαυρῶν ἄλλης τινὸς εἴτε νεκρᾶς εἴτε ζώσης, τότε τὸ πρᾶγμα διαφέρει. Τότε ὁ ἀξιῶν νὰ μεταβάλλῃ τὰς νέας εἰσαγομένους λέξεις συμφώνως πρὸς τοὺς φωνητικὸς κανόνας, εἴτε νόμους τῆς πλουτιστέας γλώσσης, ὄχι μόνον οὐδεμίαν ιδέαν ἔχει περὶ τῆς φύσεως καὶ τῶν ὀρίων τῆς ἐπιστήμης του, ἀλλ' οὐδὲ τὸ γλωσσικὸν αἴσθημα ὑγιές. Εἶναι δὲ τῷ ὄντι θαυμαστὸν πῶς εὐρέθησαν Ἑλληνες νὰ καταπτοηθῶσιν ὑπὸ τοῦ «κύρους τῆς ἐπιστήμης» μέχρι τοιοῦτου σημείου ὥστε νὰ μὴν αἰσθάνωνται τὸ ἀλλόκοτον τοῦ πράγματος. Τί θὰ ἔλεγον οἱ Γάλλοι, ἂν ἤξιον τις νὰ τοὺς πείσῃ ἐν ἀνόματι τῆς

ἐπιστήμης ὅτι τὸ compenser εἶναι βάρβαρον καὶ ὅτι διὰ νὰ σωθῆ τὸ ἔθνος πρέπει νὰ γράφεται καὶ νὰ λέγεται compenser ; Ὅτι τὰ Compensatio, constance, constatation κ.λ.π. πρέπει νὰ γράφονται compensaison, coûtace, coûtataison. Τὸ responsable réponsable ; Φυσικοὶ νόμοι, γλωσσολογικοὶ νόμοι—ἰδοὺ τὰ φρόβητρα. Ἐπίστευσαν ὅτι προφέροντες τὸ ἀρμονικώτατον ὄνομα τῆς «συμφωνίας» παραβιάζουσι νόμους φυσικὸς καὶ δεσμεύουσι τὸ φύσει ποιητικὸν πνεῦμα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ δι' ἐγκεφαλοδέσμων σιδηρῶν, ἐμποδιζόντων τὴν φυσικὴν του ἀνάπτυξιν. Οὕτω δ' εὐρέθησαν ὅλοι σύμφωνοι νὰ ἀποφεύγῃσι τὸ μπ μετὰ φρόβου καὶ τρόμου».

Καὶ ἄλλοῦ :

«Ἐκαστος ἀνθρώπος ἀσυνειδήτως ἐννοεῖ ὅτι, ἀνθρώπος ὢν, δὲν δύναται νὰ εἶναι λαός, νὰ εἶναι ἔθνος». Μόνον ὁ Ψυχάρης δὲν τὸ ἐννοεῖ αὐτὸ τὸ πρᾶγμα. Καὶ κάνει μεταπλασμοὺς τοὺς ὁποίους δὲν ἔχει κάνει ὡς τὴν ὥρα ὁ λαός. «Ἡ λέξις carbonate εἶναι χημικὸς ὕρος. Κατὰ τοὺς φθολογικὸς νόμους τῆς Γαλλικῆς γλώσσης ἔπρεπε νὰ γίνῃ τοῦλάχιστον carbonate, τότε δὲ ὁ καθαρὸς γλωσσολόγος θὰ ἐξῆγε πολὺ ἐσφαλμένα ἱστορικὰ συμπεράσματα περὶ τῆς χημείας ἐν Γαλλίᾳ. Εἰς ὁμοίαν ἱστορικὴν πλάνην θὰ περιέπιπτον οἱ γλωσσολόγοι τοῦ μέλλοντος περὶ τῆς χημείας ἐν Ἑλλάδι ἂν ἐβλεπαν τὴν λέξιν ἀθρακικὸ ἀντὶ τὸ ἀνθρακικὸν ὄξύ. Ὅμοίως ἡ λέξις σπίτι θὰ εἰσήχθη εἰς τὴν γλῶσσαν εἰς πολὺ ἀρχαίαν ἐποχὴν, ὅτε τὸ hospitium ἐπροφέρετο ὀσπίτιον(μ) καὶ ὄχι ὀσπίτιο. Βλέπετε λοιπὸν ὅτι καὶ ὁ ἀγνωὼν ἄλλως τὴν ἱστορίαν τῆς λέξεως δύναται ὅμως εὐθὺς ἀμέσως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἡλικίαν της καὶ τὴν προέλευσίν της. Ὅθεν τὸ σύβολο (διὰ τὸ ὄχι σύμπολο) εἶναι κίβδηλον. . . Καὶ ἀπὸ ταύτης τῆς ἀπόψεως ὁ Ψυχαραϊσμός φαίνεται μεγάλη πλάνη, πλάνη οὐ μόνον παθητικὴ, ἀλλὰ καὶ ἐνεργητικὴ, διότι δύναται νὰ πλανήσῃ τοὺς γλωσσολόγους καὶ τοὺς ἱστορικοὺς τοῦ μέλλοντος, ἢ τοῦλάχιστον νὰ τοὺς ἐμβάλλῃ εἰς πολλὴν σύγχυσιν ἐν τῷ διακρίνειν τὰ γνήσια ἀπὸ τῶν κίβδηλων . . .»

Ὅσο γιὰ τὰ ἐλαττώματα τῆς ἐπίσημης γραφικῆς δὲν τὰ παραγνωρίζει ὁ Χ. Πυλαρινός : «Ἡ ἀποκλειστικὴ μας καθαρεύουσα ἔχει τοῦτο τὸ κακὸν ὅτι διὰ νὰ εἶναι γραμματικῶς ὁμοιόμορφος, ἀναγκάζεται ν' ἀποκλείῃ ὅλως διόλου ἐκ τῶν κόλπων της τὴν δημοτικὴν καὶ νὰ διατηρῆ μόνον ἐκείνας τὰς λέξεις τῆς δημοτικῆς αἵτινες εἶναι κατὰ σύμπτωσιν καὶ ἀρχαῖαι Ἑλληνικαί, ὡς λόγου χάριν ἡ λέξις οὐρανός. Καὶ εἰς τὴν σύμπτωσιν ταύτην ὀφείλει τὴν ὀλίγην ἐκείνην ζωὴν της, τὴν ὁποίαν εἰς τὰς ἄλλας Ἑυρωπαϊκὰς γλώσσας παρέχει ἀφθόνως ὁ μέγας πλοῦτος τῶν λαϊκῶν λέξεων των, τῶν δηλουσῶν συγκεκριμένους ἐννοίας. Ἀληθῶς ζωντανὰς συγκεκριμένους ἐννοίας ἢ καθαρεύουσά μας ἐκφράζει μόνον διὰ τῶν ὀλί-

γων λέξεων, τῶν ὀφειλομένων εἰς μόνον καθαρὰν σύμπτωσιν. Εἶναι δ' αἱ λέξεις αὗται ὄχι μόνον ὀνόματα οὐσιαστικά, ἀλλὰ καὶ ἐπίθετα καὶ ῥήματα (πράσινος, κίτρινος κ.τ.λ. πίνω, τρίβω, γράφω . . .) καὶ ἄλλα μέρη τοῦ λόγου.» Ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν λέξεων αὐτῶν εἶναι μικρός, ἐνῶ εἶναι πλῆθος οἱ λέξεις τῆς δημοτικῆς ποῦ ἔχει ἀποκλείσει ἢ καθαρεύουσα γὰρ νὰ τίς ἀντικαταστήσῃ μὲ λέξεις τῶν λεξικῶν. Καὶ οἱ λέξεις αὐτὲς τῶν λεξικῶν δὲν ἔχουν τὴν πραγματικὴν ζωὴν. «τὴν ὁποῖαν ἢ κοινὴ χρῆσις—οὐχὶ δὲ ἢ ἀτομικὴ—ἢ γενικὴ ψυχὴ τοῦ λαοῦ—ὄχι αἱ κατ' ἰδίαν ψυχαὶ τῶν λογίων δύναται νὰ παρέχῃ».

Ἴδου τὰ γενικὰ συμπεράσματα τοῦ Χ. Πυλαρινοῦ : Ἡ καθαρεύουσα δὲν ἔχει ἀρκετὴ ζωὴ. Ἡ δημοτικὴ τῶν ἀγραμμάτων δὲν ἐπαρκεῖ στίς διανοητικὰς μᾶς ἀνάγκας. Ἡ γλῶσσα ἢ μικτὴ, ὅπως τὴ μιλοῦν οἱ μορφωμένοι, εἶναι τόσο ζωντανὴ ὅσο καὶ κάθε Εὐρωπαϊκὴ γλῶσσα. «Ἄν ἦτο δυνατόν ἢ μικτὴ αὕτη γλῶσσα νὰ λάβῃ ὠρισμένην καὶ σταθερὰν μορφήν, δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον διγλωσσία παρ' ἡμῶν καὶ θὰ ἐξέλειπε τὸ ἀνιαρὸν γλωσσικὸν ζήτημα». Ὁ Ψυχαρισμὸς εἶναι ἢ σχολαστικὴ παρεξήγησις τῆς φύσεως καὶ τῶν ὁρίων τῆς γλωσσολογίας : Κοινὸ γνῶρισμα τῶν δύο ἄκρων γλωσσικῶν τάσεων εἶναι ἢ ψευτιά—ἢ γλωσσικὴ.

«Ὁ Λαὸς μεταβάλλει τὴν γλῶσσαν τοῦ ἀσυναισθητῶς, ἀσυνειδήτως ὑπὸ τὸ κράτος ἀπειραρίθμων δυσεξερευνητῶν ψυχολογικῶν ὄρων οἵτινες σήμερον δὲν ὑπάρχουσι . . . Ἡ θετικὴ λοιπὸν ὄψις τοῦ Ψυχαρισμοῦ εἶναι ἀπαράδεκτος. Ἀπομένει ἢ ἀρνητικὴ—καὶ εἶναι ἢ δευτέρω αὕτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης . . .»

Βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα : Τὰ βιβλία γὰρ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα—ὅσα τυπώθησαν ἐπὶ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ ἐπὶ πρῶτα χρόνια τοῦ εἰκοστοῦ εἶναι πλῆθος. Ἀλλὰ τὰ περισσότερα δὲν ἀξίζουν πολὺ τὴν προσοχὴν μας. Σημειώνομε τὰ πρῶτα ἐνδιαφέροντα. Κ. Κόντου : «Γλωσσικαὶ Παρατηρήσεις» Ἀθήναι 1882. Δημ. Βεναρδάκη : «Ψευδαττικισμοῦ Ἐλέγχος» Ἀθήναι 1884. Γ. Ν. Χατζιδάκι : «Βάσανος τοῦ Ἐλέγχου τοῦ Ψευδαττικισμοῦ» Ἀθήναι 1884. Ψυχάρη : «Τὸ Ταξίδι μου» Ἀθήναι 1888 (ὑπάρχουν καὶ δύο ἄλλες ἐκδόσεις). Ἐ. Δ. Ροῖδου : «Τὰ Εἶδωλα» ἐν Ἀθήναις 1893. Γ. Καλοσγούρου : «Κριτικαὶ Παρατηρήσεις περὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἀμλέτου Ἰ. Πολυλά» ἐν Ἀθήναις 1891. Ἰ. Πολυλά : «Ἡ Φιλολογικὴ μας Γλῶσσα» Ἀθήναι 1892. Γ. Ν. Χατζιδάκι : «Εἰδῶλων Κατάλυσις» Ἀθήνησιν 1895. «Καὶ πάλιν περὶ γλώσσης» ἐν Ἀθήναις 1907.

Κ. Παλαμᾶ : «Γράμματα» 1904 καὶ 1907 Ἀθήνα. Φ. Δ. Φωτιάδης : «Τὸ γλωσσικὸν ζήτημα κ' ἢ Ἐκπαιδευτικὴ μας Ἀναγέννησις» Ἀθήνα. Τὸ φυλλάδιον τοῦ Χ. Πυλαρινοῦ συκλοφόρησε χωρὶς ὄνομα : «Ὅλιγα περὶ γλώσσης» Τεργέστη 1911.

«Τὸ πρόβλημα τῆς Νεωτέρας Γραφομένης Ἑλληνικῆς» τοῦ Κ. Κρουμπάχερ μεταφράστηκε Ἑλληνικὰ καὶ τυπώθηκε μαζί μὲ τὴν ἀπάντησιν τοῦ Γ. Ν. Χατζιδάκι (1905).

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

(ΜΕΤΑ ΤΟ 1900)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

Ἡ κριτικὴ τῆς Ψυχαρικῆς περιόδου

Οἱ κριτικαὶ δυνάμεις τῶν λογίων μας, στὸ 19^ο αἰῶνα, ἐξαντλήθηκαν ὅπως εἶδαμε—στὴν ἐρευνα τοῦ γλωσσικοῦ προβλήματος. Κανένα σοβαρὸ πνεῦμα δὲ γλύτωσε ἀπ' αὐτὴ τὴ μοῖρα—δὲν μπορούσε νὰ γλυτώσῃ. Ἀκόμη καὶ σήμερα ἑκατό-τόσα χρόνια ὕστερ' ἀπ' τὸ θάνατον τοῦ Κοραῆ, τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀπασχολεῖ τὴν Ἑλληνικὴν διάνοησιν, λογοτέχνες, φιλόλογους, ἐκπαιδευτικούς, πολιτενομένους. Ἡ κυρίως κριτικὴ, ἢ κριτικὴ ἐκτίμησις τῆς Ἰσαμὲ τῶρα νέας Ἑλληνικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς σπανίως ἐξέφυγε ἀπὸ τὴς τυπικῆς βιο-βιβλιογραφικῆς ἐργασίας, τὴς ἀπαριθμήσεως ὀνομάτων καὶ ἔργων. Ἐτέτοιες εἶναι οἱ χρήσιμες ἐργασίες τοῦ Βρετοῦ ἢ τοῦ Σάθα. Ἡ Ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς φιλολογίας τοῦ Α. Ρ. Ραγκαβῆ, γραμμμένη γὰρ τὸ ξένο κοινὸν πασχίζει ν' ἀποδείξῃ πῶς στήν Ἑλλάδα, πρὶν καὶ ὕστερ' ἀπ' τὸ 1821, σημειώθηκε μιὰ ἀπίστευτη πνευματικὴ Ἀναγέννησις : Ἀφελῆς πατριωτικὴ ὑπερβολή.

Σοβαρώτατη κριτικὴ προσπάθεια εἶναι βέβαια ἢ τρίτομη μονογραφία τοῦ Δ. Θερεϊανοῦ γὰρ τὸν Ἀδαμάντιον Κοραῆ ὅπου δίνεται μιὰ εἰκόνα ζωηρότατη συνθετικὴ εἰκόνα τῆς πνευματικῆς κινήσεως, ὕστερ' ἀπ' τὴν Ἀλωσιν—ἐξετάζονται οἱ καθαρῶς φιλολογικῆς ἐργασίας τοῦ Κοραῆ, παρακολουθοῦνται οἱ βιωτικῆς του περιπέτειες, καὶ ἐξηγοῦνται οἱ γλωσσικῆς του ιδέες : Τὰ συμπεράσματά της σ' αὐτὸ τὸ σημεῖον δὲν παρουσιάζουν τῶρα ἐνδιαφέρον.

Ἐκδόσεις μεσαιωνικῶν λογοτεχνικῶν κειμένων ἔκανε ὁ Σάθας καὶ ὁ Λάμπρος, ὁ Α. Μηλιαράκης, ὁ Ν. Βένης, ὁ Σάββας Ἰωαννίδης, ὁ Πασχάλης. Ὁ Στέφανος Ξανθοῦδίδης μᾶς ἐχάρισε μιὰ κριτικὴ ἔκδοσιν τοῦ Ἐρωτοκρίτου καὶ ἄλλων Κρητικῶν μνημείων τοῦ λόγου.

Ὁ Κωστῆς Παλαμᾶς εἶναι ὁ πρῶτος ἀντιπροσωπευτικὸς κριτικὸς τῆς γενεᾶς ποῦ μπῆκε στὴ λογοτεχνικὴ δρᾶσιν λίγο πρὶν ἀπ' τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ταξιδιοῦ τοῦ Ψυχάρη—καὶ ἀκόμη ὁ κριτικὸς τῆς Ψυχαρικῆς περιόδου.

Ἡ πρώτη κριτικὴ πρωτοβουλία τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἢ ἀποκατάστασις τοῦ Ἀ. Κάλβου. Ἀλλὰ καὶ γὰρ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἐρ-

γάστηκε λιγότερο, μολονότι οὔτε ὁ Κάλβος, οὔτε ὁ Σολωμὸς εἶναι οἱ ποιηταί, πρὸς τοὺς ὁποίους συγγενεῦει αὐτὸς ὁ λάτρης καὶ συνεχιστὴς τοῦ Βαλαωρίτη.

Πιὸ πολὺ, ἐν τούτοις, ἀπὸ κριτικὸς εἶναι ἐμψυχωτὴς τῶν συνοδοιπόρων του ὁ Παλαμᾶς. Μετὰ τὸ 1889 αὐτὸς δίνει τὸ χρίσμα. Στὴν πρώτη Ψυχαρική περίοδο τὸ κῦρὸς του εἶναι μεγάλο. Μάταια πασχίζει νὰ τὸ κλονίσῃ ὁ Γιάννης Καμπύσης στὰ 1900 μὲ τὸ ἄρθρο του «Ὁ Ψυχαρισμὸς καὶ ἡ Ζωὴ» καὶ ἀργότερα ὁ Χατζόπουλος προβάλλοντας τὸ δόγμα τῆς εὐλικρίνειας καὶ στηλιτεύοντας τὸν κομματικὸ χαρακτῆρα μιᾶς κριτικῆς ποῦ ἐπαινοῦσε τ' «Ὀνειρο τοῦ Γιανίρη», τὸ «Γουανάκο» καὶ τ' ἄλλα θεματογραφήματα τοῦ Ψυχάρη καὶ τῶν λογίων τῆς Ψυχαρικῆς σχολῆς.

Αὕτῃ ἡ κατηγορία τοῦ κομματισμοῦ εἶναι ὑπερβολικὴ. Ὑπάρχουν, τοῦλάχιστον, πολλὰς περιπτώσεις ποῦ ὁ Κ. Παλαμᾶς ἔδειξε πῶς μπορεῖ νὰ βλέπῃ τὴν ὁμορφίαν καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν Ψυχαρικὸ, ἢ τὸν ἀνορθόδοξο δημοτικισμό. Παράδειγμα ἡ μελέτη του γιὰ τὸ Βιζυηνὸ—ἡ μελέτη του γιὰ τὸν Παπαδιαμάντη—γιὰ τὴ «Φαύστα» τοῦ Βερναρδάκη. Ὅμως ἀληθεύει πῶς ὁ Παλαμᾶς στὴν προσπάθειά νὰ τονώσῃ τὴ δημοτικιστικὴ κίνησι βρῆκε λόγια ἐνθουσιαστικὰ ἀκόμη καὶ γιὰ ἔργα μέτρια ἢ ἐντελῶς ἀπαράδεκτα... Οἱ κριτικὲς συγκαταβάσεις, τὰ συχωροχάρτια τῶν «ἐμψυχωτῶν» καὶ τῶν «ἀρχηγῶν» δὲν εἶναι ἀγνωστα στὴν ἱστορία τῶν λογοτεχνιῶν.

Ἡ κριτικὴ ἐργασία τοῦ Παλαμᾶ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς προλόγους στὶς ποιητικὲς συλλογές του, ἀπὸ τὰ ἄρθρα μὲ τὰ ὁποῖα προστάτεψε τὴν ποιητικὴν του παραγωγή—ἀπάντησε σὲ κριτικὲς ἢ ἀκριτεῖς ἐπιθέσεις, ἀπὸ πραγματεῖες του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, ἀπὸ βιβλιοκρισίαις πολυσέλιδες ἢ σύντομες, ἀπὸ σελίδες πνευματικῆς αὐτοβιογραφίας. Τὰ «Πρῶτα Κριτικά» καὶ οἱ δυὸ τόμοι τῶν «Γραμμάτων», ὁ πρόλογος στὸ Σολωμὸ, τὰ ἄρθρα γιὰ τὸ Βαλαωρίτη, οἱ «Πεζοὶ δρόμοι», ἢ «Ποιητικὴ»—ἰδοὺ σὲ βιβλία συγκεντρωμένη ἢ κριτικὴ ἐργασία τοῦ Παλαμᾶ. Μὰ πρέπει νὰ τὸ ποῦμε: Ὁ Παλαμᾶς καλλιεργεῖ τὴν κριτικὴν γιὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὸ ἔργο του—τοὺς ποιητικούς του προσανατολισμούς, τοὺς γλωσσικούς. Κι ὅπου ἀκόμη δὲ φαίνεται, ἢ κριτικὴ του ἔχει ἀπολογητικὸ, αὐτοκρημνηνευτικὸ χαρακτῆρα. Κι ὅταν ἐνθουσιάζεται μὲ τὸ Σολωμὸ καὶ ὅταν διατυπώνῃ ἐπιφυλάξεις, τὸν ἑαυτὸ του θυμᾶται. Γιὰ τὸν ἑαυτὸ του ἐργάζεται ὁ ποιητὴς κριτικὸς. Γιὰ τὴ δόξα του τὴν ποιητικὴν ἀνησυχεῖ—φροντίζει.

Ὁ Παλαμᾶς συνδυάζει τὴ δημοκρατικὴν ἰδέαν τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ δημοτικισμοῦ—Ψυχαρισμοῦ—μὲ τὴν ἰδέαν τῆς ἀριστοκρατικῆς ποιήσεως τῶν Γάλλων Παρνασσικῶν καὶ συμβολιστῶν. Σὲ κείνους ποῦ κατηγοροῦσαν τὴ γλῶσσα του—προβάλλει τὸ παράδειγμα τοῦ Δάντη καὶ τοῦ Μιστράλ. Σὲ κείνους ποῦ τὸν ἐχαρακτήρισαν δύσκολο ποιητὴν προβάλλει τὸ παράδειγμα τῶν καὶ τῶν ὑπερηφάνων στὴν ἀπομόνωσί τους ποιητῶν.

Βάζει τὸ νοῦ ἀπάνω ἀπὸ τὸ αἶσθημα. Καὶ γιὰ νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ὑπόθεσιν του μαζεύει περικοπὲς χρήσιμες ἀπὸ παλιούς καὶ νέους συγγραφεῖς, κριτικούς, αἰσθητικούς, φιλοσόφους. Ἔχει τὴ μανία τῶν παραθέσεων ὅπως ὁ Ροῦδης, ὁ Βλάχος, οἱ πρεσβύτεροί του λόγιοι. Κι οἱ παραθέσεις αὐτὲς δίνουν στὸ λόγο του, ὅπως εἶπε ὁ Καμπύσης, χαρακτῆρα ἕητορικὸν κάπως καὶ δικανικόν: Ἡ γνώμη του χάνεται μέσα στὸ πλῆθος τῶν ξένων γνωμῶν.

Στὴν ἰδέαν τοῦ δημοτικισμοῦ καὶ στὴν ἰδέαν τοῦ ὅτι ἡ τέχνη ἀπευθύνεται πρῶτα στοὺς λίγους—καὶ ἔπειτα στοὺς πολλούς, ὅτι ἐπιβάλλεται σιγά-σιγά, πρέπει νὰ προσθέσουμε καὶ τὴν ἰδέαν τῆς πολυμορφίας. Ἡ τέχνη εἶναι Πρωτέας. Ἡ ποίησις εἶναι καὶ Σολωμικὴ καὶ Οδγκικὴ—καὶ κάθε λογῆς. Τὸ ποιητικὸν καὶ τὸ ἕητορικὸν στοιχεῖον δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστα. Κανόνες δὲν ὑπάρχουν. Μπορεῖς μὲ κανόνες κλασσικούς, ἀντικλασσικούς καὶ δίχως κανόνες νὰ κάνῃς ἀριστουργήματα... Ἡ ποίησις εἶναι ἐθνικὴ καὶ κοσμοπολιτικὴ. Μπορεῖ νὰ ἐμπνέεται ἀπὸ τὰ καθημερινὰ γεγονότα τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὴν ἐπιστήμην, ἀπὸ τὴν φιλοσοφίαν: Αὐτὲς τίς ἰδέας προπαγανδίζει.

Μιλῶντας πιὸ πάνω γιὰ τὸν ἀπολογητικὸν χαρακτῆρα τῆς κριτικῆς τοῦ Παλαμᾶ ἔπρεπε νὰ τὸν καθορίσουμε καλύτερα: Ὁ Παλαμᾶς ἀπολογεῖται γιὰ τὸν ἑαυτὸν καὶ γιὰ τὴν σχολήν. Κριτικὸς τῆς Ψυχαρικῆς σχολῆς—πρωτοπαλλήκαρον στὸ γλωσσικὸν ἀγῶνα—ἐπαινεῖ τὸν Ψυχάρην συχνὰ ὄχι μόνο ὡς γλωσσοκλάστη, ἀλλὰ καὶ ὡς δημιουργικὸν συγγραφέα. Στὴν ἀυγὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα σ' ἔνα ἄρθρον «Ἡ Φιλολογία μας» ἔγραφε λ. χ.: «Κατάρτες καὶ περιγελάσματα γιὰ τὸ Ρωμαϊκὸν θέατρο τοῦ Ψυχάρη δὲν ἔλειψαν καθὼς πάντα. Καὶ τί μ' αὐτό. Μέσα στὶς τρακόσας του σελίδας ἡ ἐθνικὴ ψυχὴ μιλεῖ παλληκαρίσια καὶ μεγαλόστομα, καὶ δὲν ἔχουμε πολυσυνηθίσει σὲ τέτοιο μίλημα· δὲν εἶναι λίγα τὰ μέρη ποῦ ἀντιφέγγει μέσα στὸ βιβλίον αὐτὸ δραματικὰ καὶ Ἑλληνικώτατα ἢ γυναικολάτρισσα φιλοσοφία τοῦ Βινύ, ποῦ ξεσπάει τὸ περιγελάσμα τοῦ Ἀριστοφάνη, ποῦ γλυκοκελαϊδάζει καὶ τι ποῦ δὲν ξέρω γιὰτί μοῦ θυμίζει τ' «Ὀνειρο τῆς κάλοκαιρινῆς νυχτιᾶς» τοῦ Σαίξπηρ».

Τέτοιες «φιλοφρονήσεις», τέτοιες ὑποχωρήσεις στὴν ἀνάγκην τῆς γλωσσικῆς προπαγάνδας ἔκανε πολλές, πάρα πολλές ὁ Παλαμᾶς, στὰ τελευταῖα τριάντα χρόνια. Καὶ ἡ τακτικὴ αὐτὴ γέννησε—λένε—μιὰ ἀναρχία λογοτεχνικὴν καὶ αἰσθητικὴν. Ἔτσι ἡ ἀξία τοῦ Παλαμᾶ ὡς κριτικοῦ πρέπει νὰ βροῖσκειται στὴν τοποθέτησιν κυρίως τῶν παλαιοτέρων μας ποιητῶν καὶ λογογράφων: τοῦ Σολωμοῦ τοῦ Κάλβου, τοῦ Βαλαωρίτη, τοῦ Μάτση, τοῦ Τυπάλδου, τοῦ Μαρκοῦ, τοῦ Βιζυηνοῦ, τοῦ Παπαδιαμάντη, τοῦ Καρκαβίτσα. Στὴν ἀποκατάστασιν τῆς τιμῆς τοῦ «Ἐρωτόκριτου» καὶ τῆς «Ἐρωφίλης». Ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ πῶς ἡ στάσις του ἀπέναντι τοῦ Σολωμοῦ ἄλλαξε. Κι ἂν ἡ μελέτη του στὴν ἔκδοσιν Μαρασλῆ κρίθηκε κάπως ψυχρὴ, ἢ μελέτη του στὴν Ἐγκυκλοπαιδείαν δὲν ἔχει τὴν

ἀπαιτούμενη ἀντικειμενικότητα, ἀφοῦ φτάνει νὰ χαρακτηρίσῃ τὸ Σολωμὸ μαθητὴ τοῦ Φόσκολου... Θὰ ἦταν μάταιο νὰ γυρέψῃς ν' ἀποδείξῃς πῶς ὁ Σολωμὸς, προφήτης, μὲ τ' ἀποσπάσματά του, τῆς μουσικῆς ποιήσεως δὲν ἔχει καμμιά ὀργανικὴ σχέσι μὲ τὴ σοφὴ καὶ γεμάτη μυθολογικὴ ἀναμνήσεις ποίησι τοῦ ποιητῆ τῶν «Γάφων». Μὰ ὁ Παλαμᾶς θέλησε ν' ἀντιδράσῃ στὸν «Ἀποστολακισμὸ» ὅπως θ' ἄλεγε ὁ Ρουσσέλ... Καλὴ ἢ κακὴ—καλὴ καὶ κακὴ ἢ ἐπίδρασις τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ζωηρὴ στοὺς συγχρόνους του λογίους. Κι ἂν ἐξασθένει μὲ τὸν καιρὸ ὑπάρχει καὶ σήμερα ἀκόμη καὶ σὲ κείνους ποῦ τὴν ἀποκρούουν—καὶ ποῦ δὲν εἶναι θιασῶτες οὔτε τῆς Παλαμικῆς ποιήσεως, οὔτε τῆς Παλαμικῆς κριτικῆς καὶ ποῦ ἀποκηρύττουν μαζί μὲ τὸ γλωσσικὸ «ὑλισμὸ» τοῦ Ψυχαρισμοῦ καὶ τὴ «ρητορικὴ» ποίησι τοῦ Παλαμᾶ. Ἔχουμε ὅλοι τὸν Παλαμᾶ στὸ αἷμα μας—καὶ περισσότερο ὡς κριτικὸ μὲ ἀβέβαιη καλαισθησία παρὰ ὡς ποιητὴ καὶ ὡς γλωσσοπλάστη. Δὲν ἔχουμε ὑπερνικήσει τὴν ἐπίδρασί του.

Ἐπῆρξε πιὸ πολὺ ἀπὸ κριτικὸς ἢ ὀδηγητὴς ἓνας «πληροφορημένος» πληροφόρητῆς, ἓνας σπορέας ἰδεῶν—ἓνας ἐραστὴς τῶν φημισμένων ἀριστουργημάτων κάθε λογοτεχνίας—ἓνας homme de lettres στὴν κλασσικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου, πνεῦμα ἀνοιχτὸ γιὰ κάθε λογῆς θαυμασμό, γιὰ κάθε λογῆς ἀποκάλυψι, ἓνας ἀκούραστος περιηγητὴς τοῦ κόσμου τῶν βιβλίων. Δὲ μᾶς ἔδωκε βέβαια ἓνα σύγγραμμα κριτικὸ, στὸ ὁποῖον νὰ ἰσορροποῦνται ἡ ἀπέραντὴ του εὐρυμάθεια μὲ τὴν κριτικὴ καὶ συνθετικὴ ἰκανότητα καὶ τὸ βέβαιο γούστο. Πολλὲς ἀπὸ τὶς κριτικὲς του ἐκτιμήσεις μᾶς ἀφίνουν διστακτικούς, ἄλλες προκαλοῦν τὴν ἀντίρρηση, ἄλλες ἀποτελοῦν ἀνάγκη τῆς γλωσσικῆς προπαγάνδας, ἄλλες εἶναι ἀποτέλεσμα καλοσύνης ἐπιείκειας ἢ ἀδυναμίας. Ὅμως κανεὶς δὲ θ' ἀμφισβητήσῃ πῶς μὲ τὸν Παλαμᾶ ἀρχίζει ἡ σοβαρὴ ἂν καὶ κάπως ἐρασιτεχνικὴ ἐξέτασις τῆς γραμματολογικῆς μας ἱστορίας, ἡ πρώτη προσπάθεια γιὰ τὴν ταξιθέτησι τῶν Ἑλληνικῶν ἀξιῶν. Μιὰ φιλοσοφία ἢ καὶ ἓνα «σύστημα καλολογίας» ὅπως ἔλεγε ὁ Ροῖδης, δὲ βγαίνει ἀπὸ τὴν κριτικὴν τοῦ Παλαμᾶ. Μέσα της, ἀντιφυσοῦν ὅλοι οἱ ἀνέμοι σὰν ἀπ' ἀνοιχτὸ τὸν ἀσκὸ τοῦ Αἰόλου: Ἡ κριτικὴ ἢ θετικιστικὴ, ἢ κριτικὴ τῶν ἐντυπώσεων, ἢ λυρικὴ κριτικὴ τὰ ἱστορικά, καὶ τὰ καθαρῶς ὑποκειμενικὰ κριτήρια. Δὲν εἶναι κριτικὴ συστηματικὴ ἢ Παλαμικὴ. Εἶναι τῶν περιστάσεων. Κι ὅπως εἶπαμε κριτικὴ γιὰ τὴν προσωπικὴ ἄμυνα. Ὅποιος ζητήσῃ ἀπ' τὴν κριτικὴν τοῦ Παλαμᾶ ἰκανοποιήσεις σὰν ἐκεῖνες ποῦ δίνει μιὰ σελίδα τοῦ Γαίν, τοῦ Σαίντ—Μτέβ, γιὰ ν' ἀναφερθοῦμε στοὺς παλιούς, θὰ βρεθῇ μπερδεμένος. Ὅλα τὰ κριτικὰ γραφίματα τοῦ Παλαμᾶ ἔχουν κάτι τὸ ἐπισωρευτικόν. Καὶ κάτι τὸ αὐτοσχεδιαστικόν. Ὅλη ἡ κριτικὴ τῆς Ψυχαρικῆς περιόδου δὲν μπορεῖ—λένε—νὰ σταθῇ δίπλα στὴ μικρὴ μελέτη τοῦ Πολυᾶ γιὰ τὸ Σολωμό: Καὶ δὲ χρειάζεται κανεὶς νὰ εἶναι ἰδεοκρατικὸς γιὰ νὰ τὴν ἀπολαύσῃ.

Μιλῆσαμε ἄλλοῦ γιὰ τὴ συμμετοχὴν τοῦ στὸ γλωσσικὸ ἀγῶνα. Εἶναι μεγάλη. Χωρὶς αὐτὸν ὁ Ψυχαρισμὸς δὲ θ' ἄκανε προκοπὴ. Ὁ Παλαμᾶς ἦταν ὁ ἀεικίνητος πρεσβευτὴς τοῦ Ψυχάρη στὴν Ἀθήνα. Καὶ μολαταῦτα ποτὲ δὲν μπόρεσε νὰ συμμορφώσῃ τὸ παράδειγμά του πρὸς τὸ Ψυχαρικό. Δὲν ἤθελε ἢ δὲν μποροῦσε; Δὲν ξέρω. Ἄλλ' ἂν διαφωνοῦμε μὲ τὸν Ψυχάρη γιὰ κάποιους μεταπλασμοὺς λέξεων, γιὰ κάποιες ὑπερβολὰς στὴν προσπάθεια τῆς γλωσσικῆς ἰσοπεδώσεως, δὲν μποροῦμε ν' ἀρνηθοῦμε πῶς ἡ προσπάθειά του ἔχει ἐνότητα. Ἐχει ὕψος γλωσσικόν. Τοῦ Παλαμᾶ ἡ δημοτικὴ πεζογραφία συχνὰ παραδέρνει μεταξὺ πεζοῦ καὶ ἔμμετρου λόγου καὶ τὶς περισσότερες φορὲς εἶναι μεταποιημένη καθαρεύουσα. Θὰ μποροῦσε νὰ τ' ἀποδείξῃ κανεὶς μὲ τὰ κείμενα: Ἡ πεζογραφία του δὲν ἔχει τὴν ἐλαφρὴ καὶ κυματιστὴ κίνησι τοῦ Ἀττικοῦ λόγου. Εἶναι βαρύνουσα καὶ βαρυνκίνητη. Τῆς λείπει κάθε εἰρωνεία, χιοῦμορ. Ὅλα αὐτὰ γυρεύει νὰ τ' ἀναπληρώσῃ ἡ εὐρυμάθεια—ἡ γνώσις τῶν ἰδεῶν ποῦ κυκλοφοροῦν ἢ ποῦ κυκλοφοροῦσαν: Κυριαρχεῖ ὁ σοφὸς—«χλωμὸς καλόγερος». Ὁ ἡδονιστὴς φιλιαναγνώστης—ἐρημίτης.

Ὁ Παλαμᾶς ἐξέχει μολαταῦτα στίς σύντομες κριτικὲς ἀνασκοπήσεις. Ὑπάρχουν ἄρθρα τοῦ ποῦ δίνουν μιὰ σύντομη ὅσο καὶ περιεκτικὴ ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος. Τὸ ἄρθρο του γιὰ τὸ Βιζυηνόν—εἶναι μαζί ἡ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ διηγήματος ὡς τὴν ἐποχὴ ποῦ γράφηκε τὸ ἄρθρο. Ὑπάρχουν ὁμιλίαι τοῦ ποῦ συνοψίζουν τὴν ἱστορία τῆς ποιήσεώς μας. Τακτοποιοῦν τὸ παρελθόν. Δὲν ἀδικοῦν σχεδὸν κανένα. Τὸ σπόρο γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Λογοτεχνίας τοῦ 19ου αἰῶνα τὸν βρίσκει κανεὶς στὸν Παλαμᾶ. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε πῶς ὁ Παλαμᾶς πρωτοφάνηκε ὅταν στὴν Ἀθήνα, πνευματικὸ κέντρο τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνισμοῦ, ταύτιζαν τὴ γλῶσσα μὲ τὸ ὕψος, τὴν πολιτικὴν ἀρθρογραφίαν μὲ τὴν ποίησι, τὸν πατριωτισμὸ μὲ τὴν ἐπιστήμη—ὅταν γύρευαν ἀπ' τὴν τέχνην εὐκόλες ἀπολαύσεις, ὅταν κάθε δικηγόρος «ἐθεράπευε τὰς μούσας», ὅταν ἡ κριτικὴ ἦταν ἀμοιβαῖος θαυμασμὸς ἢ ἀμοιβαία ἐξόντωσις. Μεγάλον πρᾶγμα πῶς εἶδε πιὸ πέρα ἀπὸ τοὺς ἄλλους—πῶς θέλησε νὰ κἀνῃ διακρίσεις, ξεχωρίσματα, νὰ βάλῃ σὲ κυκλοφορία ἰδέες ποῦ κυκλοφοροῦσαν ἄλλοῦ καὶ ποῦ ἐδῶ τὶς θεωροῦσαν ὀλέθριαι. Θέλησε ν' αὐτονομήσῃ τὸν ποιητὴ καὶ τὴν ποίησι, νὰ κἀνῃ τοὺς «λιμοντόρους» ν' ἀμφιβάλλουν γιὰ τὴ γνώμη τους. Πῶς ξέφυγε ἀπ' τὴν ἐπίδρασι τοῦ περιβάλλοντος θὰ ἦταν τολμηρὸν νὰ τὸ βεβαιώσουμε. Ἄλλ' ἀντιστάθηκε στὴν ἐπίδρασι αὐτὴ ὅσο μποροῦσε.

Ἰλῶσσα ἀπλή, αὐτονομία τῆς τέχνης, αὐτονομία τοῦ ποιητῆ, πίστις στὸ ὅτι ἡ καλὴ ποίησις δὲν ἐπιβάλλεται μονομιᾶς, πῶς χρειάζεται παρασκευὴ τοῦ κοινοῦ νὰ τὴν καταλάβῃ,—πολυμορφία καὶ πολυτροπία τῆς τέχνης—ἰδοὺ οἱ ἰδέες ποῦ ὑποστήριξε ποῦ γύρευε νὰ ἐκλαϊκεύσῃ φέρ-

νοντας διάφορα παραδείγματα ἀπ τὴν ἱστορία τῶν λογοτεχνιῶν. Ὑποστήριξε τὴν ἠθογραφία—ἀλλὰ καὶ κάθε λογῆς δημιουργικὴ προσπάθεια, τὸν ἐθνικισμό καὶ τὸν κοσμοπολιτισμό. Σ' αὐτὸ ἔδειξε ἐκεῖνο ποῦ λέμε εὐρύτητα πνεύματος. Ἀλλὰ δὲν μπόρεσε νὰ χωρίσῃ πάντοτε τὰ ξερὰ ἀπὸ τὰ γλωρὰ—καὶ ὁ γλωσσικὸς σχολάροχ; ἔφερε σ' ἀμηχανία συχνὰ τοὺς θαυμαστάς τοῦ ποιητῆ κριτικοῦ. Αὐτὸ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ τὸ διαπιστώσῃ πληρέστερα μὲ περικοπὲς ἀπ τὰπειράριθμα ἄρθρα του σὲ περιοδικὰ, ἡμερολόγια, ἑφημερίδες, ἀπὸ τὸ θάρρος ποῦ δώκε σὲ κάθε λογῆς γλωσσικὲς ἢ ἄλλες υπερβολές, ἀπὸ τὰ θαυμαστικὰ ποῦ σπατάλησε γιὰ ἔργα ποῦ ἔχουν λησμονηθῆ—πολὺ δικαίως. Στὸ βιβλίον του «Ποιητικὴ» γράφει γιὰ τὸν κριτικὸ :

«Ὁ σωστὸς κριτικὸς, ἀναγκαῖο συμπλήρωμα τοῦ ποιητῆ. Ξαναστοχάζεται τὸ ποίημα καί, μπορούμε νὰ ποῦμε, μὲ τὴν ἀνάλυσι ποῦ τοῦ κάνει, ἐξηγῶντας ἢ ἐρμηνεύοντας, δείχνοντας τὴν ἀξία του, φέρνοντας πρὸ χειροπιαστῆ τὴν ὁμορφιά του, μπάζοντας σ' ἐκεῖνο μέσα καὶ τοὺς ἀνιδεοὺς, μπορούμε νὰ ποῦμε στὸ τέλος πῶς τὸ ξαναπλάθει. Τὸ παραφράζει, τὸ μαντεύει, τὸ φωτίζει ἀπ' ὅλες του τὶς μερίδες, τὸ βλέπει σὰν ὁμορφιάς ἔργο μὲ τοὺς ἰδικούς του νόμους, ξεχωριστὰ ἀπὸ κάθε του συγγένεια πρὸς τὴ γύρω του ἀτμοσφαῖρα καὶ πρὸς τὸν ἄνθρωπο ποῦ τὸ γέννησε. Ὑστερα τὸ ψάχνει, σὰ δείγμα τῆς ἐσώψυχης διάθεσης καὶ τῆς ζωῆς ἑνὸς ἀνθρώπου, ἔπειτα καὶ σὰ φανέρωμα μιᾶς ψυχολογίας κοινωνικῆς, μιᾶς ἔξω κι ἀπάνου ἀπ τὸν ἀτομικὸν ἄνθρωπο δύναμης, καὶ στὸ τέλος τὸ ξανασυνθέτει μὲ τὴν κριτικὴν του γλῶσσα ποῦ μπορεί σὲ τὴν ἀνάγκη νὰ πάρῃ κι ὅλες τὶς χάρες τῆς ποιητικῆς γλώσσας, καὶ τὸ ξαναβάνει στὸν τόπο του... Ὁ κριτικὸς συνεργάζεται μὲ τὸν ποιητῆ καὶ πούθενά δὲν ἐφάνηκε ποίησι, χωρὶς νὰ σταθῆ στὰ πλευρὰ τῆς καὶ μιὰ κριτικὴ, εἴτε ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν ποιητῆ ποῦ, ὅσα κι ἂν λέγονται εἶναι ὁ ἴδιος τὶς πρὸ πολλῆς φορῆς ὁ διωρισμένος κριτικὸς ἀπάνου στὰ δικά του ἔργα, ἀκόμα σ' ἐκεῖνα τῶν ἄλλων, εἴτε ἀπὸ τὸν ἐπίτηδες ἀφωσιωμένο σὲ τὴν κριτικὴ σκέψιν τεχνίτη τοῦ λόγου. Ὁ σωστὸς κριτικὸς γίνεται βιολόγος καὶ φυσιολόγος ἀπάνου σὲ τοὺς διανοητικοὺς ὁργανισμούς, ὁ βιογράφος καὶ ὁ ἐξηγητῆς μυαλῶν καὶ καρδιῶν καὶ ψυχῶν πολὺ περισσότερο παρὰ ὁ δικαστῆς κι ὁ δικηγόρος τους, ὁ θεολόγος καὶ ὁ ποινικολόγος τους. Δὲν μπορεί νὰ μιλήῃ γιὰ ἕνα ἔργο μὲ τὴ σκέψιν τῆς δικῆς του τὴν ἀπὸ πρωτύτερα βαλμένη, μὲ τὴ σκέψιν πῶς ἤθελ' ἐκεῖνος νὰ ἦταν γραμμένο, σύμφωνα δὲν ἔξρω μὲ ποιῆς γνώμες του φιλοσοφικῆς ἢ φιλολογικῆς...»

Καὶ παρακάτω :

«Μπορεῖ νὰ μιλήσῃ ὁ κριτικὸς γιὰ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ μὲ ὅλη τὴ φροντίδα καὶ μὲ ὅλη τὴν ἀπλωσιά τῆς κριτικῆς τέχνης, καλολογῶντας, ψυχολογῶντας, καὶ γενεαλογῶντας, σωριάζοντας παραδείγματα καὶ συμπε-

ράσματα μὲ τὸ νῆ καὶ μὲ τὸ σίγμα, ἀναλυτικά, μακρόλογα, μαθηματικά, δείχνοντας, ἀποδείχνοντας. Μπορεῖ ὁ κριτικὸς νὰ μιλήσῃ γιὰ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ σύντομα, πεταχτὰ, κομματιαστὰ, χρησιμοδοτικὰ σχεδόν, παρουσιάζοντας μονάχα τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐργασίας ποῦ ἔγινε στὸ νοῦ του καὶ ποῦ ἢ δὲν ἔχει καιρὸ ἢ δὲν ὀρέγεται νὰ τὴν παρουσιάσῃ καὶ τοῦτη μακριὰ πλατιά. Μὰ ἢ μὰ μὲ τὸν ἕναν ἢ μὲ τὸν ἄλλον τρόπον ὁ κριτικὸς φαίνεται πῶς τὸν κατάλαβε τὸν ποιητῆ : Ὁ ποιητῆς—κριτικὸς μας μάχεται, πάντα σχεδόν, pro domo sua.

Δὲν πιστεύει σὲ τὴν ἀντικειμενικότητα καμμιάς κριτικῆς :

«Ἡ καλλιτεχνικὴ ἀλήθεια ὅσο κι ἂν ζητᾶ νὰ παρασταθῆ ἀντικειμενικώτερα εἶναι πάντα κατὰ ὑποκειμενικὸν, κατὰ ποῦ κρέμεται ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ τεχνίτη, ἀπὸ τὸν τρόπο ποῦ κοιτᾶ, ἀπὸ τὴν τέχνη ποῦ μᾶς ἐρμηνεύει τὰ κοιτάματά του. Ἡ καλλιτεχνικὴ ἀλήθεια διαφέρει πάντα ἀρκετὰ ἀπὸ τὴν ἀλήθεια τὴν ἐπιστημονικὴν. Ἄς ἀφήσουμε πῶς καὶ σ' αὐτὴν τὴν ἐπιστήμην ἢ ἀλήθειαν, καθὼς δὲν εἶναι κατὰ τελειωτικὸν, εἶσι καὶ τὸ κυνήγημά της γίνεται κατὰ τρόπους ποῦ θυμίζουν ἀρκετὰ τοὺς δρόμους τῆς τέχνης, τοῦλάχιστον ἐκεῖ ποῦ κορυφαῖοι ἐπιστήμονες εἶναι οἱ κυνηγοί. Παρατηρήθηκε πῶς μαθηματικὲς κορφές, ἕνας Gauss, ἕνας Ricciardi, ἕνας Πουανκαρέ, ἔχουν ὁ καθένας τους μέσα στὸν τρόπο ποῦ ἀποδείχνουν τὰ θεωρήματά τους, κατὰ βαθιὰ προσωπικά... Πολὺ περισσότερο οἱ γιατροὶ μὲ τὶς διαγνωστικὰς τους. Ἀκόμη οἱ κριτικοὶ τῶν ἔργων τοῦ Λόγου καὶ τῆς Τέχνης. Κριτικὴ ἀπὸ κριτικὸν συχνὰ πυκνὰ διαφέρει ὅσο ἕνα καλάθι κεράσια ἀπὸ βράχο. Καὶ γι αὐτὸ εἶναι χωρισμένοι μέσα στὸ διανοητικὸ κύκλο σὲ δυὸ μεγάλα στρατόπεδα σὲ δογματικούς καὶ σὲ ἀναρχικούς. Μέσα στὰ δυὸ τοῦτα χωρίσματα μπαίνουν, συναπαντιῶνται, σπρώχνονται καὶ συνταιριάζονται κάθε λογῆς κριτικὲς ἰδιοσυγκρασίες...» Τὸν Παλαμᾶ δὲν μπορούμε νὰ κατατάξουμε σὲ τοὺς δογματικούς κριτικούς.

Τὴν ἀνεξάρτητη κριτικὴ καλλιέργησε κατὰ καιροὺς ὁ Παῦλος Νιρβάνας, ποῦ πρόπει κι αὐτὸν νὰ τὸν καταριθμήσουμε σὲ τοὺς σπορεῖς Εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν σὲ τὴν Ἑλλάδα—στοὺς πληροφορημένους πληροφορητὰς Ἀρχισὲ μὲ μιὰ νεανικὴ πραγματεία γιὰ τὴ Γαλλικὴ φυσιολογικὴ ψυχολογία. Ζήτησε ἀργότερα νὰ κἀνῃ γνωστὰς ἐδῶ τὶς ἰδέες τοῦ Νίτσε, τοῦ Ράσκιν κ.λ.π., ἔγραψε πορτραῖτα ἢ μελέτες γιὰ ποιητὰς καὶ πεζογράφους μας (Βαλαωρίτη, Παπαδιαμάντη, Γρουπάρη) ἢ πολέμησε ὅ,τι δὲν ἱκανοποιούσε τὴν αἰσθητικὴν ἢ τὸν ὀρθολογισμό του. Ἀ. χ. τὸν Παλαμᾶ ὡς δραματικὸν, τὸ Σικελιανὸ ὡς λυρικὸν ἢ τὸν Π. Γιαννόπουλο ποῦ κήρυττε τὸν Ἑλληνισμό σὲ τὴν τέχνη, σὲ τὴν ζωὴ, σὲ τὴν ἠθικὴ μὲ τὰ πρὸ «ἀνθελληνικά» μέσα.

Πρόπει ἀκόμη ν' ἀναφέρουμε τὸν Κ. Χατζόπουλο, τὸ Γρ. Ξειόπουλο ποῦ «ἀνακάλυψε» τὸ Γρουπάρη καὶ τὸν Καβάφη, τὸ Ν. Ἐπισκοπόπουλο,

τὸ Γιάννη Καμπύση. Ὁ τελευταῖος ποῦ πέθανε νεώτατος πρόφτασε νὰ ἐπαναστατήσῃ ἐναντίον τοῦ Ψυχαρισμοῦ, ὃχι ὡς γλωσσικοῦ συστήματος, ἀλλὰ ὡς συστήματος αἰσθητικῆς ἀνειλικρίνειας. Τὰ ἄρθρα του «Ὁ Ψυχαρισμὸς καὶ ἡ Ζωή» στὸ «Περιοδικὸν μας» τοῦ Γ. Βώκου (1901) ἔχουν τὴ θέσιν τους στὴ φτωχὴ ἱστορία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς κριτικῆς. Στὸ περιοδικὸ «Διώνυσος» λίγο ἀργότερα συνεχίζοντας τὴν πολεμικὴν τοῦ Καμπύση χτύπησε τὴν κριτικὴν τοῦ Παλαμᾶ καὶ τὴν φιλολογοῖα τοῦ Ψυχάρη ὡς συμβατικὴν, καὶ χαρακτήρισε δηλητηριώδη τὴν ἐπιρροὴν τῶν δύο διδασκάλων ὁ Κ. Χατζόπουλος.

Ὅμως αὐτὴ ἡ ἐπιρροὴ κυριάρχησε καὶ πάλι γιὰ κάμποσο καιρὸ καὶ τὸ περιοδικὸ «Νουμᾶς», ὄργανο τοῦ ὀλοκληρωτικοῦ δημοτικισμοῦ, πολέμησε μὲ σύστημα, ἀλλὰ κάπως ἀντιαισθητικὰ καὶ βερμπαλιστικὰ, κάτω ἀπ' τὴν σημαίαν τῶν δυὸ ἀρχηγῶν—τοῦ Ψυχάρη καὶ τοῦ Παλαμᾶ. Σ' αὐτὸ τὸ περιοδικὸ δημοσιεύτηκαν ἄρθρα τοῦ Βλαστοῦ, τοῦ Γκόλφη, τοῦ Βουτιερίδη ποῦ τὰ χαρακτηρίζει ὁ ὀρησκευτικὸς φανατισμὸς τῆς Σχολῆς. Οἱ πιὸ ἀπίθανοι ἔπαινοι γιὰ τοὺς δημοτικιστὰς ποιητὰς καὶ πεζογράφους ἔχουν ἀκουστῆ στὴν περίοδον αὐτὴν τὴν γεμάτην «αἵματα καὶ κηρύματα»... φιλολογικῶς. Ὁ μέγας μας, ὁ ἀσύγκριτος, ὁ τρανὸς εἶναι τὰ ἐπίθετα ποῦ κυκλοφοροῦν. Οἱ λόγιοι βλέπουν τὰ πρόσωπα κάτω ἀπὸ μεγεθυντικῶς φακούς.

Ἡ ἀντίδρασις ποῦ εἶχε σημειωθῆ μὲ τὸν Καμπύση ἐκδηλώνεται ἀργότερα ἐντονώτατη, ὅπως θὰ ἴδοῦμε. Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ὁ στόχος πολλῶν λογίων τῆς μεταπολεμικῆς περιόδου. Ὁ Παλαμᾶς ποιητὴς καὶ ὁ Παλαμᾶς κριτικὸς. Καὶ τὸ παράξενο εἶναι πῶς ἐκτὸς ἀπ' τ' ἀλλότρια δέχεται καὶ βέλη «ἐξ οἰκείων» ὁ διδάσκαλος. Ὁ Ψυχάρης τοῦ ἐξακοντίζει ἓνα λίβελλο γεμάτο χολὴν καὶ πάθος. Καὶ στὸ λίβελλο αὐτὸν πασχίζει ν' ἀποδείξῃ πῶς ὁ Παλαμᾶς δὲν εἶναι ποιητὴς—οὔτε μέτριος : τοῦ κατηγορεῖ τὴ θεληματικὴ ἢ ἀθέλητη ἔλλειψις τῆς précision. Τὴν ἔλλειψιν αὐθορμησίας. «Ἡ ποίησις τοῦ Παλαμᾶ μοῦ φαίνεται σὰν κάτι τεχνητό, ποῦ δὲν ἀποτελεῖ μέρος τοῦ πετσιοῦ του... Τὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ τὰ βλέπω σὰν κομψὴν περροῦκα στὸ κεφάλι του ἀπάνω—περροῦκα τοῦ μεσαίου, σὰ Βυζαντινὴν». Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ποιητὴς φρόνιμος. Καὶ ἡ φρονιμάδα δὲν εἶναι ποιητικὴ ἀρετὴ. «Τὰ ποιήματά του δὲν ἔχουνε σύθεσι. Μοιάζουνε ὅλα τους σὰν ἀσυνάρτητα. Ὁ Παλαμᾶς ἀγνοεῖ τὸ point τοῦ "Αγγλου, τοῦ Γάλλου τὸ un point c'est tout».

Βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα : Κωστῆ Παλαμᾶ : «Τὰ Πρῶτα Κριτικά» 1913. Τοῦ ἴδιου : «Γράμματα» (1904 καὶ 1907), «Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης» (1924), «Πεζοὶ Ἀρόμοι» 1929, «Ἡ Ποιητικὴ μου» 1933 ἐν Ἀθήναις. «Τὸ φυλλάδιον τοῦ Ψυχάρη γιὰ τὸν Παλαμᾶ» εἶναι τῆς σειρᾶς «Ἐρευνα» τῆς Ἀλεξάνδρειας. Βλέπε ἀκόμη τὰ περιοδικὰ «Τεχνη», Περιοδικὸν μας (Πειραιεύς, 1900 - 1901), «Διώνυσος» (τοῦ Δ. Χατζόπουλου), «Νουμᾶς» (τοῦ Ταγκοπούλου), πρώτη περίοδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

Πολεμικὰ καὶ μεταπολεμικὰ χρόνια

Στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπῆρχε καὶ δὲν ὑπάρχει κριτικὴ : Ἴδου ἓνας ἀφορισμὸς ποῦ τὸν ἀκοῦμε συχνὰ καὶ ποῦ, ὅπως κάθε ἀφορισμὸς, πρέπει ν' ἀντιμετωπίζεται μὲ κάποιον δισταγμὸν ἀπὸ τὸν ἀπροκατάληπτον καὶ εἰλικρινῆ ἐρευνητῆν.

Γιὰ τὴν Νέα Ἑλληνικὴν κριτικὴν θὰ μπορούσε νὰ πῆ κανεὶς πῶς ἀπασχολήθηκε πιὸ πολὺ γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα. Καὶ πῶς οἱ γλωσσικῆς, κάθε λογῆς, προλήψεις ἢ καλύτερα ἔμμονες ἰδέες τὴν ἐκυβέρνησαν ὅσο περίπου ὁ αἰσθητικὸς πατριωτισμὸς, ἢ ἀρχαιοπληξία—ἢ δημοτικοπληξία καὶ οἱ λαογραφικῆς ὁπές ἀργότερα... Καὶ τελευταῖα οἱ κομμουνιστικῆς τάσεις.

Ἄς τολμήσουμε κ' ἓνα ψυχολογικὸν μάντεμα : Γιὰ πολλοὺς ἢ «καλλιέργεια» τῆς κριτικῆς ἦταν ἀμυνα λογοτεχνικῶν συμφερόντων (λέγοντας συμφερόντων δὲν ἐννοοῦμε ἀπαραιτήτως ὕλικῶν συμφερόντων). Γι' ἄλλους ἐπίθεσις μὲ σκοποὺς ἀνάλογους. Πόσες φορὲς ἡ κριτικὴ στὴν Ἑλλάδα δὲν ταυτίστηκε μὲ τὸν προσωπικὸν λίβελλο—μὲ τὴν φιλολογικὴν ἀνθρωποφραγία ! Πόσες ἄλλες φορὲς μὲ τὴν φιλικὴν διαφήμισιν καὶ τὴν ἀνάγκην τοῦ κάθε... φιλολογικοῦ σχολάρχου !

Ἡ κριτικὴ μας δὲν καλλιεργήθη μὲ σύστημα. Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ποῦ ἔδινε ἀφορμὴν σὲ φυλλάδια, μικροὺς ἢ μεγάλους τόμους—οἱ ἄλλοι κλάδοι τῆς Ἑλληνικῆς κριτικῆς ὑπηρετήθησαν ἀπὸ τὸ περιοδικὸν ἢ τὴν ἐφημερίδα : Λίγα, πολὺ λίγα εἶναι τὰ καθαρῶς κριτικὰ βιβλία, λίγες ἢ «μακρόπνοες» μελέτες ποῦ πρέπει, στὴν ἐρευνά μας, νὰ προτιμήσουμε.

Ὁ Βλάσης Γαβριηλίδης, ποῦ ἡ ἀξία του ὡς ἀρνητῆ κάποτε θὰ ἐκτιμηθῆ καὶ θὰ ἐξηγηθῶν οἱ ἀντιφάσεις του, οἱ ἐνθουσιασμοὶ ποῦ διακοῦσαν λίγο κ' οἱ κάποιες προχειρότητες, σχολιάζοντας τὴν πρῶτην—ὅπως πίστευε—ἐπιτυχίαν κάποιου κριτικοῦ παρατήρησε : «Ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἶχε τὴν δυστυχίαν νὰ γεννηθῆ κριτικὸς... στὴν Ἑλλάδα, τόπο ἀντικριτικὸν—τόπο ποῦ δὲν μπορεῖ νὰ θρέψῃ ἓναν ἐπαγγελματικὸν κριτικόν». Γιατὶ πῶς μπορεῖ κανεὶς νὰ φανταστῆ ἓναν κριτικὸν ἐρασιτέχνην ; Στὴν ποίησιν, στὴν ἀφήγησιν, εἶναι νοητὸς ὁ ἐρασιτεχνισμὸς. Ἀλλὰ στὴν κριτικὴν ; Γιὰ νὰ κρίνῃς τὰ βιβλία τῆς ἐποχῆς σου, γιὰ νὰ κρίνῃς καὶ νὰ τὰ διαβάξῃς χρειάζονται πολλῆς, πάρα πολλῆς ὥρας. Εἶναι δουλειά, δουλειά ἀνιαρὴ συχνὰ καὶ ποῦ πολλῆς φορὲς γίνεται εἰς βάρος τοῦ ἑαυτοῦ σου—τῆς αὐτοκαλλιέργειάς σου. Τὸ μῖσος τῶν ἀδικημένων ἢ τῶν ἀποτυχημένων, ἢ

ἔχθρα τῶν ἔγωμανῶν λογίων, ποῦ μοιάζουν τὸν τρελὸ τοῦ Ψυχίατρου Ἐσκιρόλ—τὸν τρελὸ ποῦ νόμιζε πῶς εἶναι τὸ πρῶτο πρόσωπο τῆς Ἁγίας Τριάδας καὶ περίμενε τὴ λατρεία, ὄχι τὴν κριτική: Ἴδου ἡ συνηθισμένη πληρωμὴ τοῦ κριτικοῦ. Στὸ τέλος ἀποθησαυρίζει ἕνα σακκὶ γράμματα μὲ βρισιές, εἰρωνεῖες, διαμαρτυρίες.

Ἐκεῖνος ποῦ μὲ κάποια μέθοδο παρακολούθησε τὴ σύγχρονή του κίνησι ἦταν, ὅπως εἶδαμε, ὁ Παλαμᾶς. Γιὰ πολλὰ χρόνια κράτησε τὴν κριτικὴ τῶν βιβλίων (περιοδικὸ «Παναθήναια» καὶ διάφορες ἑφημερίδες) ὁ Γρ. Ξενόπουλος, συχνὰ σύμφωνος, πολλές φορές ἀντίμαχος τοῦ Παλαμᾶ καὶ τῆς εὐκολίας ποῦ ὁ ποιητὴς ἔδινε τὸ χρῆμα στοὺς κάθε λογῆς δημοτικιστὰς. Πρέπει ν' ἀναφέρουμε ἀκόμη τὸν Κακλαμάνο, τὸν Ἐπισκοπόπουλο, τὸν Παπαντωνίου, τὸ Σ. Μελά, τὸ Δ. Κόκκινο, τὸ Γ. Σερούιο, ποῦ στὶς χρονογραφικὰς στήλες τους ἀσχολήθηκαν μὲ τὰ βιβλία καὶ τὸ θέατρο. Γιὰ πολλὰ χρόνια τὴν κριτικὴ τῶν βιβλίων καὶ τοῦ θεάτρου στήν ἑφημερίδα «Πολιτεία» καὶ στὴν «Πρωία» κράτησε ὁ Φῶτος Πολίτης. Στὰ περιοδικὰ τῆς Ἀλεξάνδρειας ὁ Ζαχαριάδης, ὁ Μιχ. Περίδης.

Τὸ πρόβλημα τῆς Ἑλληνικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς ἀντιμετώπισαν ὕστερ' ἀπὸ τὸ Ροῦδη, τὸν Πολυλά, τὸν Καμπύση, τὸν Κώστα Χατζόπουλο οἱ συντάκτες τοῦ περιοδικοῦ «Κριτικὴ καὶ ποίησι» Σ. Ἀλιμπέρτης καὶ Γιάννης Ἀποστολάκης.

Ὁ πρῶτος σ' ἕνα δοκίμιο γιὰ τὸ Ροῦδη, γραμμένο μ' ἑλαφρὸ κοντύλι, τονίζει τὴν κριτικὴ δύναμι τοῦ μυκτηριστῆ λογίου καὶ ἰσχυρίζεται πῶς ὁ Ροῦδης εἶναι ὁ μόνος μὴ Ἐπτανήσιος τῆς ἐποχῆς του ποῦ ἐνόησε τὸ Σολωμό! Γιὰ τὸ Σ. Ἀλιμπέρτη, ὅπως καὶ γιὰ τὸν τελευταῖο «Σολωμικὸ» Μαβίλη, μέτρο πολιτισμοῦ εἶναι ἡ κατανόησις τοῦ Σολωμοῦ. Ὅσο γιὰ τὴ γλῶσσα ὁ Ἀλιμπέρτης, ὅπως ὁ Ροῦδης καὶ ὁ Πολυλάς, ἔβρισκε πῶς τὸ ἱστορικὸ γεγονός τῆς καθαρῆς «εἶναι παράγων ἀνεπίδεκτος ἐξαιρέσεως εἰς τὴν περαιτέρω λύσιν τοῦ ζητήματος». Ὁ Ἀποστολάκης, ὅπως βλέπουμε ἀπ τὴν ἀξιόλογη ἀρνητικὴ μελέτη γιὰ τὸν Καμπύση, δὲν εἶναι ἐλεύθερος δημοτικιστῆς. Παρουσιάζεται θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ ψυχαστικῆς—ἀλλὰ μόνον σὲ ὅ,τι σχετίζεται μὲ τὴ γλῶσσα. Ἡ κριτικὴ του εἶναι ἀντιψυχαστικὴ, ἀντιπαλαμική, Σολωμολατρικὴ, μολονότι ὁ λόγος του εἶναι σπαρμένος ἀπὸ Ψυχαστικὰ τέρατα (διεύτυσι, ἀψηλὲς τάσεις, Αἰσχύλος, πνεῦμα, πνευματικός, ἃ θέλαμε, λεπτόμερειες, σκεπτικισμός, τὸ παρό, τὸ μέλλο, τῶν ἀφιβολιῶν του).

Σὲ μιὰ μελέτη βιο-ψυχολογικὴ γιὰ τὴν Καρλάυλ ἔδωκε ὁ Ἀποστολάκης τὸ φιλοσοφικὸ καὶ τὸ κριτικὸ του πιστεύω: Κι ἂν οἱ γλωσσικὲς του ἀντιλήψεις, ἐξελίχτηκαν, ἂν δηλαδὴ σιγὰ-σιγὰ λύτρωσε τὸ λόγο του ἀπ τὰ περισσότερα Ψυχαστικὰ τέρατα καὶ ἰδεοκρατικὸς ἢ μυστικιστῆς αὐτὸς πέταξε στὸ καλάθι τῶν ἀχρήστων τὴν ὀλιστικὴν, αἰτιοκρατικὴν,—τὴ

μηχανικὴν γλωσσοθεωρίαν τῆς «Ἀπολόγιας» τοῦ Ψυχάου—οἱ βασικὲς του ἰδέες ἔμειναν ἀπαράλλαχτες. Ἐξῆσε καὶ τὴν ὄριμί του ζωὴ μέσα στοὺς πασαάλους ποῦ τριαντάρης ἀκόμη ὄρθωσε γύρω του.

Πολὺ λίγα πράγματα θὰ μάθουμε ἀπὸ τὸ δοκίμιο τοῦ Ἀποστολάκη γιὰ τὴν Καρλάυλ—πολὺ λιγώτερα ἀπ' ὅσα μαθαίνουμε λόγου χάριν διαβάζοντας τὶς εὐγλωττες καὶ διαφωτιστικὰς σελίδες τοῦ θετικιστῆ Ἰππόλυτου Ταιν. Θὰ μάθουμε ὅσοπο τὶς ἰδέες τοῦ Ἀποστολάκη καὶ τὴν πηγὴ τους—τὴν κριτικὴν του μέθοδο.

«Ἡ ζωὴ τῶν μεγάλων ἀντρῶν εἶναι τὸ Εὐαγγέλιο τῆς λευτεριάς... Ἀγῶνας γιὰ λευτεριά σ' ὅλες τὶς σημασίαις τῆς λέξης ἦτανε κ' ἡ δικὴ του ζωὴ... Στὴν περιοχὴ τοῦ πνεύματος ἐκεῖ εἶναι ποῦ μᾶς δίνει ὁ Καρλάυλ ἕνα τύπο λεφτερῆς ζωῆς. Κεῖνο ποῦ στοὺς ἄλλους εἶναι στιγμιαῖο ἐπεισόδιο τῆς ζωῆς τους σ' αὐτὸν πιάνει ὀλάκερη τὴ ζωὴ, ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν πνευματικὴν λευτεριά. Μιὰ στιγμὴ μονάχα ταράζονται στὴ ζωὴ τους οἱ διάφοροι γραμματισμένοι. Γιατὶ κι αὐτοὶ—θέλει κανένας νὰ τὸ πιστέψῃ—θὰ νιώθουν ἕνα κάποιο βάρος ἀπάνω στὴν ψυχὴ τους, στὸ πνεῦμα τους, μπρὸς στὴν ἀπειρία τῶν φαινομένων τῆς φύσης, κι αὐτοὶ θ' ἀνησυχῆσουνε σὰν ἔρθουνε στὴν πράξι. Μὰ γλήγορα ὁμως ὄλ' αὐτὰ περνοῦνε. Ἡ μάθησι μιᾶς ἐπιστήμης καὶ μιᾶς ἠθικῆς παγώνει σὲ λίγο κάθε ἀνήσυχον ἀνάδεμα καὶ φτερούγισμα τῆς ψυχῆς. Ἡ συνήθεια ὁ τύπος στὴ σκέψι καὶ στὴν πράξι βασιλεύουνε ἀπάνω τους καὶ μιὰ πέτρινη ἀναισθησία σιγὰ-σιγὰ κλείνει τὸ ζωντανὸ ἀκόμη, ἀνθρώπο ἀπὸ παντοῦ. Στῆς συνήθειας τὸ σκληρὸ τὸν τοῖχο γλυστροῦνε καὶ φεύγουνε... Στὰ χέρια τους ἡ ἐπιστήμη κ' ἡ ἠθικὴ γίνεται κατάρα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους». Καὶ «Στὸν Καρλάυλ ἕνα ἀπὸ τὰ δυνατώτερα πνεύματα τοῦ 19ου αἰῶνα διαδραματίζεται μὲ τὴ συνηθισμένη του τραχύτητα ἄλλη μιὰ φορὰ ἀκόμη ἀνεξάρτητο ἀπὸ κάθε ἐξωτερικὴ φαινομενικὴ ἀφορμὴ τὸ πάλημα γιὰ τὴν ἀξία καὶ γιὰ τὴν ἐννοια ἀπόλυτα τῆς ζωῆς. Εἶναι τὸ πρόβλημα τῶν πνευματικῶν μελῶν τῆς ἀνθρωπότης. Τὸ βλέπουμε ἀκόμη μέσα στὸ βιβλίον τοῦ Ἰώβ, στὸν Αἰσχύλο, στὸν Πλάτωνα, στὸν Αὐγουστῖνο, στὸν Δάντη, στὸ Σαιξπηρο, στὸ Γκαῖτε, στὸ Νίτσε, στὸν Ἴψεν καὶ στοὺς ἄλλους: Ἐπρεπε ὁ Καρλάυλ μὲ κίντυνο τῆς ζωῆς του ν' ἀνοίξῃ ἕνα δρόμο, νὰ ρίξῃ μιὰ γέφυρα στὸ κενὸ καὶ νὰ τραβήξῃ πέρα... Τὸν ἀγῶνα αὐτὸν δὲν πρέπει νὰ τὸν πάrouμε σὰν ἕνα πρόβλημα ποῦ μὲ τὸ μυαλό μας μονάχα τοῦ βρίσκουμε τὴ λύσι. Ὁλόκληρο τὸ εἶναι του σείότανε ἀπὸ τὴν ἀνησυχία νὰ λυτρωθῇ ἀπ' αὐτό. Ἡ ἀπολύτρωσι δὲν ἔρχεται μὲ τὸ βρέσιμο μιᾶς σειρᾶς συλλογιστικῆς μὲ ὀρισμέναις σκέψεις καὶ ἀπόδειξεις, μὰ ἔχει μέσα της τὸ ἀπότομο καὶ τὸ τελειωτικόν». Ὁ Καρλάυλ ἦτανε πνεῦμα ἀνθελληνικόν, ἀντιπαγανιστικόν, ἀγέλαστο, θρημμένο μὲ τὴ Βίβλο καὶ μὲ τὴ ρωμαντικὴ Γερμανικὴ φιλοσοφία: «Οἱ ἀρχαῖοι δὲ θὰ μπορού-

σανε να γίνουνε πνευματικοί του πρόγονοι 'Από τή ζωή δλη τοῦ Καρλάυλ ἔλειπε κείνη ἡ θεωρία καὶ ὁ ἥρεμος θαυμασμός γιὰ τὸν κόσμον ἴσος μὲ ἴσωνε ποῦ χαραχτήριζε τὸ 'Ελληνικὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἀνάδειξε στὴν τέχνη καὶ τὴ φιλοσοφία».

Ὁ Ἀποστολάκης ἐγκολπώνεται τὴν ἀντίληψιν τοῦ Καρλάυλ γιὰ τὴν ἱστορία :

«Τὰ ἔργα τοῦ Καρλάυλ τὸ περισσότερο ἀναφέρονται στὰ περασμένα. Εἶναι ἱστορία. Μὰ δὲ θὰ εἶναι διόλου σωστὸ ἂ γι' αὐτὸ θελήσουμε νὰ βάλουμε τὸν Καρλάυλ μὲ τοὺς ἱστορικοὺς ἐπιστήμονες μαζί καὶ μὲ τοὺς ντιλεττάντες ἀρχαιοφίλους. Γιατὶ ἡ δική του ἐνασχόλησι μὲ τὰ περασμένα δὲ δείχνει πῶς βγαίνει σὲ κυνήγι στὴν ἀπέραντη ἀπλωσιά τοῦ περασμένου χρόνου μόνο καὶ μόνο ζητῶντας γεγονότα, καὶ χαιρέται ἀνβρῆ κι αὐτὸς κανένα κρυφὸ κι ἀπάτητο μέρος ἀπὸ τοὺς ἄλλους συναδέλφους του, ὅπου νὰ μπορέσῃ νὰ σκοτώσῃ κάνα δυὸ ἀπ' αὐτά. Εἶναι πολὺ γνωστὴ ἡ τάσι αὐτῆ γενικῆ τῶρα καὶ ξεχωριστὰ δῶ στὴν Ἑλλάδα ἔχει πολὺ μεγάλη πέρασι. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς καμαρώνουνε μὲ τὸν τίτλο τῆς ἐργασίας τους : Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἐπιστήμονες ἱστορικοί. Στὸ βάθος ὅμως μοῦ φαίνεται πῶς δὲ διαφέρουνε καὶ πολὺ ἀπὸ τὸν ὄχλον τῆς ἀγορᾶς, ποῦ τότε κεντρίζει μονάχα ἡ ἀχορτυσιὰ στὴν αἴσθησι, στὸ θέαμα. Ὅλο καὶ καινούργια θέματα ζητοῦνε καὶ οἱ δυὸ τους μόνο καὶ μόνο νὰ κουράσουνε τὴν ἐξερθετισμένη τους αἴσθησι . . . Ὁ ἓνας κυνηγᾷ τωρινὰ θεάματα κι ὁ ἄλλος περασμένα . . .» Ἡ ἱστορικὴ μέθοδος εἶναι γιὰ κείνους ποῦ στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη ξεσκονίζουνε τὰ βιβλία τοῦ δανεισμοῦ ! Ὅπως γιὰ τὸν Καρλάυλ καὶ γιὰ τὸν Ἕλληνα μαθητὴ του ἡ ἱστορία καὶ ἡ φιλοσοφία εἶναι «τολημρὲς εἰκασίεις ἢ θεῖα μαντέματα τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, γιατί οὔτε τὸ περασμένο πιά ὑπάρχει στὰ μάτια, οὔτε τὸ μέλλο (sic) ἔχει ἀκόμη πλησιάζει στὴν αἴσθησι . . . Τοῦτα μονάχα δὲν κάνουνε οὔτε τὸ φιλόσοφο, οὔτε τὸν ἱστορικό. Βέβαια ὁ Θουκυδίδης ἴδρυνε τὴν ἱστορία, ὄχι ὅμως γιατί εἶδε τὰ γεγονότα, ὅσο γιατί κατώρθωσε νὰ φτάσῃ στὴ σκέψι : αἰεὶ τὰ γινόμενα καὶ ἐσόμενα ἕως ἂν ἡ αὐτὴ φύσις τῶν ἀνθρώπων ἦ . . . Μέσα στὸ περασμένο εἶναι ὁ Καρλάυλ σὰ μέσα στὸ στοιχειό του. Ὅπως ὁ καλὸς κολυμπητὴς βρίσκει στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα τὴν ἀπόλυτη λευτεριά στὰ κινήματά του κ.λ.π. ἔτσι κι ὁ Καρλάυλ στὸ περασμένο εἶναι στὸ σπῆτι του μέσα» : Χρειάζεται ἐνορατικὴ δύναμις, ἱστορικὴ φαντασία.

Αὐτὲς τὶς ιδέες θὰ βροῦμε καὶ στὴν κριτικὴ τοῦ μαθητῆ του Φ. Πολίτη. Αὐτὲς θὰ βροῦμε καὶ στὸ βιβλίον ποῦ ὁ Ἀποστολάκης ἔγραψε γιὰ νὰ τιμωρήσῃ τοὺς συγχρόνους του καὶ νὰ ἱεραρχήσῃ τὶς λίγες ἀξίες τοῦ τόπου : Θὰ κάνουμε ὅσο γίνεται ἀντικειμενικὴ ἐκθεσι :

Ἐπάρχει ποιήσις στὴ ζωὴ μας—στὴ γενικώτερη καὶ τὴν εἰδικώτερη :

Ποιήσις θὰ πῆ ἔκφρασις πόθων ψυχῆς—ὄχι σώματος. «Ὅπου οἱ πόθοι αὐτοὶ φανερώνονται, λάμπει ἀλάκαιρος ὁ ἀνθρώπος ἀπὸ ἀλήθεια . . . Ὅσο θέλει μπορεῖ νὰ φωνάξῃ ὁ σοσιαλιστὴς στὸν τόπο μας, ποτὲ δὲ θὰ μπορέσῃ νὰ μᾶς πείσῃ γιὰ τὴν ὑπαρξί ἐνὸς ἰδανικοῦ, στὰ μάτια του βλέπουμε τὸν τρόπο γιὰ τὴν πείνα καὶ τὴ λαχτάρα γιὰ τὸ φαί . . . Νὰ εἶναι κανεὶς παιδί καὶ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀθωότητα τοῦ παιδιοῦ ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς εἶναι τὸ καινούργιο ἰδανικό, εἶναι ἡ καινούργια μορφή τῆς ζωῆς». Τὸ ἰδανικὸ τῆς οἰκονομικῆς δικαιοσύνης δὲν ἐμπνέει τὸν Ἀποστολάκη. Δὲν τὸ πιστεύει.

Οἱ νέοι παιδαγωγοὶ καὶ ἡ πειραματικὴ ψυχολογία δέχονται τοὺς κεραυνούς του . . . «Μπρὸς στὴν πειραματικὴ ψυχολογία, δηλαδὴ τὶς μηχανὲς τοῦ Wundt ὁ ἓνας, μπρὸς στὴν πειραματικὴ παιδαγωγικὴ ὁ ἄλλος, καὶ μπρὸς στὸ Μοντεσσόριο σύστημα ὁ τρίτος, ἔχεσαν ὅλοι τους τὴν ἐπιστήμη καὶ τὸ παιδί. Πόσο καλύτερα ἀπ' αὐτοὺς οἱ μητέρες καὶ οἱ ἀπαιδαγώγητοι παλιοὶ δασκάλοι μας. Μορφή τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ὅ,τι ἔμαθες γι' αὐτὸν στὴν ἀνατομία καὶ στὴ φυσιολογία—τέτοιος ἀνθρώπος δὲν ὑπάρχει πουθενὰ στὴ φύσι, ἔξδν μόνο στὰ ἐργαστήρια ξαπλωμένος—παρὰ εἶναι ἡ φευγυλέα καὶ γιγαντένια σκιά ποῦ περνοδιαβαίνει μπρὸς στὴν τρικυμιστὴ φλόγα τοῦ πόθου καὶ ποῦ τοῦ κάκου ζητοῦν οἱ ποιητὲς νὰ τὴν κλείσουν στὴ φαντασία τους». Λένε πῶς ἡ ἐποχὴ μας εἶναι ἐποχὴ πνευματικῆς Ἀναγεννήσεως. Δὲν εἶναι : «Χιλιάδες στίχοι τυπώνονται καθεμέρα, οἱ ἐκδότες καὶ οἱ ἑταιρεῖες πληθαίνουν, βραβεῖα ποιητικὰ καὶ καλλιτεχνικὰ κάθε χρόνο κατασκευάζουν μὲ τὸ σωρὸ τοὺς μεγάλους καλλιτέχνες, ἀνάβουν τὸ ζῆλο καὶ τὰ παράπονα τῶν ἄλλων ποῦ δὲ στεφανώθηκαν ἀκόμη, ποιητὲς καὶ πεζογράφοι ἀντάμα μὲ τοὺς παιδαγωγούς μας δουλεύουν στὰ διδαχτικὰ βιβλία καὶ κοντολογίης ἡ τέχνη καὶ τὰ γράμματα φαίνεται νὰ τρέχουν στὸ δρόμο. Μάλιστα γιὰ νὰ μὴ χάνονται εἶχε γίνει καὶ ἡ σκέψι ἀπὸ τὴν πολιτικὴ νὰ τ' ἀποθηκέψῃ σὲ μιὰ Ἀκαδημία γιὰ νὰ εἶναι ἐκεῖ γιὰ ὦρα ἀνάγκης, ἐνῶ οἱ λόγιοι προαχτικώτεροι προτείνουν νὰ γίνουν ὅλοι τους ὑπάλληλοι καὶ νὰ ἔχουν δικαιώματα στὸ δημόσιο ταμεῖο». Κι ὅμως ἂν ζητηθῆ ἀπ' τοὺς λογίους αὐτοὺς νὰ δείξουν τὰ διπλώματά τους, τὰ πιστοποιητικὰ σπουδῶν ἢ τ' ἀπολυτήρια θὰ δυσκολευτοῦν νὰ τὰ δείξουν, Δὲν ἔχουν τὰ τυπικὰ προσόντα οἱ «διανοούμενοι» βροντοφωνεῖ ὁ Ἀποστολάκης !

Δὲν ὑπάρχει πιὸ ἐλεεινὴ τάξις ἀπὸ τοὺς διανοουμένους—ἡ τάξις ποῦ ὅσο πάει καὶ μεγαλώνει, ἀφοῦ ὁ μεγάλος ἀρχιερέας ὁ Παλαμᾶς εἶναι ἕτοιμος νὰ βαφτίσῃ ποιητὰς ἐν ὀνόματι τῆς «Ἰδέας» ὅλα τὰ μωρὰ τῆς «Διαπλάσεως» καὶ τοὺς κακοὺς μαθητὰς τῶν γυμνασίων . . . «Αὐτοὶ (οἱ διανοούμενοι ἢ λόγιοι) ἀπ' τὴ μιὰ μεριὰ καὶ οἱ διανοούμενοι ἐργάτες, οἱ σοσιαλιστὲς ἀπὸ τὴν ἄλλη ξεχαρβαλώνουν μιὰ χαρὰ τὸν δυστυχισμένον».

αὐτὸν τόπο. Σὲ λίγο θὰ τοὺς κάνουν συντροφιά καὶ οἱ διανοούμενες γυναῖκες». Στὸν τρόπο του ὁ Ἀποστολάκης εἶναι ἀντιδραστικός : Κι ὁ Φῶτος Πολίτης—ἀντίλαλός του.

Ἡ κριτικὴ μας ἢ λογοτεχνικὴ δὲν ἔχει καμμιά ἀξία. «Σὲ τί λ.χ. μπορεῖ νὰ ὠφελήσῃ τὸν ποιητὴ ἓνας κριτικός ποῦ γυρεύει νὰ κατατάξῃ τὸ ἔργο του σὲ ὀρισμένη τάξι ; Ποιὰ βοήθεια μπορεῖ νὰ δώσῃ τέτοιος ἀνθρώπος ; Αὐτοὺς τοὺς κριτικούς ὁ Γκαϊτε τοὺς χαρακτηρίζε κηφῆνες». Μᾶς χρειάζεται ἡ σκληρὴ, ἀρνητικὴ κριτικὴ. Ὁ ἀρνητὴς εἶναι καὶ οἰκοδόμος. «Χωρὶς νὰ γυρέψῃ ν' ἀληθινήσῃ τὰ λόγια τοῦ Μεφιστοφιλή πῶς ὅ,τι γίνεται ἀξίζει πάλι νὰ ξαναγίνῃ, φανερώνει κάθε πρᾶξι καὶ κάθε λόγο τοῦ ἀνθρώπου νὰ εἶναι πολὺ κατώτερος ἀπὸ τὴν ἰδανικὴ ἐκείνη μορφή, ποῦ ὁ πόθος της κάνει ὅ,τι λέμε ζωὴ μας στὸν κόσμον ἀπάνω. Παραμερίζει ὅλα τὰ ἐμπόδια ποῦ ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἀναμελιὰ τὰ μάζεισθε κι ἀνοίγει δρόμον στὸν ἀνθρώπον, τὸ δρόμον κατὰ τὴν ἰδανικὴ ἐλευθερία. Κάθε φορὰ ποῦ γίνεται σωστὴ ἀρνησι κάνει ὁ ἀνθρώπος τὴν κίνησι τοῦ Ἀνταίου ποῦ ἄγγιζε μιὰ στιγμὴ μονάχη τὴ μητέρα γῆ, ἀκουμποῦσε λίγο πάνω της καὶ δυναμωμένος πιά μὲ τὸ ἄγγιγμα ὑψωνότανε πάλι ἕτοιμος γιὰ νέους ἀγῶνες καὶ κινδύνους. Ἔτσι κι ὁ ἀνθρώπος ἀγγίζει ἰδανικὰ μονάχα τὴν ἐλευθερία . . .» Μιὰ τέτοια κριτικὴ, ἰσχυρίζεται ὁ Ἀποστολάκης θὰ μᾶς θεράπευε καὶ δὲ θὰ νοσταλγοῦσαμε σὰν τὸν Καβάφη, ἐπαρχιώτη δανδῆ (!) στὴν ποίησι τοὺς βαρβάρους. Πέρασαν οἱ βάρβαροι καὶ δὲν ξαναγυρίζουν πιά . . .» Μόνο μιὰ τέτοια κριτικὴ θὰ μᾶς γλύτωνε ἀπὸ τὴν ὑποκειμενικὴ ποίησι, ἀπὸ τὴν αἰσθηματολογία.

Ἡ ποίησις εἶναι «τὸ cor cordium, ἡ ψυχὴ τῆς ψυχῆς στοὺς ἀνθρώπους. Ὁ ποιητὴς, νὰ ποῦμε, δίνει τὴν καρδιά σ' ἐκείνη τὴ μορφή ποῦ ὄλοι μαζί οἱ ἀνθρώποι, ὁ καθένας μὲ τὸν τρόπο του καὶ μ' ὅ,τι τοῦ δίνει ἡ Φύσι, προσπαθεῖ νὰ τὴ συμπληρώσῃ κι ἀπὸ μέρους τους, νὰ τὴν κάνουν ζωντανή, καὶ τότε στὸν καθένα ἀνθρώπον πραγματώνεται ἰδανικὰ ἢ ἔνωσι μὲ ὄλους τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ ἡ ἀληθινὴ μορφή τοῦ ἀνθρώπου σχεδιάζεται μὲ ἀσβυστες γραμμές}. . . Ἡ σωστὴ ποίησι στὶς σπάνιες στιγμὲς ποῦ φανερώνεται πραγματώνει τὸν ὑψιστὸ πόθον ποῦ ἔχουν οἱ ἀνθρώποι γιὰ περισσότερη ζωὴ κι ὁ πόθος αὐτὸς πραγματώνεται μὲ τὴν ἔνωσι . . . Ἐνωσι ἀνθρώπων συντελεσμένη στὴν ψυχὴ τοῦ καθενὸς μὲ τὴν δύναμι τοῦ ἰδανικοῦ . . . Μὲ τὴν ποίησι οἱ ἀνθρώποι φτάνουν στὴν καθαρώτερη καὶ στενώτερη σχέσι ἀναμεταξύ τους, μιὰ σχέσι ποῦ τὸ ταῖρι της βρῖσκεται κάπως στὴ σχέσι μάνας καὶ παιδιοῦ». Στενόκαρδη αἰσθητικὴ πασσαλοπηγία, ἀπαράδεκτη,—θὰ ποῦν κάποιοι—ὄρισμός ποῦ πέρνει μέσα μόνο ἓνα γένος ποιήσεως καὶ ἓνα γένος ἰδανικοῦ ! Κλίνῃ τοῦ Προχρούστη. Θὰ ἰδοῦμε :

«Ἡ σωστὴ ποίησι εἶναι ἰδανικὴ, δὲν εἶναι ποιητὴς ὁ ἀνθρώπος

ἐκεῖνος ποῦ δὲ φωτίζεται, οὔτε φλογίζεται ἀπὸ μιὰ ἰδανικὴ μορφή, καὶ χωρὶς ἄλλο εἶναι ἀνήμπορος νὰ νιώσῃ ἀπὸ ἀληθινὴ ποίησι ὅποιος πάρῃ τὰ λόγια μου γιὰ μεταφυσικὴ . . . Ὁ ἰδανισμὸς λοιπὸν εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τοῦ τραγουδιοῦ· αὐτὸς τὸ κάνει νὰ φαίνεται ἀνώτερον ἀπὸ τὴ Φύσι, ὅπως μᾶς τὴν παρουσιάζουν οἱ αἰσθητές μας : Ἄλλὰ θὰ ἦταν κόπος νὰ κάθονται οἱ ἀνθρώποι νὰ ξαναγιγράφουν τὴ Φύσι ἢ τὴν κοινωνία. Περιστὸ τὸ ἀντίγραφο, ὅταν θὰ εἶχε κανεὶς μπρὸς στὰ μάτια του, τὸ πρωτότυπο. Ρεαλισμὸς καὶ νατουραλισμὸς, ἂν δὲν εἶναι ἀδιάφοροι τεχνικοὶ ὅροι σημαίνει στὸ βάθος χόρτασμα μὲ τ' ἀποφάγια καὶ τ' ἀποκόμματα ἀπὸ τὸ πλούσιον τραπέζι τοῦ ἰδανισμοῦ (!) καὶ δείχνει ἀνθρώπον κουρασμένο γιὰ τὸ δύσκολον δρόμον καὶ τὸ πέταμα τοῦ ἰδανισμοῦ. Ὁ μόνος λόγιος στὸν τόπον μας ποῦ τὸ ἔργο του δείχνει τὸ κύριον χαρακτηριστικὸ τοῦ ποιητῆ, τὸν ἰδανισμὸν, εἶναι ὁ Σολωμὸς—συνείδησι θρησκευτικὴ καὶ ποιητικὴ . . .» Ὁ Ροῖδης σήκωσε φουρτουῖνα μὲ τὸ ψεύτικον ἔργο του. Ὁ Βαλαωρίτης εἶναι ἀνάξιος. Ὁ Πολυλάς εὐγενικὴ, ἀλλὰ γυναικεία φύσις. Ἡ ἀξία του εἶναι ὅτι στάθηκε δίπλα στὸ Σολωμὸν : Τὸ καλύτερό του ἔργο εἶναι ὁ πρόλογος στὰ Εὐρισκόμενα τοῦ Σολωμοῦ. Δημιουργὸς ὁ Πολυλάς δὲν ἦταν καὶ οἱ μεταφράσεις τῶν κλασσικῶν ποῦ φιλοπόνησε δὲν πολυαξίζουν. Φτωχότερος ἀπὸ τὸ Ροῖδην καὶ τὸν Πολυλᾶ ἦταν ὁ Ἐγελειανὸς Καλοσγαῦρος ὁ ὁποῖος θεωροῦσε χρέος του, σὰν ἑπτανήσιος ποῦ ἦταν, νὰ θαυμάσῃ τὸ Σολωμὸν—μὰ δὲν τὸν καταλάβαινε. Γιατὶ ἂν καταλάβαινε τὸ Σολωμὸν πῶς ἔβρισκε ὡμορφιὰς στὰ «Μάτια τῆς Ψυχῆς» μου τοῦ Παλαμᾶ ; Ὁ Παλαμᾶς εἶναι γιὰ τὸν Ἀποστολάκη la bête poire.

Ἐπιείκεια δὲ βρῖσκει οὔτε ὁ Κάλβος. «Ἐλάχιστη εἶναι ἡ ψυχικὴ ἐμπειρία» τοῦ ᾠδοποιοῦ : Καὶ γιὰ τὴν πεζογραφία μας—γιὰ ἓνα Βιζυηνὸν γιὰ ἓναν Παπαδιαμάντη—δὲ γίνεται μνεῖα στὸ βιβλίον τοῦ Ἀποστολάκη.

Τὸ γλωσσικὸ ζήτημα «δημιούργημα (;) τῆς ἐξαιρετικῆς ἐκείνης διάνοιας τοῦ Σολωμοῦ ἦτανε καταδικασμένο νὰ γίνῃ μιὰ φορὰ πολιτικὴ» ἂν δὲ γινότανε σήμερον θὰ γινότανε αὔριο, (ὑπαινιγμὸς στὴν Ἐκπαιδευτικὴ Μεταρρύθμισι τῶν βιαστικῶν πρωτοπόρων Γληγοῦ, Δελμούζου, Τριανταφυλλίδη). «Ἄφροῦ ἀντάξιοι διάδοχοι τοῦ Σολωμοῦ δὲ βρεθῆκανε στὰ γράμματα καὶ στὴν ποίησι, ἦταν φυσικὸ νὰ πέσῃ σὲ χέρια ἔξυπνων ἀνθρώπων ὅπως ὁ Ψυχάρης κ.λ.π. καὶ ἦταν φυσικὸ πάλι ὁ ἔξυπνος ἀνθρώπος νὰ μὴ μπορῇ νὰ φανταστῇ ἄλλη πραγματικότη ἀπὸ ἐκείνη τὴν πλαστή, ποῦ ἀπλώνει ἐμπρὸς του τὸ κράτος : ἂν δὲν εἴμαστε φτιαγμένοι κι ἔξυπνοὶ ἀνθρώποι, θὰ νιώθαμε πόσον ἀνώτερη εἶναι ἡ πραγματικότη καὶ ἡ ἀλήθεια ποῦ γυρεύει ἀπὸ μέρος μας τὸ γλωσσικὸ ζήτημα ἀπὸ ἐκείνη ποῦ ἐμεῖς προσπαθοῦμε νὰ τοῦ ἐξασφαλίσουμε μὲ τὰ μέσα τῆς πολιτείας, μὲ τοὺς γραφτοὺς νόμους, διατάγματα, ἐγκυκλίους κ.τ.λ. Ἄν ἄντρες ἀναπνέαμε στὴν

ἀγκυλιὰ τῆς Φύσης, δὲ θὰ βιαζόμεστε νὰ τελειώσουμε τὸ γρηγορώτερο μὲ τὴ γλῶσσα, παρὰ θὰ χρωστούσαμε χαρὰ μεγάλη στὸ Θεὸ ποῦ εἶχε καὶ ἡ ζωὴ μας καί ποῦ θὰ μπορούσε νὰ ἐνθουσιάσῃ τὸ νέο, καθὼς θὰ πρωτόμπαινε καὶ θὰ μπορούσε νὰ θρέψῃ τὰ πιὸ ἀλλόκοτα ὄνειρα καὶ τὶς πιὸ παράβολες ἐλπίδες του, χωρὶς ἔτσι διόλου νὰ παραστρατίσῃ καὶ νὰ πάῃ χαμένος γιατί μιὰ φορὰ θὰ πατοῦσε γερὰ στὴ φύσι κ' ἡ ἴδια μὲ τὸν καιρὸ θὰ τοῦ διώρθωνε κάθε στραβοπάτημα. Σιγά-σιγά θὰ μπορούσε νὰ δημιουργηθῇ ἕνας πυρῆνας, ἕνα κέντρο ἀνεξάρτητης πνευματικῆς ζωῆς. Ἡθική, τέχνη, ἐργασία, καθημερινὸς βίος, ἐπιστήμη θὰ ἔπερναν ἀπάνω τους γιατί ἡ λέξι τὰ περνᾷ ὅλα, καὶ στὴ δική μας περίστασι θὰ ἦταν ἡ λέξι κομμένη ἀπὸ τὸ καταπράσινο δέντρο τῆς Φύσης».

Πίσω ἀπ' αὐτὸ τὸν παθητικὸ βερμπαλισμὸ ὑπάρχει μιὰ καιτηγορία : Ἡ ἀνάγκη τῆς γλωσσικῆς μεταβολῆς ἔπρεπε ν' ἀποτελέσῃ στοιχεῖο τῆς κοινῆς συνειδήσεως. Ἡ καταναγκαστικὴ παιδαγωγῆσις εἶναι ἀκατόρθωτη. Οἱ πνευματικὲς μεταβολὲς δὲν ἐπιβάλλονται μὲ κινήματα ἐπαναστατικά. Πρέπει νὰ ὀριμιάσουν στὴν κοινὴ συνείδησι. Ἀλλοιῶς—κατὰ τὸν Ἀποστολάκη—ἔχουμε ἐμπόριο διδακτικῶν βιβλίων μὲ συμμετοχὴ νεωτεριστῶν παιδαγωγῶν καὶ λογίων δημοτικιστῶν, καὶ ἀργομισθίες. Γίποτ' ἄλλο !

Τὸ σχετικισμὸ στὴν κριτικὴ μας δὲν τὸν ἀνέχεται. Γιατὶ ὁ σχετικισμὸς θὰ δικαίωνε τὸν Παλαμᾶ, ποῦ γιὰ τὸν Ἀποστολάκη εἶναι . . . Φτωχοπρόδρομος, τὸν Ξενοπούλου, τὸν Πορφύρα καὶ τὸ Γρουπάρη : Τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ βιβλίου εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐρμηνεῖα τοῦ Σολωμοῦ—«ἦρωα» στὴν ἐννοια τὴν Καρλαϊτικὴ—τῶν Ἑλληνικῶν γραμμάτων, ὅπως ἦταν ὁ Δάντης γιὰ τὸν τραγὸν προφητοφιλόσοφο, ὁ Γκαϊτε καὶ ὁ Στέφαν Γκεόργκε γιὰ τὸ Γκοῦνδολφ : Θὰ ξαναμιλήσουμε.

Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ὁ στόχος καὶ ἄλλων ἀπὸ τοὺς λογίους τῆς μεταμφυχαικῆς περιόδου—τοῦ Ζαχαριάδη, τοῦ Κλέωνος Παράσχου. Ὁ πρῶτος εἶπε πῶς τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ εἶναι «ὑπόδειγμα πρὸς ἀποφυγὴν». Ὁ δεῦτερος στὸ περιοδικὸ «Νέοι» δημοσίευσε ἕναν κριτικὸ λιβέλλο, ποῦ εἶναι οὐσιαστικώτερος σιὰ ἐπιχειρήματά του ἀπὸ τοὺς ὀργίλους λιβέλλους ἐκείνων ποῦ ἀπήχησαν τὸν Ἀποστολάκη :

«Στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ, ἔγραψε μὲ εἰδωλοκλαστικὴ μανία ὁ Παράσχος, (1917) ὅτι καταστρέφει κάθε αἰσθητικὴ συγκίνησι εἶναι ἡ ρητορεία, Ῥητορεία τόσο ἀδιάπτωτη, ποῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν κουράσῃ, νὰ μὴ γεννήσῃ τὴ ζωηρότερη δυσφορία. Περισσότερο ἀπὸ ὅ,τιδήποτε ἄλλο, τὸ ἀντιποιητικώτατο αὐτὸ ἐλάττωμα χαρακτηρίζει τὸ λυρισμὸ τοῦ Παλαμᾶ. Καὶ ἡ ρητορεία εἶναι ἀρνησις τῆς τέχνης. Τὴν ἀπαντοῦμε βέβαια κάποτε στοὺς ἀρχαίους μονολόγους τῶν τραγικῶν ἡρώων. Ἀλλὰ ὁ τόνος εἶναι ὑψηλός, εἶναι τόσο θαυμαστά συγκερασμένος μὲ τὴν ὅλην ὑφὴ τῆς τραγωδίας, ὅπου σχεδὸν καὶ αὐτὴ ἡ ρητορικότης μετουσιώνεται, ἐξαγνίζεται.

Ἀφομοιώνεται, ἐξαλείφεται μέσα σ' ὅλα τ' ἄλλα ὑπέροχα ἄδολα στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς τραγωδίας. Ἡ ρητορεία δὲ λείπει οὔτε ἀπὸ τὸν Πίνδαρο, οὔτε πολὺ περισσότερο ἀπὸ τὸν Ὅμηρο. Συμβαίνει ὁμως ἐδῶ ὅ,τι καὶ στὴν τραγωδίᾳ. Ἡ ρητορεία τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἀπὸ τὶς χειρότερες. Δὲν εἶναι οὔτε ἔξαρσις, οὔτε διάχυσις . . . Εἶναι μιὰ κοινότατη enflure. Τοῦτο ὀφείλεται καὶ στὴ φύσι του, τὴ μᾶλλον ἐξωτερικὴ καὶ στὴν ποιητικὴ του μέθοδο τὴ θεματογραφικὴ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ἔργο του, ὅπου σὰν σὲ καθρέφτη βλέπουμε τὴν ἰδιοσυγκρασίαν του, θὰ ἦταν ἀρκετὲς οἱ φιλολογικὲς προτιμήσεις του καὶ μόνον αὐτὲς νὰ μᾶς τὸν προδώσουν : Hugo, Βαλαωρίτης. Ὁ Παλαμᾶς βάζει τὸν «Γόφαλο Βαλαωρίτη» κοντὰ στὸν «ὑπέροχο Σολωμό» . . .

»Ὁ Παλαμᾶς εἶναι ποιητὴς rationnel (ὄχι διανοητικός, δὲν ἔχει πολλὰς ἀναλογίαις μὲ τοὺς διανοητικομουσικοὺς Γκαϊτε καὶ Σολωμό) καὶ ἂν θέλαμε νὰ τὸν χαρακτηρίσουμε ἀρνητικῶς θὰ τὸν ὀνομάζαμε κατ' ἐξοχὴν ἀντιμουσικό, ἀντίποδα τοῦ Σολωμοῦ. Ἡ ἔκφρασις του εἶναι στατικὴ καὶ ὄχι δυναμικὴ. Ἡ ποίησις πρέπει νὰ εἶναι μιὰ δυνατότης ἀενάου γίνεσθαι. Ἴδου ὁ Σολωμός. (Εἶναι μοιραῖον γιὰ πολλὰ ἴσως ἔτη ἀκόμη, ὁ ἀσύγκριτος αὐτὸς Ἑπτανήσιος νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ στὴν ποίησι ὡς τὸ ἀνώτερο ὑπόδειγμα). Ἐνας οἰοσδήποτε στίχος του εἶναι καὶ ὀλόκληρη αἰσθητικὴ :

Νύχτα γιομάτη θαύματα, νύχτα σπαρμένη μάγια

ὁ στίχος αὐτὸς δὲν ἀποτελεῖται ἀπὸ λέξεις. Εἶναι ὅλοι τόνος μουσικοί. Ὁλη ἡ διάχυσις τῆς ψυχῆς τοῦ ποιητοῦ, ὅλη ἡ ἐκστάσις ποῦ τοῦ μεταγίξει ἡ νύχτα, ἔχουν περικλεισθῇ αὐτούσιες καὶ σ' ὅλη τὴν ρευστότητά τους στὸ στίχο αὐτό . . . Ἴδου ἀληθινὴ φυσιοκρατεῖα, ἴδου γνήσια θρησκευτικὴ φωνή . . . Μὲ τοὺς poètes rationnels μεταξὺ τῶν ὁποίων κατὰ μέγα μέρος τοῦ ἔργου του (δὲν συμπεριλαμβάνω κυρίως τὴν Ἀσάλευτη Ζωὴ) συγκαταλέγεται καὶ ὁ Παλαμᾶς, συμβαίνει ὅμως τὸ ἀντίθετο. Ἀντιλαμβανόμεθα στατικὰ τὰ λογικὰ σχήματα ὅπου κλείνουν τὴ συγκίνησίν τους. Τὸ περιεχόμενό τους ἐξαντλεῖται μὲ τὸ πρῶτο διάβασμα. Τὰ ποιήματά τους διαδοχῆς νοημάτων, δὲ δημιουργοῦν ζωντανὴ ἀναπαράστασι στὴ φαντασίᾳ τοῦ ἀναγνώστου κ.τ.λ. κ' ἔτσι παραμένουν στατικὰ . . . Οἱ στίχοι αὐτοί :

Σὲ ποιᾶς Ροδόπης τὶς κορφές καὶ σιὰ κοιτῆματα ποιοῦ Αἴμου
σὲ πλούσια ποιά Παγγαῖα, σὲ ποιῶς πλατιοὺς θρακιῶτες Ἐβρους
σὲ ποιῆς ἄπατες θάλασσες μαῦρες καὶ σὲ ποιά πέλαα
ποῦ ἀσπρογαλιάζουν ἀπὸ ποιῶν ξανθονησιῶν Κυκλάδες
Ποῦ καὶ σὲ ποιά ψηλῶματα, ποῦ καὶ σὲ ποιά ρουμάνια . . .

εἶναι φραστικὰ clichés, λέξεις, γεωγραφικὲς τοπωνυμίες, ποῦ ἔχει συγκίνησι μὰ μόνον κούρασι καὶ δυσφορία προκαλοῦν. Οἱ λέξεις ποῦ τὰς ἀπο-

τελοῦν δὲν κατορθώνουν νὰ θραύσουν τὰ λογικά δεσμά των καὶ νὰ μᾶς ὑποβάλουν κάτι πλέον βαθύ, πλέον μυστικό. Παραμένουν στατικές, περιορισμένες δηλαδή στὴ στενώτατη λεκτική τους ἔννοια. Ὁ Παλαμᾶς ὄχι μόνον μουσικός, ἀλλ' οὔτε κἄν πλαστικός ποιητὴς δὲν εἶναι. Πλαστικός μὲ τὴν ἔννοια ποῦ δίνουμε στὴ λέξι αὐτὴ, σεβόμενοι τὸ ἱστορικό της περιεχόμενο καὶ ὄχι μὲ κάποια τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ ἦσαν πλαστικοί, γιὰ τοὺς θαυμαστάς τους φυσικά, καὶ οἱ ἄδρῳ, καλοδοουλεμένοι κ.τ.λ. ἀνυπόφοροι στίχοι τοῦ Ψυχαριστοῦ "Ερμωνα».

Καὶ προσθέτει : «Πῶς μὲ μιὰ γλῶσσα ποῦ κατάντησε συνθηματικὴ ὅπως καὶ ἡ δημοτικὴ τῶν τελευταίων ἐτῶν, νὰ ἐκφράσῃ ἕνα μουσικὸ παλμό, μιὰ σκέψι ποῦ εἶναι ὄλο ἀποχρώσεις ; Ἐνας σκληρὸς τύπος Ψυχαρικός καταστρέφει πολλὰς φορές τὴ sonoritῆ τοῦ στίχου . . . Ἄντι νὰ δητορεύουμε ἄς μάθουμε νὰ ὑποβάλλουμε, νὰ μισολέμε. Μιὰ ἀτμόσφαιρα μουσική, τὸ μυστήριο καὶ τὸ σκιάφως ἄς λούζουν τὰ ποιήματά μας». Καὶ ὁ Παράσχος ἤθελε «τὴν ἐξιδανίκευσι, τὴν ἑξαῦλωσι τῆς ποιήσεως».

Ἄργότερα τροποποίησε τὶς γνώμες του.

Ἄς ξαναγυρίσουμε τώρα στὸν Καρλαῦλισμὸ τοῦ Ἀποστολάκη :

Ὁ Καρλαῦλ, βιογράφος τοῦ Σίλλερ καὶ μεταφραστὴς τοῦ Γκαίτε δὲν ἔκανε ἄλλο παρὰ νὰ μεταφράζῃ «σὲ ποιητικὸ καὶ θεησκευτικὸ ὕφος τὴ Γερμανικὴ σκέψι τῆς ἐποχῆς του. (1) Μιλᾶει σὰν τὸν Φίχτε γιὰ τὴ θεοτικὴ ἰδέα τοῦ κόμου, γιὰ τὴν πραγματικότητα ποῦ βρίσκεται στὸ βάθος κάθε φαινομένου. Μιλᾶει σὰν τὸ Γκαίτε γιὰ τὸ πνεῦμα ποῦ ὑφαίνει αἰωνίως τὸ ζωντανὸ φῶσμα τοῦ Θεοῦ, δανεῖζεται τὶς μεταφορὰς τους—τὶς ἐξηγεῖ κατὰ γράμμα. Βλέπει τὸ Θεὸ σὰν ἕνα μυστηριακὸ καὶ ὑψηλὸ ὄν—τὸ Θεὸ ποῦ οἱ Γερμανοὶ βλέπουν σὰ νόμο ἢ μορφή. Νοεῖ μὲ τὴ μεταρσίωσι, μὲ τὴ θλιμμένη ὄνειροπόλησι, μὲ τὸ συγκεχυμένο συναίσθημα τὸ ὅτι τὰ πράγματα συνδέονται σὰν κρίκοι ἀλυσίδας,— αὐτὴν τὴν ἐνότητα τῆς φύσεως ποῦ ἐκεῖνοι προσπαθοῦν νὰ νοήσουν μὲ συλλογισμοὺς καὶ ἀφαιρέσεις.

Κηρύττει : «Ἡ ἐπιστήμη ποῦ δὲ λατρεύει εἶναι ἕνα ζευγάρι ματογυῶλια πίσω ἀπὸ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν μάτια . . . Αὐτὸ τὸ ὑψηλὸ σύμπαν, στὸ παραμικρότερο τμήμα του εἶναι ἡ ἄστερωτὴ πολιτεία τοῦ Θεοῦ. Μέσα ἀπὸ κάθε ἀστὲρι, ἀπὸ κάθε φυλλαράκι χλόης, πρὸ πάντων μέσα ἀπὸ κάθε ψυχὴ ζωντανὴ ἀκτινοβολεῖ ἡ δόξα μιᾶς θεϊκῆς παρουσίας. Ποῦ πηγαίνουμε ; Ἄπὸ ποῦ ἐρχόμαστε ; Τὰ αἰσθητήρια δὲν ἀπαντοῦν. Ξέρουμε πῶς πᾶμε ἀπὸ τὸ ἕνα μυστήριο στὸ ἄλλο, ἀπὸ τὸ Θεὸ στὸ Θεό». Θέλει νὰ βλέπῃ στὰ πράγματα τὸ ἐσωτερικὸ νόημα, τὸ ἠθικὸ νόημα. Εἶναι ἠθικολόγος χριστιανὸς ποῦ . . . συγγέει τὸ χριστιανισμὸ

(1) Γαίν.

μὲ τὸν πανθεισμὸ. Στὸ χριστιανισμὸ, γενικῶς, θέλει νὰ βλέπῃ τὴ λατρεία τοῦ πόνου. Κι ὅσο γιὰ τὸν προτεσταντισμὸ πιστεύει πῶς ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ νέο Λούθηρο . . . Ἐρμηνέας τῆς ἰδέας τοῦ Θεοῦ ὁ Καρλαῦλ θέλει τὸν ποιητὴ, τὸ συγγραφέα, τὸν καλλιτέχνη—ἐρμηνέα καὶ προφήτη τοῦ Θεοῦ : . . .

Συγκρίνοντας τὸν Καρλαῦλ μὲ ἕναν ἄλλο ἱστορικό, τὸ Μακώλεϋ, ὁ Γαίν παρατηρεῖ :

«Ἐπάρχει λιγώτερη μεγαλοφυΐα στὸ δεύτερο . . . Ἄλλ' ὅταν τραφῇ κανεὶς γιὰ πολὺν καιρὸ ἀπὸ τὸ ὕφος αὐτὸ τὸ exagere et demoniaque τοῦ Καρλαῦλ, ἀπ' αὐτὴ τὴ φιλοσοφία τὴν παράξενη καὶ νόσηρή, ἀπ' αὐτὴ τὴν πολιτικὴ κ.τ.λ. ἐπιθυμεῖ τὴν ἡσυχὴ εὐγλωττία, τὴ στερεὴ λογική, τὴ συνετὴς προβλέψεις . . .» Ἀκριβῶς.

Ἐροκήρυκας τοῦ Γερμανικοῦ ρωμαντικοῦ ἰδανικοῦ ὁ Καρλαῦλ—ἱεροκήρυκας τοῦ ἱεροκήρυκα ὁ Ἀποστολάκης, χωρὶς τὸ χωτικὸ, ἔστω, ἀλλὰ μεγάλο τάλαντὸ τοῦ πρώτου, μὲ τὴν ἴδια ὅμως διάθεσι τοῦ κοσμοδιορθωτῆ καὶ τοῦ ἠθικολόγου, θέλει νὰ κἀρῃ μὲ τοὺς κεραυνοῦς του τὰ Ἑλληνικὰ Σόδομα καὶ Γόμορρα καὶ, χρησιμοποιῶντας ὡς ἐπιχείρημα τὸ Σολωμό, νὰ ταπεινώσῃ καὶ νὰ ἐξευτελίσῃ τοὺς ἄξιους καὶ τοὺς ἀνάξιους ἀπὸ τοὺς συγχρόνους του. Τὸ συμπέρασμα τοῦ Ἀποστολάκη γιὰ τὸ Σολωμὸ εἶναι τοῦτο : Ποιητὴς ἄλλος στὴ λογοτεχνία μας δὲν ὑπάρχει. «Γινόμεσθε παράλογοι ὅταν θέλουμε νὰ ὑψώσουμε πλάι στὸ Σολωμὸ τοὺς διάφορους ριμαδόρους τῆς ἐποχῆς μας». Στὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ βρίσκει κανεὶς ὅλα τ' ἀληθινὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ποιήσεως «τὴν παρουσία δηλαδή τῆς μορφῆς, τὸν ἀδιάκοπο θαυμασμό, καὶ τὴν ἱστορία μιᾶς ψυχῆς. Τέτοια δὲν ὑπάρχουν σὲ κανενὸς ἄλλου ἔργου». Ἡ Μοῦσα τοῦ Παλαμᾶ γεννάει «θεριακωμένους δράκους». Ἄν τοὺς ξεφουσκώσῃς θὰ ἰδῆς πανιὰ διπλωμένα καὶ πουθενὰ σάρκα . . . Ἄντι γιὰ ζωντανὴ μορφή, τὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐργασίας τῶν ἄλλων λογίων μας εἶναι γεμᾶτο ἀπὸ βιβλιακὰς ἀναμνήσεις. «Γράφουν ποιήματα, ὄχι γιὰτὶ ἀντίκρυσαν ποτὲ μιὰ μορφή, παρὰ γιὰτὶ ἔτυχε νὰ βρῶνται στὸν κόσμῳ στίχοι, ρομάντσα καὶ θέματα ποιητικά . . .» Ὁ Σολωμὸς θὰ μείνῃ—τὸ τραγοῦδι του θὰ φωτίζει φῶς ἀνέσπερο τοὺς αἰῶνες : Σάλπισμα ἐπιστροφῆς στὸ Σολωμὸ λοιπόν. Τέτοια ὅμως σαλπίσματα εἶχαν ἀκουστῆ εἴκοσι χρόνια πρωτότερα.

Στὸ βιβλίον τοῦ Ἀποστολάκη ἀπάντησε ὁ Κώστας Βάρναλης μὲ τὸ πολεμικὸ του βιβλίον : Ὁ Σολωμὸς χωρὶς μεταφυσική. Γιὰ τὸ Βάρναλη οἱ λυρικοὶ κριτικοὶ τοῦ Σολωμοῦ, ὁ Ἀποστολάκης κι ὅσοι συνεχίζουν τροπολογημένον ἢ ἀτρόπολόγητον τὸν Πολυλά, «σβύνουνε ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ κάθε πραγματικότητα καὶ μᾶς δίνουν ἕναν ἄνθρωπον χωρὶς ζωὴ καὶ μιὰ ποίησι χωρὶς ἄνθρωπον». Γιὰτὶ πασχίζουν νὰ κάνουν νὰ χωρέσῃ στὰ μέτρα ἑνὸς ἀυθαίρετα a priori σχηματισμένου ἀνθρώπου καὶ ἀπόλυτου ποιητῆ. Ὅμως ὁ Σολωμὸς πρέπει νὰ κριθῆ ὄχι ἐκτὸς τόπου

καὶ χρόνου. Νὰ κριθῆ ὅπως ἦταν καὶ ὄχι ὅπως θὰ ἤθελαν νὰ εἶναι. Ἡ ἐνέργεια τῆς κριτικῆς εἶναι οὐσιαστικῶς ἀντίθετη ἀπ τὴν ἐνέργεια τῆς τέχνης. Καὶ ὁ κριτικὸς ποῦ κάνει τάχα ποιήσι «δὲν εἶναι οὔτε καλὸς ποιητής, οὔτε καλὸς κριτικὸς». Εἶναι Φιλισταῖος.

Ποιὰ εἶναι ἡ σημερινὴ ἀξία τοῦ ἔργου τοῦ Σολωμοῦ; Ἴδου τὸ πρόβλημα ποῦ βασανίζει τὸ Βάρναλη. Ὁ ἄνθρωπος Σολωμὸς ποῦ δὲν εἶναι ἀφογός—κάθε ἄλλο—τὸν ἐνδιαφέρει λιγώτερο. Ἄλλως τε ἀποτελεῖ σχολαστικισμοῦ δείγμα τὸ νὰ πιστεῦης πῶς ἡ μεγάλη ποίησις εἶναι ἀκτινοβόλημα ἀγνῶν καὶ καθαρῶν ψυχῶν. Οἱ μεγάλοι ποιηταὶ εἶχαν ἐλαττώματα: Εἶναι παροιμιακὴ ἡ φιληθονία τοῦ Γκαίτε καὶ ἡ δουλοφροσύνη του, γνωστὸς οἱ μικροψυχίες τοῦ Γολστόν. Ὁ Villon ἦταν κακὸ ὑποκείμενο—ληστὴς κ.λπ. Ὁ Ρεμπώ, ὁ Βερλαίν, ὁ Μιχαηλάγγελος δὲν ἦταν ἠθικοί. Ὁ Βάγνερ ἔκλειπε τὴ γυναῖκα τοῦ εὐεργέτη του.

Στὴν Ἑλλάδα ἡ κριτικὴ βρίσκεται στὴ βαθμίδα τοῦ «ἀσπασμοῦ τῶν ἀγγέλων πρὸς τὰ ἄστρα». Ἄλλοιῶς δὲ θάγραφε ἓνας κριτικὸς πῶς «τὸ ποίημα, ἡ μεγάλη πράξι, δὲν ὑπάρχει παρὰ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ποῦ ἔχουνε καθαρὴ καὶ ἀπείραχτη τὴν ψυχὴ τους». Ἀληθινὸς ἠρωισμὸς εἶναι νὰ βλέπουμε τὴ ζωὴ ὅπως εἶναι. Κάθε ἄνθρωπος εἶναι ὁλόκληρο σύστημα, ποῦ ἀδύνατο νὰ συλλάβῃς ὅλα τὰ στοιχεῖα του στὴν ὥρα τῆς λειτουργίας τους. Κάθε ἄνθρωπος εἶναι σύνθετος ἀπὸ ἀρετὲς καὶ κακίες, δύνამες καὶ ἀδυναμίες, ἰκανότητες καὶ ἀνικανότητες, θάρρος καὶ δειλίες. Ὁ Σολωμὸς δὲν ἦταν ἀπόλυτος ἄνθρωπος. Ἀπόλυτοι δὲν ἦταν οὐδὲ οἱ μεγαλύτεροί του ποιηταί. Ὁ Σολωμὸς δὲν ἦτανε τέρας ὀντολογικὸ ὅπως τὸν θέλει ἡ φιλοσοφία τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἀποστολάκη . . . Ὁ Σολωμὸς ἦτανε πλήρης ἄνθρωπος. Εἶχε τὰ σκοτεινά του—λοιπὸν—σημεῖα. Ἴσως τ' ἀριστα στοιχεῖα τοῦ Σολωμικοῦ ἔργου νὰ τὰ χρωστοῦμε πῶς πολὺ στὶς ἀδυναμίες τοῦ ποιητῆ. Ἡ μεγάλη λαχτῆρα τῆς ἰδανικῆς ἐλευθερίας ἢ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς δυνάμεως τόσο στὸ Σίλλερ, ὅπως καὶ στὸ Νίτσε, ὅπως καὶ στὸ Σολωμό, ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς ἀδύνατης θελήσεώς τους. Δὲν μποροῦμε νὰ καταδικάσουμε ἓνα μέρος τοῦ ἀνθρώπου ἢ νὰ τὸ ἀγνοήσουμε ἢ νὰ τὸ ἀλλάξουμε, γιὰ τὸ δὲ μᾶς ἀρέσει ἢ δὲν εἶναι βολικὸ στὴ θεωρία περὶ μεγάλων ἀνδρῶν. Ἡ ἐπιστήμη ἀσχολεῖται μονάχα μὲ τὴν ἀναγνώρισι τοῦ ἀναγκαίου καὶ ὄχι τὴν ἀναζήτησι τοῦ πρόποντος. Καὶ ἂν θέλαμε νὰ σχοληθοῦμε μὲ τὶς ἠθικὰς ὑποχρεώσεις τοῦ Σολωμοῦ, θὰ βλέπαμε πῶς δὲν τὶς ἐξεπλήρωσε. Καὶ εἶναι γελοῖο νὰ δικαιολογοῦμε τὴν ἀπουσία ἐνὸς νέου ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασι γιὰ τὴν ἡλικίαν του. Στὴν προεπαναστατικὴ περίοδο δὲν ἦταν οὔτε μεγάλος ποιητής, οὐδὲ γλωσσοπλάστης ὁ Σολωμὸς ἀφοῦ ἔγραφε: ἀλίτηροι, πράχτει, σιωπεῖ, ἐνθυμεῖ, θρησκεία, τετρομαγμένος!

«Ὁ Σολωμὸς γίνεται μεγάλος ποιητὴς μονάχα μετὰ τὴν ἐπανά-

στασι». Ἀλλὰ μεγάλος γλωσσοπλάστης δὲ γίνεται ποτέ: Δὲν εἶναι ὁ Σολωμὸς μὰ ὁ Ψυχάρης ποῦ μᾶς ἔκανε γλώσσα—ἰσχυρίζεται ὁ Βάρναλης: Οὔτε ὁ ἓνας οὔτε ὁ ἄλλος θάλαγε ἓνας τρίτος. Γλώσσα γραπτὴ δὲν ἔχουμε.

Χώριζε χάσμα τὴν πρακτικὴ ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ ζωὴ τοῦ Σολωμοῦ—λέει ὁ Βάρναλης.—Τὸ ἀφηρημένο του πνεῦμα ἦταν αἰχμάλωτο τῶν συγκεκοιμένων του ἀδυναμιῶν. Δὲν μποροῦμε νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς ἀναγκαιότητος, ἀπ τὸ φυσικὸ ἢ κοινωνικὸν κόσμον. Κ' ἡ ἰδανικὴ, ἐλευθερία εἶναι καὶ αὐτὴ μιὰ ἐξαρτημένη ἐλευθερία. Μπορεῖ νάχουμε τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας ὅμως ἐλεύθεροι δὲν εἴμαστε οὔτε ἐμεῖς οὔτε. . . ὁ Φραγκίσκος τῆς Ἀσσίζας, ὁ Κάντιος, ὁ Δάντης, ὁ Μέγας Πέτρος κ.ἀ.

Ἡ ἰδανικὴ ἐλευθερία τοῦ Σολωμοῦ, ποῦ εἶναι καταγωγῆς Σίλλερικῆς—ἢ πνευματικῆς ἐλευθερίας—βεβαιώνεται ὅταν σὲ μιὰ σύγκρουσι τῶν ἀνθρώπων μ' ἐξωτερικὰς ἢ ἐσωτερικὰς ἐναντιότητες νικάει μέσα τους ὁ ἠθικὸς νόμος, τὸ πνεῦμα δηλαδή. Κ' ἔτσι ἡ θέλησις μεταπηδάει ἀπὸ τὸ «ὑπὸ ὄρους» στὸ «ἀνευ ὄρων» δηλαδή στὸ ἀπόλυτον . . . Ἡ φύσις τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας εἶναι ἠθικὴ—μόνο ἡ ἐφαρμογὴ τῆς στὴν τέχνη περισσότερο αἰσθητή, γιὰ τὴν ἀποτείνεται περισσότερον στὴ φαντασίαν. Αὐτὴν τὴν πνευματικὴν ἐλευθερίαν τὴν ἔχει ὁ Σολωμὸς στὴν ποίησίν του, μὰ δὲν τὴν ἔχει στὴ ζωὴν του. Ἀφοῦ στὴ σύγκρουσι τοῦ πατριωτικοῦ καθήκοντος μὲ τὸν πόθον τῆς εὐδαιμονίας νίκησε ὁ πόθος τῆς εὐδαιμονίας . . . «Στὴ σύγκρουσί του μὲ μιὰ κληρονομικὴ δίκη ὁ ἐσωτερικὸς του κόσμος τῶν ἀπολύτων ἰδεῶν τῆς δημιουργικῆς του ὁρμῆς καὶ φιλοδοξίας ἔγινε στάχτη. Ἰσχυρὸς στὸ πιότο, ζήτησε τὴ λήθη—ὅπως τόσοι ἄλλοι νικημένοι τῆς ζωῆς—σκοτώνοντας τὴ ζωὴν του καὶ τὸ πνεῦμα του».

Ὅ,τι ὑπάρχει εἶναι σχετικόν, ἀκόμη καὶ οἱ φυσικοὶ νόμοι. Ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν κληρονομικότητα καὶ τὸ περιβάλλον. Ὁ θάνατος δὲν εἶναι καὶ αὐτὸς παρὰ διάλυσις σχέσεων. Καὶ ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου εἶναι σχετικὴ μὲ τὰ διάφορα ἄτομα. Ἐχουμε τὸ συναίσθημα τῆς ἐλευθερίας χωρὶς νάμαστε ἐλεύθεροι—τὴν πίστιν τοῦ ἀπολύτου χωρὶς ἢ ἔννοια τοῦ ἀπολύτου νὰ εἶναι ἀπόλυτη. «Ἐπειδὴ οἱ ἰδέες μᾶς ἐποχῆς εἶναι ὑπερατομικὰ γεγονότα, ἀνώτερα ἀπὸ τὴν θέλησίν μας, δηλαδή ἐπειδὴ ὅλες οἱ κοινωνικὲς ἀξίες εἶναι ὑπερατομικὰ γεγονότα, ἀνώτερα ἀπὸ τὴν θέλησίν μας, πέρνουνε τὸ χαρακτῆρα τοῦ καθολικοῦ, τοῦ αἰώνιου, τοῦ ἀπολύτου. Ἔτσι τὸ ἀπόλυτον δὲν εἶναι μιὰ πραγματικὴ ἀντικειμενικὴ, ἀλλὰ μιὰ ψευδαίσθησι τοῦ πραγματικοῦ». Ὁ Βάρναλης δὲν πιστεύει οὔτε στὶς Πλατωνικὰς Ἰδέας οὔτε στὶς αἰωνίως ἰσχυρὰς ἀξίες τῶν Νεοκαντιανῶν.

Οἱ ἰδέες τοῦ Σολωμοῦ εἶναι σχετικὲς μὲ τὴν ἐποχὴν του: Ἡ πρωτοτυπία, τοῦ Σολωμοῦ δὲν ἀνέβηκε οὔτε πάνω ἀπὸ τὸ περιβάλλον του, οὔτε πάνω ἀπὸ τὴ μοῖραν του: Τὰ αἰσθητικὰ δόγματα τοῦ Σολωμοῦ

(στην Κερκυραϊκή περίοδο) είναι Σιλλερικά κ' Ἐγγελειανά. Νόημα καὶ ὀρολογία εἶναι σχεδὸν τὰ ἴδια . . . :

Οἱ κοινωνικὲς ἀξίες ἐπομένως κ' οἱ αἰσθητικὲς βρίσκονται σὲ ἀδιάκοπη ῥοὴ καὶ μεταβλητότητα : Τί γίνεται μὲ τὶς ἰδέες καὶ τὴν ποίησι τοῦ Σολωμοῦ ;

«Εἶδαμε, γράφει ὁ Βάρναλης, πῶς οἱ αἰσθητικὲς ἀρχὲς τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἀρπαγμένες ἀπὸ τὸ μεταφυσικὸ ἰδεαλισμὸ τῆς μετακαντιανῆς φιλοσοφίας μὲ σκοποὺς ἡδονικοπαιδαγωγικοὺς ἀλλὰ Σίλλερ. Ἄλλ' αὐτὲς οἱ «ἐκ τῶν ἄνω» θεωρίαι τῆς Τέχνης, ἔχουνε χρωστικὴν ἀπὸ πολλὰ χρόνια. Μόνον ὡς περίεργα συστηματοποιημένα κατασκευάσματα ὑποκειμενικοῦ πνεύματος μποροῦνε νὰ ἐνδιαφέρουνε τοὺς μελετητάς. Ἀφότου ἡ τέχνη καθωρίστηκε ὡς κοινωνικὸ φαινόμενο ὁ χαρακτήρας τοῦ ἀπολύτου δὲν ἤμπορεῖ νὰ σταθῆ. Δὲν ὑπάρχει μιὰ μονάχη τέχνη ὑπάρχουνε πολλὲς κ' ἡ πιθανότητα νέων πάντα μορφῶν τῆς εἶναι ἀπειρη. Κι ἀφότου καθωρίστηκε ἡ εἰδική τῆς ἐνέργεια τῆς αἰσθητικῆς ἡδονῆς, ἡ ἀντίληψι πῶς πηγάζει ἀπὸ τὸ πνεῦμα κι ἀποτείνεται στὸ πνεῦμα εἶναι μεθοδικὸ σφάλμα». Καὶ ἀκόμη : «Ἡ ἰδεαλιστικὴ τέχνη δὲν εἶναι ὅλη ἡ τέχνη, μὰ ἓνα μέρος τῆς πολὺ περιορισμένο». Κ' ἡ ἐπιστροφή στὸ Σολωμὸ θὰ ἦταν ἐπικίνδυνη : Ἡ μίμησις θάτανε μιὰ βεβιασμένη κ' ἐπιφανειακὴ ὠραιοπάθεια. Τὸ ἔργο τοῦ Σολωμοῦ εἶναι ἓνα ἄγονο θαῦμα : Ὑπερβολή !

Αὐτὴ ἡ φιλονικία κράτησε γιὰ καιρὸ. Ὁ Φῶτος Πολίτης, μαθητὴς τοῦ Ἀποστολάκη ὑποστήριξε τὶς ἰδεοκρατικὲς—μυστικιστικὲς ἀπόψεις τοῦ διδασκάλου του : Τὸ ἔργο του σκορπισμένο στὶς ἑφημερίδες εἶναι δύσκολο νὰ κριθῆ αὐτὴ τῇ στιγμῇ. Ἀλλὰ θὰ μποροῦσε νὰ πῆ κανεὶς γενικά, πῶς ἐκεῖνο ποῦ ἔλειψε ἀπὸ τὴν κριτικὴν τοῦ Πολίτη δὲν εἶναι ἡ φιλολογικὴ μάθησις. Εἶναι ἡ σαφήνεια, τὸ χάρισμα τῆς ἐκφράσεως, τὸ βέβαιον γούστο, ἡ εὐρωεῖα, ὁ ἀναγκαῖος σκεπτικισμὸς, τὸ χαμόγελο. Ζητοῦσε τὸν καρπὸν κάτω ἀπὸ τὸ φλοῦδι, ὅπως ἔλεγε, ὑποστήριξε τὰ δικαιώματα τῆς μεγάλης ποιήσεως, δὲν τὸν κατεῖχε ἡ μανία τοῦ νεωτερισμοῦ, μὰ ὅταν ἔφτανε στὰ συγκεκριμένα, ὅταν ἐπρόκειτο νὰ βρῆ τι εἶναι καλὸ καὶ τι εἶναι κακὸ ἀπὸ τὰ βιβλία ποῦ διάβαζε, νὰ χωρίσῃ τὴν εἶρα ἀπὸ τὸ σιτάρι, ἀρχίζε νὰ θαυμαστώνῃ τὶς κακόζηλες μιμήσεις τῶν συναξαριῶν, τὰ ψυχαρακὰ τέρατα, τὰ θεματογραφήματα τῶν ἀνθρώπων τοῦ κύκλου. Ἦθελε νὰ γίνῃ καλὰ καὶ σώνῃ ἱερὴν σχολῆν. Καὶ ἡ ἐπανάληψι τῶν clichés τοῦ Ἀποστολάκη, «λεύτερον ἄτομον», «λύτρωσι», ὁ «διπλανὸς» ἡ πρόχειρη φιλοσοφία, τὰ δάνεια ἀπὸ τὸν Γκοῦντολφ, —(ὁ πληκτικὸς ἐκεῖνος ὕμνος τῆς «λέξεως»), ὁ φανατισμὸς, δυσκολεύουν τὸ διάβασμα τῆς πεζογραφίας τοῦ Πολίτη : Ἐμεινε μὲ τὶς ἐντυπώσεις ἀπὸ τὰ λαχανιασμένα διαβάσματα τῶν φοιτητικῶν του χρόνων, καὶ ὅταν θέλησε νὰ λυτρωθῆ ἀπ' αὐτὰ καὶ τὸν πνευματικὸν του κηδεμόνα ἦταν ἀργά : Ἡ κριτικὴ του γιὰ τὰ ποιήματα τοῦ

Βάρναλη καὶ τοῦ Καβαδία λ.χ. ἔρχεται σὲ φανερὴ ἀντίθεσι πρὸς τὴν παλιά του ἠθικολογία — πρὸς τὴν διάθεσι ποῦ τοῦ εἶχε ἐμπνεύσει τὸν ἀπάνθρωπο καὶ θεοσκοτίστο λίβελλο κατὰ τοῦ Καρυωτάκη . . . Ἀλλὰ θὰ πρεπε νὰ συγκεντρωθῆ σὲ τόμους τὸ ἔργο τοῦ Φ. Πολίτη, γιὰ νὰ κριθῆ τελειωτικά . . . Ἐγραψε ὁ Ι. Μ. Παναγιωτόπουλος γιὰ τὴν κριτικὴν τοῦ Πολίτη : «Οἱ ἐχθροὶ του τὸν παρεξηγοῦσαν κ' οἱ φίλοι του δὲν τὸν καταλάβαιναν. Ὑπῆρχαν περιπτώσεις ποῦ κατὰ βῆθος ἦταν περισσότερο σύμφωνος μὲ τοὺς ἐχθροὺς του παρὰ μὲ τοὺς φίλους του. Κ' ὡς τόσο ἐκεῖνοι τὸν ἀποδοκίμαζαν κ' οἱ ἄλλοι τὸν χειροκροτοῦσαν». Ἀλλὰ τί σημαίνει αὐτό ; Σημαίνει πῶς ὁ Πολίτης δὲν εἶχε τὸ χάρισμα τῆς ἐκφράσεως καὶ πῶς ἡ ὀργίλη διάθεσις εἶναι διάθεσις ἀντικριτικὴ : Καὶ δὲν πείθει. Φέρνει τὸ πολὺ-πολὺ σύγχυσι.

Ἐνας ἄλλος λόγιος ὁ Θ. Ἀθανασιάδης ἔγραψε : «Δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸν Πολίτη παρὰ μόνον ὁ Σολωμὸς καὶ τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια. Λοιπὸν τὰ δημοτικὰ μας τραγούδια ὁ Πολίτης τὰ μελέτησε, δὲν μπόρεσε ποτε νὰ τὰ αἰσθανθῆ. Γιατί τάχα ; Γιατί ὁ Πολίτης ἦταν ἓνας ἄνθρωπος τῆς Ἀθήνας καὶ πολὺ περίπλοκος γιὰ νὰ γευθῆ τὸ λυρισμὸν τοῦ λαοῦ. Μὲ τὸ λαὸν δὲν εἶχε καμμιὰ ἐπικοινωνία. Ὁ «λαϊκισμὸς» του μπορεῖ νὰ ἦταν κάποτε χρήσιμος . . . Ἦταν ὅμως πάντοτε ἐπιτήδευσις . . . Τὸ ἴδιο ἡ γλῶσσα. Ὁ δημοτικισμὸς του προσπαθημένος, βιασμένος. Δὲν ἦταν ἀνάβλυσμα, ἀλλὰ ἐφαρμογή. Αὐτὸ ἔκανε τὸ δύσκολον ὕψος του δυσκολώτερον ἀκόμη καὶ καμμιὰ φροδὰ καταθλιπτικόν. Ἀλλὰ τὸ ὕψος, ἀν δὲν εἶναι κ' ἐδῶ τὸ πρῶτον στοιχεῖον, εἶναι ἀσφαλῶς τὸ διαρκέστερον». Οἱ Γερμανοὶ λένε : Τί μένει σήμερον ἀπὸ τὸ μεγάλο μας Λέσσιγκ ; Οἱ ἀλήθειαι του ἔχουν ξεπεραστῆ. Ἀλλὰ μένει τὸ ὕψος . . . Καὶ ὁ Ἀλφρεδ Κέρρ, ὁ μεγαλύτερος κριτικὸς μετὰ τὸ Λέσσιγκ, φτάνει νὰ πῆ ὅτι ἡ κριτικὴ δὲν εἶναι παραγωγικὴ παρὰ μόνον ὅσο εἶναι παραγωγὴ αὐτὴ ἡ ἴδια. Γιατί ἡ κριτικὴ δὲν εἶναι ἐπιστήμη, ἀλλὰ τέχνη . . . Ὁ Πολίτης ἔφτανε κάποτε νὰ εἶναι τόσο σκοτεινός, ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ τὸν θαυμάζουν ὅσοι δὲν τὸν καταλαβαίνουν. Πολὺ φυσικά : Οἱ ἄνθρωποι ποῦ δὲν ἐννοοῦν ἔχουν ἀνάγκη νὰ παρανοήσουν. Καὶ τίποτε δὲ διευκολύνει τὴν παρανόησιν ὅσο ἡ ἀκαταληψία». Μερικὲς θεωρίαι τοῦ Πολίτη, ὅπως ἔξαφνα ἡ θεωρία γιὰ τὸ «λεύτερον ἄτομον» ὠδήγησαν «σὲ ἄλλοφροσύνη».

Ἐἶχε τὴν μανίαν τῆς γενικεύσεως. Γενίκευε ἀσήμαντα θέματα—καὶ τότε ἡ σοφία του καταντοῦσε σχολαστικισμὸς ἢ ὕψωνε σὲ περιωπὴ μεγάλου ζητήματος—γράφει ὁ Ἀθανασιάδης—ὑποθέσεις ποῦ δὲν ἐνδιέφεραν. Εἶχε ἀναποδογυρίσει τὴν κριτικὴν διαδικασίαν . . . Ἡ κριτικὴ του ἦταν «κλίνη Προκρούστη». Οἱ καταφάσεις τοῦ Πολίτη δὲν εἶναι πρωτότυποι. Οἱ ἀρνήσεις του δὲν ἐπηρέασαν ἐκείνους ποῦ πολέμησε ὁ Φ. Πολίτης. «Ὅσους κατέβασε ὁ Πολίτης εἶναι σήμερον τὰ πρῶτα φιλολογικὰ ὄνό-

ματα . . . "Όσους ανέβασε είναι άγνωστοι. "Ο κριτικός δέν έχτύπησε τὸ στόχο του». "Η δογματική κριτική ὀδηγεῖ στὸ σχολαστικισμό. "Ο κριτικός δέν εἶναι νομοθέτης, ἀλλὰ νομοθερτής. «Κάθε ἔργο τέχνης, εἶπε ὁ Γκαῖτε, ἔχει μέσα τὸ νόμο του». Αὐτὴ τὴν ἀρχὴ ὁ Φ. Πολίτης μολονότι θαναμαστής τοῦ Γκαῖτε τὴν ἀγνόησε.

«"Όλη ἡ τελευταία κριτικὴ ἐργασία του ἦταν μιὰ εὐοχημὴ ὑπαναχώρησις. Δὲ βγήκε βέβαια νὰ ὁμολογήσῃ τὴν πλάνη του· γιὰ μιὰ τέτοια ὁμολογία ἦταν πολὺ ἐγωῖστίς. Τὸν πείραζε ὄχι ἡ συναίσθησις πῶς ἀδίκησε, ὅσο ἡ συναίσθησις πῶς ἀπέτυχε. Μιὰ μέρα ἡ ὑποχώρησις του μποροῦσε νὰ μεταβληθῇ σὲ φυγὴ». Τὴν ἐπρόλαβε ὁ πρόωρος θάνατος.

Κι ἄλλος νέος λόγιος ὁ "Ορέστης Διγενής (Γ. Θεοτοκάς) σὲ φυλλάδιο γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ "Αποστολάκη καὶ τοῦ Φ. Πολίτη χτύπησε τὸ δογματισμὸ καὶ ἔδειξε τὴν προτίμησίν του πρὸς τὴν ἐλεύθερη κριτικὴ τῶν ἐντυπώσεων τοῦ "Αλκη Θρούλου. Δέν μπορεῖς ὅμως νὰ καταδικάσῃς ἕναν κριτικὸ ὅτι ἔχει κοσμοθεωρία, ἢ ὅτι ἀπὸ λόγους φιλοσοφικοῦς ἢ λόγους ἰδιοσυγκρασίας προτιμᾷ ἕνα ἢ ἄλλο εἶδος τέχνης, κι ἀκόμη διατυπώνει δεοντολογία ποιητικὴ κ' αἰσθητικὴ. Πολλὲς φορὲς κριτικοὶ μὲ καθωρισμένες ροπὲς βοήθησαν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης—λ. χ. ὁ Ράσκιν—κ' ἔδωκαν γόνιμους προσανατολισμοὺς στὶς πνευματικὲς δυνάμεις μιᾶς ἐποχῆς—προκάλεσαν τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη ἀναγέννησι. "Όμως ἡ κριτικὴ τοῦ "Αποστολάκη καὶ πῶς πολὺ τοῦ μαθητῆ του Πολίτη ἦταν ἄγονη. "Ισως γιὰ τὸ δέν ἦταν ἀρκετὰ πειστικὴ. Κι ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ πρώτου «σπορέως ἰδεῶν» ὅ,τι ἀξίζει περισσότερο εἶναι ἡ φιλολογικὴ του ἐργασία στὰ δημοτικὰ τραγούδια—ἡ κριτικὴ τῶν συλλογῶν Σ. Ζαμπελίου καὶ Ν. Πολίτη.

Τὸ κήρυγμα τῆς ἐπιστροφῆς στὸ Σολωμὸ καὶ ἡ «διὰ συνοπτικῆς διαδικασίας» καταδίκη τῆς ἐποχῆς μιᾶς ξύπνησε τὴν ἀντίδρασι. Σ' αὐτὴν ὀφείλουμε μιὰ κίνησι γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τοῦ Πυλαμά, βιογραφικὲς ἐρευνες, ἐρμηγεῖες τῶν ποιημάτων του, μελέτες ποῦ γιὰ τὴν τεκμηρίωσίν τους ἔδωκε πληροφορίες ὁ διδάσκαλος κ.τ.λ.

Γι' αὐτὴ τὴν κίνησι, γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς τελευταίας δεκαετίας καὶ πρὸ πάντων γιὰ τὴν τροπὴ τῆς νέας ἀντιλυρικῆς γενεᾶς πρὸς τὸν πεζὸ λόγο καὶ τὴν καλλιέργεια τῆς ἐλεύθερης ἢ δογματικῆς κριτικῆς, θᾶπρεπε νὰ κάνουμε χωριστὸ λόγο.

Βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα : Κριτικὴ καὶ ποίησι, περιοδικὸ 1915—1917. Γιάννη Μ. "Αποστολάκη : "Η ποίησι στὴ Ζωὴ μας 1923. Κώστα Βάρναλη : "Ο Σολωμὸς χωρὶς Μεταφυσικὴ (1925). Τὰ περιοδικὰ τῆς "Αλεξάνδρειας «Γράμματα», «Νέα Ζωὴ», τὸ περιοδικὸ «Νέοι» (1919), οἱ ἡμερησίδες «Νέα "Ελλάς» (1914 κέφξς), «Πολιτεία», «Πρωία», (1925 κέφξς) κ.λ.π.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ

ΚΥΡΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΕΡΓΩΝ

(Οἱ ἀριθμοὶ δείχνουν τὶς σελίδες ὅπου κάθε ὄνομα κύριο ἢ ἔργο ἀναφέρεται).

Α

Λίθιοπικὰ 8, 11.
 Λῆμων 15.
 Λίνειάς 14, 66.
 "Άγνωστος ποιητής 91.
 "Αθανασιάδης Θ. 167.
 Λισχύλος, 69, 71, 108, 158.
 Λίσσπος 10.
 "Αλιμπέρτης Σ. 154, 167.
 "Αρματολῶν Σοιτηρία 114.
 "Αρμώνιος 14.
 "Ανακρέων 43, 71.
 "Ανατολικά "Ασματα Οὐγκὸ 93.
 "Αντικραϊσμός 72.
 "Αντισσολωμισμός 72.
 "Ανωγερμανικὴ 55.
 "Απορρημονεῦματα Ραγζαβῆ 96.
 "Αποστολάκης, "Αποστολακισμός 148, 154—166.
 "Αρίσταρχος 111.
 "Αριστοτέλης 10, 22, 71.
 "Αριστοφάνης 10, 108, 121.
 "Αρματολῶι καὶ Κλέφτες 91.
 "Αρόλδος 86.
 "Αρχαϊσμός 19.
 "Αρχιμήδης 30.
 "Ασώπιος 72, 73, 97, 99.
 "Ατακτα 33.
 Αὐγουστίνος 155.
 Αὐτοσχέδιοι Στοχασμοὶ 8, 27.
 "Αφρικανὸς 15.

Β

Βαβυλωνία 80.
 Βάγιος Θανάσης 92.

Βάγγερ 164.
 Βάκων 53.
 Βαλαωρίτης "Αρ. 87, 91, 92, 98, 95, 137.
 Βαντρογιᾶς 28.
 Βάρναλης 163—166.
 Βεργίλιος 102.
 Βέης Ν. 145.
 Βερλαῖν 164.
 Βερναρδάκης 99, 100—112, 113.
 Βηλαρᾶς 27, 29, 32, 42—51, 80, 87, 91, 110, 113, 123, 127.
 Βίβλος 55.
 Βίζυηνὸς 138, 147.
 Βινὺ 147.
 Βλαστός 152.
 Βλάχος "Αγγ. 87, 89, 91, 93, 94, 95, 147.
 Βοκκόκιος 55.
 Βολταῖρος 123.
 Βόλφ 56.
 Βοσκοπούλα 43, 70.
 Βούλγαρος Εὐγένιος 8, 12, 14, 34, 97.
 Βουτιερίδης "Η. 152.
 Βουκόλινας 87, 92.
 Βυζάντιος—"Ασλάνης 80, 106.
 Βυζάντιος Σκαυλάτος 80.
 Βώκος Γ. 95, 152.

Γ

Γάληνὸς 14.
 Γαβριηλίδης Βλ. 153.
 Γαρβέτας 106.
 Γεφύρι τῆς "Αρτας 87.
 Γιαννόπουλος Περ. 151.
 Γιβελὲν 52.
 Γιουβενάλης 65.
 Γκαῖτε 65, 85, 91, 163.

Γεόργκε 160.
Γέρας Γρ. 34.
Γκόλφης 52.
Γκοὐνδελφ 160.
Γκοτιέ 93.
Γληνός 159.
Γλωσσικαὶ Παρατηρήσεις 102.
Γόια 93.
Γουανάκος 146.
Γουζέλης 80.
Γράμματα Παλαμᾶ 146.
Γράμματα περιοδικὸ 141.
Γρυπάρης 151, 160.
Δαμαλᾶς Ν. 32.
Δαμασκηνός 8, 114.
Δάντης 7, 50, 85, 146, 155.
Δαρβίνος 30.
Δελιωῦξος 159.
Δέφφνερ 96.
Δημόνικος 16.
Δημοσθένης 53.
Διάλογος Σολωμοῦ 51—55, 127.
Διγενής Ὀρέστης 168.
Διόδωρος 14.
Διόνυσος, περιοδικὸ 152.
Δουκάγγιος 40.
Δούκας 32, 77, 105.
Δρασίνης 96, 138.

Ε

*Ἐγγελοσ 60, 63, 69, 88, 91.
*Ἐγχειρίδιο 11.
Εἰδωλα 124—128, 131, 134, 134.
Εἰδώλων Κατάλυσις 144.
*Ἐλεγχος Ψευδατυκτισμοῦ 100.
*Ἐλεύθεροι Πολιορκημένοι 65, 70.
*Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη Κοραΐ 8.
*Ἐπίκτητος 26.
*Ἐπισκοπόπουλος 151, 154.
*Ἐπιστολαὶ Κοραΐ 32.
*Ἐπιτάριος Περικλῆ 47.
*Ἐρωτόκριτος 23, 34, 43, 114, 147.
*Ἐρωφίλη 23, 147.
Ἐυριπίδης 66.
Ἐυστάθιος 11.

Ζ

Ζαλοκόσιας 88, 91.
Ζαμπέλιος Γ. 60.
Ζαμπέλιος Σπ. 60—65, 99.
Ζαχαριάδης 154, 160.
Ζολά 93—95.
Ζούλος 69.

Η

*Ἡλιόδομος 8, 73.
*Ἡρακλείδης Παντικὸς 8.
*Ἡρακλῆς 11.
*Ἡρόδοτος 75.

Θ

Θεία Κοιμηθία 125.
Θέογνις 10.
Θεόκριτος 75.
Θεοτοκᾶς Γ. 168.
Θεοτόκης Κ. 96.
Θερειανός 145.
Θησέας 85.
Θουκυδίδης 23, 65.
Θούλος Α. 168.

Ι

*Ἰακίνος 122.
*Ἰμερριαν 93.
*Ἰουλιανός 14.
*Ἰπτόλυτος 85.
*Ἰσοκράτης 8, 10.
*Ἰψεν 155.
*Ἰωαννίδης Σάββας 145.
*Ἰωάννου Φίλιππος 73, 97.

Κ

Καβάφης 151.
Κακλαμάνος 154.
Κάλβος Α. 87, 145.
Καλοσγοῦρος Γ. 137.
Καμπούρογλουσ *Ἰω. 95.
Κάντιος, Κάντ, Καντιανισμός 24, 60.
Καποδίστριας 25.
Καρχαβίτσας 147.
Καρλάυλ 154, 155, 162, 163.

Καρασοῦτσας 88.
Καρατζᾶς Ν. 34.
Καρριέυ 88.
Καρούδης 80.
Καρυοτάκης 167.
Καταροτζῆς 55, 110.
Κέρο *Ἀλαφρεδ 167.
Κριτίας 37.
Κοδρικᾶς 33—41.
Κικέφωνας 53.
Κόκκινος Δ. 154.
Κονδυλάκης 95.
Κονεμένος 74, 84, 96.
Κόντος Κ. 98—100, 101.
Κοραΐς 8—32 κ.λ.π. 47, 97, 109.
Κορνήλιος 87.
Κόριννα 91.
Κορυδαλεὺς 34.
Κρότσε 60.
Κούμας 105.
Κυριακοδρόμια 114.

Λ

Λάϊμπνιτς 56.
Λαμαρτίνος 121.
Λάμπρος Σολωμοῦ.
Λάμπρος Σπ. 145.
Λαφονταῖνος 87.
Λεβέκ 88.
Λεϊβνίτιος βλέπε Λάϊμπνιτς.
Λεοπάρδης 121
Λεγκρόν 117.
Λέσσιγκ 167.
Λιττρε 90.
Λογιώτατος Ταξιδιώτης 47.
Λόγοι Δεκαεπτά 14.
Λούθηρος 55, 56.
Λουκρήτιος 66.

Μ

Μαμφρέδης 87.
Μανοῦσος 73.
Μαρκοῦς 88, 133, 147.
Μάτσεης 147.
Μαυροφρούδης 97.
Μαρία Θηρεσία 123.

Μελᾶς Σ. 154.
Μελέτη Ἑλλ. Διαλέκτου 41.
Μεσσαλᾶ μνημόσυνο 93.
Μίμνερμος 63, 71.
Μιστρᾶλ 146.
Μιχαήλ Ἄγγελος 123.
Μνημόσυνα 93.
Μοισιόδοξ 35.
Μόντης 64.
Μπαλάνος 8.

Ν

Νανά 95.
Νάρκισσος 85.
Νέος Κριτικὸς 87.
Νεύτων 30.
Νιρβάνας 151.
Νίτσε 151, 155.

Ξ

Ξανθουδίδης 145.
Ξενοπούλος 95, 151, 160.
Ξενοφών 9, 10, 75, 96, 125.

Ο

Οιδίπους 69.
Οικονόμου 97.
*Ολίγαι σελίδες 89.
*Ὀμηρος 138.
*Ὀπις 51, 56.
*Ὀρφανίδης 88.
*Ὀρφεὺς Παπαρηγοπούλου 91.
Ὀύλφιλας 102.
Ὀύόλιφος 24.

Π

Παλαμᾶς 11, 96, 117, 144, 145, 146,
148, 149, 150, 151, 152.
Πάλλης Α. 50.
Παναγιωτόπουλος 167.
Παπαδιαμάντης 147.
Παπαδιαμαντόπουλος 89—93.
Παπαρηγόπουλος Δ. 91.
Πάπισσα 88.
Παπαρηγόπουλος Κ. 71.

Παράλληλοι Βίοι 8.	Σολωμός 51—55, 56, 63, 72, 87, 118, 139, 140 159, 161, 163—166.
Παράσχος Α. 91.	Σοπενάουερ 89.
Πεζοὶ δρόμοι 146, 152.	Σόττελ, Σοτιέλιου 156.
Περὶ Συγχρόνου Ἑλλ. ποιήσεως 85.	Σοῦτσος II. 71, 72.
Περὶδης Μ. 154.	Σπαθὶ καὶ Κορώνη 72.
Περιοδικὸν μας 152.	Σπένσερ 68.
Πέρσιος 66.	Στράβων 32.
Πειράρχης 7, 55, 68.	Στοβαῖος 10.
Πικτὲ 91.	Στοχαστῆ ἐκδόσεις 71.
Πλάτων 14, 71, 106.	Στωικοὶ 71.
Πλούταρχος 125.	
Ποιητικὴ Παλαμᾶ 146.	T
Πολύβιος 14, 129.	Ταῖν 28, 88, 155.
Πολίτης Φ. 158, 166—168.	Τανταλίδης 88.
Πολυλάς 57—60, 65—72, 135, 154, 159.	Ταξίδι 84, 96, 118, 120, 127.
Πόρκιος 39, 40.	Τερτσέτης 72, 88.
Πορφύρας Α. 160.	Τέχνη περιοδικὸ 152.
Ποῦσκιν 121.	Τζάρτζανος 36.
Πρῶτα Κριτικὰ 146.	Τζόνσον 85.
Πτωχοπρόδρομος 115.	Τριανταφυλλίδης 159.
Πυλαρινός 142, 143, 144.	Τρικούπης Σ. 89.
	Τρυγόνες καὶ Ἐχιῶναι 89.
P	Τυπάλδος 88, 138, 147.
Ραγκαβῆς Α. 88, 145.	Τυρταῖος 89.
Ραζίνας 87, 121.	
Ράσκιν 168, 151.	Y
Ρεγάν 121.	Ἕγνος (Ἰθονικός) Σολωμοῦ 51, 71.
Ρεγκὸ 164.	
Ρενιὲ Ἄνρι 96.	Φ
Ροῖδης 84, 87, 88, 89, 92, 120, 121, 134, 144.	Φαναριῶτες 88, 89.
Ρομεϊκη Γλωσσα 42.	Φαρμακίδης 73.
Ρουσσέλ 148.	Φαρμακομένη Σολωμοῦ 67.
Ρωμαϊκὸ θέατρο 147.	Φεῦδῶ 94.
	Φιλιππίδης 8, 38.
Σ	Φιλολογικὴ μας γλῶσσα, (ή), 144.
Σάθας 145.	Φιλογικὴ Ἑστία 120.
Σαιντ-Μπέβ 89.	Φίχτε 162.
Σαίξπηρ 30, 63, 68.	Φολέγγιος 10.
Σαμουήλ 34.	Φρόνιχος 14, 111.
Σαρίπολος Ν. 81.	Φουκλίδης 61.
Σερβίος Γ. 154.	Φοτιάδης Δημ. (Καταρτζῆς) 36.
Σίλλερ, Σχίλλερ 63, 162.	Φοτιάδης Φ. Δ. 144.
Σίσυφος 14.	
Σλάιχερ 28.	X
	Χάινε 88.

Χάουπτ 102.	Ψ
Χατζιδάκις 112—117.	Ψαλίδας 50.
Χατζόπουλος Δ. 152.	Ψευδατικισμοῦ Ἐλεγχος 144.
Χατζόπουλος Κ. 152.	Ψυχῶν 27, 50, 97, 117, 127, 128, 139, 141, 142, 149, 152.
Χοῦμπολδ 65, 71.	Ψυχαρισμὸς (δ) καὶ ἡ Ζωὴ 152.
Χριστόπουλος 29, 38.	Ψυχαρισμὸς 137, 142.
Χρυσᾶ Ἔπη 10.	Ω
Χρυσοβέργης 97.	Ἔσθῃ εἰς Μοναχὴν 67.
Χρυσολωρῆς 10.	
	A
Assomoir 95.	Goncourt 94.
Alembert (D') 55.	
	H
	Hovelaque 131.
	I
Brugmann 128.	Leskien 128.
Brunot 45.	
Byron 87.	
	M
	Marlow 85.
	O
	Osthoff 128.
	P
Darmsteter 45.	Paul 128, 134.
Delacroix 92.	Pradon 87.
Delbrück 129.	
	S
Egger 102.	Schleicher 129.
Essais de Grammaire historique néo- grecque 117.	
	V
	Villoz 164.
	W
Griechische Reise 117.	Wundt 157.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
(1800 — 1900)

Κεφάλαιο Α': Ἡ Ἑλληνικὴ Ἀναγέννησις καὶ ὁ Κοραΐς σελ. 7— 72
Κεφάλαιο Β': Ὁ Ἀντικοραϊσμός καὶ Ἀντισολωμισμός
 τῶν Φαναριωτῶν » 72— 96
Κεφάλαιο Γ': Κοντισμός καὶ Ψυχαρισμός » 96—144

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
(Μετὰ τὸ 1900)

Κεφάλαιο Α': Ἡ κριτικὴ τῆς Ψυχαρικῆς περιόδου σελ. 145—152
Κεφάλαιο Β': Πολεμικὰ καὶ μεταπολεμικὰ χρόνια » 153—168

ΠΙΝΑΚΕΣ » 169

Στὴ σελίδα	9	στίχο 12	τὸ : Δ')	νὰ γίνῃ Β')
»	»	11	» 5	» Ἐκατὸν » Ἐκατό.
»	»	15	» 33	νὰ κλείσουν τὰ εἰσαγωγικά ὕστερ' ἀπὸ τὴ λέξι : [γερόντων.
»	»	24	» 18	τὸ : Ἀγχίσην νὰ γίνῃ Ἀγχίσην
»	»	24	» 34	μετὰ τὸ : θάλλεγε—νὰ λείψῃ τὸ κόμμα.
»	»	30	»	τελευταῖο ἢ λέξις : ἀπόψεις νὰ γίνῃ ὄψεις.
»	»	51	» 7	ἀντὶ «Ἐύροισμένων» νὰ γίνῃ «Ἐύροισκομένων»
»	»	52	» 22	» : (ὀμμάτων, κραββάτιον) νὰ διαβαστῇ (ὀμ- [μάτιον, κραββάτιον).
»	»	59	»	τελευταῖο νὰ κλείσουν τὰ εἰσαγωγικά ὕστερ' ἀπ τὴ [λέξι : τὴν ἐλευθερία.
»	»	63	» 13	νὰ λείψῃ ἡ φράσις : ἀπὸ τὸ αὐτὸ στοιχεῖον.
»	»	60	» 18	νὰ διαβαστῇ : μετὰ τὴν παλιὰ μεταφυσική.
»	»	73	» 12	τὸ : Ἀσώπιος νὰ γίνῃ Ἀσώπιος.
»	»	83	» 5	ἀντὶ : νὰ φυλλάτῃ, γράφε : νὰ φυλάττῃ.
»	»	87	» 27	» τὸ Βαληροῦ γράφε : τὸ Βηλαροῦ.
»	»	90	»	» τὴν κοινὴ ἐκτίμησι νὰ γίνῃ : τὴν κακὴ ἐκ- . τίμησι.
»	»	90	»	τελευταῖο νὰ λείψῃ τὸ : Ὅσο καὶ
»	»	98	»	τὸ : ἐν μανώσει νὰ γίνῃ : ἐν μονώσει.
»	»	112	» 37	τὸ : πᾶσα δοτικῆς νὰ γίνῃ : πᾶσα δοτικῆ.
»	»	119	» 22	τὸ : ἄνθρωπος νὰ γίνῃ : ἄθροπος.
»	»	112	» 14	τὸ : ἐπλάσαν νὰ γίνῃ : ἐπλασαν.
»	»	125	» 2	τὸ : ὄχι νὰ γίνῃ : ὄχι.
»	»	133	» 10	τὸ : ἢ τῆς εὐκολίας νὰ γίνῃ : ἢ τῆς εὐκολίας.
»	»	135	» 22	μετὰ τὸ ἐγκαταλείπω νὰ κλείσουν τὰ εἰσαγωγικά.
»	»	136	»	τελευταῖο ἀντὶ τὸ : ἀποβολὸν νὰ γίνῃ : ἀπόβολήν.
»	»	141	» 7	ἀντὶ : ζητημάτων νὰ γίνῃ : ζητημάτων.
»	»	146	» 46	τὸ : τὸν ἀνορθόδοξο νὰ γίνῃ : ὀρθόδοξο.
»	»	161	» 14	τὸ : ἀρνητικὰ νὰ γίνῃ ἀρνητικά.
»	»	16	» 22	τὸ : εἶναι ὅλοι τόνος μουσικοὶ νὰ γίνῃ : εἶναι [ὅλος τόνος μουσικοί.